

... Po listopadu 89 se kdekdo, využívaje příznivého větru, vydával za znalce Romů a romistiky. To Hanka s Editou nemusely dělat. Ony nebyly znalci, byly někde hlouběji. Byly s Romy a byly vlastně z nich. A co víc: Byly tu pro ně. Vzpomínám, jak Hanka vyprávěla, že kdesi v Jugoslávii marně vysvětlovala Romům jejich jazykem, že je Češka, a když už se její přesvědčování stávalo marným, sáhla po zbožné lži, aby už měla klid a řekla: „Vlastně jo, můj dědeček byl Rom a pašoval koně do Rakouska.“

Měla svůj domov otevřený. Přicházeli romští sousedé si zatelefonovat. Jednou jsem toho byl svědkem. Hanka mě představí a já slyším vřelé vyznání: „Přátelé naší Hanky jsou i našimi přáteli.“ Hned jsem se cítil přijat a bylo mi opravdu dobře. ...

Mne samotného jemným i důrazným způsobem přivedla k tomu, že jsem se sám usvědčil z rasismu. Tehdy jsem se zastyděl a rád jsem k Hance a její přítelkyni Editě chodil, abychom vedli dlouhé řeči. Chodil jsem k nim na hodiny nápravného duchovíku.

(Z proslovu H. Kofroně, který přednesl na Hančině pohřbu)

— Obsah

NA HANKU VZPOMÍNÁJÍ...	7
Rodiče Ladislav a Hana Šebkovi – Lada Víková – Anna a Berty Žigovi – Ivan Veselý – Helena Clark – Jan „Janko“ Horváth – Jan „Aču“ Slepčík – Ján Šándor – Margita Reiznerová – Milena Bochet – Isabelle Couëdon – Malá sestra Brigita Ježíšova – Adam Bartosz – Yaron Matras – Vojta „Marcel“ Fabián – Kari „Kája“ Kisfaludy	
Z DÍLA, NA KTERÉM HANKA PRACOVALA...	59
Hana Šebková Garudo (záhady)	65
Hana Šebková Romové (Reakce na reportáž „Cigáni“ Radka Bajgara)	73
Peter Wagner Audioarchiv Hanky a Edity	83
Hanka Šebková, Edita Žlnayová Vzpomínky na Turecko	99
Margita Lakatošová, Peter Wagner Mluvnice olašské romštiny Ukázky z připravovaného díla Hanky Šebkové a Margity Lakatošové	101
Jiří Suchý Kytka (kvitkos) – Ukolébavka (Sovľarduňi gili) – když hodím kámen do vody (Te čhivav o bar andro paňi)	116
Hana Šebková Životopis	121
Bibliografie	123

Z PRACÍ STUDENTŮ ROMISTIKY...

Eliška Niederová	
Vzpomínka s úctou	———— 133

Jana Hejkrliková	
Tři povídky (Hurá, prázdniny /Čuče dživesa aven!/, Dnes bude divadlo /Ada džives ela teatros/, Paní Krausová /E gori Krausovo)	———— 134

Michael Beníšek	
Indolog Vincenc Lesný a romistika	———— 145

Denisa, Stanislava a Michal Mikovi	
Pohádka Ilony Giňové „Pal e svato Heľenka“	———— 175

Jan Červenka	
Některá specifika morfologie substantiv v subdialektech severo-centrální romštiny ve slovenských regionech Kysuce, Turiec a Liptov	———— 177

Petra Dobruská, Martina Kubátová	
Bystrany versus Chánov	———— 187

Adéla Gálová	
János Arany – životopis (1817–1882)	———— 196

Rastislav Pivoň	
Několik poznámek k událostem ve Velké Idě v roce 1557	———— 211

RECENZE – ANOTACE	———— 219
-------------------	----------

INFORMACE	———— 277
-----------	----------

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA (za stranou 120)

Karel Jaromír Erben	
Vodník – Polednice (Vybrané části, zpracovaly Magda Slepčíková, Hanka Šebková a Edita Žlnayová)	

— Na Hanku vzpomínají

Hančina maminka vzpomíná

Rozhovor s paní Hanou Šebkovou zaznamenali

Milena Hübschmannová a Peter Wagner

Tanvald 7.8.2004

Jak se vlastně Hanka začala zajímat o romštinu?

V době, kdy studovala v Praze na fakultě, jezdila občas domů do Tanvaldu a jednou přijela a povídá: „Mami, nevíš jak mluví Cikáni?“ Já říkám: „No cikánsky.“ „No jo, ale co to je za řeč? To není ani románský jazyk, ani germánský, ani slovanský, co to je za jazyk?“ „Jo, to ti nepovím.“ „Jela jsem s nimi v kupé, celou cestu jsem je poslouchala, a nepřišla jsem na to, čemu je ten jazyk vlastně podobný. To musím zjistit!“ No, a za týden přišla a povídá: „Byla jsem na Jazykovce, už jsem přihlášená do kurzu u doktorky Hübschmannové.“

Hanka se o jazyky zajímala od malinka. Když někdo mluvil trochu jinak, už chtěla vědět, jak vlastně mluví. Měla úžasný cit pro jazyky. Slyšela někoho cizího mluvit a řekla: „Tenhle je z Plzeňska.“ A on byl skutečně z Plzeňska. „A ten je z Moravy odtamtud a odtamtud.“ A on odtamtud byl. U doktora, co ji operoval – byl to Slovák – okamžitě poznala, že je z východu a dokonce z kterého kraje. On se jen divil.

Když jí bylo asi jedenáct, zbláznila se do francouzštiny. Nejdříve že se přihlásí na němčinu a že to bude stát sto padesát korun. My jsme řekli: „No dobře,“ a dostala sto padesát korun. Ale asi za tři dny přišla znovu: „Já chci chodit na francouzštinu!“ a my jsme řekli: „Tak dost! Chodíš

| Hanka v náručí své milované babičky |

| Hanka s maminkou |

do hudebky, chodíš cvičit, chodíš na němčinu, přece nepůjdeš z kroužku do kroužku!“ A ona: „To je ale zadarmo.“ „To je jedno, tady nejde o ty peníze, ale přece se neuštveš!“ Ona ne, že by protestovala, ale udělala si stejně své.

Pak asi za týden jsem jí dávala něco do aktovky a koukám, učebnice francouzštiny! To už jsme se naštváli! A ona: „Všechno nechám, jenom tu francouzštinu ne, ta je krásná!“ a opravdu se ji úplně vášnivě začala učit. Sehnala si

mapy, nad postýlkou jí visela Paříž, znala v Paříži i ulice – a to jí bylo jedenáct let. Už tehdy se rozhodla, že bude na fakultě studovat francouzštinu. Šla jí dobře matika, pak v hudebce její učitel klavíru ji chtěl poslat na konzervatoř. To byla taky dědečkova velká touha, protože děda byl muzikant a hrával s ní. Ale kdepak, Hanka už nic jiného než francouzštinu.

Mobli jste na ni být pyšní!

Pyšní, byli jsme pyšní, ale nám šlo vždycky hlavně o to, aby se nehonila, neuhonila – a nakonec se uhonila.

Ona když si vzala něco do hlavy, šla za tím. To už jako malé dítě, když byla úplně malá! Třeba si s něčím hrála a měla už jít spát. „Půjdeš spát!“ Někdy se trošku zavrtěla, že ne, ale šla se umýt, šla si lehnout a potají vylezla z postýlky a šla si dodělat, co měla rozdělané.

Houževnatá!

Já tomu říkám „zabejčilost“.

To je váš tanvaldovský termín?

To já nevím, to by věděla Hanka, ta uměla podkrkonošský dialekt. Ještě naše babička tak mluvila a Hanku to vždycky fascinovalo. Moc se jí to líbilo. Teď jedna její kamarádka – ona je zvěrolékařka, jak se jmenuje? Pospíšilová – píše knížky v podkrkonošském dialektu. Hanka jí dvě knížky redigovala: *Krakonošoviny* a *Kozí doktorka*.

Ale „zabejčilost“ je, když se člověk nedokáže uvolnit.

Hanka se přece uměla uvolnit!

Teď jsem dostala dopis od známého, který s námi roky jezdil na túry do Tater. Byl v Hančině věku, o něco starší. V tom dopise píše, že ji obdivoval, jaká byla cílevědomá: „My jsme přišli z túry – a dělávali jsme opravdu túry náročné – všichni v autobuse spávali, klímali, odpočívali, ale Hanka si vytáhla slovníček nebo něco a dělala. Já jsem vždycky říkal: „Bože, vždyť ona je čtyřicetkilová, takový drobeček, a co všechno vydrží!“

| Říjen 1960 – Hanka ve 2. třídě |

Ještě, prosím vás, jak se Hanka seznámila s Romy v Tanvaldu. Víím, že se stala doslova členkou jejich rodiny.

My jsme tu osobně nikoho z nich neznali, ale sousedka tady říkala: „Tam dole bydlí Fečovi, jsou to moc hodní lidé a paní je pořád doma.“ Řekla mi přesně, ve kterém domě to je – teď už je zbouraný – a já šla s Hankou, protože jsem znala majitele domu. Když jsme tam přišli, paní nás pozvala do kuchyně, Hanka jí řekla, o co jí jde, že se učí romsky a že by chtěla mluvit s někým rodilým. Ta paní Fečová byla hrozně příjemná a než jsme odešli, tak už Hanku takhle chytila a povídá: „A ty jsi moje sedmá dcera.“

Co vy na to jako skutečná matka?

No nic. Na tohle já byla zvyklá. Ona ze mě udělala Romku ve všech těch osadách, kam přijela. Takže mě to vůbec nevyvedlo z míry.

Jednou jsme jeli do Vídně, bylo to na začátku devadesátých let. Hanka se o nás vždycky maximálně starala, měla strach, abychom dobře spali, aby se nám nic nestalo, zařizovala nám všechno, ona byla v tomhle fantastická, sama jezdila pod širák a živila se všelijak – ale nás když někam poslala, tak na luxusní zájezd. A většinou nám to i zaplatila. No jeli jsme do Vídně, Hanka nám dala čtyři adresy a řekla: „Rozhodně zajděte k Heinschinkovým.“ Mozes Heinschink je taky romista, Rakušan – a jeho žena Fatima je turecká Romka.

| Velehřib. Hančina první fotografie,
kterou pořídila ve dvanácti letech |

Přijeli jsme večer, našli jsme jejich dům, jdeme po schodech nahoru – a když jsem cítila česnek, povídám: „Tak jdeme určitě správně.“ Paní Fatima se s námi přivítala a mně hned začala tykat. Ostatním vykala. A mně to došlo. „Aha, jsem Romka!“ Jinak by mi Fatima netykala.

Německy?

Německy. Byla s námi ještě známá, která nám překládala. Uvedli nás dál, byli strašně milí, pan Heinschink měl všude, všude knihy a desky, Schuberta, on prý miluje Schuberta – a jeho paní začala chystat jídlo. Nás vybídli, abychom se šli po cestě osprchovat do koupelny. My to samozřejmě uvítali. A když se vracím z koupelny, tak ta naše známá, co nám tlumočila, byla úplně rudá v obličeji a strašně rozpačitá.

Šeptá mi: „Představ si, oni se ptali,“ – byl tam ještě nějaký romský básník – tak se všichni ptali, „jak je s tebou spokojený tvůj manžel!“

Jako Čech s Romkou?

No právě! Já to hned pochopila! Představila jsem si, co jim asi Hanka namluvila. Chtěli vědět, jestli se ty naše dvě kultury snášejí. A ta známá to brala tak, jako jestli je se mnou spokojený jako s manželkou.

Takže vy jste vlastně díky Hance Romka.

Nebo jednou na Slovensku, v Černém Balogu. Romové si tam stavěli novou osadičku, takové domky, byl tam kopec dětí, Hanka s někým mluvila a teď já viděla ty děti a povídám: „Hanko, prosím tě, pročs mi neřekla, že tu bude tolik dětí, mohly jsme těch čokoládiček vzít víc!“ My měly jenom dvě čokoládičky a pár sušenek a daly jsme jednomu a ty ostatní tak smutně koukaly. A Hanka povídá: „Mami, neříkej, že jsi moje máma!“ „A co mám tedy říkat?“ „Že jsi moje kolegyně z práce, a že proto neumíš romsky!“

Ti Heinschinkovi, se mě potom taky ptali, jak to, že Hanka mluví tak dobře romsky a já že neumím. Tak jsem řekla, že se u nás doma v rodině nemluvílo. Aniž jsem mrkla okem. To já zase lhát umím. Nechtěla jsem ji shodit.

Ještě bychom se chtěli zeptat, co se stalo s těmi romskými rodinami, které Hanku adoptovaly? Jste s nimi ještě ve styku?

Fečovi? Děti dorostly, rozutekly

se, ten domek jim zbourali. Pak chodila Hanka hlavně k Heleně. Nevím, co s ní je. A jestli žije ještě pan Husák? Já myslím, že ne. Oni se všichni hodně rozprchli. Nevím kam.

| S rodiči doma v Tanvaldě |

A jestlipak Hančini romští známí – třeba ze Slovenska – taky u vás nocovali?

Ti bydleli u Hanky v Praze. K nám si Hanka s Editou přivezli akorát Marušku* od Slepčikových. Od Ačua a od Magdy. Měly ji tu týden. Připravovaly ji na reparát. To byla milá, hrozně hodná holčička. Bystrá, milá holčička, ohromně pozorná a dobře se tu cítila. A ještě si vzpomínám na jednu příhodu: Tehdy nebyly žehlicí prkna. Já měla staré a sháněla jsem nové. Hanka s Editou přijely z Prahy, já jim šla naproti k vlaku, koukám, proti mně jde žehlicí prkno! Já ovšem nevěděla, co to je. Hanka, Edita – a ohlášená Maruška nikde. „No kde máte holčičku?“ „Támhle pod tím prknem.“ Ona byla taková drobounká, vůbec ji pod tím prknem nebylo vidět. Prkno se vznášelo ve vzduchu. To bylo pro Hanku taky typické: vždycky člověka něčím překvapit.

Vždycky člověka něčím překvapit...

Čím by bylo lepší skončit vyprávění maminky Šebkové, skvělé vypravěčky, která byla nesporně tou, po níž Hanka své vypravěčské umění zdělila?

* V romské parafrázi na Erbenovu „Polednici“ (viz fotopříloha) představuje Maruška plačtivé dítě.

| Lada Viková |

Těžko mohu do slov ustrojit a na papír přenést, co pro mne setkání a přátelství s Hankou znamenalo – vybavuje se mi směs obdivu a vděčnosti, moje překvapení z míry tvůrčího nadšení a především její naprosté pracovní nasazení propojené s příjemným a hodnotným povídáním nad výtečným jídlem – z mých známých se nikdo jiný s takovým nasazením neoddává kulinářskému umění. Štědrost, pohostinnost, otevřenost – to jsou vlastnosti, které v Hance dorostly snad na maximum.

Hanku jsem poznala na konci 80. let, vídala jsem ji na představeních romských souborů a při podobných příležitostech vždy spolu s Editou, z obou sálalo příjemné souznění, smysl pro humor, a především jakási dospělá, zralá dětskost. Blíže jsem ji mohla okusit při společné cestě do romských osad na Slovensku. Návštěvy v rodinách bohaté na poznávání životních pravd romských žen a filosofování o živo-

tě s muži se střídaly s živými diskusemi typu: „Všimli jste si té stylizace: něco se říká a něco jiného je realita ...“. „Jaká škoda těch mužských. S kým to jen prosedí večer v hospodě. Takoví filosofové a vedle nich sedí gádžovští opilci. Co ti jim mohou rozumět!“

Kromě nadšení pro cokoli romského nás pojila i láska k Řecku, k jeho mikrosvětům na rozličných ostrovech. Hanka šla o to dál, že se vrhla na studium novořečtiny. Chápala jsem to nejprve jako výraz její potřeby zdokonalit jazykové zázemí pro lepší porozumění s řeckými Romy. Z toho mne ale vyvedla, když se přiznala: „Víš, jak ráda smlouvám na trzích? Ten orientální způsob obchodování je ohromná zábava. A jak jinak bych mohla smlouvat, kdybych se nenaučila jazyk?“ A tak mi dala nahlédnout do další dimenze své i tak dost hravé duše.

Lada Viková

| Bertin a Anna Žigovi |

doucí lingvistku patřilo. Její existence pro mě postupně nabývala až fantomického příděchu a uznalé komentáře mých příbuzných moji zvědavost jen přiživovaly.

Skutečnost, že jsme se posléze setkaly v učebnách jazykové školy, byla pouze logickým vyústěním silných osobních zálib.

Pod vedením Mileny Hübschmannové, která romštinu přednášela, byl dán našim rozpačitým individuálním průzkumům jasný cíl. Duchovní projekt jakési „romské encyklopedie“ se začal poznenáhlu naplňovat.

Z šera vzdálených vzpomínek se mi vynořuje fakt, že jsme o sobě s Hankou věděly dříve, než jsme se osobně potkaly. Osud tomu chtěl, že jsem se přivdala do početné manželovy rodiny. Náhoda, že její významná část žila v Hančině rodném městě Tanvaldu, a společný zájem – romština – nás dvě svedl do stejných míst.

Tak se stalo, že jsme informačně „vytěžovaly“ totéž prostředí a tytéž osoby. Shodou okolností mé nové švagry a švagrové.

Přesto, že se tak dalo po několik let, vždycky jsme se těsně mýjely, aniž bychom se okem zahlédly. Často jsem při svých návštěvách slýchávala: „Právě odešla, sáhni, ještě je teplá židle!“

Zatímco já jsem klopotně a diletantsky zapisovala do uváleného školního sešitu romská slovíčka, Hanka svůj dovedně získaný materiál odborně třídila a sestavovala do mluvnických vzorců, jak se na bu-

Otevřel se prostor pro další nadšence přispívat v generačních vlnách do tohoto nekonečného šanonu svými kapitolami.

Proces poznávání spojený s radostí z vědění je sám o sobě ohromným dobrodružstvím. V jeho rámci jsme si při doplňování sběratelských kolekcí se školáckou dychtivostí vzájemně vyměňovaly zajímavé kontakty. Mé nepřesáhly hranice rodiny, právě tak jako vlastní záliba nepřerostla amatérskou formu. Naproti tomu Hanka profesně rostla k formátu uznávané velikosti. Avšak ke společným začátkům, v nichž se naše teritoria ještě místy překrývala, patří i vzpomínka na Puci se Štirlicem. Tip na dvě věrné přítelkyně jsem Hance předala spolu se „suchým“ popisem té výraznější z nich, Puci.

Originální muzikantka, hrající čardáš i na násadu od smetáku. Rozložitá postava v pánském obleku s utrženými rukávy od saka. V teniskách, jejichž proklubané špičky zapříčinily spíše temperamentní údery rukou při cifrování – čapáša, než-li neohrabané zakopnutí. Uhrančivé oči, o nichž Puci věděla, pročež preventivně klopila pohled před dětmi, aby je neuhranula. Silný a srdečný smích, prokládaný stejně upřímným pláčem, neboť obě emoce nosila v jednom klubku. A především naindulovaný (nezaměňovat s naondulovaným) úpravný účes. Dlouhé vlasy namaštěné indulonou, která dala fleka jakékoliv brilantně.

Silné pohnutí a zmíněná radost z poznání stála i za Hančiným šťastným výkřikem, když se Puci z teoretické roviny zhmotnila do skutečné, přímo ve změti anonymních tanečníků na cikánské zábavě kdesi v Libni.

Ne, není to nostalgie, která by mne při vzpomínání na Hanku obestřela. Spíš při něm bojuji s nutkáním odolat sugestivní pobídce: „...sáhni, ještě je teplá židle.“

Anna Žigová

Jekhvar amenge e Hanka la Editaha vakernas, sar pes prindžarde jekhetane le Puciha a Štirlicih.

On rade ke lende phirenas. Sombatone on peske phende, šaj bi džahas te dikhel, so keren o Pucis the o Štirlicis?

Ale on na has khere. O Roma lenge phende, hoj hine andre karčma pro Korabos. Odoj phirenas ča o Roma. Ta on gejlje pal lende. Sar e Hanka la Editaha len dikhle, igen rad'isaľ'ile.

On lenca bešenas andre karčma dži raťi. Paľis o Pucis phenel: „Jaj, ne hela amen ajci love te poťinel!“ Avke e Hanka iľa e angruťi pal o vast a phenel: „Biken abo thov pre simađi, hoj te poťinas.“

Bertin Žiga

S Hankou Šebkovou jsem se osobně poznal kolem roku 1994 v kanceláři senátorky Moserové. Sešli jsme se tam nad situační zprávou o romské menšině v ČR, kterou senátorka Moserová zpracovávala pro UNICEF.

Nikdy nezapomenu na bouřlivou diskuzi o struktuře zprávy, která se mezi mnou a Hankou rozhořela. V Hance jsem tehdy po delší době našel člověka, který se seriózně a upřímně zajímal o problémy Romů. Její přístup k práci na zprávě pro UNICEF mi umožnil pochopit duševní chvění těch, kdo se zajímají o Romy v České republice.

Chtěl bych využít této příležitosti a poděkovat Hance za všechno, co udělala pro romský jazyk a romskou kulturu. Tato neobyčejná žena byla jednou z mála, kdo dokázal jasně popsat, co se s Romy děje. Nebylo to jen díky obdivuhodným znalostem, které o Romech měla, ale především díky lidskému přístupu a otevřenému srdci, s nímž dokázala naslouchat nám všem.

Ivan Veselý
předseda sdružení Dženo

Milá Hanko, asi si těžko někdy zvyknu na to, že už tu s námi nejsi. Snažím se vzpomenout si, kdy jsme se to vlastně viděly poprvé. Jsem si skoro jistá, že to muselo být na přelomu osmdesátých a devadesátých let ve třídě ve Spálené ulici. Přišla jsi nám tenkrát suplovat romštinu v rámci Jazykové školy v Praze za Milenu Hübschmannovou. Myslím, že byla zrovna v Indii, a tak se to suplování protáhlo na několik týdnů. A byla to velká změna – najednou místo spontánního, živelného a naprosto dynamického přístupu dostala naše výuka strukturu a stala se organizovanou. A protože jsem sama člověk spíše systematický, byla jsem tomu ráda. Musím ale říci, že oba přístupy – Tvůj i Mileny Hübschmannové – byly ideálně komplementární.

Nezapomenutelná byla velká výprava mladších i starších studentů romistiky a dalších přízněných duší do romských osad v okolí slovenských Krompach. Mohla jsem jen obdivovat, jak jste s Editou dokázaly splynout s okolím ... Je to neuvěřitelných třináct let, co jsme tohle všechno zažili – sběr memorátů pamětníků druhé světové války, dokumentace stížností romských rodičů na zařazování dětí do zvláštních škol, kde se neučí, šokující svědectví o sterilizacích praktikovaných na romských ženách. Ale také malování v osadách s romskými dětmi, strašlivá beznaděj lidí žijících na haldách toxického odpadu v Rudňanech a úžasné přátelské přijetí a taneční zábava v Žehře.

O pár let později jsi začala učit romštinu na Pedagogické fakultě UK. Mě jsi požádala, abych za Tebe při Tvých občasných cestách za Romy na Slovensko i po světě šla suplovat. Byla to pro mě čest a zároveň strašlivá zodpovědnost. Ani nevíš, s jakými obavami jsem předstupovala před Tvoje studenty ... A jak moc jsem se sama naučila z Tvých přepečlivých příprav na každou hodinu ...

Nezapomenu na den, kdy jsi dorazila na naši předem domluvenou schůzku i přes to, že Editu, Tvoje nejbližší kamarádka, kolegyně a spolubydlící noc před tím umřela. Prý jsi mě nechťela nechat zbytečně čekat. Pak jsme spolu brečely. Vyrovnala jsi se s tou obrovskou ztrátou

a dál jsi dělala romistickou práci za vás obě. Jsem si jistá, že se na to Edita dívala tam shora s radostí.

Hanko, ani jsem Ti za všechno nestihla poděkovat, a bylo toho tolik – Tvoje geniální učebnice romštiny, všechny Tvoje znalosti a vědomosti, které jsi nezištně předávala dál, Tvoje neocenitelná práce pro Romano Džaniben a ... už raději skončím, protože Ty bys se už určitě červenala.

Budeš už natrvalo přítomná v mém životě a v životech nás všech, ty, velká přítelkyně romských lidí a vůbec všech lidí dobré vůle. Snad dokážeme žít a pracovat aspoň zčásti tak dobře, jako jsi to dokázala Ty.

Helena Clark-Jiřincová

S Jánem Slepčíkem-Áču

rozmlouval Peter Wagner

Praha 2. 6 . 2004

Sar tut prindžardal la Hankaha?

Na sas la kaj te bešel. E Hanka chudľa ke amende te phirel te sikhľol romanes. No a paľis sas ke amende sako d'ives, sikhľolas. E Milena lake phenda, kaj te avel ke amende, kaj bešas, no a avľa. Phenda, ko la bičhada, kaj kamel te sikhľol romanes. Ta chudľa ke amende te phirel.

A so gondolindan tumen pal oda?

Džanahas olestar, bo e Milena phirlas ke amende furt. Aľe ešebne sas oj e Milena, o Zbin-kus, a paľi e Hanka. Vaj duj o trin čhon paľi avľa la Hankaha the e Edita, on varekhaj pes prindžarde a paľi phirnas ke amende. Furt ke amende sle, no a e Magda, sar dikhľa, save hi-ne, ta oj len lelas ibaj famel'ija te amenge ulehas. On pes the avke ľikernas, e Hanka, e Edita

| Ján Slepčík Áču, archiv Multikulturń centrum Praha |

Vakernas ke tumende the čechika?

Na, ke amende sar avenas, ta vakerahas ča romanes. Khere vakerás čechika, bo amare čhavore, ta on na džanenas romanes, amen lenca vakerás čechika, te vareso kamahas te phenel le čhavorengi ta čechika, a!e maškar peste vakerahas romanes.

So kernas tumen jekhetane?

Imar e Milena sar kamla te sikhavel e romaňi čhib andre Jazykovka pro Narodno, ta odi rjaditeľka andal e Jazykovka phenda la Milenake, kaj romaňi čhib nane ajsi čhib, kaj pes del te prethovel. No a e Milena lake phenda, kaj pes del sa te prethovel. Ta odi rjaditeľka la Milena diňa ajsi vakeriben, so vakerlas indicko premijerka Indira Gandhi, kaj te prethovel. Ta e Milena avla ke amende, khetane prethodam, no avke lake domukhlas rjaditeľka te sikhavel romaňi čhib.

No pal oda chudlam te kerel oda slovnikos. Ada kerahas e Milena, e Hanka, e Edita, me, e Magda. Gondolinkerahas, irinkerahas o lavora.

A the kola Roma, so bešen Tanvaldoste?

Me aňi na džanav le Romen Tanvaldostar, me odoj ňigda na somas. La Mariška peha lenas, mira čhajora, e Hanka the e Edita ko Tanvaldos, sar sas cikňori. Le čhavorenca phirnas andro parkos paš o paňi. La Editaha la Hankaha samas buterval pre Slovensko, Kašate, pal o gava, pašal o Perješis. Me lenge sikhavas miri famelija pal o gava.

A so kodoj kernas pal o gava?

Phučahas le Romendar, sar dživen. The e Milena sas amenca buterval pre Slovensko. E Hanka the e Edita džanenas cala mira famelija. Edita sas mange the kirvi, bolda le Ďulus. Edita mire kamaratoha bolde le Ďulus.

A tu na salas andre koloňija angl'oda?

Odoj kaj bešlom me, ta odoj bešenas Roma khetane le gadženca. A!e phirás pal e famelija pašal e Kaša, pal o gava. Varhaňovcate bešen o neni, mira dakere pheňa. E Hanka the e Edita manca sle Varhaňovcate, Rozgoňate, Očvarate, Kralovciste.

Tuke sas phares pal e daj, kaj tu sal pro Čechi a e daj pre Slovensko?

Oda čačo, e Hanka pal oda irinda basňička. A me olestar kidlom avri lava a sthodom d'ilori „Mri daj užarel“.

Hin vareso, soha tut e Hanka prekvapinda?

E Hanka furt varesoha prekvapinlas. Avlas, gondolinlas vareso avri, abo phenlas mange: „Tu sal mindik het u e Magda khere le čhavorenca, ta adadive ačheha paš o čhave u e Magda avel amenca.“ Mindik pes manca kernas, kaj sa pre Magda mukhav, kaj lake na pomožinav le čhavorenca.

Šundal the la Hanka varekana te d'ilavel?

Šundam the la Hanka the la Edita, ke amende pes bašavlas u d'ilavlas sako d'ives. Akor samas savore terne, ta varekana vareso popijahas, a'e on nigda na pijenas but.

Tè tu kamehas varekhaj te džal la Magdaba, ačhenas tumenge paš o čhavore?

Butval avnas so duj a phennas: „Uren tumen, džan varekhaj! Amen ačhaha paš o čhavore!“

Tumen lenge phenenas Hanka a Edita abo lenge phenenas varesar avres?

Na, varesave prezdivki len na diňam. Calo amari famel'ija lenge phenelas Hanka a Edito. Miri pheň e Luxa len igen rado dikhelas, kecivar sle ke miri pheň Kašate jekh duj kurke.

Hin mange but phares, kaj kajse džuvľa, save sle e Hanka the e Edita, amen avke sig omukhle. Mejik dživá, ta pre lende na bisterá. Mi del len o Del loki phuv.

Jak se Aču ve svých vzpomínkách zmiňuje, Hanka složila text k písni **E daj man užarel** (Maminka mě čeká, viz s. 23 a 26). Náš přítel, zpěvák a kytarista Honza Slepčík–Aču jej zhudebnil. Dovolím si osobní vzpomínku. Když jsem poprvé píseň slyšela, nesmírně na mě zapůsobila jako celek – jak melodie, tak slova. Slova se vymykala stylu průměrné rompopové textové tvorby, kde *kale bala* a *kale jakha* (černé vlasy a černé oči) nebo *me tut kama* a *tu man na kames* (já tě miluju a ty mě nemiluješ) působí už trochu jako klišé. Pokaždé, když Honza Slepčík někde veřejně vystupoval a já byla při tom, prosila jsem ho, aby zazpíval právě písničku „E daj man užarel.“. Několik let jsem se domnívala, že Honza složil i text, protože vlastně text je o něm: jeho rodiče žili v Košicích a on v Praze, a když jsem mluvila s jeho starou, nemocnou maminkou při její návštěvě v Praze nebo při své návštěvě v Košicích, vždycky tesknila po synovi a litovala, že ho nemá u sebe. Před Hankou jsem se nesčetněkrát rozplývala nad tím, jak se mi písnička líbí. A ona nikdy neřekla, že text složila ona. Teprve když jsem se to po dlouhé době nějakým způsobem dozvěděla, potvrdil to jak Honza Slepčík tak ona se svým charakteristickým rozpačitým, stydlivým pochechtáváním.

MH

Hana Šebková
Gilí vaš o Aču

Refren:

Koda drom, koda drom,
so pal leste phirav
ča jekhvar beršeste
ko dad the kije daj.

E daj imar užarel,
andal o kher avri avel,
pro čekat man čumidel,
churde apsa garuvel.

Koda drom, koda drom ...

Sar mro čho, sar džives,
čorikanes vaj barvales?
Na ačheha khere?
Amen adaj čore sam.

Koda drom, koda drom ...

Našči, daje, me ačhav,
Prahate me bešav,
buři odoj me kerav,
le čhavoren bararav.

Koda drom, koda drom

Sar imar me pale džav
kale mire dromaha,
dural šunav la da:
Dža mro čho, dža tu Devleha

Koda drom, koda drom ...

Píseň pro Ačua

Refrén:

Ta cesta, ach, ta cesta,
po které jezdívám
jen jedinkrát v roce
k tátovi a k mamince.

Maminka už vyčkává,
z domku vychází ven,
na čelo mne políbí,
drobnou slzu zamáčkne.

Ta cesta, ach, ta cesta ...

Jak, můj chlapče, jak žiješ,
v chudobě či v bohatství?
Zda už doma zůstaneš?
Jak jsme my tady ubozí.

Ta cesta, ach, ta cesta ...

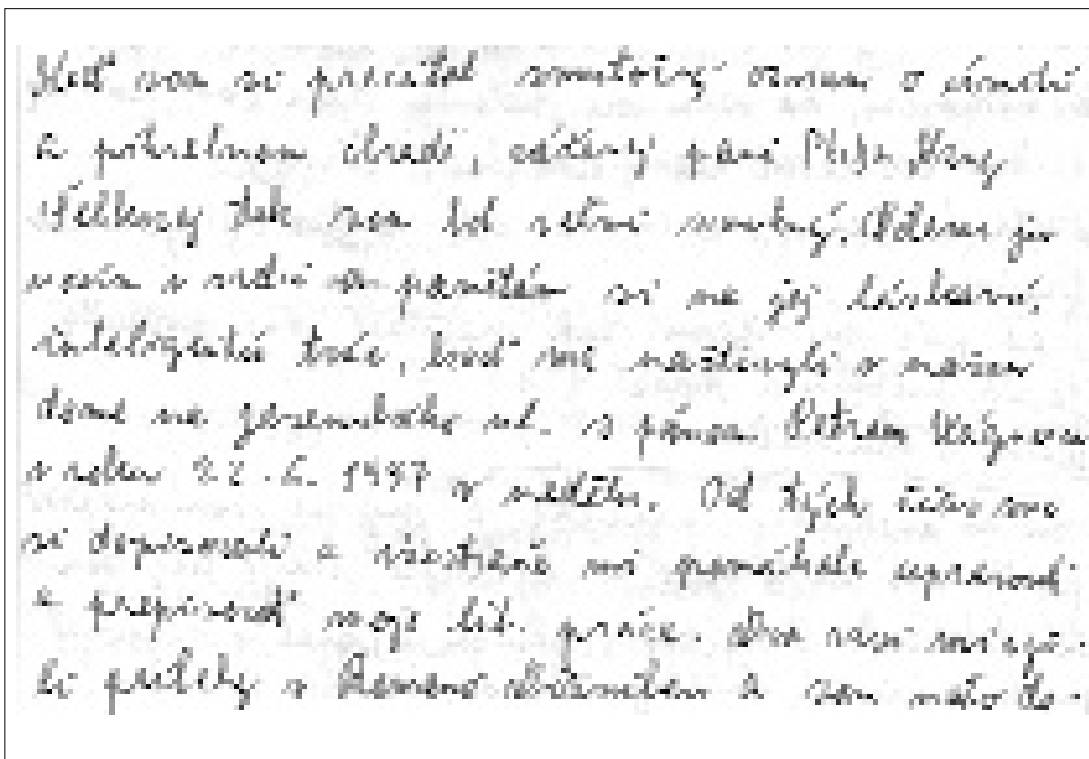
Ach ne, mami, zůstat nemůžu,
až v Praze já teď bydlím,
tam svou práci mám
i děti vychovávám.

Ta cesta, ach, ta cesta ...

Když se pak zpátky vracím
tou cestou svojí,
ještě zdálky mámin hlas mi zní:
Běž, synáčku, s Pánem Bohem jdi.

Ta cesta, ach, ta cesta ...

Překlad do češtiny LV

Keď som sa pracoval rovnako som o domáci
 a pohrebnom úrade, odčítaj pani Mária Šebko
 Šebková tak som bol veľmi unavený. Keď som ju
 videl a vedel som pamätám si na jej krásnu,
 inteligentnú tvár, keď ma navštívila v mojom
 dome na jeseň roku 1937 v meste. Od tých čias som
 sa dopisoval a navštívila ma pomohla upraviť
 a prepísať moje lit. práce. Bola veľmi milá.
 Keď prišla v domov odčítala a som mal do-

Úryvok z dopisu nášeho stálého autora pana Jána Šándora. Následujúci povídku ešte Hanka Šebková stačila zredigovať.

Ján Šándor

Bezmocnosť a vďaka

Horúce letné dni skončili a nastali jesenné preteky mrakov nad širým krajom. Len občas dovolila nevyspytateľná príroda zubatému slnku nakuknúť na zem a svojimi chladnúcimi lúčmi pohladkať ponáhľajúcich sa chodcov. Snáď len Jánoš sa nikde neponáhľal. Stál chrptom opretý o novinový stánok na Štefánikovom námestí v Bratislave. Pekný osemnásťročný mladík

vyššej postavy, širokých pliec a hustých tmavých vlasov, dokonale oblečený, pritiahol pohľad nejednej okoloidúcej slečny či ženy. Jánoša to nezaujímalo, bol na to zvyknutý. Nezaujímalo ho ani pohyb množstva ľudí na námestí. Stále len pozeral pred seba, kde sa každú chvíľu mala objaviť Barbora. Pravda, zvyčajne prichádzala na schôdzky neskôr. Napriek tomu bol Jánoš tento raz viac znepokojený ako inokedy. Čo len ju dnes mohlo zdržať?! Prečo len vždy mešká, však sa už poznáme a je nám spolu dobre!

Zo zamyslenia ho vytrhlo až pozdravenie okoloidúceho priateľa. V tom istom okamihu pár metrov pred ním zastalo čierne auto. Manželov, ktorí sedeli na predných sedadlách, ako by už niekedy videl. Z predných dverí vystúpila elegantná dáma s nápadným červeným klubúkom. Tvárila sa prísne a rýchlym krokom sa blížila k Jánošovi. Pred jej ráznym klopaním opäťkov na chodníku sa akoby s rešpektom posúval vetrom hnaný oblak prachu. Tesne pre Jánošom zastala a pozrela sa mu priamo do očí:

„Už nikdy sa nestretnes s našou dcérou. Tvoje ruky sa nesmú dotknúť jej vlasov ani jej tela! Neopováž sa ju vyhľadať, lebo to s tebou zle skončí!“

Jej veliteľský hlas znel ako kovový zvon a pohľad sršal nenávisťou.

Jánoš sa zmohol len na pochabú otázku: „Pani Horváthová, prečo bránite našej čistej láske?“

„Pretože si inakší ako my. Nepatríš medzi nás. Si cigán a v živote nič nedokážeš!“

Horváthová sa prudko otočila a ponáhľala sa k čiernej limuzíne.

Jánoš pocítil poníženie, ako nikdy predtým. Bol slabý, svet sa mu rúcal pod nohami. Na posledy sa pozrel na limuzínu – na zadnom sedadle sedela Bára. Uplakanú tvár natískala na uzatvorené okienko. Bola veľmi pekná, jej utrápenosť však predbehla dar prírody. Smutno posielala bozky smerom k Jánošovi a v očiach sa jej zračila bezmocnosť.

Otec pri volante pridal na rýchlosti, Jánoš zachytil posledný Bárin smutný pohľad a čierne vozidlo zmizlo za rohom.

Ubehlo desať rokov. Ilona v bielom plášti prechádzala náhlivo širokou chodbou neurologického oddelenia budapeštianskej nemocnice. Lekári a sestričky robili posledné prípravy na operačnej sále. Záchranná lekárska služba nahlásila ťažkú autonehodu zahraničných turistov v Budapešti. Jeden z lekárov zastavil doktorku Ilonu a informoval ju: „Ilonka, už idú hore výťahom. Ich dcéra je na tom naozaj zle. Ťažká komócia, je v čiastočnej amnézii... A čo naša Veronka, Ilon, ako sa jej darí?“

„Dobre, Jánoš, chrípka je na ústupe. Však ju tvoja mama chová ako v bavlne!“

Lekári na operačnej sále pokývali hlavnému neurochirurgovi na pozdrav. Jedna z doktoriek povedala cez rúšok: „Všetko je v poriadku, čakáme iba na vás.“ Na chodbe sa ozvali hlasy a do operačnej sály vošli zdravotníci s pohyblivým ležadlom. Mladá žena s ťažko poranenou hlavou bola pri vedomí, čo chvíľu však upadala do bezvedomia. Lekári museli okamžite konať. Nastal boj o život, boj so smrťou, ktorá sa takmer dotýkala mladej krásnej ženy.

Zložitá operácia trvala niekoľko hodín. Rodičia už boli ošetrení, našťastie vyviazli s ľahšími poraneniami. Teraz zúfalo čakali na chodbe a uprene hľadeli na zatvorené dvere. Konečne nastal ten okamih, dvere sa otvorili. Zo sály vyšiel hlavný neurochirurg, ostatní lekári za ním, tí sa však vydali na opačnú stranu chodby. Lekár si stieral rukou kropaje potu z čela a pod uvoľneným rúškom sa objavila slušivo zarastená tvár mladého muža. Uprene pozeral na manželov a všimol si, že žena má v očiach nesmierny strach.

„Pán doktor, pre Boha, ako dopadla operácia?“ opýtala sa zlomeným, prerývaným hlasom.

„Však nie sme na Slovensku, nerozumie Ti,“ upozornil ju potichu manžel.

„Ja predsa viem po slovensky, pán Horváth,“ povedal doktor. „Barbora je mimo nebezpečenstvo. Bude v poriadku. Vidíte, pani Horváthová. Moje ruky sa predsa dotkli tela aj vlasov vašej dcéry, aby jej zachránili život. Áno, ja som ten cigán, ktorý nemal nič dokázať,“ povedal Jánoš s úsmevom.

Pani Horváthová ho bez slov so slzami v očiach objala.

Naše dlouholetá přítelkyně Margita Reiznerová, vynikající a známá básnířka, přijela opět jednou do Prahy z Belgie, kde žije od roku 1995. Seděly jsme spolu pozdě večer u mě doma a nechápavě mlčely o mysteriu, kterým prošla naše společná kamarádka Hanka a o několik dní později Margitina pražská neteř. Najednou začala Margita mluvit a já ji pak poprosila, aby okamžitě to, co říká, napsala. Margita psala, ale uprostřed psaní ji začala bolet ruka – ještě ji nemá zcela rozcvičenou po malé mozkové příhodě. Pero jsem tedy převzala já a snažila se co nejrychleji zachytit Margitina další slova.

A protože zápis není úplně čitelný, přepisujeme Margitin povzdech v čitelné a po společné dohodě nepatrně upravené podobě.

Následujícího dne jsme se o Margitinu novou, na místě improvizovanou báseň podělili se studenty romistiky. Pavel Kubaník z prvního ročníku se pokusil o překlad do češtiny.

MH

Margita Reiznerová

O dživipen baro pheras hin,
Romeja čačeja.
Rat d'ives leha sal,
vastestar tut l'ikerel
u pa'is andre tute ruginel.
Pro bara peres,
o šero tiro demavel,
kerel tuha, so jov kamel,
tiro jilo čalavel.

O dživipen tire berša ginel,
tiro agor džanel.

*Život je obrovský kašpar,
ty opravdový Rome.
Ve dne v noci jsi s ním,
drží tě za ruku
a najednou do tebe kopne,
o kámen sebou praští,
hlavu ti rozbije,
dělá si s tebou co chce,
tvé srdce zraňuje.*

*Život si tvé roky počítá,
ví, kdy bude konec.*

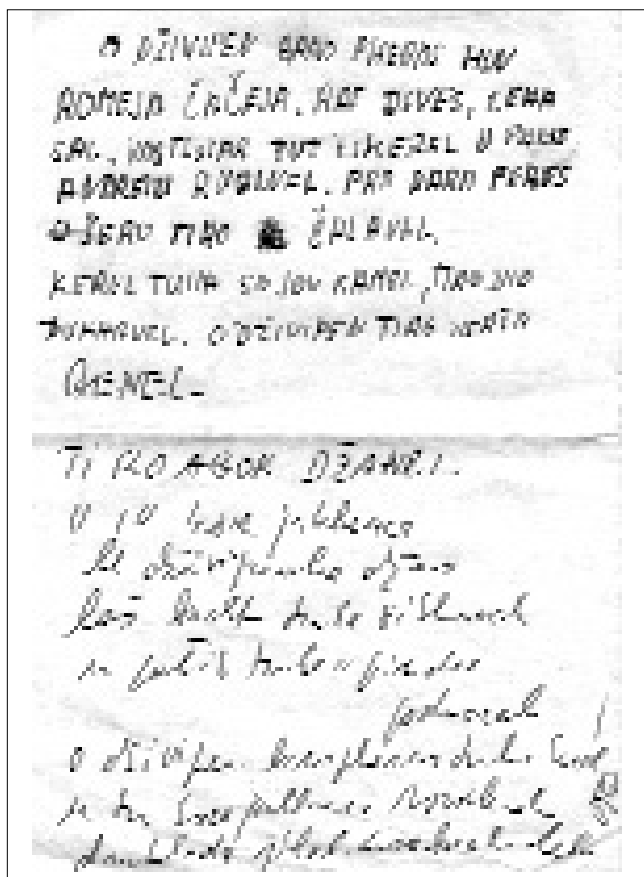
U tu kore jakhenca
le dživipnaha džas,
loš, bacht tuke sikhavel
u paľis tuke o pindre podmarel.

O dživipen baro pheras tuha kerel,
u tu korindos, rovibnaha,
dukhade jileha,
diline asabnaha
leha džas.

*Ty se tím životem
poslepu potácíš,
on tě na radost zvyká,
a sotva si zvykneš – podrazí ti nohy.*

*Život si z tebe dělá kašpara,
a ty poslepu s pláčem,
se srdcem bolavým,
se smíchem udiveným
jím procházíš.*

Překlad Pavel Kubaník

Hana sur la route des Roms l'eau bout dans la tasse...dedans, un simple fil chauffant. Hana attend, tout en mangeant quelques cornichons...c'est le matin, il est tôt. On est à Poprad.

Des photos, des papiers, des dictionnaires, des voix enregistrées...et au milieu de tout cela, des histoires, des histoires de Roms, ceux de Prague, ceux de Slovaquie de l'est, celle aussi de ce vieux voisin étrange... on est à Prague, chez elle.

Hana passe et repasse, les yeux fermés, en pijama. Elle dort... debout. Dans la petite pièce, elle marche, somnambule. C'était à Prechov, il y a quelques années.

Des images me viennent, nombreuses, alors qu'elle vient de nous quitter.

Simplicité, curiosité, joie de vivre, patience, générosité... Hana c'était un peu tout cela à la fois. Au centre de tout: les Roms, sa famille.

Il y a 13 ans, en 1991, j'ai rencontré Hana. Il y a 13 ans, j'ai connu Edita. Edita est partie la première avec son éclat de rire, son énergie, sa chaleur humaine. Hana nous quitte aujourd'hui... avec leur départ quelquechose s'en va... tout un chemin parcouru ensemble, sur la route des Roms, parsemé de paramisis et histoires de mulé.

Mais quelquechose reste: tous les amis communs croisés dans les villages, deux films, et la transmission de leur amour pour la culture et la langue rom.

De Hana je pourrais encore dire que j'admiraits son envie insatiable d'apprendre toujours et encore, et son souci du mot exact. J'aimais l'entendre rire avec les Roms. Hana je l'ai vu rire, je l'ai vu pleurer aussi. Sensible, fragile, mais forte aussi, persévérante...jusqu'au bout elle aura poursuivi son combat contre les discriminations, en transmettant la langue de ceux qu'elle aimait.

Hana on avait du mal à lui donner un age; elle avait en elle quelque chose d'enfant, une certaine naïveté... et en même temps un immense savoir.

Hana et Edita sont parties rejoindre les milliers de mulé, ces mulé dont les histoires les suivaient partout. Au détour d'un chemin, au milieu d'une forêt, dans un cimetière, auprès d'un feu, peut-être un jour, elles m'apparateront, et alors à mon tour je pourrais raconter cette histoire aux Roms qu'elles connaissaient, aux Roms que j'ai rencontrés.

Elles m'ont ouvert une route, je compte la poursuivre...

Il ne me reste plus qu'à leur souhaiter un bon voyage dans cet étonnant et intrigant monde des mulé...djan devleha!

Milena Bochet

Filmová dokumentaristka z Belgie Milena Bochet natočila dva filmy v romských osadách Žehra (Gejza, 1993) a Hermanovce (Vozar, 2000). Při prvním filmu spolupracovaly jako odborné poradkyně Hanka Šebková a Edita Žlnayová. Při druhém filmu už jen Hanka.

| Vozár s Vozaraňou z osady v Hermanovicích.
Foto z knihy H. Šebkové: Bacht the balvaj pheňa hin |

Lorsque je feuillète ce si beau livre *Bacht the balvaj pheňa* dont nous n'avons pas eu le temps d'achever la traduction en français, j'ai le cœur qui se serre:

- car ce livre comporte, au travers des mots et des photos, une émotion si pure.
- car il est le reflet d'une rencontre hautement humaine entre une femme et tout un peuple.
- car il symbolise un parcours riche et intense et pourtant abruptement écourté.

Par ses photos et par ses mots, Hana a tenté d'initier tout celui qui le souhaitait au peuple Rom. Elle a œuvré pour qu'un peu plus de considération soit faite à leur culture, à leur richesse. Militante discrète, elle a contribué, d'abord par sa passion mais aussi et surtout par son travail, à ce que la langue rom gagne ses lettres de noblesse.

Nous croisons les doigts pour que d'autres, comme elle, et comme Edita Žlnayova, reprennent cette œuvre de valorisation de la langue et de la culture roms.

Avec ma haute considération, Isabelle Couëdon
(Brest – France)

Wie ich mit Hana zum ersten Mal in Kontakt gekommen bin? Ja, es war im Sommer 2002, ich lebte schon einige Monate in unserer Gemeinschaft in Prag und wollte diese Zeit nützen, Romanes zu lernen. Als Kl. Schwester habe ich einige Jahre mit noch zwei anderen Kl. Schwestern mit Romas in Belgien und Nordfrankreich gelebt. Wir hatten einen Wohnwagen und ein Auto und teilten so das Leben der Romas, meist waren es Kalderaš, die noch reisten. Dort hatte ich schon begonnen, ein wenig ihre Sprache zu lernen, aber da ich gerade auch französisch gelernt hatte und die Romas ja immer auch die Sprache des Landes beherrschen, lernte ich nur wenig – und jede Gruppe hat auch wieder ihren Dialekt.

Dann kam ich in die Slowakei, wo wir in den Sommermonaten in Jarovnice im Romadorf in einer Maringotka lebten. Im Winter 2001 kam ich von Forbach zurück, eine kleine Stadt an der Grenze zu Deutschland, wo ich für zwei Jahre in unserer Gemeinschaft unter den Manuš gelebt hatte.

Durch eine Bekannte, die an der Universität in Prag unterrichtet, kam ich zur Telefonnummer von Hana und im August telefonierte ich mit ihr und erzählte ihr von meinem Wunsch, Romanes zu lernen. Ich dachte damals, nur einige Monate in Prag zu bleiben, aber schließlich ist daraus über ein Jahr geworden. Es war ein aufmerksames und unkompliziertes Gespräch.

Sie sagte mir, dass das Semester erst im Oktober beginnen wird, dass ich aber herzlich eingeladen bin, am Unterricht teilzunehmen. Sie begriff sehr schnell, dass es mir hauptsächlich darum ging, die Sprache zu lernen. Sie gab mir die Telefonnummer von Peter Wagner, er sei aus Deutschland wie ich, spreche gut Romanes und sei vielleicht bereit, mir in den Sommermonaten zu helfen. Und so war es auch, er war sofort bereit, mich zu treffen und mir ein wenig Romanes beizubringen. Dank der Romas kommen so Verbindungen unter Menschen zustande. Ein großes Geschenk für mich.

Von Milena Hübschmannová hatte ich schon viel gehört und gelesen und war so gespannt auf eine Begegnung mit ihr und auch mit Hana. So besuchte ich ab Oktober für zwei Semester die Universität in Prag. Ein wenig hatte ich Bedenken, ob dies nicht eher eine wis-

| Malá sestra Ježíšova Brigitte.
Foto Katarína Poláková |

senschaftliche Welt ist, wo Nicht-Romas über Leben und Kultur der Romas unterrichten. Aber sehr schnell begriff ich, dass Hana und Milena Freunde der Romas sind. Ihr Respekt, Achtung und Liebe zu den Romas haben mich immer wieder erstaunt, weil dies selbst in kirchlichen Kreisen nicht selbstverständlich ist. Und diese gemeinsame Liebe zu den Romas hat uns verbunden.

Unter Romas ist es so wichtig *save jileha avel*, mit welchem Herzen man kommt. Unser Leben als Kleine Schwester unter den Romas ist ein Leben der Freundschaft, als Gebende und Empfangende. Wir wollen nicht erziehen, „belehren“ in dem Sinn, dass wir besser wissen, was der andere zu tun und

zu lassen hat, sondern unser Leben soll Zeugnis geben von Gottes Liebe zu jedem Menschen. Und wie sehr bin ich dabei die Beschenkte, sowohl in den alltäglichen Beziehungen, als auch durch den Glauben der Roma. Die lebendige Beziehung der Roma zu Gott, der da ist in jeder Situation, hat mein Herz geöffnet zu einer liebenden, vertrauenden Beziehung zu Gott und den Menschen.

So besuchte ich drei Mal in der Woche die Vorlesungen von Hana und Milena, wobei es mir hauptsächlich um die Sprache ging. Es kam mehrmals vor, dass Hana mich angerufen hat, um zu sagen, dass am folgenden Tag nicht der Sprachunterricht sein wird, sondern ein Referat. Sie hatte verstanden, um was es mir ging. Dafür bin ich ihr sehr dankbar, denn ich kam immer von der Putzarbeit in die Fakultät.

Hana hat mich auch zu sich eingeladen und zweimal war ich bei ihr zu Besuch gewesen. Es waren immer sehr schöne Begegnungen, wo ich ihre Offenheit zu anderen Völkern entdeckte und ihre große Gastfreundschaft. Ihre Bilder, die ihre Wohnung schmückten, und auch ihr Bildband *Bacht the balvaj pheña hin*, den sie mir im Januar mit einer Widmung schickte, zeigen ihre Liebe zum Menschen. Sie hatte eine außergewöhnliche Achtsamkeit für alles, was das Leben betraf. Sie konnte den menschlichen Reichtum der Roma wahrnehmen und durch ihre Bilder ans Tageslicht bringen. Unter diesem achtsamen und liebevollen Blick können Menschen sich wieder aufrichten, weil sie angesehen werden, Ansehen bekommen. Sie ist nicht bei etwas Äußerlichem stehen geblieben, sondern hat von innen her gesehen, das Leben entgegengenommen. Ist sie da nicht den Romas sehr ähnlich? Oder ist ihr das nicht von den Romas geschenkt worden?

Seit Oktober 2003 bin ich wieder in Bratislava zurück. Als ich ihr sagte, dass ich nun kaum mehr Zeit für Romanes habe, tröstete sie mich: „Wenn Sie unter ihnen leben werden, dann kommt das schon, dann lernen Sie.“

Im Februar 2004 war ich für eine Woche auf Besuch in unserer Gemeinschaft in Děčín gewesen. Da habe ich das letzte Mal mit Hana telefoniert. Ich habe in Děčín durch die Presse von den Reformen und Unruhen in der Ostslowakei gehört. Und diese schmerzliche Situation bedrückte und beunruhigte mich sehr. An all unsere Freunde in Jarovnice zu denken, ihre Situation zu kennen und zu wissen, was diese Reformen für viele Familien bedeuten, war mir ein großer Schmerz. Nicht nur, dass ihnen das Geld zum Leben nicht reicht, sondern auch, dass sich der Graben zwischen Roma und nicht-Roma nur vergrößern wird. Macht und Gewalt ist nie ein Weg zum Frieden.

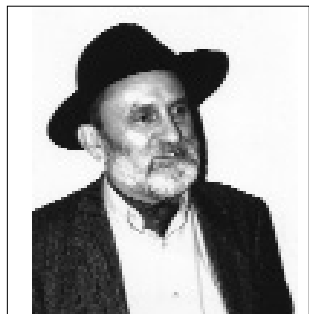
So suchte ich ein offenes Ohr und Herz und telefonierte Hana. Ich fragte sie, was sie zu den Unruhen meinte. Sie antwortete, dass sie natürlich das Plündern nicht gutheißen kann, aber dass die Roma gezeigt haben, dass sie existieren und eine Stimme haben, und es wird einen Weg geben. Ja, sagte ich, die Roma besitzen eine Lebenskraft und werden auch diese Situation überwinden, mit Gottes Hilfe und der Nähe und Hilfe von Freunden. Ihre Zuversicht gab mir neue Hoffnung.

Ich fragte sie auch nach ihrer Gesundheit und ob sie noch unterrichtet. Sie antwortete ganz ruhig, es geht soweit gut, alles ist in Gottes Händen und auch, dass sie unterrichtet.

Ich wusste nicht, dass es ihr schon sehr schlecht geht. Ich denke, sie ging bewusst dem Tode entgegen, und am Karfreitag ist sie von uns gegangen. Wir haben wohl noch viel von ihr zu entdecken, was dieses so diskrete, zurückhaltende, „gewöhnliche“ Leben beseelt hat.

Hana hatte ein friedvolles Herz. Mögen unsere Herzen in Frieden sein. So wird auch mehr Frieden auf Erden sein.

*Kleine Schwester Brigitte – Katrin von Jesus
Bratislava, 13.5.2004*

| Adam Bartosz.
Foto Antonín Hübschmann |

To było w Ostii pod Rzymem. Wrzesień 1991 roku. Na zaproszenie redakcji Studii Zingari zjechali się Romowie i romolodzy, by wziąć udział w konferencji *East Facing West* zorganizowanej z okazji 20-lecia IRU, 25-lecia Lacio Drom i 26-lecia pierwszego spotkania Romów w Papieżem Pawłem IV.

Z Czechosłowacji przyjechała kilkusobowa grupa osób, z liderkami romologii: Mileną i Evą. Towarzyszyły im młode dziewczyny, może jeszcze studentki Mileny, którymi ona tak bardzo się chwaliła. Najmłodsza, nieśmiała była Hanka. Spotykałem ją później kilka razy, była u mnie zobaczyć stała wystawę romską w Tarnowie. Kiedy usłyszałem o Jej śmierci, przeszukałem swoje fotograficzne archiwum i odnalazłem to, które zrobiłem w dniu poznania. Jest młoda, radosna, szczęśliwa, że ma okazję poznać tych nowych, wspaniałych przyjaciół.

Adam Bartosz

| Na mezinárodní konferenci v Ostii (Itálie) 1991. |
Zleva: Emil Ščuka, Edita Žlnayová, Hana Šebková. |
Foto Adam Bartosz |

| Vojta Fabián | Foto Mozes Heinschink |

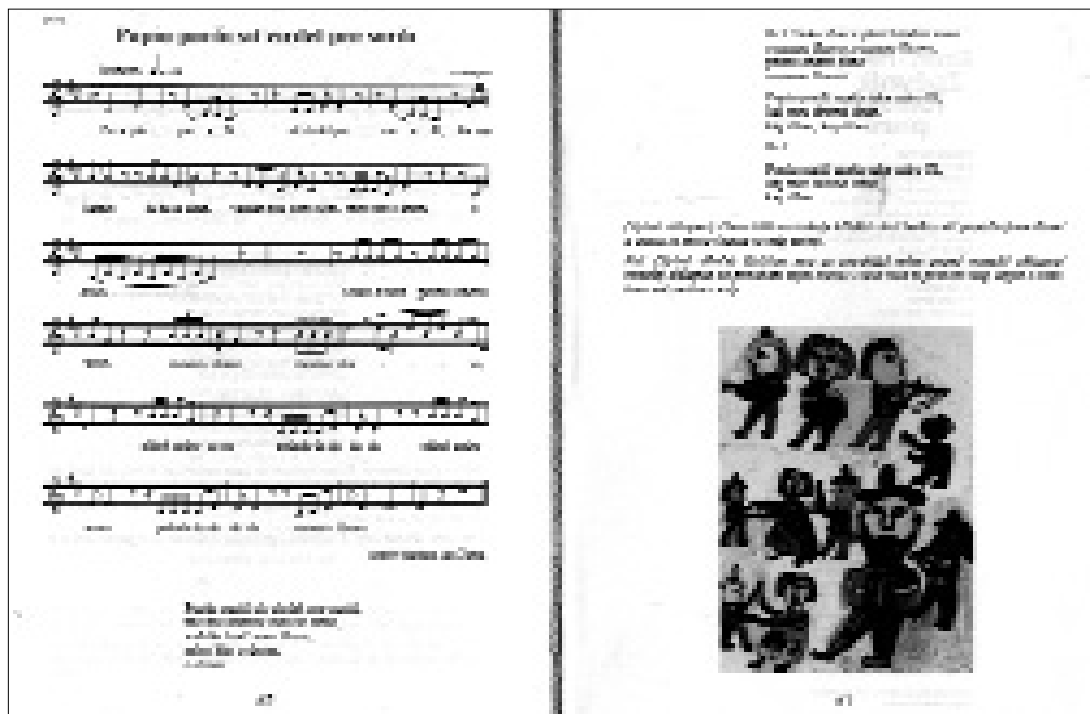
Phares mange, hoj adaj amenca na gilaves, na asas, na des duma pal o federiko le Romengero, so hin te avel. Tiro than pal o skamind hin čučo, aľe šaj tuke solacharav, hoj tiro than andre miro jilo šoha čučo n'avela.

No šun akan, kala sa gila, so me gilavav the bašavav, hin vaš tuke.

Vojta Fabián – Marcel

Hanka velice obdivovala Vojtu Fabiána, syna spisovatelky Tery Fabiánové. Vojta po své mamince zdědil literární talent a také talent hudební. Zpívá, hraje na kytaru, skládá si sám texty v romštině i v češtině. Hanka se mu chystala udělat portrét v Romano džaniben, natočit s ním rozhovor o jeho dobrodružném životě (v jedenácti letech se Vojta například vplížil do letadla – chtěl letět do Afriky – letadlo ho ovšem omylem zaneslo do Moskvy). Bohužel k Hančinu rozhovoru s Vojtou už nedošlo. Vojta měl Hanku také rád a nesmírně si vážil její práce pro Romy.

A tak odpoledne, kdy jsme se sešli u společného stolu s našimi přáteli z Rakouska (o Mozesu Heinschinkovi mluví ve své vzpomínce na Hanku i její maminka), brál a zpíval Vojta i pro tu, kterou na jedné prázdné židli nebylo vidět, pro Hanku. Pro ni tu byl i talířek s jídlem, jak bývá zvykem o Vánocích nebo při jakékoli hostině: aby se dalo najevo tomu, kdo s námi už není ve své fyzické podobě, že je s námi.

| Papin parňa sit cirdel pre sarňa, hudba i text: Vojtěch Fabián.

M. Hübschmannová, Z. Jurková: Romane gila. Zpěvník romských písní. Fortuna, Praha 1999 |

Z písniček, které Vojta zpíval a Mozes nahrával, vybíráme alespoň čtyři ukázky. Z tradičních jedno halgato a jeden čardáš, pak jednu Vojtovu ranou skladbu a jednu písničku, která by se Hance určitě líbila – písničku v argotu kolotočářů. Notový záznam všech tří písní pořídila Christiane Juhasz-Fennesz.

Odoj tele o Roma bašaven,
mri piraňi mulatinel.
Te me oda džandomahi
mre jileske pharo n'ovlahi.
Odoj tele o Roma bašaven,
mri piraňi mulatinel.

*Tam dole Romové hrajou,
má milá se s nima baví.
Kdybych to byl věděl,
nebylo by mi těžko u srdce.
Tam dole Romové hrajou,
má milá se s nima baví.*

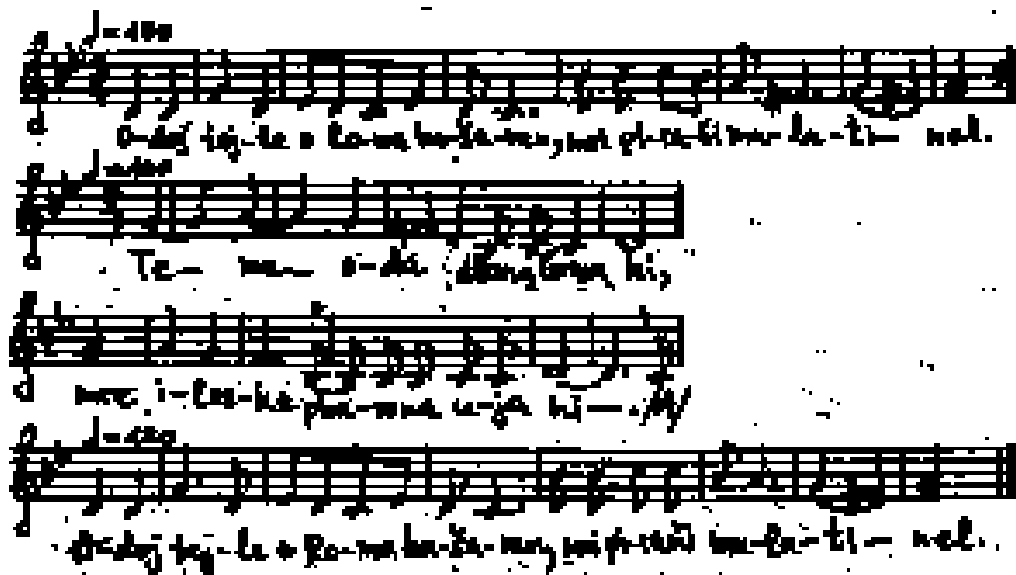
Pre khangeri dešuduj čalavel,
mro pirano khere n'avel.

*Na kostele bije dvanáct,
můj milý se nevrací domů.*

te me lestar džandomahi,
mre mileske pharo n'ovahi,
Pre khangeri dešuduj čalavel,
mro pirano khere n'avel.

*Kdybych o něm věděla,
nebylo by mi těžko u srdce.
Na kostele bije dvanáct,
můj milý se nevrací domů.*

Písničku zpívá Vojta v tzv. „maďarské romštině“.

Čávata džav te suvel,
dadoro tachti mangel,
ve vírtě džanelej chrapouni¹
na jeho klabí janovky

*Dětičky, jděte už spát,
tatiček váš jde žebrat,
v hospodě čekají lidičky
na jeho krásný písničky.*

Čávata doma ludrjou,
džukla si přitom chálujou,
až přitachti váš dadoro,
přitrádelí na mároro.

*Děti doma vyvádějí
a přitom psa pojídají,
až přijde váš tatiček,
přinese na chlebiček.*

¹ chrapoun – každý, kdo není kolotočář

♩ = 78

čá-va-ta dle te si-vel. do do-ro loodi nageł
ne vř-tě dle-ro dle dle-ro si-vel. ne p-ro ká-č ja-rov ky.
čá-va-ká si p-i-tem dle dle-ja si p-i-tem dle-č ne ná-č-to

♩ = 60

Aj-ai lej-ai Aj me-čar-č-son,
e Ro-va phar-nan, hoč dle-č-son.
Ja, Aj le-čar-č-son, Aj te-č-son,
Aj le-čar-č-son, Aj le-čar-č-son.

| Kája Kisfaludy |

Byt v Cimburkově 23 utichl. Telefon, co léta zvonil do pozdních nočních hodin, mlčí. Jen sem tam někdo omylem zanechá na záznamníku vzkaz. Na zvonek u dveří většinou sáhne jen soused Švanyga, když potřebuje uvařit svoje obvyklé kafe, ale už k němu nedostane sušenky, které zbyly po studentech. Na stolečku pod kuchyňským oknem není pro nikoho prostřeno, na pavlači nezní řecká hudba, při které se po večerech vzpomínalo a plánovala se další dovolená, už se zde nezrodí nový nápad do Džanibenu, noční ticho nebude přerušovat klepání do klávesnice a já už nikdy neřeknu: „*Hanko, už toho nechej! Pojd' spát! Zítra je taky den...*“ Život už nikdy nebude jako dřív! Ale on nebyl jako dřív ani v okamžiku, kdy jsme se potkaly.

Živě si pamatuju na den, kdy jsem začátkem roku 92 poprvé zavítala do „Cimburačky“. Přišla jsem na návštěvu k Editě, kterou jsem po dlouhých letech marného hledání dílem jakési *náhody* znovu objevila. V roce 1969 jsme spolu v Žilině chodily na francouzštinu. Upoutala mě, jako ostatně každého, svým osobitým šarmem, smyslem pro humor a mimořádným intelektem. Pamatuju si, jak jsme si o ní všichni na začátku mysleli, že je Cikánka a vůbec mě nepřekvapilo, že se už tenkrát chtěla učit „cigánsky“, jak se v té době běžně říkalo.

Pak se naše cesty rozešly. Ona šla studovat do Prahy, já zůstala na Slovensku a mnoho let jsme o sobě nic nevěděly. V roce 1981 jsem se jakýmsi zvláštním řízením osudu rozhodla přestěhovat do Prahy a *náhoda* mne zavála na mezinárodní telefonní ústřednu na Žižkově. Inspirována telefonním světem jsem tehdy rozpoutala téměř celostátní pátrání po Editě... Marně.

| Edita Žlnayová |

Život šel dál, pomalu jsem se v Praze zabydlela a přišel rok 89. Po revoluci bylo v televizi hodně debat na různá témata a jednou z nich byl i „Respekt klub“. Dívala jsem se na ten pořad jedním okem. Byl o lidské identitě. Četla jsem jméno jedné diskutérky na obrazovce: Edita Žlnayová. Nemohla jsem uvěřit svým očím! Našla jsem ji! Konečně! Podívala jsem se do telefonního seznamu. Byla tam! Zavolala jsem jí a přišla jsem na první návštěvu. Zjistily

jsme, že jsme se plných deset let pohybovaly kousek od sebe, různě jsme se míjely jen o ten pověstný vlásek. Ale zřejmě nikdy nenastal ten pravý okamžik, abychom se potkaly.

Když jsme si všechno stihly v kostce povypprávět, Edita mne na chvíli nechala v bytě samotnou. Najednou jsem uslyšela tiché kroky. Šla jsem se podívat, kdo to je, a vtom do otevřených dveří opatrně vkročila malá, křehká postava. Nevím, proč se mi ten moment vryl tak hluboko do paměti. Do detailů bych popsala, co měla oblečené, dívaly jsme se na sebe trochu překvapeně. Měla jsem pocit, že ji odněkud znám, až jsem měla chuť se zeptat: „Ty jsi *tady*?“ Přitom jsem si byla jista, že ji vidím poprvé v životě. Naše váhání ukončila Edita a představila nás s Hankou.

Do života Edity a Hanky jsem doslova vpadla v době, kdy jejich kalendář návštěv, cestování, různých pracovních a soukromých činností byl snad na několik let dopředu rozplánován. Žily „na volné noze“ a obě patřily do skupiny lidí, kteří si přejí, aby se den mohl aspoň občas prodloužit přes 24 hodin. Frekvence mých návštěv pozvolna stoupala a brzy jsem zjistila, že nejen já, ale všichni jejich přátelé a známí považují posezení u jejich stolu za zvláštní dar. Jako mušky kolem světla se každý rád vyhříval v jejich blízkosti. V tom prostředí vřelosti a optimismu, kde obě sršely nápady a humorem, jsme sbírali dojmy na celý život. Společné historky si Hanka s Editou rozdělily, která řekne kterou, aby se nepředháněly. Uměly je podat v neopakovatelné podobě, s patřičnou dramatizací a hereckým talentem. Při poslechu vyprávění z mnoha dobrodružných cest pak ne jeden posluchač musel mít pocit, že s oblibou „tancují na kraji propasti“. Taky jsem jezdila po světě, ale po úplně jiných stezkách. Už jsme se těšily, kdy se zase sejdem a budeme si vyprávět zážitky a najednou... – jako nůž do srdce mne zasáhl ten ranní telefonát před sedmi lety – Edita umřela.

Drahá Hanko!

prožívala jsi nevýslovnou bolest a já jsem se ze všech sil snažila sdílet ji s Tebou. Ztráta Edity byla nesmírná pro všechny a pro Tebe nejvíc, profesně i lidsky, a vím, že ses s ní nemohla nikdy úplně vyrovnat. Rány na duši čas zahojí, ale jizvy zůstanou navždy. Přesto jsi dokázala naplno žít a rozdávat kolem sebe radost. Pokračovaly jsme společně v objevování dalek a prožily jsme spolu mnoho nádherných chvil. Jen se mi tam pořád ukrádal jakýsi nejasný pocit ohrožení. Při riskantnějších výpravách jsem se Tě, někdy i zbytečně, snažila krotit. Často jsem Tě nabádala, abys myslela víc na sebe, na své zdraví a dopřála si trochu odpočinku. Ty jsi však chtěla všechno stihnout a pracovat za dva. V Tvé profesi jsem Ti, bohužel, neuměla pomoci. Měly jsme spousty plánů cestovních i pracovních. Pak jsme si říkaly, že se na stará kolena přestěhujeme do Tanvaldu, se světem budeme komunikovat přes internet a jen čas od času se vrátíme do Prahy. Ty se budeš dále věnovat své lingvistice, já budu překládat a konečně splním i Tvé přání a začnu Tě učit maďarsky.

Před Vánocemi roku 2002 ses svěřila, že tě znepokojují určité zdravotní problémy a dala sis závazek, že hned po Novém roce půjdeš na vyšetření. Seděla jsem v čekárně a doufala, že všechno dobře dopadne. Místo Tebe však první vyšla paní doktorka a zamířila přímo ke mně. Při zprávě o vážnosti Tvého stavu jsem zavrávala. Posadila mě ve své ordinaci, abych se uklidnila a hlavně na sobě nedala nic znát. Nemusela jsem se však dlouho přetvařovat. Věrna své povaze, chtěla jsi hned všechno vědět a otevřela jsi obálku se zprávou. Přijala jsi ji klidně, s pokorou a statečností sobě vlastní. Jen ses bála, jak to říct rodičům. Věděly jsme, že nezbyvá nic než bojovat. A Ty jsi byla, jak jsem se dozvěděla od Tvých rodičů, houževnatým bojovníkem už odmala.

Byl to běh na dlouhé trati, namáhavý a vysilující. Podepírala jsem Tě, když jsem viděla, že už nemůžeš. Byly však chvíle, kdy mi také docházely síly. Ty jsi mě však podržela a běžely jsme dál. Tvá statečnost byla ohromující! Když už jsi téměř nemohla chodit, jezdila jsi na fakultu taxíkem. Věděla jsem, jak je to pro Tebe důležité, tak jsem jezdila s Tebou, abych Tě doprovodila na tom kousku v Celetné, kam nebyl vjezd povolen. Svým studentům romštiny jsi určitě dokázala předat mnoho, ale dovol mi, abych jim prozradila Tvé přání, které jsi přede mnou jednou vyslovila:

„Bože, kdybych mohla ještě aspoň pět let žít! Tak ráda bych dovedla ty své studenty do konce! Mám z nich takovou radost! Tak ráda bych viděla, kam to dotáhli...“

| Z archivu A. Bartosze |

Žila jsi naplno i v posledních stádiích nemoci. Žádná návštěva neodešla s prázdnou. I v těch nejtěžších chvílích jsi dokázala každého obdarovat svým úsměvem. Schovala jsi bolest na později, kdy jsme zůstaly samy. Byla jsi smířená s osudem, a když Tě přece jen přemohla chvilková slabost, nebylo to kvůli sobě, ale kvůli nám, Tvým nejbližším.

V těch dnech, kdy se Tvůj stav náhle zhoršil, střídali jsme se u Tvé postele s rodiči a nejbližšími přáteli.

Jednou odpoledne, když jsem se vracela z práce, mi řekli, že jen spíš a celý den jsi se neprobrala. Vešla jsem potichu do pokoje a přistoupila blíž. Vtom jsi otevřela oči, s nevýslovně šťastným úsměvem jsi mě objala kolem krku a řekla: „*Život je tak krásný!*“ Nemohla jsem zadržet slzy, ale Ty jsi je naštěstí nevnímala. Tvoje oči se dívaly jinam...

O několik dní později, kdy se Ti na tváři vyhladily všechny vrásky a rozhostil se hluboký mír, nezměrná bolest se ve mně mísila s něčím dosud nepoznaným, s povznášejícím pocitem lásky a vlídnosti, jasem, který nelze s ničím porovnat... Věřím, že jsi viděla ŽIVOT, který je jeden a pojímá v sobě všechny životy a dimenze, pozemské i nadpozemské.

Jsem jen člověk a prožívám tyto dny v bolesti a žalu. Chci je prožít poctivě, tak, jak jsi mě svým příkladem naučila Ty před sedmi lety. Tvou ztrátu mi dokáže mírnit jen víra, že jste opět spolu s Editou a připravujete nebeský Džaniben. V místě, kam jsem v roce 92 přišla na první návštěvu, jsou zhuštěny prožitky intenzivní radosti i nejhlubší bolesti. Ten vzácný dar, že jsem Tebe a Editu mohla poznat, je však ve mně a nosím ho všude s sebou. Zůstalo s námi všechno, co je nesmrtelné. Až mě ŽIVOT jednoho dne také povolá, už se nebudu bát, že půjdu do neznáma, a už to nebude *náhoda*, která nám zařídí setkání. A tenkrát, byly to opravdu náhody... ?

V Tibetské knize o životě a smrti jsem si nedávno přečetla větu: „Cokoli jsme dokázali se svými životy, činí z nás to, co jsme, když umíráme.“ A Ty, malá, křehká Hanko, Ty jsi nám postavila laťku hodně vysoko!

Kája Kisfaludy

Kája Kisfaludy
Cesta do Afriky
(Úryvek)

Nejvzdálenější a nejexotičtější zemí, kterou jsme spolu s Hankou navštívily, bylo africké Mali. Po pohodové návštěvě Maďarska to byla teprve naše druhá společná cesta. Dovolenou jsme si naplánovaly na dobu, kdy už bude po monsunových deštích a teplota tam údajně klesá na pro nás snesitelnou úroveň. Afrika je však Afrika a v každém případě jsme očekávaly větší zátěž než při cestování kamkoli na jih Evropy. Proč jsme si vybraly právě Mali, bylo jednoduché. Máme kamarádku Jáju,¹ která jela navštívit svoji rodinu a pozvala nás, ať jedeme s ní. Hanka si takovou zátěžovou dovolenou přála, plánovaly ji totiž spolu s Editou. Ale k uskutečnění nedošlo. Edita v lednu zemřela. Rozhodla jsem se, že nenechám Hanku samotnou.

Naše knižní poznatky o Mali slibovaly, že Hanka se tam bude cítit jako „ryba ve vodě“, kdežto pro mne, člověka rozmazleného civilizací, to bude trochu křest ohněm. Bylo těžké si předem vytvořit představu. Hanka se těšila, že je to turisty neobjevená krajina, kde budeme bydlet mezi obyčejnými lidmi a ne v nějakém hotelu. Stydím se, ale já v té době bývala spíš tím hotelovým typem.

Před odletem na africký kontinent nás ukolébával příjemný desetidenní pobyt v Paříži. Čekaly jsme na vyřízení víza a na Jáju. „Demokratičtí“ Francouzi občanům Mali v té době totiž nedovolili trávit na území Francie víc než 24 hodin, a tak za námi z Prahy mohla přijet až poslední den. Bylo září, babí léto v Paříži ukazovalo, co umí, a Hanka si mě dobírala: „*Připrav se, neschovávej se do stínu, bude hůř!*“

Přišel den očekávaného odletu. Už na letišti Charles-de-Gaulle jsme se začaly cítit tak trochu jako v Africe. Bylo teplo a všude kolem bronzově tmavé postavy v pestrobarevném oblečení. Hanka byla v euforii. Ta ji neopustila ani ve chvíli, kdy nás při odbavování těhotná Afričanka požádala, zda bychom jí nevzaly dvě velké papírové krabice s hračkami. Psal se rok 1997, ohrožení z teroristických útoků ještě nebylo tak pod kůží, ale bezpečnostní předpisy na

1 Jája je počestěný tvar bambarského jména Ye. Její příjmení Traoré má dva významy, „válečník“ a v mírových dobách „zemědělec“, což je příznačné určitě nejen v afrických podmínkách.

| Hanka mezi kamarády z Bamaka, foto K. Kisfaludy |

letišťích platily i tehdy, tak jsem byla samozřejmě kategoricky proti. Ne tak Hanka s Jájou! Začaly mne přesvědčovat, že ta chudák ženská přece nebude v tomhle stavu pašovat drogy. Říká, že tam má hračky? Tak tam má hračky a hotovo! Krabice jely s námi. A já půlku letu s holkama nepromluvila.

Po asi pětihodinové cestě jsme konečně šťastně přistáli v Bamaku. Na prvním schodě jsme zalapaly po dechu. Venku bylo „příjemných“

26 stupňů a asi devadesát procentní vlhkost. A to bylo půl čtvrté ráno! Měla jsem chuť se otočit a vrátit se pro kyslíkovou masku. Viděla jsem, že Hanka je na tom stejně, tak jsem se zastyděla. Paní z Čech, která byla vdaná za Malijce, nám ještě v Paříži slibovala, že si za dva dny každý zvykne, tak to musíme nějak vydržet. Vtěsnali jsme se do příletové haly. Hance se vrátil její typický sarkastický humor, když přirovnala celou letištní budovu k nádraží v Benešově.

Proběhla pasová kontrola a čekali jsme na zavazadla. Když jsem spatřila jeden z našich kufrů, ulevilo se mi. S napětím jsem sledovala, kdy se objeví „naše“ krabice, a hlavně kdo se pro ně přihlásí. Ta těhotná paní v Paříži totiž řekla, že si je přijde vyzvednout nějaký příbuzný. Příbuzný se ale neobjevil. Jak se však ukázalo, ani nebylo třeba. Když už si skoro všichni rozebrali svá zavazadla, opatrně jsme se zeptaly, zda tam za plentou něco přece jen nezbylo. Chyběl nám totiž kufr, který putoval s krabicemi. Ani kufr, ani krabice, ani příbuzný. Úředník se podrbal na hlavě a začal sepisovat jakýsi protokol. Smůla byla v tom, že mu necitlivá civilizace podstrčila počítač a on k němu měl velmi opatrný vztah. Hanka byla ve svém živlu. Byla si totiž naprosto jistá, že všechno dobře dopadne. Nedopadlo. Nebo dopadlo? Těžko říct – ale to až na konec.

Nasedli jsme do auta. Ajša, jedna ze sester Jáji, řídila a divila se, jak může to vlahé, třicetistupňové ráno ty bělochy tak vyřídít! Opět jsme lapaly po dechu. Lépe řečeno já, protože Hanka se mezitím aklimatizovala. Cestu z letiště lemovaly na sebe nalepené, neuměle vyvedené chatrče z rozmanitého materiálu. Hanka ožívala ještě víc. Měla dojem, že to prostředí důvěrně zná, nápadně totiž připomínalo „cikánské osady“ na Slovensku.

Konečně jsme dorazily do čtvrti Lafiabougou k domu, který se na tři týdny měl stát naším domovem. Byly jsme příjemně překvapené. Jednoduché obydlí, všude kachlíky, na nich na zemi místo postelí jen položené matrace a nad nimi neodmyslitelné moskytiéry. Jediným kusem nábytku byl stojanový věšák a obří ventilátor u stropu. Největší radost však udělala sprcha, u které sice chybělo kolečko na teplou vodu, ale brzy jsme zjistily, že by bylo na nic. Když jsme totiž otočily kolečkem na studenou, musely jsme chvíli vyčkat, aby nás první proud přirozeně ohřáté vody neopařil. Dům lemovala terasa s terakotovými balustrádami a s protilehlým domem uzavírala malebný dvoreček s mladým mangovníkem uprostřed. Nad ním na obloze s neskutečnou jasností právě zářil Orion a těch hvězd kolem! To bylo tedy přivítání!

Najednou jsme z poměrně velké dálky uslyšely zahřmění a jeden kompaktní černý mrak se rychlostí šípu řítil přímo na náš dům a tam se doslova rozsypal. Zažily jsme první nefalšovaný africký liják. Jak když vylije díž! Potoky žluté vody se během minuty valily po celém dvoře. Bylo šest hodin ráno a nás udivilo, jaká je pořád tma. Asi v půl sedmé se však s neuvěřitelnou rychlostí rozednilo. Naráz! Žádné pozvolné vycházení slunce. Vyhouplo se, jako vystřelené z praku. Pak teprve nastala prádelna! V půlhodinových intervalech jsem se sprchovala, a nebylo to nic platné. Tak jsem odevzdaně seděla na terase a ovívala se typickým africkým vějířem, navlas stejným, jaké jsou vidět na nástěnných malbách v hrobkách starých Egyptanů. Hanka byla v naprosté pohodě, jen občas poznamenala, že je „teploučko“, přičemž se starost sledovala můj brunátný obličej a uklidňovala mě, že to bude dobrý.

Mezitím na dvoře přibývalo návštěvníků. Přišla se s námi přivítat užší i širší Jájina rodina, přátelé, známí, sousedé. Každý přinesl nějaký dar, většinou jídlo nebo ovoce. Během chvilky jsme toho měly tolik, že bychom tím naplnily spíž. Cítily jsme se trochu trapně a s lítostí jsme vykládaly historku se ztraceným kufrem, ve kterém byla velká část dárků pro naše hostitele. Oni se však smáli a s jistotou tvrdili, že se kufr najde. Scénérie prvního dne se pak opakovala i v dalších dnech a my jsme nevěděly, jestli máme pořád říkat, že kufr se ještě nenašel. Pak jsme na to přišly. Naše přítomnost byla pro ně po celou dobu skvělou příležitostí k posezení a popovídání pod mangovníkem. Dvůr nebyl nikdy prázdný. Návštěvy přicházely a odcházely, někdy se sešly, jindy se mýjely. Přicházeli jednotlivci i skupinky, muži i ženy. Popovídali si s námi i mezi sebou, nebo si jen tak poseděli a třeba i mlčeli a s moudrým, životaznalým výrazem a stále přítomným lehkým úsměvem se ovívali. Nejstarší sestra Jáji, Charlotte, se svým synkem Flanim přišla každé ráno, byla tam celý den a domů odešla až po západu slunce. Než jsme vstaly, uklidila dvůr, pak učila Hanku vařit africká jídla a neodmyslitelný zelený čaj, který se vařil třikrát spolu s velkým množstvím cukru. Prvé várce se říkalo, že je hořká jako smrt a tradovalo se, že ji smí pít jen muži nebo ti, jejichž rodiče už nežijí. Já jsem to tedy měla dovolené. „Druháku“ se říkalo, že je lahodný jako život a třetí várka sladká jako láska.

| Další malijské přátelé, foto K. Kisfaludy |

V Mali jsou hosté velmi vážení, až intimně uctívání. Patří k tomu i udělování nových *tokô*, čili jmen. My jsme dostaly jména *Sitan* a *Sali*, což v bambarštině² znamená Malá a Velká. Hanka-Sitan byla vždy ta malá, ale jen vzrůstem. Já, Sali byla větší, ale byly se mnou i větší problémy, hlavně na cestách. Hned v prvních dnech mi nějaké jídlo nesedlo, zkrátka můj organizmus bez žlučníku se s tím nevypořádal. Dostala jsem horečky, byla jsem bílá jako stěna a na tři dny jsem byla vyřazená z provozu. Hanka s Jájou se o mne dojemně staraly a nalévaly mě Coca Colou. Třetí den se mi trochu ulevilo a mezitím, co holky odešly nakupovat, jsem si řekla, že musím konečně být něčím užitečná. Tak jsem se rozhodla vydrhnout lednici, kterou nám někdo zrovna ten den půjčil. Byl to sovětsko-ruský výrobek z éry vrcholného socialismu a jak je známo, ty se buď povedly a byly nezníčitelné nebo byly rovnou na vyhození. Naše lednice patřila do té první skupiny, a tak pamatovala hodně monsunových dešťů.

Kluci sedící pod mangovníkem uhodli moji skrytou myšlenku, bez optání přerušili bohubilé lelkování a zatímco jsem šla nabrat vodu, ochotně přenesli lednici ze stínu na sluníčko, zřejmě proto, aby pak rychleji vyschla. Bylo 11 hodin, slunce začalo k zemi vysílat své nejjedovatější paprsky. Nechtěla jsem jim ale kazit radost, tak jsem se dala do práce. Ze začátku to celkem šlo. Kluci ze stínu s uznáním pozorovali moji pracovitost a spokojeně se ovívali dál. V tu chvíli mi to došlo. Litovala jsem, že není nikdo, kdo by to natočil na kameru. Úvod do děje filmu by začínal asi takto: „*Blíží se pravé africké poledne. Vzduch se tetelí, domorodci i zvířata leží polomrtví ve stínu a občas udělají pohyb, aby odehnali dotěrné mouchy. Jen bílí otroci pracují*“. No nebylo by to nádherné? To však nebyl konec. Ve své snaze provést každou práci dokonale, čímž jsem leckdy otravná i sama sobě, odmontovala jsem jakousi lištu na spodním okraji a v tom okamžiku se z odkrytého prostoru vyvalila celá armáda „rusů“.³ Kolem lednice začal divoký tanec. Snažila jsem se co nejvíc z nich pochytat a poslat na věčnost, než se rozlezou do

2 Bambarština je jazykem Bambarů, kteří spolu s Fulby a Tuaregy tvoří podstatnou část obyvatelstva Mali.

Kromě svého kmenového jazyka mluví téměř všichni, lépe nebo hůře, i francouzsky.

3 Hmyz z řádu švábů, škodící v domácnostech, zejména na potravinách.

všech stran. A to všechno v té výhni. Opravdu jsem neměla čas podívat se na sebe do zrcadla. Když ale přišly holky a viděla jsem Hančino zděšení, byla jsem si jista, že už nejsem bílá. Opatrně mě posadily do stínu a dávaly mi studené obklady, protože si myslely, že mám amok⁴ kombinovaný s infarktem. Ale dopadlo to dobře. Byla jsem vyléčená a v neposlední řadě jsme měly čistou lednici.

Snad celé Lafiabougou vědělo, že mi ty první dny nebylo moc dobře, a tak když jsme poprvé vyrazily mezi lidi, všichni se usmívali, starostlivě se vyptávali na mé zdraví a upřímně se radovali, že jsem z nejhorsího venku. Byli neobyčejně milí. I děti, které na nás pořád něco pokřikovaly. Přitom se ale smály, takže jsme si říkaly, že to nebude nic špatného. Díky jim se nám podařilo zachytit první bambarské slovo *tubábu*.⁵ Dospělí se styděli, tvářili se trochu provinile a hned své ratolesti napomínali. Údajně to pro jejich uši zní trochu hanlivě, protože tak titulují mezi sebou bělochy. Jája nám s trochou ostychu vysvětlovala, že to má i pokračování *tubábu bileni* a znamená něco jako „červenáci“, protože všichni bělokožci tam v prvních dnech zčervenají jako raci. Nám to ale nepřišlo vůbec urážející, naopak, znělo vlídně a lidsky oproti tomu, co je někdy slyšet z naší strany na adresu lidí jiné barvy kůže.

Přes cestu naproti našemu domu se tyčila červená pískovcová skála a nás lákalo se na ni podívat zblízka. Tak jsme vyrazily na první výlet. Vylezly jsme nahoru. Na jedné straně pod námi leželo město Bamako, o kterém Hanka prohlásila, že je to největší romská osada, kterou v životě viděla. Na druhé pak byly malé, roztomilé osadičky jedna za druhou. Vyдалy jsme se do první z nich. Barva svěží zeleně tam kontrastovala s cihlově červenou hlínou a postavy v nádherně pestrém oblečení nám připomínaly pohádkovou zemi. Po vyšlapaném chodníku se právě vracela domů rodinka. Kráčeli pomalu, majestátně, vpředu muž s plně naloženým oslíkem, za ním žena s nemluvnětem, šátkem přivázaným na zádech, na hlavě košík plný ovoce. Musely jsme se štipnout. Byl to živý biblický obraz. Když jsme se přiblížily na okraj osady, houf dětí se zarazil, ty větší začaly vykřikovat už nám známé *tubábu*, ale ty malé utíkaly za máminy sukně a příšerně řvaly. Poprvé v životě viděly živé bílé bytosti a tu noc určitě nemohly usnout strachy, dokud jim mámy nevysvětlily, že bílý člověk je taky člověk.

Počasí se nebezpečně ustálilo, už nepřicházel osvobozující déšť. Zjistily jsme ale zajímavou věc. Pokožka na celém těle se nám jaksi změnila na omak, měly jsme ji hebkou jako samet. Co bylo však úplně zvláštní, mohly jsme dýchat mnohem úsporněji, protože jsme dýchaly ce-

4 Tropické šílenství

5 Běloch

| Pletení copánků, foto H. Šebková |

lým povrchem těla. Daly jsme za pravdu Čechoafričance-Afročešce, že si za pár dní i ten nejrozmažlenější běloch zvykne. Když ale zapadlo slunce, nastalo to nejhorší. Horko sálalo ze všech předmětů a místo toho, abychom ze sebe svlékly všechno, co se svléknout dá, musely jsme svá těla od hlavy po paty zahalit a to, co koukalo ven, ošetřit repelentem. Komáři nejsou vůbec dotěrní jako u nás, nejsou ani slyšet. Přiletí tiše, nepozorovaně a není cítit ani

jejich štípnutí. Ale následky mohou zůstat na celý život, pokud máte „štěstí“ na samici typu anofeles, která šíří malárii. Chránily jsme se nejen my, ale i domorodci. Přes den chodili muži oblečení klasicky, v košili a v dlouhých kalhotách, ale nikdy ne v krátkých. Večer si však oblékali svoje krásné, barevné, kolem krku vyšíváné hávy sahající až na zem. Byly jsme úplně v jiném světě než je ten náš. Místo pěti „P“ tu vládlo pět „N“: Nikdo, Nikdy, Nikudy, Nikam Nespěchal.

Jednou večer si přišel na dvůr posedět a popovídat mladík jménem Drissa. Ve svém africkém oblečení vypadal vznešeně a v bystrém pohledu a otázkách, které kladl, byla cítit nejen zvědavost, ale i velká úcta k našemu, pro něj tak málo poznanému světu. Byl to takový filozof samouk. Hanka s ním vedla rozhovor o hodnotách obou světů a vyslovovala svůj obdiv k tomu jejich africkému. Pak jsme mu daly dárek, knížku fotografií o Praze s francouzským doprovodným textem. Nechaly jsme ho sedět a číst a odešly s Jájou na návštěvu rodiny. Když jsme se vrátily, Drissa pořád seděl na dvoře. Nevěřicně kroutil hlavou nad fotografií Staroměstského náměstí a nepřestával opakovat: *„Jak jste to dokázali? To je zázrak! Co my tady! Máme jen své bídné chatrče a těch pár moderních krabic, co nám postavili jiní! My jsme nic nevybudovali, nic nedokázali...“* obklopen kamarády dával knížku kolovat, držel ji jako svátost a úzkostlivě dbal, aby ji přebírali spolu s balícím papírem. Oběma nám vyhrkly slzy dojetí. Milý Drisso, ani nevíš, ale v tu chvíli bledly závisť všechny nádherné paláce světa, protože jsi pro nás právě vystavěl ten nejhezčí, z čiré lidské úcty a lásky. Najednou jsme byli jeden svět.

Malijci se nám zdaleka nejevili odříznutí od světa. Třeba ženy seděly na zápraží, míchaly v kalebase⁶ k večeri kuskus⁷ a dávaly se přitom na televizi položenou jen tak, na holé zemi.

Děti si hrály, muži seděli opodál, pozorovali cvrkot a kolemjdoucí se zastavovali na kus řeči. Nejsou uzavření ve svých domovech. Všechno se děje venku. Dostávají se k nim zprávy i filmy, bohužel včetně „hamburgerové kultury“ a ság texaských miliardářů. Ale dokáží si udržet správný odstup a vyberou si ze všeho to, co odpovídá jejich životní filozofii. Jsou převážně muslimy, ale jejich ženy chodí v pestrém oblečení s odhalenými rameny a v některých osadách jsme viděly i ženy odhalené od pasu nahoru. Nedělaly jsme si iluze o nějaké rovnoprávnosti pohlaví, ale ti lidé jsou skromní, za ničím se nehoní, žijí pokorně a mnohem klidněji než my v naší rozvinuté civilizaci. Při každém setkání z nich čísla pohoda. Dávali najevo, jak moc si váží toho, že se zajímáme o jejich kulturu a způsob života, a díky Hance se té úcty dostalo i mně.

| Foto K. Kisfaludy |

Jezdily jsme do centra Bamaka k tržišti Artisana městskou dopravou, která byla zážitkem sama o sobě. Zelené mikrobusey *duru-duru-ni* byly bez oken a dveří – k čemu taky – místo sedadel měly jen kolem dokola dřevěné lavice. Křižovaly město sem a tam a zastavovaly, kde někdo zakřičel nebo zvenčí zamával. Když se nám zdálo, že se na lavice už nevejde ani myš, natož korpulentní paní, průvodčí-výběřčí zavelel, všichni se poslušně posunuli a vedle té paní se vešlo ještě dítě. Ze začátku jsem měla fobii z blízkého doteku opocených těl a když jsem si vybavila naše přeplněné dopravní prostředky, očekávala jsem, že podobně nebudu moci dýchat a budu si ucpávat nos kapesníkem. Nebylo třeba. Všichni voněli čistotou a jediným potem zbroceným cestujícím jsem byla já.

6 Vydlabaná dýně, jejíž kůra je tvrdá až dřevitá a slouží jako přírodní mísa např. pro přípravu jídel.

7 Typický africký pokrm. Je to krupice vyrobená z hladké mouky (z čiroku či kukuřice) a vody při stálém míchání. Vaří se v páře a podává s omáčkou z arašídové pasty neboli MAFÉ. Je možno také podávat jako přílohu k masu s červenou omáčkou. Většinou se podává k večeři nebo o svátcích. Kuskus je známý i v arabském světě, ale tam se vyrábí z pšenice a je obecně známý jako pukaná pšenice.

Hanka byla vděčná za každou novou zkušenost, každý kontakt s lidmi. Vyptávala se, každou příležitost využívala ke komunikaci a někdy – a to byla o to vděčnější – z toho vyšly roztomilé, veselé historky. Porovnávala je se zkušenostmi z romských osad a nacházela mnoho paralel, které i mě chvilkami zarážely, přestože jsem je znala jen z vyprávění. Hanku nejvíce zajímaly zvyky, způsob života v rodině a v komunitě. Mě zase fascinovala podobnost vybavení domácností a různých jiných nástrojů každodenního života s těmi, co jsem si pamatovala z dětství u babičky a dědy. Až na to, že mí prarodiče byli Maďaři a žili na jihu Slovenska. Je až k nevíře, jak jsme všichni stejní a zažíváme to samé, byť jsme z jiných světadílů a v různém čase na odlišných stupních vývoje. Způsob života v Mali nám dával naději, že celý svět se ne nechá přetechlizovat a zůstane vždy někde kus člověčí nedokonalosti.

Při cestách do města nás vždy někdo doprovázel, Jája nebo některý z bratrů. Do osad za skálou jsme se ale navečer vydávaly samy. Když jsme chtěly udělat pár pěkných fotografií, nejvhodnější doba nastávala těsně před západem slunce. Musely jsme ale spěchat, protože jak rychle ráno vycházelo, tak rychle večer zapadalo a byla rázem úplná tma. Jednou večer jsme takto šly kolem domečku, před kterým – jak jinak – seděla paní a před sebou na malém stolečku měla rozloženou zeleninu: rajčata, okurky, kukuřičné klasy... Hanka se rozhodla, že jí uděláme radost a za odměnu, že se nechala vyfotografovat, si od ní něco koupíme. Paní neuměla francouzsky, tak jsme ukázaly na kukuřice a ona váhavě přikývla. Pak jsme si řekly, že bychom si mohly udělat salát, a když jsme chtěly okurku, paní opět trochu váhala, ale jednu nám podala a k ní i pár rajčat. Když však Hanka ukázala na cibuli, kategoricky potřásla hlavou na znamení nesouhlasu. Něco nám ve své bambarštině vysvětlovala, a když viděla, že marně, přivolala si tlumočníci, asi druhou paní domu. Ta nám řekla, že jsme právě odkoupily půlku manželovy večeře, ale že tu cibuli nám opravdu nemůže dát, protože má jen jednu. Chtěly jsme honem všechno vrátit, ale ony trvaly na tom, abychom si to nechaly a naopak nám se smíchem vracely peníze. Hanka se těšila po celé cestě, jak to bude barvitě vyprávět Jáje, a ta nás neklamala. Dostávala nové a nové záchvaty smíchu, až jí slzy tekly a nám taky a měly jsme při vaření kukuřice nádherný večer.

Ztracený kufr nám přestal ležet na srdci, přesto jsme zajely několikrát na letiště se pozeptat, ale pokaždé jsme dostaly stejnou odpověď – nenašli. Bylo nám jen líto těch dáreků, no a měla jsem v něm tramvajenku. Hanka to trefně komentovala: „*To je nápad, jezdit s tramvajenkou do Afriky!*“ Pomalu se blížil den návratu. Když si to zpětně promítnu, myslela jsem s láskou na příjemný chládek doma u Hančiných rodičů v Tanvaldě a těšila se, jak budeme vzpomínat na horkou Afriku. Pro mne zážitky z cest získávaly svou skutečnou hodnotu až po návratu domů, když jsem je začala ve vzpomínkách zpracovávat. Hanka byla pravý opak. Dovedla vychutnat každý okamžik hned na místě a bylo jí líto, když se měla vrátit do prostředí

všedních dnů. S ní však nebyl žádný den všední. Hned začala plánovat a těšit se na další cesty.

Přišel tedy poslední den našeho pobytu. Na dvorečku se shromáždila celá rodina, přátelé a známí a srdečně jsme se se všemi rozloučili. Já-ja ještě zůstávala na několik týdnů, ale doprovodila nás s Ajšou na letiště. Čekaly s námi při od-
bavení. Když věci náhodou šly, jak mají, Hanku vždy popadl neklid. A tak vymýšlela, co by udělala, aby se trochu zdramatizovaly. Tentokrát dostala nápad, že se půjde podívat, jestli se náhodou nenašel náš ztracený kufr. Přes moje protesty, aby už nikam nechodila, jsem ji spatřila na druhé straně vstupní haly, jak míří přímo do reklamační kanceláře. Rezignovaně jsem bručela nad vozítkem plným zavazadel a říkala jsem si: „*To by nám ještě chybělo, aby se teď našel! Máme toho tolik, že nevím, jestli nás s tím vůbec pustí do letadla.*“ Než jsem tu myšlenku stačila domyslet,

Hanka stála vedle mne a se záměrně hranou samozřejmostí postavila na zem trochu zaprášený, ale kupodivu zachovalý kufr. „*Tak si představ!* – říkala – *stál uprostřed místnosti a překážel. Museli ho překračovat, tak řekli, abych si ho vzala, když je můj.*“ Rozum zůstal stát! A kde byl předtím? Na hledání odpovědi nebyl čas a nebyla ani důležitá. Teď nám ale přibyla starost. Musely jsme obsahy batožin nějak přelít do sebe, no a samozřejmě vybalit dárečky. S radostí jsme je předaly Jáje, aby si doma zahrála na Ježíška. Jen jsme litovaly, že už neuvidíme, jak se budou všichni radovat. Jinak obsah kufru byl nedotčený. A kde jsou krabice s domnělými hračkami? Nedejbože, aby nám je někdo vnucoval!

Po přistání v Paříži Hanka rovnou zamířila k telefonním automatům, aby rodičům ohlásila, že jsme „doma“. Složila jsem všechny věci na vozík a čekala na Hanku. Na pásu už nic nezbylo, ale pořád ještě běhal dokola a najednou se v otvoru objevily... Hanka mě našla, jak v němém úžasu civím a ukazuju na dvě pomačkané, zdeformované, všelijakými štítky polepené papírové krabice, které bezprizorně kroužily na běžícím pásu ven a dovnitř, ven a dovnitř a kolem nikde nikdo, jen my dvě s Hankou.

Nikdy jsme se nedozvěděly, zda to byly ony. Shoda to však byla více než nápadná, a tak i Hanka uznala, že raději utečeme.

| Charlotte nám vysvětluje rituál vaření čaje,
foto K. Kisfaludy |

Osoby v tomto příběhu jsou skutečné, ani sám příběh není vymyšlený. Režíroval jej život a jeho pomocnou režisérkou byla Hanka. Kolikrát mi tyto chvíle připomenula slovy: „*No vidíš! A nebýt toho, že jsme té paní ty krabice tenkrát vzaly, tak jsme byly v Africe a dnes už o tom ani nevíme. Kdyby v životě bylo všechno ideální a všechno bylo, jak má být, nic bychom si neužili a ukousali se nudou!*“ To se nám s Hankou však nikdy nemohlo přihodit!

Několik bambarských slov, které jsme se naučily:

i tokô? – jak se jmenuješ?

anisokôma – dobrý den!

anisu – dobrý večer!

kamufô – nashledanou!

iniché – děkuji!

ndé – dítě

Dopis lingvisty Yarona Matrase Viktoru Elšíkovi,
žákovi a spolužákovi Hanky Šebkové

Dear Viktor!

Only late last night, after writing to you, I learned the sad news about Hana Šebková. I am very sorry for what is, certainly, both a personal loss to you and your friends in Prague, and, to all of us, a loss of a dear and dedicated professional colleague.

I only met Hanka once or twice, but I have vivid recollections of your reports on working with her, and of her voice on some of the tapes that you recorded together some years ago. Oddly, yesterday evening, as I was going through the post that had accumulated while I was away in the US, and answering emails, one of the things I unpacked was the latest issue of *Romano Džaniben*. It included a colour leaflet announcing Hana's book, accompanied by her photo and biographical details. For a moment, I was struck by what I took to be an obituary — entirely in innocence and ignorance, for I was unaware of her severe illness. I was then immediately relieved to see that it was in fact a book announcement. Just a few hours later I spoke to Dieter on the phone, who broke the news to me.

Any friend and colleague is irreplaceable, and I am sure that the loss of Hanka will trigger special anxieties in respect of the near future of Romani studies in Prague. You and your friends should know that there are many of us around who mourn with you, and who will stand by you whenever we are needed.

Yours
Yaron

Vzpomínka Jany Horváthové na Hanku Šebkovou je otištěna u její anotace Hančiny knihy *Bacht the balvaj pheňa hin*.

Děkujeme všem dalším Hančiným a našim přátelům a kolegům, kteří s námi na Hanku vzpomínají a jejichž slova zde nebyla uvedena.

Redakce

| foto archiv Šebkových |

**— Z díla, na kterém
Hanka pracovala...**

Na začátku školního roku 1978 se v začátečním kurzu romštiny na Jazykové škole v Praze objevila drobná, pihovitá, kudrnatá holka a snesla se do první lavice. Ovšem pozor! Hanka Šebková se nikdy nedrala dopředu – možná tedy, že selhání své paměti zaplňuje ji „první lavicí“ mylně. Na druhé straně byla Hanka i při své nenápadnosti tak výrazná osobnost, že ji prostě vidím v první lavici.

Na její žákovské údobí si jako učitelka moc nevzpomínám, protože se velice rychle stávala ze studentky kolegyní. Už koncem prvního ročníku jsem ji a jejího tehdejšího spolužáka

| Z knihy H. Šebkové: Bach the balvaj pheňa hin |

Zbyněk Andrše – dnes rovněž známého romistu – vzala na Slovensko do „cikánské osady“. Lépe řečeno náš výborný kamarád Luboš Horváth z Tachova, vynikající hudebník a dlouholetý romský aktivista, nás všechny tři vzal do své rodné Šérvízy (Krásná Luka) u Torsy. Díky Lubošovi, díky nesmírné romské pohostinnosti, jsme se okamžitě cítili jako doma – a to nejen já, která jsem navazovala přátelství v „cikánských“ osadách už téměř čtvrt století, ale i Zbyněk a Hanka, kteří tu byli poprvé. Už tehdy naši hostitelé žasli, jak ta *rakli* (neromská holka) mluví romsky. V Hančině romském projevu se nevyjadřoval jen její obdivuhodný jazykový talent, ale i její vrozený takt a cit pro situaci – byť úplně nezvyklou – a úcta ke komunikačním partnerům, byť rovněž „jiným“, než s jakými se dosud byla zvyklá stýkat v Čechách nebo ve své druhé adoptované vlasti, Francii. (Později si možná „francouzská vlast“ vyměnila místo s „vlastí romskou“.) *Le Devlestar* (od Boha) se jí dostal dar *lačho lav* (dobrého slova).

| Z knihy H. Šebkové: *Bach the balvaj pheňa hin* |

Lačho lav trastuňi kapura phundravel

Dobré slovo otvírá i železná vrata

Od své první návštěvy v romské komunitě navštívila Hanka Šebková nesčíslné množství „cikánských osad“ na Slovensku: sama, se svou pozdější celoživotní přítelkyní Editou Žlnayovou (předčasně zesnulou v roce 1997), s kamarády lingvisty Petrem Wagnerem a Viktorem Elšíkem, s Kájou Kisfaludy. Sbírala pohádky, oblíbená neformalizovaná vyprávění o *mulech* (přízracích mrtvých), nadpřirozených bytostech a zázracích, životní příběhy *Sar čirła dživenas o Roma* (Jak dříve žili Romové), tradiční léčitelské metody, a podobně. Posledních deset, možná více let, se s Editou Žlnayovou a později Petrem a Viktorem soustředila na výzkum romských dialektů na Slovensku a na sběr jazykového materiálu. Z toho pak vznikla její skvělá Učebnice slovenské romštiny (Praha, Fortuna 1999). Úžasné množství materiálu k dialektům romštiny zůstalo nezpracováno.

Do osady se Hanka Šebková chystala vzít naše společné studenty romistiky na filosofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, kde učila od školního roku 2002/3. Jako výborná pedagožka, která si dovede sestavit systematický plán výuky, chtěla „osadám“ – jejich historii, tradiční kultuře, současné sociální situaci i komunikaci studentů s Romy v osadách – věnovat velkou část dvousemestrové přednášky „úvod do romistiky“. Otiskujeme její „desatero“, které začala bod po bodu se studenty prvního ročníku probírat.

Desatero doporučení pro návštěvníky romských osad (komunit).

1. Dříve než vyrazíme do romské osady, zamysleme se nad motivy, proč do ní chceme jet.
2. Obyvatelé romských osad (komunit) si plně zaslouží naši úctu a respekt – uvědomme si proč.
3. Vybavme se na cestu – nejedeme na dovolenou k moři.
4. Podle možností si opatřme nějaké kontakty, na koho se v osadě obrátit, za kým jít.
5. Respektujme místní zvyklosti a tradice – nejen romské, ale i ty, které udržují neromští obyvatelé, a chovejme se slušně. My z osady zase odjedeme, Romové tam budou žít dál.
6. Připomeňme si, že u Romů platí přísloví *Kas o Del andro kher andā, oles avri na čhivaava – Koho Bůh přivedl do domu, toho přece nevyhodím!* Nezneužívejme ho!
7. Kořalka – dobrý sluha, ale zlý pán.
8. Buďme neviditelní – dozvíme se víc.
9. Odpusťme si povrchní publicistiku – od toho je, bohužel, dost jiných.
10. Po návštěvě anebo již během ní zvažme, čím lze lidem v osadách přispět či jak pomoci.

Bohužel, návštěvu v osadě se studenty se už Hance nepodařilo uskutečnit. Ale věříme, že to, co stačila studentům romistiky za krátké dva roky předat ze svého vědění, ze své zkušenosti, ze své pokorné vnímavosti a vůbec z celé své bytosti, budou uskutečňovat oni za ni.

MH

Garudo – Záhady

*Záliba v záhadách je asi všelidská vlastnost. Ztvárňuje se i v romském folklóru, zejména v nejružnějších neformalizovaných tajemných příbězích, které „zaručeně“ každý prožil, a ne-li on sám, pak jeho strejda, teta, dědeček, „jeden Rom dvě vesnice od nás“ a podobně. A někdo z napjatých posluchačů, na kterého vypravěč nebo vypravěčka ukáže se zvoláním: **ak bino!/hiňi!** – tady mám na to svědka! – dosvědčí, že neuvěřitelný příběh se skutečně stal, s hlubokým přesvědčením, že on, svědek, byl sám u toho.*

Hanka s Editou si na historky o záhadách samozřejmě také potrpěly. Z Hančina sběru uvedeme několik dosud nepublikovaných historek. První z nich jí vyprávěla Šena z Tanvaldu v březnu 1988.

Sas čačes familija la Piroškake?

Mange sas petnac roki, bešavas ko Rudis, leskere čhave sas mek ciknore, phirenas andre škola, a jon so dujdzene andre buti. Somas odoj asi duj abo trin kurke, kana o Pucis avľa. Ale o Pucis, oda džuvľi, achalos! Avľa odoj – no ta phenav mange: S'oda za tvoros? Cuzo manušni, aňi džuvľi na dičholas, aňi murš, aňi nič, no ta phenav mange: S'oda akana avľa? No ale th'avka lake phendom: „Bešen tele.“

Bešla peske pro stolkocis. Bešel, bešel, dikhel, hoj mek o bov šilalo, sa šilalo, nič nane, na. Phenel mange: „Tumen asi nane so te tavel, na?“

Phenav: „Nane amen.“

Byla to opravdu Piroščina příbuzná?

Bylo mi patnáct let, bydlela jsem u Rudy, děti měl ještě malé, chodily do školy, a oni dva byli v práci. Byla jsem u nich asi dvě tři neděle, když přišel Puci. Jenomže ten Puci byla ženská, rozumíš! Přišel tam a já si povídám: co to je za tvora? Cizí člověk, nevypadalo to ani jako ženská ani jako chlap, nic, a tak si říkám: Kdo nám to sem teďkonc přišel? No ale stejně jsem ji vybídla: „Posaďte se.“

Sedla si na stoličku. Sedí, sedí, kouká, že je plotna ještě studená, všechno studený, nikde nic, ne. Povídá: „Vy nemáte co vařit, co?“

Povídám: „Nemáme.“

Ta phenel: „No ta džanes so? Medig me avava, ta ker jag, čhiv andre piri pañi, a imar mi hel sa pripravimen, sar me avava.“

Phenav mange: Kadi manušni džal asi vareso te cinel. Aľe dikhľom, že aňi cigarekľa la na sas, nič, ta sar la šaj avel love, te la nane cigarekľa andro muj? No aľe oj geľja sig kije Dukla, kije sklepa, na, aľe kaj te sas – me džanav – šaj hel hoj jepaš ora, buter na sas – avľa tuke pale, imar pherdo taški klobasi, mas, čokoladi – so ča kamľomas! E romňi kidel sa andal o taški avri. Phenav mange – aľe na lake, ča korkori ke peste – kaj kadi manušni kada savoro iľas?

„M'av phućkerďi, ča tav!“ phenel oj, sar te šundahas, so mange čoral gondolínav. „Mek avel o Rudis, mi jel so te chal.“

No ta te tavel, ta te tavel. Razdva tavavas. Avľa andre o Rudis, dikhel taťipen, te chal hin, ta phenel: „Khatar tu kada iľal, Šenko?“

No me phenav: „Kadi Romňi andľa savoro.“

„Ta te andľa, mišto!“ phenel ov. „Savi Romňi?“

„Servus šougor,“ phenel oj. O Pucis. „Tu man na prindžares? Sem me som famiľija la Piroškake!“

Imar ladžahas te phućel, na, te famel'ija la Piroškake. Te famel'ija la Piroškake, ta urćiće k'amende aćhala te sovel. *Taky že jo!* Aćhiľa adaj te sovel. Džav tuke te sovel, phenav, akana urćiće manca sovla andro haďos, bo kaj sovla, te nane than? Na sas amen buter thana. Terňi čhajori mek somas! Geľľom te pašľol, avľa kija mande, čhiďa pes tele, dikhav, pre *Pána Boha*, sem pre late fotbalo-

Tak povídá ona: „Víš co? Než se vrátím, rozdělej oheň, dej do hrnce vodu, ať je všechno připravený, než budu zpátky.“

Povídám si v duchu: Tahle osoba jde něco koupit. Ale viděla jsem, že nemá ani cigaretu, nic, jak mohla mít peníze, když neměla v puse cigaretu? No ale ona utíkala do Dukly, do obchodu, ne, a mohlo to být takových – co já vím – možná půl hodiny, víc ne – vrátila se ti, a plný tašky klobás, masa, čokolády – co jen se mi zachtělo! Všechno to ta ženská vyndává z tašek. Říkám si v duchu – ale ne jí, sama pro sebe – kde to ten člověk všechno sebral?

„Nebud' zvědavá a vař!“ povídá ona, jako kdyby věděla, co si potají myslím. „Ať je co jíst, než se vrátí Rudy.“

Když vařit, tak vařit. Pustila jsem se do vaření. Rudy se vrátil, kouká, topí se, jídlo na stole, tak povídá: „Kdes to vzala, Šenko?“

Já povídám: „Tahle Romka to přinesla.“

„Když přinesla, fajn!“ povídá on. „Která Romka?“

„Servus, švagře,“ povídá ona. Ten Puci. „Tys mě nepoznal? Jsem přece Piroščina příbuzná.“

No a už jsme se styděli vyptávat, když byla Piroščina příbuzná. A když je Piroščina příbuzná, urćiće u nás bude chtít přespat. Taky že jo! Zůstala tu spát. Já si ti jdu lehnout, povídám, urćiće bude spát se mnou v posteli, kde jinde by spala, když není místo. Víc lůžek jsme neměli. Já byla mladý děvčátko! Šla jsem si lehnout, přišla ke mně, svlíkla se, a já koukám, pro Pána Boha, ona má na sobě

vo treňirka! No aľe našti phendom nič, bo famel'ija la Piroškake, na? The darás later.

Suťa. Tosara ušťila. Phenel: „Ma starin tut nič, te chal hela.“ Paľi geľla andre sklepa, anda chaben, phenel: „Kodoj hin tut, Soňičko, tel o šerand savoro!“ (Oj na phenlas „zahlavkos“, phenelas „šerand“.) A kodoj čokoladi, bomboni, na cigaňinav tuke, Hanko, pro jilo te chudav! Me later darás, aľe paľis mange laha achaluvas. Oj sas lachi, oda o Pucis! Te phendalas: Paćinel pes mange tiro gad – ilahas pal peste, diňahas tut.

No paľis našťila. Sar avľa, avka geľla.

fotbalový trenérky! No ale nemohla jsem nic říkat, protože to byla Piroščina příbuzná, ne? A taky jsem se jí bála.

Vyspala se. Ráno vstala. Povídá: „Neděleji si starosti, bude co jíst.“ A zase šla do obchodu, přinesla jídlo, povídá: „Támhle máš, Soňičko, všechno pod poduškou.“ (Ona neříkala „polštář“, říkala „poduška“.) A bylo tam spousta čokolády, bonbóny, nelžu ti, Hanko, ať dostanu infarkt! Já se jí bála, ale pak jsem si s ní rozuměla. Ona byla hodná, ten Puci. Kdybys byla řekla: Mně se líbí tvoje košile – byla by ji svlíkla a dala ti ji.

Pak zmizela. Jak přišla, tak odešla.

Následující dvě historky nahrála Hanka v domácnosti paní „Piščalky“ v Košických Olšanech na Nový rok 1988. Přítomen byl manžel a syn paní „Piščalky“ – a další děti a mládež. Příběh o Dáblově slepici vypráví paní Piščalka, u další historky o Vlasech převzal od své ženy slovo její manžel.

U etnografických záznamů by správně měly být uvedeny všechny identifikační údaje o vypravěčích. Hanka vypravěče znala, byla s nimi v kontaktu. V nezpracované (tehdy ještě strojopisné) kopii textu, kterou mi dala, údaje nejsou. Hrdinu prvního příběhu označila českým způsobem XY. Osobili jsme si právo zaměnit „XY“ vymyšlenou přezdívkou „Šuko“ (Hubeňour). Snad se Hanka nebude zlobit.

Bengeskeri kachňi

Džalas o nebošťičkos „Šuko“ te čorel. Amare Roma na čornas, o Vlachi čornas. On kole barvale gadžendar čornas, Romestar Vlachos šoha na čordahas! Rumungrostar. On amen vićinen ‚Rumungri‘ – on džan ča pal o bare somnakaja! Amen na čorahas, ča te imar sas bari bokh, ta pal e maľa kodi bandurkica, uhorkica, dandvalori. Džanes s'o-

Dáblova slepice

Nebožtík „Šuko“ (Hubeňour) šel krást. Naši Romové nekradli, Olaši kradli. Kradli těm bohatým gádžům, Roma by byl Vlach nikdy neokradl. Rumungra. Oni nám říkali ‚Rumungrové‘. Oni jsou na zlato, jdou po zlatě! My jsme nekradi, akorát když už byl velký hlad, tak jsme sebrali na poli nějakou tu brambůrku, okurečku, trochu ‚zubaté‘. Víš,

da, na? Kavka phenahas pre tengerica, kurica, varekhaj phenen bobos.

No mišto, džalas o Šuko ke Očvara te čorel, ov sas legčoreder Rom khatar amende, ajso žobrakocis, čudakocis. Ov gejl'a pro križno drom, phend'a: „No, bengeja, ušti! De man oda, so me mange tutar prajnav!“

Oj, oj, vareko leske demađa andro pindro!

„Adaj sal, bengeja? No mišto! Ta de man, kaj man ňiko te na chudel!“ Gejl'a ke kodi gori te čorel, ňiko les na dikhľa, ňiko les na lelas palal, podarinda pes leske jekh rat.

Aver rat pale terďila pro križno drom, avel ke leste o beng: „So me man tuha sako rat trapinava, le kada (j)andro, thov tuke tel e khak, phand, phirav les šov kurke tel e khak, dikheha, so tuke olestar avla avri! Kachňi, so tuke chinela love. Ale na tromas te vakerel! Šov kurke te na prevakeres jekho-lavoro!“

No mišto, ila o Šuko koda jandro, thoda tel e khak. Ňikaha na tromalas te vakerel! Šov kurke kerlas kavka – tel e khak u ňikaha na vakerlas! O jandro leske tel e khak taťolas, taťolas, ajso kerad'ipen, hoj o nebošćikos Šuko džalas te labol upre! No, mek leske ačholas duj d'ives te ľikerel – avľa jekh ajso figľaris, pherasuno Romoro khatar amende: „More, denaš, bo o phandle avri! Roden tut!“

Čačipen na sas! O Šuko paťalas, hoj čačes les roden, bo les furt o phandle rodenas, na? Ov darand'ila! Zvičinda: „Jaj! O phandle kaj?“ O jandro mukľa pre phuv! Mek ča duj d'ives kampelas te ľikerel avri!

O phandle nane.

co to je, ne? ‚Zubatá‘ jsme řikali kukuřici, ‚tengerici‘, někde řikají (kukuřici) ‚bobos‘.

No dobrá, šel Hubeňour do Očvary krást, byl to nejchudší Rom od nás, takvej ubožáček, divousek. Přišel na křižovatku, povídá: „No tak, ďáble, vstaň! Dej mi to, co si od tebe přeju!“

Oj, oj, někdo ho praštil do nohy!

„Jseš tu, ďáble? Dobře. Dej, ať mě nikdo nechytí!“ A šel k tý „bílý“ (Neromce) krást, nikdo ho neviděl, nikdo ho nehonil, tu noc se to podařilo.

Příští noc se zase zastavil na křižovatce, přijde k němu ďábel: „Co já se mám se tebou každou noc trápit, tady si vem vajíčko, dej si ho pod pažďi, zavaž to, nos ho šest neděl pod pažďi a uvidíš, co se ti z něj vyklube! Slepice, která ti bude srát peníze. Ale nesmíš mluvit! Šest neděl nesmíš promluvit ani jediný slůvko!“

No dobrá, Hubeňour vzal vejce, dal si ho pod pažďi. S nikým nesměl mluvit! Šest neděl to takhle dělal – pod pažďi a s nikým promluvit! To vejce se mu pod pažďím ohřivalo, ohřivalo, už z toho bylo takový horko, že nebožtíček Hubeňour div nevzplanul! Ještě měl vydržet dva dny – přijde k němu takovej šprýmař, vtipálek od nás: „Člověče, utíkej, venku jsou četníci, hledají tě!“

A nebyla to pravda! Hubeňour věřil, že ho skutečně hledají, protože jeho četníci furt hledali, ne? Polekal se a vykřikl: „Jaj! Kde jsou četníci?“ a vajíčko upustil na zem. A to mu zbejvaly už jenom dva dny!

Četníci nikde.

„Jaj, more, tu manca thodal avri! Šaj uľomas barvalo! Imar na sas man ča ola duj d'ivesora! O jandro phaglo!“

„Ta tuke kide pal e phuv, ker tuke dzeveli, te tuke les pharo!“

Kajča koda parno sas calkom kalo, koda šargo sas dzaralo, khandelas sar beng. Mek mišto, hoj les koda Romoro darađa avri le phandlenca! Te na, ta bijandahas benges! O beng bijandilahas andal oda jandro, le čore Šukores lilaahas andro bengala!

Barile leske o bala. Kaske? Le muleske.

Piščalka: Kadaj tiš, jekh muľa. Dživelas – bala les na sas, sako džanel, liso, nango šero. O Rom andro mochto – le Romeske ajse bala barile! Chuliganos, *normálne!* Sar samas pro Čechi, paš o Pardubici pes kada ačhiľa.

La Piščalkakero rom: Man sa mukle odoj. O Viktoris denašľa, o Kristian denašľa, savor denašle svetos lestar. No a ov – les živoce bala na sas pro šero, nič, sar Hála, no, Karel Hála¹, presne kajso, mek aňi pamjatkocis pal o bala! Ov kirvo mange, bo me leske duje čhaven boldom. Kirvo² somas leske, ta ča me ačhiľom, o averdžene sa denašte.

Akanake dikhav andro mochto, ta phenav: Buď parochňa leske thode, abo koda vareko aver! Aľe aver našti uľa, bo ajso škrapľavo sas sar ov. Leskero muj, sa, ov sas! Ča kola bala!

„Ty chlape, tys mě doběh! Moh jsem být bohatej! Už mi zbývaly jenom dva kratičkový dny! A teď je vejce rozbitý!“

„Tak si ho seber se země a uvař si praženici, když je ti ho líto!“

Jenomže bílek byl úplně černý, žlutek byl chlupatý a smrděl jako čert. Ještě dobře, že ho ten Romáček postrašil četníkama! Kdyby ne, tak by byl Hubeňour snesl ďábla. Z vajíčka by se byl vylíhl ďábel a byl by chudáka Hubeňoural odnesl do pekla!

Narostly mu vlasy. Komu? Tomu mrtvýmu.

Piščalka: Tady taky, jeden umřel. Když žil, vlasy neměl, každý ví, že byl plešatý, úplně holá lebka. A ten Rom je v rakvi – a tááákovyhle vlasy tomu Romovi narostly. Normální chuligán. To jak jsme byli v Čechách, u Pardubic se to stalo.

Piščalčin muž: Mě tam nechali. Viktor utek, Kristián utek, všichni utekli lán světa! A on – v životě neměl vlasy, nic, jako Hála, ten zpěvák Karel Hála¹, přesně takovej, ani památečka po vlasech. Můj kmotr, křtil jsem mu dvě děti. Byl jsem mu kmotrem², a tak jsem zůstal a ostatní utekli.

A teď – koukám do rakve, povídám: Buď mu dali paruku anebo je to někdo jiný! Ale nikdo jiný to nemohl být, protože byl škrapľavej stejně jako on. Jeho obličej, všechno. Byl to on! Jedině ty vlasy!

Paš mande ačhila o kostelňikos, phenav:
„*Prosím vás, není to něký omyl?*“

Ta phenel: „*Proč?*“

Phenav: „*Dyť to není on!*“

Ta phenel: „*No to já oznámím, phenel, tady se něco muselo stát večer. Máme šest mrtvoly, phenel, chlastali tam a že ho vyměnili.*“

Avel o rašaj, dikhel – o nav, naroďeňe – šecker, šecker sublasí. Akana e romňi dikhel leskeri, e bori, o čhave – ov the na ov! O muj ov – o bala na ov! Phenav tuke sve-e-tos! Svetos denašte! Sa het! Šukar bala! Dži ko phike, kale. Paľi phenel o kostelňikos: „*Kdo se nebojí?*“

Notak phenav: „*Už sem tady, tak co.*“

Phenel: „*Já ho zvednu a vy mu – ale silně! – trhněte tou parukou.*“

Me avka chudav o bala, nič, paľi avľa ov, chudel, cirdel, čhivkerel – phenel: „*Originál vlasy! To není parochňa.*“

No ta so pre kada phenes?

Vedle mě se zastavil kostelník, povídám:
„*Prosím vás, není to něký omyl?*“

Povídá: „*Proč?*“

Povídám: „*Dyť to není on!*“

Tak povídá: „*No to já oznámím,*“ povídá, „*tady se něco muselo stát večer. Máme šest mrtvoly, povídá, chlastali tam a že ho vyměnili.*“

Přijde farář, kouká – jméno, narození – šecker, šecker sublasí. Teď si ho prohlíží i jeho žena, jeho snacha, jeho děti – je to on a není to on. Obličej ano – vlasy ne. Říkám ti lán svě-ta! Lán světa utekli. Všichni pryč. Krásný vlasy! Až po ramena, černý. Pak povídá kostelník: „*Kdo se nebojí?*“

No a tak říkám: „*Už sem tady, tak co.*“

Povídá: „*Já ho zvednu a vy mu – ale silně! – trhněte tou parukou.*“

Takhle ho chytím za vlasy, nic, pak přišel on (kostelník), chytne ho, tahá, hází s ním – povídá: „*Originál vlasy! To není paruka.*“

Tak co na to říkáš?

(1) Karel Hála byl v té době populární zpěvák. Na pohled se vyznačoval zcela holou hlavou.

(2) „Kirvo/kirvi“ – kmotr/kmotra je vztah mezi rodiči dítěte a mužem či ženou, která dítě „líkerel“ – dosl. „drží“, tj. drží v náručí při křtu. Kmotrovství je (bylo) posvátné, kmotři si uctivě vykali – a pokud si před uzavřením kmtrovství tykali, začanou si jako kmotři vykat. Kmotr je povinen svého kmotřence podporovat při důležitých životních událostech jako jsou zásnuby, svatba, narození potomka, atd., dává svému kmotřenci obligátní dary (oděv, šperky) – naopak kmotřenec je povinen pozvat kmotra a kmotru na svatbu či k jiným důležitým životním událostem.

Různým romským posluchačům, kterým nepochybně paní „Piščalka“ a její manžel nesčetněkrát vyprávěli historku o tom, jak nebožtíkovi narostly chuligánské vlasy, nebylo třeba vysvětlovat, proč právě vyprávěč zůstal u nadpřirozeného *múla*, ačkoliv ostatní truchlící se v hrůze rozutekli. Prostě proto, že to byl „kirvo“ mrtvého a kmotrovská povinnost mu velela překonat i ten největší strach – strach z *múla*.

Následující rozhovor vedla Hanka Šebková a Edita Žlnayová s paní „Luxou“ – tehdy padesátiletou – na Nový rok 1989 v Košicích. Chtěly se více dozvědět o „gul'i daj“ (dosl. sladké matce), nadpřirozené bytosti, která vyměňuje nepokřtěné děti.

Gul'i daj

Hanka: So kerel gul'i daj?

Luxa: Ta lel le čavores, so nane boldo. E daj našti thovel o pindro avri andal o kher. Furt mušinel te ačhel paš oda čavoro. Paľis mušines te thovel tel o šero kangľi, nožňička –

Hanka: – trast –

Luxa: – t'oda trast, nožňička hin trast.

Hanka: Soske trast?

Luxa: Trast hin zoralo. Nožňička, čhuri – e gul'i daj daral olestar, na.

Hanka: Soske kangľi?

Luxa: Phenen, hoj e gul'i daj pes uchanel, kaj t'avel šukar, uchanel pes, uchanel, bisterel te lel le čavores.

Hanka: Oj hiňi džungali?

Luxa: Sar te na! Oj džungali, e gul'i daj.

Gul'i daj

Hanka: A co dělá taková gul'i daj?

Luxa: Sebere dítě, které není pokřtěné. Matka nesmí udělat krok z domu, dokud není dítě pokřtěné. Pořád musí být u toho děťátka. A potom mu taky musíš dát pod hlavičku hřeben, nůžky –

Hanka: – železo –

Luxa: – no právě, železo, nůžky to je železo.

Hanka: A proč železo?

Luxa: Železo je pevné. Nůžky, nůž – toho se gul'i daj bojí, ne.

Hanka: A proč hřebínek?

Luxa: Říká se, že se gul'i daj češe, aby byla hezká, češe se, češe se, a zapomene vzít dítě.

Hanka: Ona je ošklivá?

Luxa: Samozřejmě, gul'i daj je ošklivá.

Hanka: K'oda e gul'i daj?

Luxa: Phure Roma phenenas, hoj ajsi džuvľi, so muľa paš o porodos, kana ločholas. Ta palis pes zabajinel pal o čhavoro, avel, lel peske šukarore čhavores, thovel la dake peskeres. So rovel, furt ča rovel, džungalo, kaľika – Aľe sar imar hino o čhavoro boldo, ta pre leste la nane zor. Imar e gul'i daj našti kerel nič.

Hanka: Soske la vičinen ,gul'i daj'?

Luxa: Kada tuke imar na džanav te phenel. Ta soske? Ča kamukeri, na, kaj la te gularen, kaj te na kerel bibacht.

Hanka: Kdo to vlastně je ,gul'i daj'?

Luxa: Staří Romové říkali, že to je ženská, která umřela při porodu, když rodila. Pak se jí stejská po tom dítěti, jde, sebere si nějaké hezké děťátko a matce podstrčí svoje. To pořád brečí a brečí, je vošklivý, mrzáček – ale jakmile je dítě pokřtěné, tak už nad ním nemá moc. Už mu tak gul'i daj nemůže nic udělat.

Hanka: A proč se jí vlastně říká ,sladká matka'?

Luxa: Tak tohle už ti vysvětlit nedovedu. Proč? Jen tak, aby si ji lidi navnadili (dosl. ,nasladili') a aby nevyváděla.

Pomyslný rozhovor Mileny H. a Hanky S.

Milena: Zajímavé je, že na vesnicích v Rádžasthánu, v Indii, rodičky taky dávají vedle novorozeňátka něco ze železa. Železo má moc odhánět nečisté síly.

A zlovolným bytostem se v Indii také dávají lichotivá jména, která je mají odzbrojit a odvrátit jejich nekalé úmysly. Například ženštině zosobňující černé neštovice se říká *Šitala Mátá* – Chladivá matka: v horké Indii je symbolizuje výraz ,chladivý' velice pozitivní hodnotu.

Hanka: Jenže ochrana před silami z „aver svetos“ – z jiného světa – je kulturní univerzálie! Takže to Romové nemusí mít zrovna z Indie!

A Hanka by jmenovala několik příkladů z různých kulturních oblastí – nejbližší jí bylo Řecko, Francie, Afrika – kde se také užívá železo jako ochranný materiál, kde se také nečisté síly chláchojí lichotivými jmény... Bohužel, my její příklady kulturních univerzálií neznáme, my lpíme na „svě“ Indii.

Hanka „naše očividné“ indické paralely nevyvracela, jenom chtěla vidět všechno v těch nejširších souvislostech. Měla ráda přesnost. A tak jsme se občas o své teorie přely. Ale v duchu jsem jí chtě nechtě dávala zapravdu a díky ní jsem si (já, její učitelka) snažila rozšířit si svůj obzor...

Další drobné ukázky z Hančina (případně Editina) sběru – jako vtipy nebo etnologické „miniatury“ – uvádíme průběžně v textu.

Romové

Hana Šebková

Reakce na reportáž „Cigáni“ Radka Bajgara (Tvorba 37/1988, s.9-11)

Bobužel ještě dodnes existují lidé, kteří přicházejí do romských osad za senzací a exotikou a neváhají své povrchní dojmy publikovat v reportážích, resp. knihách. Jedna z takových reportáží vyšla v roce 1988 v Tvorbě (37/88). Hanka, která v té době už byla v mnoha osadách adoptovaná mnoha romskými rodinami, napsala na článek Radka Bajgara reakci. Ta však nebyla nikdy uveřejněná.

Sedmatřicáté číslo týdeníku Tvorba přineslo reportáž Radka Bajgara nazvanou „Cigáni“. Vyvolala veliký ohlas. Přesvědčil mě o něm nejen sestřih z dopisů, otištěný v 50. čísle Tvorby, ale i náhodně vyslechnutá a velice zajímavá diskuse jistých spolucestujících v metru, která nastala po té, co z vagonu vystoupila skupinka pražských Romů. I mnou reportáž opravdu zatřásla. Ne však popisovanými skutečnostmi, nýbrž tím, jak rozdílně může vidět, chápat a soudit člověk, který zavítá mezi Romy na východní Slovensko a do míst, která jsou mi tolik známá. Nepochybovala jsem o dobré vůli autora popsat co možná nejlépe věci, které tam viděl, jen mě zarazilo, jak je možné, že je viděl takto.

/.../ Divné stavbičky pozoruhodných tvarů. Materiál různorodý, nejčastěji vlnitý plech z barelů od asfaltu. Stavby jsou vyztuženy kusy dřeva. V oknech sklo, jindy igelit. Jiné chýše zděné, oblepené hlínou. Nemají štíty, tak je vidět kouř, rovnoměrně prostupující celou plochou stropu. /.../ Ke stěně chatrče je přivázaná několikametrová tyč. Na jejím vrcholu televizní anténa. Zvláštní způsob humoru. /.../ Bláto jarovnícké osady. Mastné bláto nasládlého aroma. Labyrint průchoďů, průlezů a uliček mezi poloprůhlednými chýšemi. /.../ Povalující se zbytky všeho druhu. /.../ Kromě zápachu vnímáme uvnitř /chatrče/ jenom šero, teplo a přítomnost mnoha těl. Od pasu dolů je místnost napěchována rozčuchanými dětmi. Velký cigán s knírem vyhazuje ze dveří ty, o kterých si myslí, že nejsou jeho. Něco na ně zakřičí a ostatní zmlknou. /.../

Na postel usedají nejstarší cigáni a zapalují nezbytné cigarety. Nám nabízejí dvě židle. Jediné v místnosti. Ještě je tu jedna skříň a tou je nábytek vyčerpán. Ostatní cigáni stojí v oblacích

| Fotografie z článku R. Bajgara, Tvorba 27/88 |

kouře kolem stěn a soustředěně na nás hledí. /.../ V místnosti chybějí jakékoliv předměty. Jen pootevřenými dveřmi skříně jsou vidět dva hrnce, lžíce a pytlík soli. Na polovině okna záclona a v celé místnosti nic z papíru. Ne, cigáni nežijí v zajetí věcí. /.../

Svou reportáž nazval „Cigáni“. Mohl ji stejně dobře nazvat „Farahúni“. Tak totiž Romům v Jarovnicích i jinde na Slovensku říkají. Já bych raději nazvala svůj článek „Romové“. Rom znamená v romském jazyce „manžel“ a „příslušník romské etnické skupiny“. (Romská národnost, o které pan Bajgar v článku mluví, v ČSSR totiž neexistuje,¹ jak bylo upozorněno i v dopisech otištěných v 50. čísle).

Toto rozdílné vidění mě pobouřilo a měla jsem chuť odepsat. Hned, krátce – a výstižně. Naštěstí se mi vybavila jedna romská moudrost: „Kana o paňi bondalol andre len, o muj andre na dikhes, kana e chol'i bondalol andro jilo, o čačipen andre na dikhes.“ (Tak jako ti rozvířená voda v potoce neukáže tvou tvář, rozvířené srdce ti neukáže pravdu.) A tak jsem raději počkala, až se hladina srdce uklidní a ušetřeného času jsem využila k další návštěvě Jarovnic a dalších osad na Slovensku, i k opravdové snaze pochopit nezasvěceného, který přichází ze světa

1 Připomínáme, že tuto reakci Hanka psala ještě před převratem v r. 1989, tato skutečnost již, naštěstí, není platná.

| Fotografie z článku R. Bajgara, Tvorba 27/88 |

„bílých“ do cizího a tolika předsudky opředeného inferna „pachatelů kriminality“ a „populační exploze“ v zemi holubičích charakterů, která jen stěží překonává „populační krizi“.

/.../ Ráno navazujeme nezbytné kontakty na MNV. /.../ Bereme s sebou jen fotobrašnu s tím nejnutejším. – Nejpozději za tři hodiny o sobě dáme zprávu, slibujeme. /.../ Nyní se s kolegy navzájem ujišťujeme, že jsme v Československu, a ne mezi domorodci dejme tomu v Tichomoří. Potkáváme první děti s upatlanými obličejí. /.../

/.../ Krčma je teď prázdná. Je totiž před výplatou. Nebo přesněji tři dny po výplatě. Peníze chodí cigánům poštou. V den, kdy se berou peníze, se nyní vůbec nepracuje. Cigáni si lehnou před poštu a od rána čekají. Od přepážky se s celými rodinami přesunou do hospody a tam se potom dva tři dny společně radují, a když vyschne finanční zdroj, vezmou housličky a harmoniku a jdou domů, opilí a spokojení. A já za sebe jenom lituji, že o této jistě skvostné události nám bylo pouze vyprávěno. /.../

/.../ Mostek přes potok. Za ním patří území cigánům. Brízy a vysoké kopřivy. Upatlaných dětí přibývá. /.../ Náš jediný dojem – je jich hrozně moc. Tak takhle vypadá populační exploze. Je to věc roztomilá, špinavá a velice spontánní. Jednou ale povyroste a ztratí cosi ze své roztomilosti.

/.../ Fotografuji a Iva mi kryje záda. Narůstá zájem dospělých. /.../ Navazujeme hovor. Češtině rozumějí slušně, my si pomalu zvykáme na některý z východňárských dialektů, snad šarštinu s cikánskými koncovkami. /.../ Když začnou křičet a divoce gestikulovat, pak nerozumíme nic. Dostávám chvílemi strach a zvažuji zatím snad ještě svobodnou možnost vyklidit pole. /.../ Snažíme se být aktivnější než dav cigánů a určovat téma hovoru. Ve vesnici radili chovat se suverénně a nedat najevo strach, to by byl konec. Děláme co můžeme /.../

Milý kolego Bajgare!

Děkuji za vaši reportáž a ujišťuji vás, že jste mi sympatický svou snahou poznat a porozumět. Jen by to však chtělo trochu víc, než jen zajet do jedné nebo několika romských osad na Slovensku a vzápětí o tom napsat článek. Anebo by možná stačilo, kdybyste si hned na samém začátku vaší cesty položil ty otázky, které vám tak spontánně a logicky vyvstávají v závěru vaší reportáže. Mnohé z nich by mohly být uvozeny tázacím zájmenem „proč?“ A pak jste se mohl vydat za hledáním odpovědí – ano, třeba do Jarovnic.

Chápu Vaše obavy, potřebu „krytí zad“ a ohlášení se na MNV s tím, že podáte zprávu o tom, že jste ve zdraví přečkali první tři hodiny v romské osadě. Chápu však i rozhořčení těch, u nichž jste bez dovolení a bez vysvětlení fotografoval „nefotogenickou stráž pokrytou odpadky“. Jak byste reagoval vy, kdyby se někdo jal zvěčňovat váš (případný) nepořádek na dvoře, kolem chalupy nebo přímo v bytě a potom své fotografie použil jako dokumentaci nepořádnosti Čechů? Mimochodem, zjišťoval jste někdy, jak je to s odvozem odpadků z romských osad?

Všechno musí začít u dětí. Říkají to ti, kteří nemajíce času ani sil něco radikálně změnit, dělají tolik pro to, aby současná skutečnost /nebyla tak/ otrěsná. /.../ Víme ale vůbec kde začít? /.../ Žili kdysi sice po svém, ale nikdy neparazitovali na práci druhých... Hráli, zpívali, brousili nože a tahali kolotoče. Nebo kradli. I to je lepší než peníze dostávat. I krádeže slepic jsou činností, která dokáže udržet fungující strukturu.

/.../ Vydezinfikovat, izolovat, zrušit. Pojmy jako asimilace. Skupina asimiluje jinou skupinu, rozpustí ji v sobě a ta zmizí. Co je to za civilizaci, která nesnese, aby v ní žili různé skupiny, každá po svém, vedle sebe. /.../ Dopláčíme na to všichni. Cigáni sami ztrátou řádu a degradační vlastní kultury na několik odrhovaček, promíšených s řevem magnetofonu na baterky.

/.../ Pozorují děti, jak mezi nobama dospělých přešlapují do rytmu. Tancují. Mentálně retardovaní tancují. Třetina mezi debilitou a imbecilitou. Postižení už od narození vinou opilých matek? Díky pohlavním stykům mezi příbuznými? Anebo debilita, které se říká sociální? Jaké

jsou metody psychologů? Papír a tužka, co ji dítě nikdy nemělo v ruce? Stavebnice, kterou nikdy nevidělo? Chybějí nám metody i nástroje. /.../ Jsme společnost, které /cigán/ nerozumí. Její motivace jsou mu cizí, jak má spolupracovat? /.../ Cigáni, po nichž se chce jediné. Aby byli jako my. Aby dělali to, co my. A aby chtěli to, co chceme my.

Ráda bych vás však ujistila, že vaše obavy z návštěvy osady byly zbytečné. Za jistého předpokladu, ovšem...

Romové sice neznají české přísloví „Jak se z lesa volá...“, zato se u nich ale říká: „*Vaš o lačhipen lačhipen užareha*“ (Za dobro se dočkáš dobra) nebo „*Paťiv des, paťiv arakhes*“ (Prokážeš-li úctu, dostane se ti úcty). Říká se ovšem také: „*Te mareha, mardoħa*“ (Když budeš bít, budeš bit). To jste ovšem nevěděl, a proto věřil v „nedotknutelnost cigánských osad pro nepovolané“ a „raději se choval suveréně a nedával najevo strach“.

Nevím, zda je to to nejlepší řešení. Já chodím mezi Romy už víc než deset let a chovám se normálně. Suverenitu bych asi nezahrála. Jsem (i fyzicky) „slabá žena“, a navíc docela bílá gádžovka. Přesto jsem se za celých těch deset let nesetkala s agresivitou, ani s nepřátelstvím, ani s nenávistí. Nevím, čím to je. ... „*Paťiv des, paťiv arakhes*...“

Děti opouštějí školu často negramotné. V roce 1986 ukončilo školu 20 žáků. Dva kluci se učí na zedníky, dvě holky na kuchařky. Ve zprávě MNV čteme: „150 chlapců a dívek od 15 do 18 let není nikde zařazených, potulují se po obci, kradou a napadají občany.“ Pokud se je podaří pracně někde do učení zařadit, většinou se jim během prvních čtrnácti dnů přestane chtít. Přístup, na který si zvykají odmalíčka. Rodiče je buď potřebují doma na nějakou práci, anebo, častěji, jim to je úplně jedno.

/.../

Přestupků, přečinů a trestných činů je tolik, že úřady rezignují. /.../ Přitom není pravda, že by se netrestalo. VB Sabinov vyřídila za minulých 5 let pro Jarovnici 670 trestních spisů. V osadě je evidována stovka kriminálních živlů. Zatímco MNV opakovaně žádá pro Jarovnici zřízení stálé stanice VB, kriminalita roste. /.../ Třetina mužů je v nápravných zařízeních. /.../

Moje poslední návštěva v Jarovnicích vyšla na první pracovní den po Velikonocích. Podle vašich informací měli všichni Romové dospávat po prohýřené sváteční noci. Velikonoce jsou na východním Slovensku i mezi východoslovenskými Romy největším svátkem roku. Kupodivu byly v osadě jen ženy a děti, důchodci a chlapi, kteří skončili školu a doposud nenašli zaměstnání. Jeden z nich si mi postěžoval: „Hledám práci už přes půl roku. Byl jsem v Prešově, v Košicích, všude. Nikde mě nechtěli. Jsem černý. Tak jsem to řešil telefonicky. Hned na první

| Z knihy H. Šebkové: Bacht the balvaj pheňa hin |

zavolání to vypadalo slibně: „Závozníka? Ano, potřebujeme. Přijďte si zítra vyřídit formality.“ Zítra už jsem byl černý a závozníka nepotřebovali... Když neseženu práci, půjdu sedět za příživu. I bratranec za to sedí.“ Jako už tolikrát dříve mi prošlo hlavou: Co z tvého bratrance i z tebe, mladíku, asi udělá ten obávaný – a nezasloužený – kriminál? ...A statistika mezitím zaznamená další kriminální živel v osadě.

/.../ Děti do 14 let je v téhle populaci víc, než kolik tvoří zbytek. Do 18 let jich je tisícovka oproti šesti stům těch, kteří směji volit. Od ledna do srpna se tu narodilo 72 dětí černých oproti 13 bílým. /.../ Podobně vypadají údaje z celého okresu. Včetně migrace /tu cigánů/ ročně přibude asi 500. /.../ Grafické vyjádření číselných vztahů bývá názornější a my je máme před sebou v podobě černých kudrnatých hlaviček. Čím jsou menší a čím jsou níž, tím jich je víc. I demografie má své zákonitosti. /.../

/.../ Tricetileté ženy s desátým dítětem. Jiné, které počtem dětí přesáhly patnáctku. Kdysi za to dostávaly medaile. I teď se brdě usmívají. /.../ V náručí dvě nejmladší děti /.../. Nejstarší

| Z knihy H. Šebkové: Bacht the balvaj pheňa hin |

dcera drží další. Ostatní se už o sebe musí postarat prakticky samy. Není na ně čas. Rychle si zvyknou potřebovat jen to nejnnutnější. A tak to zůstane, i když dospějí. Jiný životní styl je náročnější a platí se za to ztrátou bezstarostnosti. Tě si cigán cení nadevše. Bezstarostnost – možná klíčové slovo. My máme zase jiná klíčová slova. /.../

/.../ Jeden ze tří hlavních úkolů /komisí pro cikánskou otázku při NV/ je „omezení nezdravé cikánské populace“. Orgánům, které cigánskou populační vlnu financují, se částky na ni vynakládané zdají být už přece jenom příliš vysoké. Přídavky na děti uživí prakticky každou rodinu, tak proč potom pracovat. Jistě, někde dostanou děti, co jim patří, jinde se peníze propijí a potom děj se co děj. Dva tisíce příspěvku při narození dítěte je manžel schopen zlikvidovat, než se žena vrátí z porodnice. Ale ony už se naučily porodit mezi dvěma cigaretami a jít domů.

Omezit nezdravou cigánskou populaci. 20–60% psychicky narušených. Spousta invalidních důchodců. /.../ Stát s vyspělou sociální politikou musí chtít nechtě respektovat /hradbu morálních důvodů/. Tak se stává cigánská rodina nepostižitelnou. Pro běžného obyvatele republiky je vyplácení rodinných přídatků podmíněno plněním řady povinností. Cigáni by se tak ocitli bez

prostředků. Není prostě možné, aby děti neměly co jíst, protože rodiče jsou, jací jsou. /.../ Takže peníze rodina dostane vždycky. Když ne jako přídavky na děti, tedy v podobě nejrozumnějších sociálních podpor, prostě nějak. Cigán je tak na počtu dětí finančně zainteresován.

Máte pravdu, Romové mívají obvykle hodně dětí. Kolik dětí měla vaše prababička, pane Bajgare? Moje jich měla dvanáct. Bylo to tehdy běžné. Pak se však začalo rodičovství plánovat – napřed v Čechách, pak na Slovensku a dnes už i mezi některými Romy ve městech. Demografové by vám řekli, že je to běžný civilizační jev. (Ano, demografie má své zákonitosti.) Avšak stejně tak je i běžným civilizačním jevem, že si kupujeme auta, chaty, videa – a své děti si dáváme pojistit. Jsme schopní jejich hodnotu vyčíslit penězi.

Pro mnohé Romy v osadách jsou dodnes děti jediným smyslem života. Nestojí o auta, chaty, peníze, nezáleží jim na kariéře. Co je na tom, pane Bajgere, nemorálního, mít hodně dětí? Nebo snad opravdu věříte tomu, že je rodí jen kvůli přídávkům?

/.../ V současné době se uskutečňují pokusy, přimět ženy k dobrovolné sterilizaci, dokud děti nemají tolik. Odměna 2000 Kč byla od roku 1988 přijetím nového zákona zvýšena na 25 000 Kč. Chytrá částka. Láková, na druhé straně zanedbatelná, vzhledem k nákladům na jednoho cigánského obyvatele. Na jedno postižené dítě. Na patnácti-člennou rodinu, která prostě nemůže být schopná vychovat jedince, který náklady společnosti vrátí. Pokud muž neřekne rovnou, že by neplodnou ženu opustil nebo zabil, pak počítá. Srovnává odměnu s ušlým ziskem. /.../ Jindy však o sterilizaci nechce slyšet žena, která porodila sedmé slepé dítě. A manžel alkoholičky, otec sedmi debilních dětí, odmítá zákrok se slovy, že chce mít doma zdravou ženu. Případy především smutné, do budoucna však i neuvěřitelně nákladné. A operace z moci úřední? Do terénu tak rozbolavělého z dob Hitlerovy světovlády dlouho nikdo nepůjde. Je to tak jistě dobře. /.../

„Mám pět dětí,“ říká sedmadvacetiletá Maruška, „a od třetího dítěte už nedostávám mateřský příspěvek, protože jsem se nedala sterilizovat. Předseda MNV tu všechny romské ženy nutí, aby se daly operovat. Jinak jim nedá na nic potvrzení a k ničemu povolení...“ Zaznělo slovo „operace“ a jednoprostorový domek, odpovídající popisu z vaší reportáže, se rázem zaplňuje ženami různého věku. Sterilizace je tu teď téma nejaktuálnější. Mnohé ženy šly „dobrovolně“, tj. za peníze. Jedna devatenáctiletá matka dvou dětí za to dostala 20 tisíc. Mnohé z nich toho teď litují. „Peníze se rozkutálejí, a život kde?“, podotýká jedna moudrá stařena, která vychovala patnáct dětí. „Takových je, co je potom opustil muž a našel si jinou, která mu může dát děti! Vždyť proč by jinak žil a pracoval?“, vysvětluje celou logiku jedna z těch, které stále vzdorují, předsedovi MNV i sociálním pracovníkům. Čeká je zastavení mateřského příspěv-

ku, nevyplácení výživného, neposkytnutí žádné, ani jednorázové sociální výpomoci, nepotvrzení tíživé sociální situace škoře, aby mohly být dětem hrazeny obědy, ani povolení ke stavbě, nebo třeba jen nepatrnému rozšíření domečku o jedné místnosti, v němž žije deset, dvanáct, i více lidí... (Bezstarostnost, je tu, podle vás, to klíčové slovo!) Jsou však odhodlány odolat: „Já všechno vydržím a své děti si vychovám. Ty, které mám, i ty, které ještě přijdou. Proč bych se měla dát operovat a zkazit si život? ... Jediný, kdo nás tu chápe, je pan farář!“

Což opravdu nikdo jiný není schopen pochopit tu prostou rovnici: dítě = smysl života? Kam se ten náš „civilizovaný svět“ ubírá?

Namítáte: sedm slepých dětí v jedné rodině, osm debilů v jiné. Ano, i takové případy se stávají, i mezi Neromy. Co je však „chytrého“ na částce 25 tisíc korun, motivující romské ženy (a nikoli pouze matky postižených dětí) ke sterilizaci? Vždyť podnět tu přece nevychází od lékařů či psychiatrů, ale od pracovníků národních výborů, na základě „jistých vnitřních směrnic“. Spočívá snad chytrost této částky v tom, že „pozvedne úroveň sociálně slabších rodin“? Jak pomůže faktura na nábytek či vnitřní vybavení domácnosti rodině s dvanácti nebo třeba jen třemi dětmi, mají-li k dispozici domeček o rozměrech 3x3 metry? Co jiného jim zbyde, než opět využít své „cigánské vynalézavosti“ a fakturu se značnou ztrátou, leč přece jen prodat gádžům, kteří si za ní koupí novou pokojovou stěnu nebo sedací soupravu. Jinde si za zmíněnou částku Romové koupí symbol blahobytu – barevnou televizi – a všichni i nadále spí na zemi.

Co je na této částce morálního, humánního, omluvitelného? Ve vaší reportáži nacházím další možnou odpověď: Aby se nerodilo tolik mentálně retardovaných...

Na závěr jedné psychologické konference o Romech si všichni zúčastnění psychiatři a psychologové svorně přiznali, že jim vlastně chybí vhodné testy, pomocí kterých by hodnotili osobnost Romů a měřili jejich inteligenci. I vás v závěru reportáže napadlo, že možná metody psychologů – „papír a tužka, co ji dítě nikdy nemělo v ruce, nebo stavebnice, kterou nikdy nevidělo“ – nebudou nejpřesnější.

A to asi ani nevíte, že pražští psychologové byli schopni ještě před nedávnem položit romskému dítěti otázku, „kdo byl otec vlasti“.

A snad také nevíte, že dodnes měří psychiatři IQ Romů na základě výkladu typických českých přísloví. Jak byste vysvětlil například romské přísloví: „*Sar opre, avka the tele*“ (Jak nahore, stejně tak i dole)? A do jaké kategorie by asi na základě vaší odpovědi zařadili vás?

A přesto, jakkoli jste k adekvátnosti psychologických testů a metod skeptický, držíte se ve své reportáži úporně teze vyvozené z výsledků právě těchto testů. Domyslel jste dosah, jaký měla a jaký by ještě mohla mít vámi zveřejněné a žádnou spolehlivou informaci nepodložené bohorovně tvrzení, že 30% romských dětí je na hranici debility a imbecility, a tudíž nevzdělavatelných?

Připustíte-li retardaci, musíte pro ni jako lékař hledat i příčiny.

Co také víte o alkoholismu romských matek? Kolik opilých žen jste viděl při své návštěvě v osadě? ... Vlastně promiňte, bylo přeci před výplatou, a vy jste si tudíž nemohl ověřit zprávy z druhé ruky!

A co víte o pohlavních stycích mezi nejbližšími příbuznými? Asi jste nikde nenarazil na zjištěný a ověřený poznatek, že v tradiční romské komunitě, jaké se Jarovnice ještě doposud blíží, byl incest odedávna trestán trestem nejvyšším – exkomunikací.

Jistě nejste etnograf a nemusíte nic vědět o takovýchto poznatcích. Proč jste však nevyužil své tolik obávané a „riskantní“ návštěvy romské osady k tomu, abyste se na místě přeptal na některé předem získané informace? Vždyť to, co uvádíte v reportáži a co vám sdělili pracovníci národního výboru a lidé, kteří s Romy přicházejí úředně do styku, jakož i výsledky oficiálních statistik, jste přece mohl získat i bez onoho rizika sekery či kudly v zádech nebo infekční nákazy!

Šlo vám přece o to, získat pohled i z druhé strany. O čem jste si tedy v Jarovnicích se svými hostiteli povídali? Bude-li to námětem vaší příští reportáže, pak se tím rozhodně také přiblížíte odpovědi na otázku: „Proč jsou Romové – v Jarovnicích i jinde v ČSSR – takoví, jací jsou?“

Věřím, že nezastáváte – jako mnozí z gádžů – názor, „že to mají v krvi“ nebo v pigmentu své pokožky!

Audioarchiv Hanky a Edity

Peter Wagner

Naše přítelkyně a nesmírně nadějně romistky Hanka Šebková a Edita Žlnayová, obě v rozmezí osmi let předčasně zesnulé, se pustily do úžasně lákavého úkolu, totiž dialektologického výzkumu romštiny, označované současnou lingvistickou obcí jako severocentrální.

V roce 1996, kdy s výzkumem systematicky začaly, měly za sebou už sedmnáctiletou zkušenost se sběrem romských pohádek, písní, životopisných příběhů, receptů na tradiční romská jídla, starodávných léčitelských metod, výkladu snové symboliky, výpovědí o tom, jak funguje tradiční romská rodina (viz bibliografie Hany Šebkové). A co je důležité! Měly množství osobních romských přátel z různých lokalit Slovenska, jejichž rada i doporučení jim otevírala cestu k dalším a dalším Romům v lokalitách dialektologicky neprozkoumaných.

Edita Žlnayová zemřela necelé dva roky poté, co se nerozlučné kamarádky do výzkumu pustily. Její ztrátu jsme nesli všichni těžce, nejhůře Hanka. Přesto ale započatou práci nevzdala a k výzkumu přizvala své dva studenty ing. Petra Wagnera a Mgr. Viktora Elšíka. Ze studentů se postupně stali kolegové – tak jako kdysi z Hanky, studentky Mileny Hübschmannové, se stala její kolegyně a odborná opora. Viktor Elšík, absolvent oboru obecné lingvistiky na FF UK, se posléze osamostatnil a vydobyl se svou lingvistickou erudicí přední místo mezi romisty-lingvisty. Peter Wagner, autor tohoto článku (absolvent University v Konstanz v oboru fyziky), se zásadní měrou podílí od samého počátku na práci v časopise Romano džaniben a pod vlivem své učitelky a dobré kamarádky Hanky Šebkové pokračuje v jejím díle.

redakce

Vznik a obsah Audioarchivu Hanky a Edity

V roce 1996 začaly Hanka a Edita dialektologický výzkum tzv. „slovenské romštiny“, ¹ který postupně přinesl veliké množství nahrávek. Vznikl metodou řízených rozhovorů, ve které mě-

1 „Slovenská romština“ – řeč, kterou mluví Romové usazující se v rodových komunitách u slovenských vesnic už od 16. století – je jazyk stále živý, v různých kulturních dimenzích i v regionální variantnosti bohatý a stále ne dost prozkoumaný. Zkoumání žádného jazyka na světě nelze uzavřít s definitivní platností, proto-

ly Hanka a Edita dlouholetou praxi, stejně tak jako v konverzaci v romském jazyce. Témata rozhovorů, o kterých byla řeč výše, doplnily o jedno další důležité téma, významné z hlediska lingvistického a sociolingvistického.

Zajímaly je kontakty Romů v určité lokalitě s Romy „sousedními“, kteří eventuálně mohli příslušet k jiným subetnickým skupinám (např. olašským Romům, „maďarským Romům“ neboli mluvčím jihocentrálních variet), anebo velmi pravděpodobně hovořili poněkud odlišnou lokální varietou. Lze totiž očekávat, že u dlouhodobě usazeného obyvatelstva (u „slovenských Romů“ jsou to zhruba čtyři století) se vyvíjí jazykové kontinuum, které na regionální a dokonce i na úzce lokální úrovni jeví specifické odlišnosti vůči mluvenému projevu sousedních komunit.

Jazyk – a to i jeho subdialektní podoby – je ovlivněn sociolingvistickými kontakty.

Ty mohou být usnadněny anebo naopak ztíženy geografickými anebo sociálními faktory. Hanka a její studenti si tedy pečlivě zapisovali geografické a sociální prostředí. S romskými konzultanty hovořili o vztazích mezi „amare Roma“ (těmi, s nimiž se mluvčí příbuzensky, sociálně či subetnicky identifikují) a „aver Roma“ (těmi, které považovali za příbuzensky, sociálně, subetnicky či jinak cizí).

Požádali jsme každého romského konzultanta o sdělení tzv. paspartizačních údajů, které jsou důležité jak pro etnografický, tak pro lingvistický výzkum: Jméno, věk, rodiště (zejména u žen bývá odlišné od místa, kam se přestěhovala za manželem a které ovlivňovalo její idiolekt), povolání současné, tradiční, rodové, rodinná situace atd.

Chci zdůraznit, že se Hanka při takových dotazech snažila dodržet tradiční romskou *pařiv*, slušnost a úctu. Řada dotazů, které se v české kultuře zdají být nevhodné, v romské vhod-

že jazyk je živý organismus: Vyvíjí se, mění, a zejména ve společenské situaci, která začne vyžadovat, aby se uplatnil v nových komunikačních funkcích, jsou jeho změny bouřlivé, překvapivé a někdy i nepředvídatelné. To je situace současné romštiny.

Nehledě na výzvu lingvistům (sociolingvistům, psycholingvistům), kterou vyvolávají současné změny (např. vznik literární romštiny, tvorba neologismů, zobecňování regionálních variet, standardizace jazyka, atd.), zůstává stále ještě nesplněným úkolem prozkoumání a popis dialektů „slovenské romštiny“. Historický atribut „slovenský“ se ovšem stává irelevantní pro (slovenské) Romy v Čechách a na Moravě, kam začali migrovat po roce 1945, zprvu verbování náboráři, pověřenými dosídlením vylidněného pohraničí po vysídlených Němcích, později přicházejícími spontánně za prací, za lepším bydlením, za rodinou a příbuznými. Romové, kteří žijí v Čechách po tři, čtyři generace, se postupně od názvu „slovenský“ distancují. Ostatně odborně je „slovenská romština“ označována jako severocentrální dialekt podle dělení německého lingvisty Norberta Boretzského. A tak tedy i Romové v ČR, kteří se jazykově neasimilovali, a stále mluví řečí svých předků, hovoří některou varietou severocentrální romštiny – nepochybně však ovlivněnou novými jazykovými kontakty s prostředím romským i neromským. – Pozn. red.

né jsou. V druhé či třetí otázce se Romové, kteří se navzájem neznají, zeptají při náhodném setkání, jak je ten druhý starý nebo stará, je-li ženatý či vdaná, kolik má dětí, žijí-li jeho rodiče, co dělá, a eventuálně, je-li jeho práce výnosná.

Hančina vnímavost odpovídala romskému kulturnímu návodu „*savɛ jileba aves*“ (dosl. s jakým přicházíš srdcem, úmyslem), „*paʔiv des, paʔiv chudes*“ (úctu dáváš, úctu dostáváš), „*laʔho lav sar maro*“ (dobré slovo je jako chleba), „*laʔho lav the trastuʔni brana phutereʔ*“ (vlídné slovo otevírá i železnou bránu).

Jen výjimečně se nám stalo, že se oslovení Romové s námi bavili přes plot a nepustili nás dál. Kde jsme měli doporučení některého z našich romských známých, byl vstup do rodiny velmi přirozený. Ale i jinak tradiční romská pohostinnost: „*Kas o Del andro kher andə, me les avri na ʔhivava*.“ (Koho mi Bůh přinesl do domu, toho nevyhodím) nám umožňovala získat nedocenitelné poznatkové poklady, které čekají na analýzu jak lingvistů, tak etnografů. Předpokladem ovšem bylo, jak jsem jinými slovy uvedl již dříve: Slušnost a pokora k Romům, kteří nám ony poklady svěřovali. Důležité je dodat, že Hanka vždycky přímo a otevřeně vysvětlovala, proč a k čemu rozhovory natáčíme a co tím vším sledujeme.

Archiv nahrávek, které pořídila Hanka Šebková s Editou Žlnayovou a později s Viktorem Elšíkem a se mnou, a který měl sloužit na prvním místě k dialektologickému výzkumu, zahrnuje:

- 100 nahraných kazet (částečně zálohovaných na 37 minidiscích), 12 minidisků
- zhruba 5900 minut hovoru
- 176 rozhovorů s cca. 190 dotázanými
- 145 navštívených lokalit
- 37 přepsaných souborů, 59 souborů s dialektologickými poznámkami
- 390 stran přepisu, 60 stran gramatiky

Materiál jsme jako celek neanalyzovali z několika důvodů: Na prvním místě nás v tom omezoval grant, který byl časově omezen na sběr materiálu v terénu. Sami jsme ovšem terénnímu výzkumu dávali přednost proto, že jsme chtěli zachytit výpovědi starších mluvčích, kteří hovoří jednak krásnou a bohatou romštinou, a za druhé prožili něco, o čem mladá generace slyšela jen z jejich vyprávění: Performanci tradičních romských profesí (kovářských, hudebních), které zlikvidoval komunismus, a symbiózu mezi Romy a slovenskými sedláky na Slovensku, která přispěla k tomu, že perzekutivní opatření vůči Romům za druhé světové války, byť byla drastická (pracovní tábory, násilné stěhování z obcí, omezení pohybu), nevýústila v genocidu jako jinde.

Nicméně už při pobytu v terénu a později při prepisech jsme debatovali o dialektologických jevech, které jsme vypožorovali. Zaznamenali jsme si je proto, abychom si je mohli v budoucnosti ověřit.

Ověřovat lingvistické jevy lze tzv. lingvistickou elicitací, tzn. přímým dotazem u rodilého mluvčího. Elicitace má své nevýhody, o kterých se zmiňuje mj. Jan Červenka ve své disertační práci „Dialektologický popis slovenské romštiny ze středoslovenských oblastí Kysuce, Turiec a Liptov“ (Praha 2004). Mluvčí je postaven do nepřírozené situace, a tím může být zkreslena jeho informace. K ověřování svých poznatků a hypotéz jsme se však už nedostali.

Archiv Hanky a Edity je za určitých podmínek dostupný u autora článku, který tímto vyzývá k pokračování v jejich díle. Měly by určitě radost, kdyby práce, které jim osud nedovolil splnit, byla završena.

Ukázka sběru

V následující části prezentuji ukázkou našeho sběru. Vybral jsem rozhovor s panem Štefanem Kačánim, z Čachtic na Západním Slovensku. Hanka Šebková se snažila zasadit návštěvu v určité lokalitě do celkového kulturního kontextu. Vyplývá to z poznámek, které si o dané oblasti zapsala:

POPIS OBLASTI

Od Madunic až po ?? (třeba další výzkum)
Stredné Považie - Beckov - Púchov (Stredovážske podolie)
Horné Považie - Žilinská kotlina
levý břeh: Považský Inovec, Strážovské vrchy a Lúčanská Malá Fatra
levý břeh: Malé Karpaty, Myjavská pahorkatina, Biele Karpaty, Javorníky,
Kysucké vrchy a Krivánska Malá Fatra
179 - Trenčín - vítězství Římanů (Markus Aurelius) nad Markomany (Germani)
11. st. - konec Velkomor. říše, upevnila se moc uherských králů
13. st. - nejmocnější feudál v Uhrách - Matúš Čák Trenčianský
15. st. - husité - posílení sloven. obyvatelstva

Pro Čachtice je spádové středisko Nové Mesto nad Váhom. Čachtičtí Romové ho nazývají starým poromštěným maďarským názvem Uhelis nebo Uhela. Hanka při své příslovečné důslednosti zašla do místního muzea, kde se dozvěděla etymologii Vág Új Hely (dosl. Váhové Nové Město).

Ve svých poznámkách o Čachticích uvádí Hanka:

Rody: Herák, Toráč, Kačáni, Párči, Karvay
Karvay bydlí ve vsi, jinak Roma v osadě v části zvané Komárno
Poslední dům - Baltazar Herák a jeho bratr s rodinami
třetí dům od konce: spisovatel Štefan Kačáni - 62 let (1998) - (Komárno
1040, 916 21 Čachtice)

Místní dialekt se vyznačuje především následujícími rysy

- Záměna starého s- za **h-** v počáteční pozici ve slovech **har** (jak), **has** (byl), **havo** (který), **hi** (je) včetně odvozených **varehave** (< vare-have – některé), **vahoske** (< vaš-hoske – proč), nikoli však u 1. a 2. os. sg. a pl. prezentu *býti* (**som, sal, sam, san**)
- stopy indických cerebrál v silném **-rr-**: **o barra** (kameny), **o jarro** (vejce)
- vokální délka není pozičně podmíněna
- vlastní morfém pádového typu na **-u**, který se nepojí k nepřímému kmeni, ale přímo ke kmeni slovnímu a vyjadřuje směr: **Olomúcu** (do Olomouce). Vyskytuje se pouze u místních jmen.
- vlastní soubor ukazovacích zájmen: řady **adava, odova, akadava, okodova, ágakadava, ógokodova** a sklonné slovíčko **ógo** (m.sg.), **óge** (f.sg.), **ógo** (m.+f. pl.) na rozmezí ukazovacího zájmena a člene
- přitakání „uva“

Situace při nahrávání

Pan Štefan Kačáni s manželkou nás posadili do útulné světnice, servírovali kávu a limonádu. Manželka, rozená Heráková, se přivdala z nedaleké Staré Turé. Občas přicházeli a odcházeli příbuzní a sousedé. Pan Kačáni se projevil jako výjimečně ochotný a výřečný pán s velmi milým, strýcovským hlasem a klidnou dikcí. Rád se podělil o své zkušenosti, vzpomínky a postupně i o příběhy a pohádky.

V listopadu 2003 jsme doporučili studentům romistiky, aby se na něj obrátili s vlastními dotazy. K naší velké lítosti pana Kačániho už nezastihli naživu. Kdy zemřel, nevíme. Vzhledem k tomu ho ani nemůžeme požádat o svolení ke zveřejnění jeho výpovědi. Osobně chci na tomto místě nejen jemu, ale i všem Romům, kteří se nám velmi věnovali, vyjádřit vděk za jejich ochotu a pohostinnost. Nebýt jeho a jemu podobných, neměli bychom možnost získat takový rozhled o opravdové širší romské kultury.

Pan Kačáni se živil stavebními pracemi a později byl vrátným v panelárně.

Jako chlapec se naučil kovářské práci a hře na housle. Vychodil tři třídy měšťanské školy a začal se učit na zedníka v Trenčíně. Na vojně v Olomouci hlídal politicky nespolehlivé osoby.

Otázky kladla až na označené výjimky Hanka Šebková. Návštěva sloužila jednak k dalšímu zmapování vybraných prvků romské kultury, ale též jako jazykový materiál k dialektologické analýze metodou řízeného rozhovoru.

Tématy rozhovoru bylo kovářství jako tradiční obživa Romů v okolí Čachtic, a pak jejich zaměstnání za komunismu. Pan Kačáni nás seznámil se svým životním příběhem a líčil nám prvky svatebních zvyklostí Olachů a průběh vánočních svátků u něj v rodině. To mu připomnělo někdejší soudružnost mezi Romy.

V pokračování rozhovoru, který přineseme v následujících číslech *Romano džaniben*, vzpomínal pan Kačáni na svého dědečka, který byl i kotlář, na původ obou hlavních romských rodů v Čachticích a na pradávne zvyky. Vysvětloval názvy okolních romských skupin jako *Vrchára*, *Pojáka* a *ungrika Roma*. Pak se podrobněji rozpovídal o tom, co se dozvěděl o olašských Romech a jejich svatebním obřadu. A řeč přišla i na téma posmrtného života.

Po legendě o Trojském koni nás pan Kačáni obdaroval pohádkou o Romovi, který zachránil grófovi život. Pak přišla na řadu typická romská jídla a vtipy.

Později se znovu vrátil ke svému životu, uvažoval o významu romštiny, o kronikářích a o dění ve válce, hlavně o místních Židech. V mládí sbíral lesní plody, hlavně houby, také pásł vesničanům krávy. Nakonec vzpomínal na dobu, kdy romské ženy chodily žebrat do vesnice.

ŠTEFAN KAČANI

Cca. 1936 Čachtice – cca. 2000 Čachtice.

Audiozáznam 11.-12.3.1998 Čachtice (romsky *Čejta*), kazety 32 a 33.

Při rozhovoru přítomná manželka. Zaznamenali Hanka Šebková, Viktor Elšík a Peter Wagner. Přepsali Hanka Šebková a Peter Wagner.

Protože chceme ukázat Hančin (a náš) terénní sběr, který je v následné fázi možné analyzovat pouze tehdy, je-li přesně přenesen ze skutečnostní situace přes zaznamenávací zařízení na papír, uvádíme rozhovor s panem Kačánim redakčně neupravený.

Přepis je do velké míry fonetický. Délka samohlásek je v daném nářečí významotvorná. Funkce a distribuce délek v regionálních varietách slovenské romštiny nebyla prozkoumána. Z toho důvodu jsme délky značili pouze tehdy, daly-li se jednoznačně identifikovat. (Na začátku problémy s magnetofonem, některé pasáže chybí)

Ta tumen Stara Túratar. A kodoj duj koloňiji. Andre jekh keci khera?

Manželka: Odoj, kathar me som, kaj me bešavas, odoj has eŧta, the pr'opruno agor has ochto.

Save nava has odoj?

Manželka: Vašek, Kubiček, pale Herákovci, Dy-chovci.

A tumen sanas andal savi rodzina, savi fameliŧja?

Manželka: Herákovci.

A tumen?

Štefan Kačáni: Me som Kačáni.

x x x

Sas ke tumende charti?

Štefan Kačáni: Harti has, a adaj bešnas ógo Roma tieš avka pro duj héli. Adaj akadaleske vakeren Komárno. No u ávera Roma bešnas ando gav, maškar o góra, odova pes bučholas pastiernu, no u jon has tak, jon has tak, asi... jon na has hartí, ale kernas jon asi, asi búti pal o mašini phírnas, o barra phagernas pal o droma. Ando baňi kernas o Roma. Tak adaj, adaj na has avka, ógo Roma le gádženca vačinu has. Adaj na has žádná rozdieli, hoj pes odova hi odova lebo (...). Adarde pal mande, dajmetomu, mre kamaráda phíren, so hi učitelu, doktora, profesora. U tak adaj zátal amen Čachticate na počitinas nič. Zatal o skíňi adaj nane.

Hvala Devleske

Štefan Kačáni: Bizo uva. U ináč, phíravas ande búti, odrobínđom tricašesť rokov, petnásť berš keravas pre vrátnicu ando Névo Fóros, ande panelárna.

Takže Vy pocházíte ze Staré Turé. A tam jsou dvě osady. V té jedné je kolik domů?

Manželka: Tam, odkud jsem já, kde jsem já bydlela, tam bylo sedum (domů), a na horním konci osum.

Jaká tam byla příjmení?

Manželka: Vašek, Kubiček, a pak Herákovci, Dy-chovci.

Ke které rodině patříte vy?

Manželka: K Herákům.

A Vy?

Štefan Kačáni: Já jsem Kačáni.

x x x

Byli u Vás kováři?

Štefan Kačáni: Kováři u nás byli, tady bydleli Romové také na dvou místech. Tady tomu se říká Komárno. No a další Romové bydleli ve městě, mezi bílými, říkalo se tam tomu „pastýrna“, a oni byli, oni byli tak... oni nebyli kováři, ale pracovali jako – chodili za mlátičkama, roztloukali kamení na cestách. V dolech taky dělali Romové. Tak tady, tady to tak nebylo, tady většinou drželi Romové s gádžema pohromadě. Tady se nedělaly žádné rozdíly. Že tenhle je takovej anebo takovej (...). Tady za mnou, dejme tomu, choděj moji kamarádi: učitelé, doktoři, profesori. Tak tady v Čachticích zatím s ničím (špatným) nepočítáme. Zatím tady nejsou skini.

Chvála Bohu...

Štefan Kačáni: Tak tak. A jinak, chodil jsem do práce, odpracoval jsem třicetšest let, patnáct let jsem dělal na vrátnici v Novém Městě (*Névo Fóros*), v panelárně.

A tumen phenen Névo Fóros? Amenge phende, hoj romanes pes phenel Uhela.

Štefan Kačáni: Uhela, hi. Ale správně, Nové Mesto, odova hi Névo Fóros.

Ale Uhela o Roma phenen?

Štefan Kačáni: Uva, uva, kaj džas? Uhelu.

A tumaro dad, tumaro papus bešenas...

Štefan Kačáni: Adaj. Adaj bešnas.

A hartí sas?

Štefan Kačáni: Sa has hartí, sa has hartí.

Th'o dad, th'o papus,

Štefan Kačáni: Sa, sa, sa.

A so kernas, savi buťi, savi buťi?

Štefan Kačáni: O verda kuvavinenas, no so perlas, čak le grasten na marnas upre, ale ináč kernas sa, sa, sa.

A tiš sas Roma, so marnas upre le grasten?

Štefan Kačáni: Has adaj, has adaj Roma, has, has, ale džanen, odova has prv ákso adaj: Rom šaj kerlas harťikáňi buťi, ale čak bešindo. Te bešel, te ávka, bešindones. Ale te kerlas terďindos buťi, ta mosi pocinlas olestar daňi. Daňi odolestar mosi pocinlas, hoj kerel buťi, u aso, kana bešindo, bešindos kerlas, tak na pocinlas nič, odova has hijaba.¹

Vašoda o Roma nřkda na marnas opre le grasten?

Štefan Kačáni: Uva, kaj te na pocinen o daňi. Vaš odova na pocinenas, phenav, lebo ákso: Odova viďindas... Na džanav tumenge akanak presně te phenel, varehavo nípos odova naradindas... Šaj o Roma keren, ale jedřne ávka bešinde. Ale ógo góra šaj aven rádo, hoj ógo Roma adarde avle. Ved' ógo góra na džanenas ništ, ved' – dajmetomu ando Čechi: ando 1300, o Roma avle odija, najprv le Čechen sikhlarde buťi te ke-

Vy řikáte „Névo Fóros“? Nám řikali, že romsky se to řekne „Uhela“.

Štefan Kačáni: Uhela, ano. Ale správně, Nové Mesto, to je Névo Fóros.

Ale Romové „Uhela“ používají?

Štefan Kačáni: Ano, ano – Kam jdeš? Do Uheli.

A Vaš tatínek, Vaš dědeček, ti bydleli...

Štefan Kačáni: Tady. Tady bydleli.

A oni byli kováři?

Štefan Kačáni: Všichni byli kováři, všichni.

I váš otec, i váš děda?

Štefan Kačáni: Všichni, všichni.

A co kovali, jaké výrobky dělali?

Štefan Kačáni: Vědra okovávali, co bylo, jenom koně nekovali, ale jinak všechno, všechno.

A někdo jiný z Romů, koně koval?

Štefan Kačáni: Byli tady takoví Romové, byli, ale víte, tady to dřív bylo tak: Rom mohl dělat kovářskou práci, ale jen v vsedě. Seděl, takhle vsedě. Když dělal (kovářskou) práci ve stoje, musel platit daň. Musel platit daň, že pracoval takhle, a když dělal vsedě, neplatil nic, to bylo zdarma.¹

Tak proto Romové nikdy nekovali koně?

Štefan Kačáni: Ano, aby neplatili daň. Jak říkám, z toho neplatili, nebo takhle: ... Teď vám to neumím přesně říct, někteří lidi to takhle nařídili... že Cikáni můžou dělat, ale jediňe takhle vsedě. Ale ti bílí mohli být rádi, že sem ti Romové přišli. Vždyť tihle bílí nic neuměli – vždyť například v Čechách: Romové tam přišli v (roce) 1300, nejdřív naučili Čechy dělat tuhle (kovářskou) práci, kovařinu dej-

1 Práce v sedě (*bešindos*) je starý způsob, který si Romové přinesli z Indie. Dodnes indičtí kočovní kováři *gádelo-barové* pracují v sedě. Na stejný způsob práce, pro evropské kováře netypický, upozorňovali cestovatelé (např. Arnold von Harff), kteří putovali přes Byzantskou říši k Božímu hrobu, a za přístavním městem Modom navštívili v osadě „Malý Egypt“ usedlé Athinganoi – Romy. Podle Vladimíra Gecelovského se v Gemeru v 18. století implementoval asimilační dekret Marie Terezie tak iniciativně, že bylo cikánským kovářům zakázáno sedět. Zdá se nám, že informace pana Kačániho, která neodpovídá historickým tendencím, není přesná. Patrně si různá fakta, o kterých se dozvěděl jen z doslechu, z vyprávění romských pamětníků, propojil způsobem, který mu na základě jeho vlastních zkušeností připadá pravděpodobný.

rel, jon kernas, dajmetomu, hartíkani búti, lavutára h'u šelihava veci. U kana le góren odova sikhlarde, pale len mudarnas. Odova hi ando Čechi zaužívaná.

A kadaj the lavutára Roma?

Štefan Kačáni: Adaj na, adaj k'amende na, ale – no, prv, sem, tam varehave džéne bašavnas, ale... čulo the me bašavavas, čulo ale.

Pre soste bašavnas?

Štefan Kačáni: Pre lavuta.

A ča kavka vaš penge bašavenas?

Štefan Kačáni: Vaš amenge, kokóre vaš amenge.

Na pal o gádže kavka na phírnas?

Štefan Kačáni: Na, na, na.

Hin mek vareko, ko kerel búti chartíko?

Štefan Kačáni: Na. Lebo har has o komunisti, džánen, tak mosi odova mukle, (džánen, sem) mosi gele te kerel. Odova has igen pháres, lebo na vížindas, lebo ko továrni kernas sa, so potrebinnas o góra, u le górenge kedinde sa, tak na has te kerel, na has ko te kerel vaš o góra.

Ta tumen phírnas avri e škola, odi meštanka – duj abo trin meštanki?

Štefan Kačáni: Trin.

A palis?

Štefan Kačáni: Gejľom te sikhľol Trenčíňu muráris, no a pále gejľom ko lukeste, ko slugadi teda.

Kaj?

Štefan Kačáni: Olomúcu. Odoj strážinavas le rašajen. Mek me somas avka strážno odílis.

Sar oda, strážinel le rašajen?

Štefan Kačáni: Uva. Ávenas andrephandle, ale na has politicky spolahliva anda doba, peťdesiatpeť, ande peťdesiatštiri, peťdesiatpeť. Tak has ande vezňica, u me lenca phíravas – mek jekhe kamarádoha – ande búti (...). Ale teda, so šaj tumenge phenav, oda rašaja najprv na kamnas te kerel. Najprv lenge mosi povolindam, hoj pes šaj pomodlinen. No, pomodlinde pes, pále kernas, avka har pes patrinel. Pale kecivar phenenas: „Kde je ten náš Cigánek, kde je náš Cigán?“ Ale stretindom man jekheha ando Tatri, rádo has, the ke peskri pheň man ligedindas, ta igen, igen rádo, no. Adaj, so pes

me tomu, (pak) jako hudebníci a všelico. Když to ty bílé naučili, tak je (bílí) začali zabíjet. Tak to bylo v Čechách zvykem.

A tady byli i romští hudebníci?

Štefan Kačáni: Tady ne, tady u nás ne, ale – no, sem tam někdo hrál, ale... málo, já jsem taky hrával, ale málo..

A na co jste hrál?

Štefan Kačáni: Na housle.

A to jste hráli jen tak pro sebe?

Štefan Kačáni: Jen tak pro sebe, sami pro sebe.

Po gádžích jste nechodili?

Štefan Kačáni: Ne, ne, ne.

Ještě tady někdo pracuje jako kovář?

Štefan Kačáni: Ne. Protože víte, jak to bylo za komunistů, muselo se toho nechat, však víte, a muselo se jít dělat. Bylo to moc těžký, stejně by je to neuvivilo, protože všechno, co sedláci potřebovali, se vyrábělo v továrně, a bílejm všechno sebrali, tak nebylo pro bílé co dělat.

A vy jste vychodil školu, že, tu meštanku – dvě nebo tři třídy meštanky?

Štefan Kačáni: Tři.

A potom?

Štefan Kačáni: Pak jsem šel do učení, do Trenčína, na zedníka, no a potom jsem šel na vojnu

Kam?

Štefan Kačáni: Do Olomouce. Tak jsem hlídal faráře. Byl jsem u stráže.

Jak to, hlídal „faráře“?

Štefan Kačáni: Tak. Byli tam zavření, jako politicky nespolehliví, tenkrát v té době, v padesátém čtvrtém, padesátém pátém roce. Byli tam ve věznicích a já – ještě s jedním kamarádem – jsem je vodil do práce (dosl. s nimi chodil). Ale teda, řeknu vám, tihle faráři nejdřív nechtěli dělat. Nejdřív jsem jim musel povolit, že se můžou pomodlit. Tak se pomodlili a pracovali, jak se patří. A pak vždycky říkali: „Kde je ten náš Cigánek, kde je náš Cigán?“ Pak jsem se potkal s jedním z nich v Tatrách, byl moc rád, vzal mě na návštěvu ke svojí sestře, byl moc, moc rád, no. Tady,

tíkinel, adaj Čachticate ogo Roma, adaj čóra nane, adaj vůbec na has. Akuráte búťakere Roma has adaj, ale ináč nič. U palej, har avlom kathar o lukeste, lilom mange romňa, šov čhavoren vichovindom, jekh hi zvaračis, áver hi zvaračis, štátna zvaračska zkúški le čhas, kraj-čírki hi man čhaja, kher postavindom... tak. U akanak nasvalilom, záduchos hi mange, tak už...

Imar na keren buťi?

Štefan Kačáni: Na kerav ništ.

Soske na sikhľilán le dadeštar chartíko buťi?

Štefan Kačáni: Džánav odova te kerel, džánav vare-so te kerel, ča džánes so, akanak hi odova igen phujes. Dajmetomu príklad: Kernas kramli lebo so. Akanak mosi kínses strast, mosi kínses sa, mosi kínses sa, tak odova pes ...

A darekana?

Štefan Kačáni: A valekana odova džalas.

A kathar lenas koda trast?

Štefan Kačáni: Tak prv džalas bárkaj, tak bárkaj rakkas, pro smetliski, dajmetomu príklad...

A adadžives imar nane smetliski?

Štefan Kačáni: Ale káj. Ádadžives koter strast, te tumenge avel, keden... hi rádo, hoj hi len pro máro.

A tiš le gorenge na kampil imar, kajse sar verdana.

A palis kernas stavebno buťi?

Štefan Kačáni: Úva. Tak ale osemnásť rokov. No pale nasvalilom, no tak pale o rjadiťelis mange rakhlas áver búťi, pale ande panelárna keravas peťnásť rokov vrátnikos.

A kana chudľan te pisinel, te čhinel?

Štefan Kačáni: Har prestajindom te kerel, te phírel ande búťi. Mek furt vareso mosi kéravas, u kana man na has búťi, tak man mukhlom man ando písanie.

A kana čhinen nekbuter, raťik, abo tosara?

Štefan Kačáni: Džánen, tak rátaha, alebo ke ráťik, avka pod ke ráťik, kana som pášlo, me mange keravas he poznámki the pale odova pr'áver džives čhinav.

Ta čhinen the poezija the pal o Roma, sar darekana? A koda pal o bijav, so tumen pisindan, oda čačo?

Štefan Kačáni: Odova hi čačo.

co se týče Čachtic, tady Cigáni nebyli zloději, tady vůbec ne. Tady byli pracovní (dělníci), jinak nic. A potom, když jsem se vrátil z vojny, oženil jsem se, šest dětí jsem vychoval, jeden je svářeč, druhý je taky svářeč, má státní svářečské zkoušky, holky jsou zase švadleny, postavil jsem dům... tak. No a teď jsem onemocněl, mám záduchu, tak už...

Takže už nepracujete?

Štefan Kačáni: Ne, už nic nedělám.

Proč jste se od svého tatínka nenaučil kovářskou práci?

Štefan Kačáni: Já to umím dělat, umím něco ukovat, jenže víš, jak to je, teď se to dělá dost těžko. Například, třeba se dělávaly kramle. Ale teď musíš nejdřív nakoupit železo, musíš nakoupit všechno, všechno musíš koupit, takže se to...

A jak to bylo dřív?

Štefan Kačáni: Dřív to šlo.

Kde dřív brali železo?

Štefan Kačáni: Tak dřív se chodilo všude možně, všude možně se dalo najít, třeba na smetišti...

A teď už smetiště nejsou?

Štefan Kačáni: Ale kdepak. Dneska, kousek železa, když najdete, tak se prodá... jsou rádi, že mají na chleba.

A sedláci taky už dneska nepotřebují ty vozy nebo...

A pak jste dělal stavební práce?

Štefan Kačáni: Tak. Asi osmnáct roků. Ale pak jsem onemocněl a tak mi potom ředitel našel jinou práci, dělal jsem pak patnáct let v panelárně na vrátnici.

A kdy jste začal psát?

Štefan Kačáni: Jak jsem přestal dělat, chodit do práce. Já jsem musel pořád něco dělat, a když jsem neměl práci, tak jsem se pustil do psaní.

Kdy píšete nejčastěji, ráno nebo večer?

Štefan Kačáni: Tak v noci, nebo k večeru. Večer, když už ležím, tak si píšu poznámky a pak to druhý den napíšu.

A píšete i básně, o Romech, jak to bylo dřív? A to o té svatbě, co jste napsal, to je skutečný příběh?

Štefan Kačáni: Ano, skutečný.

A ko tumenge vakerda?

Štefan Kačáni: Ógo papus, mro papus.

A o papus tumenge vakernas, sar varekana.

Štefan Kačáni: Úva, uva. Ale pale ógokoda bijav pes mek dodržinel, ale ko Vlahi, ko vlahike Roma. Me avka družbas somas pr'aso Rom, pr'aso bijav somas, uva, avka har družbas. No the me la bóra vičindom avri, avka har pes patrinel, sa. No a me odova pale čindom pro papiris. Trvinlas odova igen dúr, než odova čindom okodova.

A tumaro papus tumenge phenda, hoj valakana tuma-re Roma kernas ajso bijav sar the o Vlachi?

Štefan Kačáni: Uva. Lebo odova hi na čak oda bijav, ale le Romen hi igen but šukar vlastnosti, akadese so pes tíkinel, například Karáčon. Karáčon, kana hi, dajmetomu, k'amende, ko Roma na egzistinlas, kaj te avel skamin. Ódova na has. Phus pre phuv, ando kerestos, ákso. U akanak – bešnas savore džene kathar. Varekaj has chumer, varekaj has, dajmetomu, ase buchtički, ase tikne.

Bobalki?

Štefan Kačáni: No, no, no.

Makoba?

Štefan Kačáni: No, no, no. No ale odova mosi has oda phus režno. U džánen, vahoske? Lebo pr'oda reža hi kláski. U oda kláski, odova hi simbol. Oda korbáčen-ca, kana kedisi mre Dévles márde, tak odova hi znakos odoleske. Pale, dureder. Dajmetomu, odá cháben. Čak ágakadova nane správno, hoj oda večera, odova hi dvojho zmislos. Lebo – tak he paťan, lebo anda oplatka, odova hi telos le Devleskro. No ale óge mol hi, e mol hi zas ogo rat le Devleskero tieš. No ale paš odova pes odbavinel the leskero narodzeňis, ale the leskero umrtis, pozor, hoj merel! Odova nane správno. Ale pr'áver d'ives pes thoven – adaj has odova zauživano. Džanas pre leň, anenas ando kíblos páňi, čivnas pro čáro, lenas chúrde lóve, ale pozor! – odla chúrde lóve has, dajmetomu, trináct. Akanak dvanáct has láche, anda trinácto has kerďi chev, chevóri. Odova značinel dvanáct apošotolov, ale jon has ve skutečnosti trináct. Odova hi t'avel oda trinácto apoštoľis – o Judáš. Ale mek jekh has odoj, dajmetomu príklados, oda has petnášť minci desať, dvacať halérov, ale oda

Kdo vám ho vyprávěl?

Štefan Kačáni: Ten děda, můj děda.

Takže dědeček vám vyprávěl, jak to bývalo dříve.

Štefan Kačáni: Ano, ano. Ale to s tou svatbou, tak to se pořád ještě dodržuje, ale u Olachů, u olašských Romů. Já jsem byl takhle za svědka jednomu Romovi, na jedné svatbě jsem byl, jako svědek. A taky jsem nevěstu vyzval (k tanci), jak se patří, všechno. A pak jsem to napsal na papír. Ale trvalo mi to dost dlouho, než jsem to napsal.

A Váš děda Vám vyprávěl, že dřív dělávali Vaši Romové takovou svatbu jako Olaši?

Štefan Kačáni: Ano. Protože to jsou, nejen ta svatba, ale Romové mají spoustu krásných zvyků, co se týče, třeba Vánoce. O Vánocích, například, u nás, u Romů, neexistovalo, že bychom seděli za stolem. To nebylo. Dala se na zem sláma do (tvaru) kříže. A teď – seděli jsme tam všichni okolo. Někde měli těstoviny, někde byly dejme tomu takové buchtičky, takové malé.

Bobalki?

Štefan Kačáni: No, no, no.

S mákem?

Štefan Kačáni: No, no, no. No ale ta sláma, ta musela být rezná. A víte proč? Protože na té rezné jsou klásky. A ty klásky, to je takový symbol. Je to na znamení těch karábáčů, kterými kdysi bili našeho Boha. A pak dále. Třeba to jídlo. Není to správně, že to je večere, má to dvojí smysl. Protože – tak se tomu věří – protože ta oplatka, to je tělo Boží. A to víno, to je zas krev Boží. Ale tak se světí jeho narození, ale i jeho smrt, pozor, i to, že zemřel. To není správné. A druhý den – tak je to tu zvykem – šlo se k potoku a přinesla se v kbelíku voda, nalila se do mísy a vzaly se drobné peníze, ale pozor! Těch mincí bylo, dejme tomu, třináct. Dvanáct jich bylo dobrých a ta třináctá měla v sobě díru, díрку. To znamená dvanáct apoštolů, ale těch bylo ve skutečnosti třináct. A ta mince je na znamení toho třináctého apoštola – to byl Jidáš. Ale ještě jedno se dělalo, že třeba to bylo patnáct mincí, v deseti, dvaceti haléřích a jedna mince byla, dejme tomu koruna, no a ta

ostatna minci, jekh minca has, dajmetomu, koruna, no odova has simbolinel, hoj odova has mro Devel. No u akanak odova máloko džánel.²

O Roma koda tiš kernas?

Štefan Kačáni: Ágakadova o Roma adaj kernas.

A tumen pametinen mek? Tumen tiš bešenas pre phuv?

Štefan Kačáni: Uva, uva, uva, uva.

A kaj bešenas o dad, kaj e daj?

Štefan Kačáni: No, šunen, dajmetomu příklad, avka hi akanak ogo skamin. Tak ógo dad mosi bešlas, har vicházinlas o čhon, příklados, lebo hlava rodini. U óge daj pal leskro pravo vas u pale ogo čhave – ale pozor!, th' ágadava hi jekh záhada. Dajmetomu, mre papus has dúj čháve the štár čhaja. Jon, te has kóšte, ógo pheňa, alebo dajmetomu, te vareso has aso, tak ógo papus phenlas: „No, mre čháve, blížinen pes o svátke. Sakoneske jekh avreske odpustinel, lebo manca ke večera na džan.“ No tak akának, ta už peske podajinen o vas, u muknas peske jekh avreske téle, te has láches, t'avel le dadeha už, teda paš e večera has, u ogo dad kedelas, dajmetomu, aso te sakoneske delas sa, ágakadava, ágakadava hi telos mre Devleskro bi (?) u ágakadava hi rat le Devleskero, tak.

A oda o dad kerlas.

Štefan Kačáni: Ógo papus. Th'ógo dad odava kerlas. Ale me už ávka na, me už večerinav pro skamin, avka har pes patrinel.

A sar pes penge odmukbenas?

Štefan Kačáni: Mukhla pes jekh avreske téle u džanas ke leste, dajmetomu: „Mri phen, džánes so, ma ruš, kerdom chiba, odpustin mange.“ No, už jekh avreske mukhnas téle.

A mušinda te phenel a o vas te del?

Štefan Kačáni: Úva, uva.

Ta niko na sas rušto?

Štefan Kačáni: Na. Odova na has. U lebo naštik džanas le dadeha ke večera. U ógo dad, odova has

symbolizovala našeho Pána Boha. Ale to teď málokdo ví.²

A tohle dělali i Romové?

Štefan Kačáni: Tohle zdejší Romové dělali.

A Vy to ještě pamatujete? Vy jste také seděl na slámě?

Štefan Kačáni: Ano, ano, ano, ano.

A kde seděl Váš tatínek a kde maminka?

Štefan Kačáni: No, poslyšte, dejme tomu, například, jako že teď tady je ten stůl. Tak támhle musel sedět tatínek, kde vycházel měsíc, jako hlava rodiny. A tady po jeho pravé ruce maminka a pak dál děti – ale pozor! Tohle je taky záhada! Dejme tomu, můj dědeček. Měl dva syny a čtyři dcery. A oni, když byli pohádání, třeba ty dcery, například, nebo když mezi nimi bylo něco takového, tak můj děda řekl: „Děti moje, blíží se svátky. Každý ať každému odpustí, jinak se mnou nechodte k večeri.“ No a tak už si všichni podají ruku a všichni si vzájemně odpustili, když už bylo dobře, když už byli s tatínkem, už u večere, a tatínek rozdával, každému dal od všeho, toto, toto je tělo Boží a toto je krev Boží, tak..

A to dělal tatínek.

Štefan Kačáni: To dělal děda. A tatínek to tak dělal taky. Ale já už to tak nedělám, já už jím u stolu, jak se patří...

A jak si navzájem odpustili?

Štefan Kačáni: Odpustil jeden druhému, došel za ním, třeba, a řekl: „Sestřičko moje, víš jak to je, nezlob se na mě, udělal jsem chybu, odpusť mi to, prosím.“ A už si odpustili.

A to musel vyslovit omluvu a podat ruku?

Štefan Kačáni: Tak, tak.

Takže se nikdo na nikoho nezlobil?

Štefan Kačáni: Ne. Nezlobil. Protože by nemohli jít s tatínkem k večeri. A otec, ten byl něco jako Bůh.

2 Zajímavé je, že podobný vánoční zvyk, který není mezi Romy zcela obecný, dodržují Romové na opačném konci republiky, např. v Ladomirové u Svidníka. Vypráví o něm pan Bertin Demeter. Jeho příspěvek byl uveřejněn v *Romano Džaniben* 4/1995, str. 15.

avka har Del. So phenlas, dajmetomu, so phenlas ógo papus, mange has už ase sedemnást, d'evenást pres dvacať rokov, ale so phenlas jov, odova has zákoni vaš savorenge.

A oda na sas ča andre tumari rodina, oda savore Roma kernas?

Štefan Kačáni: Úva, uva. Ale čak adaj.

Avrether na. Na šundan?

Štefan Kačáni: Na. No, tak somas avrether paš o Roma, kéren odova, rieš ávka pre phuv večerine-nas, chanas pre phuv večera. Ale ávka har oda lóvenca pes thovnas, lebo phenlas oda dad: „Ágakadova hi rat, le Dévleskro ágakadova hi. Ógo telos le Devleskro“, odova nane.

A palis, kana pes džalas le lovenca kije len?

Štefan Kačáni: Odova has pr'áver d'ives, dajmetomu na Božie narodenie odova has.

Dešupandžto?

Štefan Kačáni: Uva. Dajmetomu ákso: Na Bože narodenie has, perlas dvanáť hodín

Pro dílos abo rařik?

Štefan Kačáni: Na, pro dílos. Džalas avri, avlas, andre zavinišlas, máro čhivlas ande sako jekh rohos: „Bacht he sasřipen sakone jekhe dženeske!“

A savo maro, kherutno abo kindo?

Štefan Kačáni: Kindo máro, kaj odova t'avel, no, máro. Lebo pes phenel, hoj ógo, ógo tak – ákso: Prv has ogo d'iv ákso účo, ale o klasi has až téle. Tak skrátka ogo Devel dikhla, hoj so pes kerel le máreha, tak ógo Devel chudindas ákso the cidelas the mukhlas akurátne, čak ógo svato Petros leske phenel: „Užár, Dévela, ma ker odová, mukh vaš o kočki či vaš o džukela!“ U akanak odova chas amen.

A so pes chalas? Tiš pes phenlas sveto Vilija pro dvacáteho štvrtého?

Štefan Kačáni: Vilija – me džánav. K'amende phenelas avka har ando Ungri – Karáčon.

Ta Karačon, koda jekh d'ives?

Štefan Kačáni: Uva, dvacátého štvrtého.

A kana pes chalas?

Štefan Kačáni: No na Bože narodenie, na Štedrý den.

Co řekl, třeba co řekl dědeček, a i když mě už bylo takových sedmnáct, devatenáct, a i když mi už bylo přes dvacet, ale co on řekl, to bylo jako zákon pro všechny.

A to nebylo jenom u vás v rodině, ale tak to dělali všichni Romové?

Štefan Kačáni: Ano, ano. Ale jenom tady.

Jinde ne. Jinde jste o tom neslyšel?

Štefan Kačáni: Ne. No, tak byl jsem i jinde u Romů, a tohle dělají, že také večeri na Štedrý den na slámě, jedí večeri na zemi. Ale to s těmi penězi, nebo to, co říkal náš tatínek – „Toto je krev, krev Boží. Toto je tělo Boží.“ – to nedělají.

A potom, kdy se šlo s těmi penězi k potoku?

Štefan Kačáni: To už bylo na druhý den, to bylo až na Boží narození.

Dvacátého pátého?

Štefan Kačáni: Ano. Dejme tomu na Boží narození, ve dvanáct hodin.

V poledne nebo v noci?

Štefan Kačáni: Ne, v poledne. Šel ven, vešel dovnitř, uvnitř zavinoval, do každého rohu se hodil kousek chleba: „Štěstí a zdraví každému z vás!“

A jaký chleba, domácí anebo koupený?

Štefan Kačáni: Koupený chleba, aby to byl – no prostě chleba. Protože se říká, že: Tehdy bylo žito strašně vysoké, ale klásky byly až dole. A když to Bůh uviděl, že co se s chlebem (obilím) děje, tak to vzal a natáhl a nechal to (aby to bylo) akorát, jenomže ten svatý Petr povídá: „Počkej, Bože, nedělej to, nech taky něco pro kočky a pro psy!“ No a teď to jíme my.

A co se jedlo? A také se u Vás říkalo čtyřiadvacátému „Vilija“?

Štefan Kačáni: Vilija – to znám. Ale u nás se čtyřiadvacátému říkalo jako v Maďarsku – *Karáčon* (*Vánoce*).

Takže slovo „Karáčon“ označuje jen jeden den?

Štefan Kačáni: Ano, jen toho čtyřiadvacátého.

A kdy se jedlo? (Kdy byla slavnostní večeře?)

Štefan Kačáni: No na Boží narození, na Štedrý den.

Na Šťedrý den, oda Karačoň.

Štefan Kačáni: Uva.

A keci orendar.

Štefan Kačáni: No tak ákso: K'amende has oda zaužívano, ógo romňa phírnas te gilavel pal o góra. Akanak, dajmetomu, ógo góra len užárnas har Dévlen. Sakone jekhe dženes mosi teda gilávnas. Máro, tak máro, odova has čulo. Tak oda mudáribnastar, dajmetomu pepa, jalítkos, klbáski, bokola len denas. Avnas khére – jekh noša. Ale paš e chev mosi sako. Dajmetomu, oda jéri, so has, oda džúvľa, so phírnas jekhetáne, tak sakone jekh, sako mosi gila vlas tel o chéva oda phraleske lebo pheňake avka th'oda dadeske ...

Tel o cheva, avri, andre na džanas.

Štefan Kačáni: A už pale, avnas andre, zavinšinenas, no oda noša thovnas pro bokos, už has nachistáno pre phuv oge večera, chanas, tak prežehnílas menos: „... sveto ...“, the zavinšinlas, no, chanas the pale už. Pr'áver džives, na Bože narodenie, sig raťaha, lelas kíblos, džalas pre leň pro páňi, akanak oda páňeha... sako pokropinlas le páňeha, pale avlas khére, oda páňestar ande sako kher muklas čulo. U anda páňi pale pes thovnas savore džene, avka tumenge leperdom pal oda – koda lovenca. Uva.

Soske? Kaj te aven barvale, abo saste?

Štefan Kačáni: Bach, sastípen, the...

A pro Karačoň, so pes chalas kavka – pro phusa? Tumen phendán chumer, savo chumer? Sar pes kerlas?

Štefan Kačáni: Makoskro, phárade... Džánes, s'odova hi? Odova hi, dajmetomu – avka har akadava, odova hi ase kolečki, akanakes čhingerel oda chumera – ákaso. Ale ase dúge kotera.

Me dikhlom pre Stredno Slovensko, ale na džanav, har pes kerel... Oda pes chalas..

Štefan Kačáni: Har ase tikne buchtíčki,..

Oda sar bobalki... Tumen phenen bobalki, abo – sar phenen?

Štefan Kačáni: Buchti amen phenas. Buchti mako-ha. Lebo ciral, lebo tak...

Na Šťedrý den, na ten Karačoň.

Štefan Kačáni: Ano.

A v kolik hodin?

Štefan Kačáni: No tak takhle: U nás bylo zvykem, že Romky chodily zpívat po sedlácích. A ti sedláci, je čekali jako na Bohy. Každíčkému tedy musely zazpívat. Chléb, toho bylo málo. Tak jim dávali něco ze zabijačky – „pepu“, jetlíko, klobásky nebo koláče. Přišly domů – plná nůše (případně plachetka). Ale u okna musela každá (zazpívat). Dejme tomu, že ta skupina, ty ženské, co šly spolu, tak každá, každíčká musela zazpívat pod oknem bratrovi nebo sestře a také samozřejmě tatínkovi...

Zpívaly pod oknem a dovnitř už nešly.

Štefan Kačáni: A to už potom, zašly dovnitř, zavinšovaly, tu nůši postavily na bok, a na zemi už bylo nachystáno, ta večere, jedlo se, přežehnali se: „.... sveto....“, popřálo se, no jedlo se až potom. Na druhý den, na Boží narození, brzy ráno, se vzal kbelík a šlo se k potoku pro vodu, a tou vodou... se každý pokropil, když se vrátili, a té vody se trochu nechalo v každém domě. A v té vodě se pak všichni umyli, jak jsem vám už o tom vyprávěl – s těmi penězi. Tak.

Proč? Aby byli bohatí nebo zdraví?

Štefan Kačáni: Štěstí, zdraví...

Na Karačoň, co se tak jedlo – na slámě: Říkal jste, že nějaké koláče, jaké? A jak se dělaly?

Štefan Kačáni: Makové „phárade“.... (trhané). Víš, co to je? To je, dejme tomu – asi jako tohle, jsou to taková kolečka teď se to těsto takhle natrhá – takhle. Na takové dlouhé pruhy (dosl. kusy).

Já jsem to viděla na středním Slovensku, ale nevím, jak se to varí... Tak to se jedlo.

Štefan Kačáni: ...jako takové malé buchtíčky.

Je to jako bobalki... Vy také říkáte bobalki, nebo – jak tomu říkáte?

Štefan Kačáni: My říkáme buchty. Buchty s mákem. Nebo s tvarohem, nebo...

Mas pes na chalas?

Štefan Kačáni: Na, na, na... Odova na. Šaj, ale pr'aver d'ives.

A tumen phendān, hoj pepa chudenas... S'oda pepa?

Štefan Kačáni: Zabijaco pepa. Kana mundáren bálén, oda ratestar keren pepa. Pal o olestar keren pepa. Zabijaca kaša.

Prejt?

Štefan Kačáni: No, prejt, no mohlo by to být – ale prejt je ...

Prejt je.. the ratestar, the masestar, kavka the koreníe... the purum, na?

Štefan Kačáni: Uva, uva, uva. Čak džánes so, prv oda Roma pes dikhenas jekh avres rádo. Džánes so, kas na has, jekh ávreske pomáhinenas u adađives... Ák so ešfe: Oda čorre manuša jekh avreske pomóžinenas. Ale te džana k'oda barvalo, jekhvar tumen dela, duvar tumen dela, ale pro tritovar pre tumende mukla le džuklen. Džánen so, sar mukna, ništ peske na lena, sa mukna. Ógo Roma pre jekh n'avnas te pobisterel, hoj avnas th'aver Roma, u odova so značinel? Jekh ávres avnas te dikhel rádo, jekh ávreske te pomožinen.

Maso se nejedlo?

Štefan Kačáni: Ne, ne, ne... To ne. Ale na druhý den už se mohlo.

A Vy jste říkal, že dostávaly „pepu“? Co to je?

Štefan Kačáni: Zabijačková pepa. Když se zabíjí prase, tak z té krve se vaří pepa – zabijačková kaše.

Prejt?

Štefan Kačáni: No, prejt, no mohlo by to být – ale prejt je...

Prejt je... dává se tam i krev i maso, nějaké koření... a cibule, ne?

Štefan Kačáni: Ano, ano, ano. Víš jak, dříve se Romové měli navzájem rádi. Znáš to, kdo neměl, jeden druhému pomáhali, a dnes... A co ještě: Chudí si navzájem pomáhali. Ale když jste přišli k bohatému, jednou vám dal, podruhé vám dal a potřetí na vás pustil psy. Víte, jak to je, když na vás vypustí psy, nic si nevezmete, všeho necháte. Romové by neměli zapomenout na jednu věc, že jsou ještě další Romové, a to znamená co? Že by se měli mít navzájem rádi, navzájem si pomáhat.

Zusammenfassung

Das Audioarchiv von Hanka und Edita

Hanka Šebková und Edita Žlnayová haben Mitte der neunziger Jahre damit begonnen, das slowakische Romanes (heute zum Vermeiden von Missverständnissen öfter Zentralromanen genannt)) hinsichtlich seiner geografischen Gliederung zu untersuchen. Ihre langjährige Erfahrung mit dem Dokumentieren des kulturellen Erbes der Roma sowie die Präsenz vieler Freunde und Bekannten über die ganze Slowakei hinweg stellten dafür eine ausgezeichnete Ausgangsbasis dar. Wenn es doch um ihre Gesundheit nur ähnlich verheißungsvoll bestellt gewesen wäre! Glücklicherweise hatten sie angefangen, ihre Freunde Viktor Elšík und Peter Wagner in ihre Arbeitsweise einblicken zu lassen, die nun über das begonnene Werk Zeugnis ablegen und in ihm auf ihre Art fortschreiten können.

Im Verlaufe der Jahrhunderte hat sich bei den (im Unterschied zu den Vlachen) schon längst niedergelassenen Roma ein Dialektkontinuum mit lokal definierbaren Sprachgrenzen herausgebildet, wie es für länger stabilisierte Volksgruppen charakteristisch ist. Neben klassischen ethnografischen Merkmalen wie Sprecheralter und Aufzeichnungsort werden damit auch der individuelle sprachgeschichtliche Hintergrund und die Einbindung in konkrete sprachliche und ethnische Untergruppen wichtig. Die Fragen zielten nunmehr auch in diese Richtungen ab. Bei aller Liebe zum Detail war die Anwesenheit bei den Befragten in erster Linie ein Besuch. Die allzeit angetroffene Gastfreundlichkeit sollte nie überbeanspucht oder gar missbraucht werden. Deswegen überwiegen auch unter den über 170 Interviews Aufzeichnungen in natürlicher Sprache gegenüber systematischen Befragungen. Das Gesamtarchiv aus über 140 Ortschaften in der Slowakei (und anliegenden Regionen) wartet jetzt auf eine fachkundige Weiterverarbeitung.

Als Beispiel sei ein Interviewauszug im westslowakischen Dialekt veröffentlicht. Der ca. 1936 geborene Bauarbeiter Štefan Kačani erzählt bereitwillig von den einheimischen Roma und ihren Bräuchen sowie von seinem eigenen Leben. Im Verlaufe des zweitägigen Interviews erzählt er die Legende vom trojanischen Pferd, ein Märchen vom hilfsbereiten Rom und einige Schwänke. In der veröffentlichten Passage berichtet er von seinen Vorfahren, die im Sitzen ihr Schmiedehandwerk ausgeführt haben, von seinem Lebenslauf und von einem wenig verbreiteten Weihnachtsbrauch. Des weiteren erinnert er sich detaillierter an seine Eltern und an den Verlauf der Weihnachtsfeiertage, wie er sie früher erlebt hatte.

Peter Wagner

Hančina a Editina vzpomínka na Turecko

Hanka a Edita cestovaly, jak jen mohly. Kdo nezažil éru komunistického Československa a může si dnes vyjet jen tak přes prázdniny do Austrálie, do Indie, do Thajska, kam se mu zlíbí, nemá představu, jak tehdy bylo složité vycestovat jinam, než do zemí „východního bloku“. Pokaždé, když se Hance a Editě podařilo navštívit nějakou „kapitalistickou zemi“ s tvrdou valutou, s nadšením vyprávěly po návratu o svých setkáních s Romy. Všude se s nimi dorozuměly. Shledávaly nejen to, že člověk se dorozumí, má-li k tomu dost ochoty a schopnosti a „phundrado jilo“ (otevřené srdce), ale i to, že jsou si různé romské dialekty ve světě skutečně více či méně blízké a ke vzájemnému dorozumění mezi jejich mluvčími je třeba jen trochu jazykové zkušenosti a právě oné vůle se domluvit.

Svou drobnou vzpomínku na Turecko, které navštívily v roce 1987, napsaly a rozdaly svým kamarádům.

O tom, že Romové žijí ve všech zemích Evropy, nemáme pochyb a v mnoha zemích jsme se o tom přesvědčily už dávno, ale zatím jsme se nesetkaly se žádnými Romy neevropskými.

V Turecku jsme je nemusely dlouho hledat. Hned v přístavním letovisku Kuşadası jsme objevily rodinu, která prodávala své výrobky z proutí: koše a košíky, židle, stoly, skříňky

i drobné suvenýry. Přijali nás okamžitě velice vlídně a srdečně ve svém stanu poblíž cesty vedoucí k Efesu. Stan jim slouží jako letní přístřeší, v zimě žijí spolu s příbuznými v jednom společném domě ve městě. V sezóně, která začíná v květnu, se velká rodina rozdělí, aby mohla prodávat své zboží v různých turistických centrech.

Při setkání jsme s trochou obavy uvažovaly, jak se domluví-

| Hanka mezi tureckými košíkáři, foto Edita Žlnayová |

me, ale záhy se ukázalo, že romština bude tím nejlepším dorozumívacím prostředkem. Problém byl jen s číslovkami, protože naši hostitelé počítali turecky. Počítat se dá ovšem na prstech, a tak byl problém překonán. Chybělo-li přece jen nějaké slůvko, pomohl anglický slovník, který slouží Romům při obchodování s cizinci.

Strávili jsme společně celý den a při obědě jsme stačili probrat nejdůležitější otázky turecké, československé i mezinárodní politiky, historii a postavení Romů, výhody a nevýhody polokočovního způsobu života, možnostni zlatokopectví v Turecku i nezbytnost zvyšovat si vzdělání a znalost jazyků. Pak jsme všechno zapili rakijí, a to docela potají, aby Alláh neviděl, a pochopili jsme, že přes vzdálenost tisíce kilometrů máme k sobě blízko.

Paš o komunisti te kamelas Rom te dživel pal o bašaviben, ta mušinelas te thovel tele skuški. Phučenas lestar na ča či džanel o noti, teoriya, kajse bufa, afe chudkernas les avri pal o maxizmus-leñinismus.

T'avel o Rom angle komisija, sikhaven leske le Marxos, phučen k'oda. O Rom, dikhel, dikhel, na džanel. Sikhaven leske le Engelsos. O Rom na džanel. Sikhaven leske le Zapotockis. Tiž na džanel.

„No ta, cigan, sar kames te avel lavutaris, te na džanes, k'oda Marx, Engels, Lenin?“

„Užaren, sudruhale,“ phenel o Rom. „The me tumendar phučava.“ Lel avri andal e žeba e fotka – šukar Rom andro kale ancugos, parno gad. „Phenen mange, k'oda.“

O raja na džanen.

„Oda o Berkis, baro primašis pal e Slovensko!“ Sikhavel lenge aver fotka, tiž Rom, rajkano, šukar, thulo, bajusi, parno gad, kalo ancugos. „K'oda?“ O sudruhi na džanen.

„Sem oda o Rinaldo! Hirešno lavutaris! Mek o cikne čhavore les džanen!...No dikhen, rajale, Me džanav miri banda, tumen džanen tumari banda.“

Když si chtěl Rom za komunistů vydělávat hraním, musel složit zkoušky. Ptali se ho nejenom, jestli zná noty a teorii a takové věci, ale snažili se ho nachytat z marxismu-leninismu.

Tak přijde Rom před komisi, ukážou mu obrázek Marxe a ptají se, kdo to je. Rom kouká, kouká, neví. Ukážou mu Engelse, zase neví. Ukážou mu Záptockého. Taky neví.

„Hele, cikáne, jak chceš být hudebníkem, když nevíš, kdo je Marx, Engels, Lenin?“

„Počkejte, soudruzi,“ povídá Rom, „já se vás taky na něco zeptám.“ Vytáhne z kapsy fotku, na fotce krásný Rom v černém obleku, bílá košile. „Řekněte mi, kdo to je.“

Pánové nevědí.

„To je Berki, slavný primáš ze Slovenska.“ Ukáže jim další fotku, zase Rom, vznešený, krásný, tlustý, knírek, bílá košile, černý oblek. „Kdo to je?“ Soudruzi nevědí.

„To je přece Rinaldo, slavný hudebník! I malé cikánské děti ho znají!...Tak vidíte, pánové, já znám svoji bandu a vy zase znáte svoji bandu.“

Ze zápisků HŠ

Margita Lakatošová, Peter Wagner:
MLUVNICE OLAŠSKÉ ROMŠTINY
ukázky z připravovaného díla
HANKY ŠEBKOVÉ A MARGITY LAKATOŠOVÉ

| Margita Lakatošová a Peter Wagner |

Je velice těžké uvěřit zprávě, která obletěla romistický svět, že Hanka Šebková zemřela. Je velice těžké hovořit o ní v minulém čase. Děkuji však osudu, že jsme měly možnost se potkat. Obohatila mě nejen jako odborník, ale především jako člověk. Měly jsme obě společný sen: Chtěly jsme zmapovat a následně poté vydat gramatiku olašské romštiny, která je dosud bohužel nedokončena. Strávily jsme nad tímto dílem mnoho času. Tento čas nebyl však marný. Nejen že jsme poznaly jedna dru-

hou, ale zároveň jsme došly k zajímavým závěrům, se kterými se můžete i vy, alespoň ve stručnosti, nyní blíže seznámit.

Nemůžeme však otisknout celý náš text. Chceme vám poskytnout jen náhled do charakteristických rysů olašské romštiny, který jsme spolu s Petrem Wagnerem na základě naší gramatiky připravili. Skládá se z citátů a příkladů z díla – ty jsme vložili do rámečku – a ze shrnujícího a vysvětlujícího textu, který citace provází. Dopracovaly jsme se s Hankou Šebkovou k první verzi mluvnice, která obsahuje většinu jevů popsaných v běžných gramatikách. Těšily jsme se na další etapu a na to, že prozatímni stručný strukturovaný popis přetavíme v ucelenou gramatiku. ML

Koncept mluvnice olašské romštiny obsahuje kapitoly, které ve stručnosti představíme: Otiskujeme pouze stěžejní části každé z nich, přímé citace jsou označeny šedivě.

| Margita Lakatošová |

1. POJEM „OLAŠSKÁ ROMŠTINA“

Varieta olašské romštiny, kterou mluví Romové na území České republiky a Slovenska, je nepochybně jednou z variet lovárského dialektu.

Termínu „olašský“ v souvislosti s Romy užil patrně poprvé arcivévoda József Habsburský (Czigány nyelvtan – Románo csibáke-ro sziklaribe, 1888), který se jako první pokusil klasifikovat romské dialekty nikoli podle toho, v kterých zemích (případně v prostředí jakého majoritního jazyka) jejich mluvčí žijí, ale povšiml si jazykových odlišností romských skupin žijících na území tehdejších

Uher. Rozdělil je do tří kategorií na karpatskou, zadunajskou a olašskou. Termín „olašský“ však v jeho práci měl ještě význam spíše zeměpisný: olašští Romové = Romové žijící v oblasti „Valašska“.

Jako první použil termínu „olašský“ v čistě lingvistickém smyslu Bernard Gilliat-Smith (1915 -1916), který si povšiml významných jazykových odlišností mezi romskými skupinami v severním Bulharsku. Romské dialekty v tomto jazykovém prostředí rozdělil na „olašské“, které obsahovaly lexikální výpůjčky z rumunštiny, a „neolašské“, v nichž tyto výpůjčky nebyly. Odlišnosti však neexistovaly pouze v rovině lexikální, nýbrž i na ostatních jazykových úrovních. Za velmi příznačný jev v „olašských“ dialektech považoval fonetickou změnu afrikát /č/ a /dž/ na frikativy /š/ a /ž/. Na ni ostatně upozornil již F. Miklosich (1872 –1881) a přisoudil ji vlivu rumunského jazykového prostředí.

Rozdělení romských dialektů na „olašské“ a „neolašské“ se uplatňuje romistické dialektologii dodnes.

„Olašské“ dialekty tedy tvoří jakýsi soubor nářečí vykazujících některé shodné rysy, které je odlišují od dialektů „neolašských“.

K nejvýznamnějším „olašským“ skupinám Romů patří – dle T. Pobožniaka – Kalderari a Lovari, jejichž příslušníci žijí dnes nejen po celé Evropě, ale hojně zastoupení mají také v severní a jižní Americe.

Kalderašský dialekt obsahuje méně maďarských výpůjček než lovárský, což Pobožniak vysvětluje tradičními profesemi: Lováři jakožto konští handlíři našli lepší uplatnění v zemědělských oblastech Uher než mědikovci Kalderari.

Podle poslední klasifikace lze „olašské“ dialekty dále dělit na „severoolašské“ a „jihoolašské“.

Náš popis však vychází výhradně z vlastních znalostí a excerpce jazykového materiálu získaného na území ČR a SR, ať už publikovaného na stránkách časopisu *Romano džaniben*, nebo nepublikovaného.

Olašskou romštinou mluví v České republice zhruba 23.000 Romů České republiky (dle informace p. J. Smolky, nedávno zesnulého prezidenta olašské komunity v Ostravě), což je jen malé procento z celkové romské populace. Ovšem např. v Maďarsku se odhaduje podíl „olašských“ Romů, tj. Lovárů a Kalderašů na 55 – 75 % z celkové romské populace (dle informace Imre Sziklaie, učitele 3. budapeštského obvodu, který se o „olašské“ Romy zajímal).

Nejvíce olašských Romů v České republice žije v následujících městech: v Ostravě a Karvině, Opavě, Brně, Praze (a Pečkách), Prostějově, Kroměříži a v Hradci Králové.

Na Slovensku žijí v Seredi, Galantě, Nitře, Bratislavě, Lučenci, Šale, Komárně a dalších městech. Významná komunita žije i na východním Slovensku (Košice, Petrovany, Sabinov...)

Nejvíce zastoupené rody olašských Romů jsou: Bougešti, Mujálešti, Bošaňake, Penkošti, Loulešti, Nitrake, Seredake, Pájeske a další. Nejčastější příjmení jsou pak: Lakatošovi, Stojkovi, Kudríkovi, Biháriovi, Rafaelovi, Danišovi a další.

2. ABECEDA A PRAVOPIS OLAŠSKÉ ROMŠTINY

Úvodní kapitola pojednává nejen o abecedě a zvolených pravidlech našeho zápisu, ale zároveň upozorňuje na problematiku ortografické kodifikace a na hlavní pravopisné rozdíly mezi naším prozatímním zápisem a standardním pravopisem slovenské romštiny, zejména na významotvornou délku:

V České republice ani na Slovensku doposud nebyl oficiálně kodifikován pravopis olašské romštiny. V jiných státech se tak již stalo (např. v Maďarsku a v Rakousku). Přesto se olašská romština již několik let zapisuje, vyšlo dokonce již několik publikací, pravidelně vycházejí i články v časopisech *Romano džaniben* a *Romano hangos*.

Zapisuje se zatím pravopisem „slovenské“ romštiny (který nepoužívá grafémů *y* a *ě* a pro označení palatál užívá háčků: *ď*, *ť*, *ň*). Na rozdíl od slovenské romštiny se označuje slabičná délka, která je významotvorná (viz dále).

3. FONETIKA

V kapitole „Fonetika“ se zamýšlíme nad hláskovým inventářem olašské romštiny a nad hláskovými změnami při zasazení slov do větných celků. Důležité jsou např. přídechové hlásky (λ), významotvorné délky slov (§), zdvojené souhlásky(£):

λ pheras – <i>žert, vtip</i>	X	peras – <i>padáme</i>
thud – <i>mléko</i>	X	tut – <i>tebe (ak.)</i>
§ gada – <i>košile (pl.)</i>	X	gáda – <i>oblečení, šaty</i>
khatar (avlal) – <i>odkud (jsi přišla)</i>	X	khátar (avlas) – <i>(přišla) odtud</i>
£ korro – <i>slepý</i> , čorro – <i>chudý, ubohý</i> , cerra – <i>málo</i> , keṭṭi – <i>kolik, tolik</i> , kanna – <i>konev</i>		

4. SLOVOSLED

Co se týče slovosledu, zjistily jsme, že:

Díky morfologickému bohatství může mít romština poměrně volný slovosled. V některých případech je však slovosled významotvorný.

5. JMENNÉ SLOVNÍ DRUHY

Jmenné slovní druhy, tj. člen, podstatná jména, přídavná jména, zájmena a číslovky, se dělí do tří skupin. První dvě skupiny (jména koncovková a bezkoncovková) představují slova původní – indická a tzv. staré výpůjčky (z perštiny, arménštiny, řečtiny). Třetí skupinu představují tzv. nové výpůjčky, tj. slova přejatá z rumunštiny, maďarštiny a slovanských jazyků.

5.1 Množné číslo

Dále uvádíme pro všechny uvedené jmenné třídy tvorbu a užití množného čísla.

Zvláštnost olašské romštiny oproti slovenské romštině je, že některá podst. jména bezkoncovková rodu mužského zůstávají i v plurálu bez koncovky. Nominativ plurálu přejatých substantiv maskulina má zakončení **-ur-a**.

U některých podstatných jmen dochází v množném čísle ke změně (rozšíření) významu:

sg. o dad – <i>otec</i> o papu – <i>dědeček</i>	pl. e dada – <i>otcové</i> , ale i <i>předkové</i> e papura – <i>dědečkové</i> , ale i <i>předkové</i>
---	--

5.2 Nominativ

Ze sekce o nominativu zde představíme kromě základní podoby ukazovacího zájmena **kado**, **kako**, **kodo** a **kuko** také zájmena záporná:

khonik – *nikdo*, **khanči** – *nic*, **khanikask-o, -i, -e** – *ničí*, **čisosk-o, -i, -e** – *nijaký, žádný*

Tvar **khanikask-o, -i, -e** je genitiv od **khonik**, ale jako každý genitivní tvar v romštině může zároveň fungovat jako nominativ výchozí pro tvorbu dalších pádů.

5.3 Nepřímý pád

Pro všechny jmenné slovní druhy uvádíme tvary nepřímého pádu v mužském a ženském rodě pro jednotné a množné číslo.

5.4 Nepřímý kmen

Pro všechny relevantní jmenné slovní druhy uvádíme tvary nepřímého kmene. Odlišné od slovenské romštiny je zachování samohlásky **-o-** i v množném čísle některých přejatých jmen mužského rodu a samohlásky **-a-** u původních jmen ženského rodu:

pl. f. pheň- - > pheň- <u>an</u> -	
m. sg. four-o > four- <u>os</u> - učitel-i > učitel- <u>os</u> - pap-u > pap- <u>os</u> -	m. pl. four-ura > four- <u>on</u> - učitel-ura > učitel- <u>on</u> - pap-ura > pap- <u>on</u> -

5.5 Pády

Akuzativ, k němuž vyjmenováváme singulárové a plurálové tvary, má podobná pole užití jako ve slovenské romštině. Ve spojení se sponou vyjadřuje též vlastnický poměr. Všechny ostatní pády se odvozují od nepřímého kmene.

Dativ se vcelku shoduje tvarově i funkčně se slovenskou romštinou

Lokativ je obecně blízký lokativu slovenské romštiny, a to včetně lokativu starého, ale v bezpředložkovém lokativu (který nemůže mít zkrácené tvary) stojí podstatné jméno nebo zájmeno, kterým odpovídáme na otázky *kde?* nebo *kam?*

Avilas **mande** korán detehára. – *Přišla ke mně brzo ráno.*

Sa o ternimáto gejlás **fouoste** (anebo: **ando fouo**). – *Všechna mládež šla do města.*

Ablativ vyjadřuje kromě významů podobných slovenské romštině i důvod: Proč(pak)? se vyjádří ablativem **sostar** nebo přejatým tázacím zájmenem **mír**:

Sostar či **phendal** o čačimo **te paposke?** – *Proč jsi neřekl dědečkovi pravdu?*

6. SLOVOTVORBA

Ze slovotvorby se v naší ukázce omezujeme na derivaci abstrakt. Tvoří se příponou **-imo** (sg.) a **-imatura** (pl.), která se připojuje ke kmeni adjektiva, od něhož se odvozuje.

barvál-o (*bohatý*): **barval-imo** (*bohatství*), **barval-imatura** (*mnoho bohatství, poklady*)
šukár (*krásný*): **šukar-imo** (*krása*), **šukar-imatura** (*krásy*)

7. SLOVESA

Sloveso má v olšské romštině čtyři třídy. První tři obsahují hlavně původní slovesa a staré přejímky, zatímco čtvrtá zahrnuje jen novější, tzv. evropské přejímky:

I. třída	II. třída	III. třída	IV. třída
ker-av <i>dělám</i>	paťa-v <i>věřím</i>	tord'-uv-av <i>stojím</i>	vorb-in-av <i>mluvím</i>
ker-el <i>dělá</i>	paťa-l <i>věří</i>	tord'-ol <i>stojí</i>	vorb-ij <i>mluví</i>

Mediopasiva (většinou přejatá) charakterizovaná morfémem **-isajv-** se narozdíl od ostatních mediopasiv časují jako slovesa I. třídy:

vinet-o – *modrý* – vinet-isajv-el – *(on) modrá*

7.1 Kauzativní a faktitivní slovesa

Olašská romština tvoří faktitivní a kauzativní slovesa pomocí morfému –ʼár- a –av-, od nepřechodných i od přechodných sloves. Uvádíme příklady faktitivních ...

báro – *velký*: **barárav** – „činím velkým“, tj. *vychovávám*
sasto – *zdravý*: **sastárav** – „činím zdravým“, tj. *lčím, uzdravuji*

... a kauzativních sloves, která lze podobně jako v romštině „maďarské“ (jihocentrální) a na rozdíl od romštiny „slovenské“ (severocentrální) tvořit i od sloves přechodných.

perav – *padám*: **peravav** – „působím, aby objekt spadl“, *povaluji někoho, kácím*
pijav – *píji*: **pijavav** – *dávám pít, napájím, kojím*
kerav – *dělám, činím*: **keravav** – *dávám udělat*

Jako příklady můžeme uvést:

Keradem mange e zlága. – *Dal jsem si udělat náušnice.*
Anadem mange zumi. – *Objednal jsem si polévku* (dosl. *Dal jsem si přinést*).
Kinadem phralestar lubeňica. – *Nechal jsem si bratrem koupit meloun.*
Phandadas murre Ferkinas pej štar kále berš. – *Nechal zavřít mého Ferkina na čtyři roky.*

7.2 Přítomný čas sloves

Pro všechny čtyři slovesné třídy uvádíme v náčrtu mluvnice paradigmatu v přítomném čase. Zde představíme pouze přejatá slovesa IV. třídy:

sg.	pl.
1. (me) vorb-ij/inav – <i>mluvím</i>	1. (ame) vorb-inas – <i>mluvíme</i>
2. (tu) vorb-is – <i>mluvíš</i>	2. (tume) vorb-in – <i>mluvíte</i>
3. (vouj) vorb-ij – <i>mluví</i>	3. (voun) vorb-in – <i>mluví</i>

Z kapitoly o sponě vybíráme na ukázkou její užití v prezentu:

V „silném“ postavení (tj. na začátku nebo uprostřed větného celku): **si**

Voun si maj pařivále žejne kháatar. – *Oni jsou nejslušnější lidé v okolí.*

Amáro papu si maj lášo andi luma. – *Náš dědeček je nejlepší na světě.*

Si i Hanka khejre? – *Je Hanka doma?*

V „slabém“ postavení (tj. na konci větného celku) má podobu příklonky, kterou píšeme přes pomlčku:

- po slovech zakončených souhláskou má podobu **-i**:

Muri pheň godaver-i. – *Moje sestra je chytrá.*

- po slovech zakončených samohláskou **-j**:

Muri pheň terni-j. – *Moje sestra je mladá.*

I Hanka khejre-j? – *Je Hanka doma?*

Slovesný zápor se v oznamovacím způsobu vyjadřuje záporkou **či**. Slovesný zákaz (prohibitiv) se tvoří záporkou **na**, na rozdíl od slovenské romštiny, která ho tvoří záporkou **ma**.

Ká sal, či dikhav tu anglá mande. – *Kde jsi, nevidím tě před sebou.*

Či sim godaver manuš. – *Nejsem moudrý člověk.*

Na ža khejre! – *Nechod domů!*

7.3 Budoucí čas sloves

Budoucí čas se tvoří příponou **-a**, která se připojuje k příslušným tvarům přítomného času. V 1. os. sg. dochází ke stažení koncovky prezentu **-av** a formanty futura **-a** na **-ou**.

Tehára thovou e fejastri. – *Zítra umyji okna.*

Asana lestar sa e žejne, save khote avna. – *Budou se mu smát všichni, co tam budou.*

Kana kirola i zumi? – *Kdy bude polévka uvařena?* (dosl. *Kdy se uvaří*)

E gáže vezetinna ma andi kadi búti. – *Gádžové mě v té práci budou vést.*

7.4 Imperfektum

V romštině existují dva minulé časy, imperfektum a perfektum. Imperfektum se tvoří příponou **-as**, která se – podobně jako přípona **-a** budoucího času – připojuje k příslušným tvarům přítomného času.

Fonetické změny jsou obdobné jako v budoucím čase.

7.5 Kondicionál přítomný (potentialis)

Tvary přítomného kondicionálu jsou shodné s tvary imperfekta.

Žous ká i mámi. – *Chtěl jsem / chtěl bych jít za babičkou.*

Či kiravesas mange e gombouci? – *Neuvařila bys mi knedlíky?*

Avous khejre, te avenas mande. – *Kdybyste mě chtěli navštívit, byla bych doma.*

7.6 Příčestí

I. třída: Příčestí se tvoří pomocí morfémů **-d-**, **-l-**, **-n-**, **-t-**. Jejich užití závisí na zakončení slovesného kmene.

II. třída: Slovesa II. třídy (jejichž kmen je zakončen samohláskou **-a**) tvoří kmen příčestí pomocí morfémů **-d-** a **-nd-**.

Slovesa III. třídy z významových důvodů příčestí netvoří.

IV. třída: Přejatá slovesa tvoří příčestí pomocí přípon **-ime** nebo **-ame**, **-ome**, **-ume**, které se kladou za přejatý slovesný kmen.

Pravidla jsme bohatě ilustrovaly příklady:

O techan si má kirado. – *Jídlo už je uvařené.*

E nasvalimastar sas ávri darado. – *Byl z nemoci vystrašený.*

O lil sas má skirime áver kurko. – *Dopis byl už napsán minulý týden.*

Lesko kher sas mentome e múlendar. – *Jejich dům byl chráněn před duchy.*

7.7 Perfektum

Perfektum se tvoří od kmene přičestí pomocí koncovek perfekta (-em, -al, -a; -am, -an, -e). Oproti slovenské romštině přitom nedochází k měkčení souhlásky perfektivního formantu.

Perfektum sloves III. třídy se tvoří pomocí morfému -il-, který se připojuje k slovesnému kmeni přítomnému, a pomocí koncovek perfekta. Přejatá slovesa tvoří perfektum od kmene rozšířeného o infix -in-, -on-, -un- morfémem -d- (nebo od kmene rozšířeného o infix -isaj-, -osaj-, -usaj morfémem -l-) a osobních koncovek perfekta.

V námi uvedených příkladech je možné vysledovat paradigmata:

Žangle, hoď má č'avla khejre. – Věděli, že už se domů nevrátí.

Mižandem pe lesko bijav. – Trochu jsem si na jeho svatbě zatancoval (dosl. zapohyboval).

Loulilas, kana phendam sa o čačimo ávri. – Zčervenál, když jsme řekli celou pravdu.

Pahosajlal andá mande? – Promrzl jsi kvůli mně?

Avilan po čáso. – Přišli jste včas.

Funkce perfekta a imperfekta je obdobná jako ve slovenské romštině.

7.8 Kondicionál minulý (irealis)

Kondicionál minulý se tvoří od tvarů perfekta příponou -as, kromě 3. os. sg. a pl., kde je koncovka -oun, která se klade přímo ke kmeni minulému.

Z příkladů uvádíme jen ty, které se stavbou od slovenské romštiny liší:

I. třída

3. Sg. (vouj) kerd-oun

byl by udělal

3. Pl. (voun) kerd-oun

byli by udělali

II. třída

3. Sg. (vouj) chál-oun

byl by snědl

3. Pl. (voun) chál-oun

byli by snědli

III. třída

3. Sg. (vouj) paštil-oun

byl by si lehl

3. Pl. (voun) paštil-oun

byli by si lehli

Te avilemas maj sigo, i mašina či gejloun-tar. – *Kdybych přišel dřív, neujel by nám vlak.*
 Te phendalas mange i vorba mindár, na site lešindoun ketři d'ejš. – *Kdybys mi to řekl hned, nemuseli by tak dlouho čekat.*
 Te kindamas kodo, šaj lenas unžule kodo vi tume. – *Kdybychom to koupili, mohli byste si to půjčit i vy.*

7.9 Vyjádření opakovanosti u sloves

Opakovací slovesa se tvoří pomocí opakovacího morfému **-ker-**. Opakovací tvary jsou méně rozšířené než ve slovenské romštině. Pravidla jsme opatřily příklady, popsaly jsme i perfektum opakovacích sloves.

Ká-lo? Nášel a romňatar.	X	Mindík náš <u>kerel</u> latar.
<i>Kde je? Utíká od manželky.</i>		<i>Stále od ní utíká.</i>

7.10 Přechodník

Přechodníku (přítomného) se v romštině užívá poměrně zřídka a pouze u několika sloves. Jeho tvorbu jsme stručně popsaly a opatřily příklady.

Tord'indos chal. – *Jí vestoje.*

7.11 Slovesně-jmenné vazby

Lexikální jednotky této kategorie jsme na základě příkladů zařadily podle jejich základního slovesa. Z příkladů uvádíme:

dav goud'i – dosl. *dávám rozum*, tj. *radím*
dav unžule – dosl. *dávám půjčku*, tj. *půjčuji*
dav simáďi/simáďate – dosl. *dávám zástavu/do zástavy*, tj. *zastavuji* (v zastavárně)

7.12 Neosobní vazby

Jev znázorňujeme příklady jako **das báro brišind** – *velice přšelo, lilo*

8. PŘEHLED PŘÍSLOVCÍ

Příslovce jsme na základě příkladů roztřídily do skupin podle toho, jestli vznikla odvozením, a z jakého základu, například:

1. neodvozená:

1.1. původní – např.:

but – *mnoho, hodně*, **dúr** – *daleko*

1.2. přejatá – např.:

korán – *brzy*, **friššibe** – *rychle*, **cerra** – *málo, krátce*

2. odvozená:

kher – *dům* > **khejr-e** – *doma, domů*; **jivend** – *zima* > **jivend-e** – *v zimě*; **dejs** – *den* > **dejs-e** – *ve dne*; **tela** – *pod* > **tejl-e** – *dole*; **pala** – *za* > **pal-e** – *znovu, zase*; **paša** – *u, vedle* > **páš-e** – *blízko, zblízka*

Žanel már ánglal. Ví to už předem (dopředu).

Sar mezij ánglal? Jak vypadá zepředu?

8.1 Stupňování přídavných jmen a příslovčí

V olšské romštině se druhý a třetí stupeň přídavných jmen a příslovčí tvoří předponou **maj-/leg-**.

cigno – *malý* > **majcigno** – *menší, nejmenší*

Pouze přídavné jméno **lášo** a příslovce **mišto** mají 2. a 3. stupeň odlišný:

lášo – *dobrý*, **majfeder** – *lepší*, **majlášo** – *nejlepší*

I majterni si majcigni sar i majphúri šej.

– *Mladší je menší než starší dcera.*

I majphúri šej si majcigni sagodendar.

– *Nejstarší dcera je ze všech nejmenší.*

Poté popisujeme způsob srovnávání a porovnávání a zesílení významu. Sloveso a příslovce porovnáváme příslovcem **kadej** *tak, stejně tak*, přídavné jméno porovnáváme adjektivním zájmenem **kecavo**, **-i** – *takový, -á*. Sloveso zesilujeme buď původním příslovcem **bares**, nebo přejatými **naðon** a **igen** *velmi*, příslovce a přídavná jména pouze přejatými příslovci **naðon** a **igen**.

8.2 Verboadverbiální spojení

Romská příslovce **ánde**, **ánglel**, **opre**, **palpále**, **páše**, **tejle**, **ávri** aj. se mohou pojit se slovesy a tvořit verboadverbiální spojení. V takovém případě pozměňují význam základního slovesa.

Z bohatých příkladů uvádíme:

Žav ánde ando kher. Vcházím do domu.

Das ávri sar žukel... Vyletěl, vystřelil jako namydlený blesk (dosl. pes)...

De opre! Oznam to, nahlaš to!

9. PŘEDLOŽKY

Hlavní předložky jsou

ande – *v, do*, **pe** – *na*, **tela** – *pod*, **angla** – *před*, **pala** – *za*, **po**, **paša** – *vedle, u, okolo*, **maškar** – *mezi*, **perdal** – *přes, skrz*, **bi** – *bez*, **ká** – *u, k* a **dekhatar** – *od*.

Spojení předložky se členem a s osobním zájmenem se liší v závislosti na konkrétní předložce a na tvaru člene, který následuje, zde uvedeme pouze dva příklady **ande** a **tela**:

sg. m. **ande** + **o** > **ando**: **ando fouru**

sg. f. **ande** + **i** > **andi**: **andi khangejri**

pl. m. i f. **ande** + **e** > **andej**: **andej fourura**, **andej khangejra**

před osob. zájmeny je tvar **andej** (+ lokativ, příp. zkrácený): **andej ma(nde)**, **andej tu(te)**, **andej les(te)**, **andej la(te)**, **andej le(nde)**...

sg. m. **tela skamin** – *pod židlí*, **tela čáro** – *pod miskou*, **tela fenkípo** – *pod obrazem*

pl. m. **tela skamina** – *pod židlemi*

sg. f. **telaj mesáli** – *pod stolem*, **telaj phurd** – *pod mostem*, **telaj fejastra** – *pod oknem*

pl. f. **telaj mesája** – *pod stoly*

telaj ma(nde), **telaj tu(te)**...

10. SPOJKY

Nejdůležitější a nejfrekventovanější souřadící spojky jsou: **taj** – *a* a **vi** – *i*:

Muro dad taj muri dej – *můj otec a moje matka.*

Nasváli sim, taj azír nášťik žav tuke andi bolta. – *Jsem nemocná, a proto nemůžu jít (ti) do obchodu.*

Varekana vorbin vi e paramiči. – *Někdy povídají i pohádky.*

Nejdůležitější spojky podřadící jsou **kana** (*když* nebo *jestliže*), **te** (*když, jestliže, -li; kdyby*), **ká** (*jelikož, protože*) a přejaté **hoď** (*že*).

Ká nas ma árro, azír nášťik kiradem teceji. *Jelikož jsem neměla mouku, nemohla jsem uvařit nudle.*

Intregi žejne žanen, hoť či kerdas mišto kodolesa. *Všichni vědí, že se v té věci nezachoval správně.*

11. ČÁSTICE

Olašská romština má částici **te** (výraz přání) a modální částice **šaj** (*moci*) a **našťik** (*ne-moci*).

Te šunelas kado vi muri pheň! – *Kéž by to (tak) slyšela i má sestra!*

Šaj kharas e Romen. – *Můžeme pozvat Romy.*

Sa nášťik avasa! – *Všichni nebudeme moct přijít!*

Částice **si te** a **musaj te** vyjadřuje povinnost:

Si te žan lesa ká orvoši. *Musíte s ním jít k lékaři.*

Na závěr chceme znovu zdůraznit, že ukázky, které jsme pro tento příspěvek vybrali, jsou jen náhledem do té které kapitoly olašské gramatiky. Ač jsme dospěli jen k první verzi, díky Hance Šebkové a její lingvistické erudici je gramatika i ve své pracovní podobě komplexně pojatá. Tak ji ovšem na omezeném prostoru nebylo možné prezentovat. V ukázkách jsme se proto soustředili na jevy typické pro olašskou romštinu (na rozdíl od slovenské romštiny).

Zusammenfassung

Margita Lakatošová, Peter Wagner: Grammatik des Vlach-Romani.

Auszüge aus der unveröffentlichten Arbeit von Hanka Šebková und Margita Lakatošová.

Hanka Šebková hat in den letzten Jahren mit ihrer Freundin, der Roma Margita Lakatošová, intensiv an einer Grammatik des in Tschechien und in der Slowakei vertretenen Vlach-Dialekts gearbeitet. Der Artikel stellt seine weit fortgeschrittene Rohversion vor.

In der Einführung wird der grundlegende Unterschied zwischen den Vlach-Dialekten und den sonstigen Romani-Dialekten sowie die Einordnung des in Tschechien gesprochenen Dialekts als sog. Lovara-Variante unter den anderen Vlach-Dialekten erklärt. In Tschechien handelt es sich um eine kleine Bevölkerungsgruppe, in Ungarn stellt sie jedoch unter den Roma die Mehrheit dar.

Die Verschriftlichung knüpft an vorherige Publikationen an und geht damit vom Schriftensystem der Mehrheit aus, das wiederum dem standardisierten slowakischen Romani zu Grunde lag. Wie im slowakischen Romani werden Palatale direkt markiert, nicht mittels nachfolgender Vokale. Von diesem unterscheidet es sich jedoch durch die Kennzeichnung der Vokallänge durch den Akzent.

Im ersten Abschnitt über das Nomen wird die Bildung des Plural, der stamorientierten Fälle Nominativ und Vokativ, sowie der vom erweiterten Stamm gebildeten Fälle dargestellt. Bemerkenswert für Sprecher des slowakischen Romani ist dabei der endungslose Plural belebter Substantive (**e murš** "Männer"), verneinende Pronomina wie **khonik** "niemand" oder **khanči** "nichts", die Gestalt des erweiterten Stammes auf **-os/on-** oder **-a/an-** (**for-os-ke** "der Stadt" oder **pheň-an-ge** "den Schwestern") und der Lokativ ohne Präposition (**mande** "bei mir").

Im Abschnitt über das Verb werden die vier Verbklassen (Typen **kerel** "machen", **paťal** "glauben", **tordol** "stehen", **vorbij** "sprechen") samt ihren Paradigmata im Präsens, Futur, Imperfekt, Perfekt und in beiden Kondizional-Modi vorgestellt. Der Kausativmarker **-av-** ist produktiv, z.B. **kinavav** "ich lasse kaufen". Erwähnenswert ist für Sprecher des slowakischen Romani die Einbindung der Kopula als Klitikon **-i** nach Konsonant und **-j** nach Vokal. Auch das hiesige Vlach-Romanes hat Verbonominalkonstruktionen wie **del brišind** "es regnet".

Der Komparativ- und Superlativmarker ist **maj**. Adverbien werden häufig zur Bedeutungsmodifizierung von Verben herangezogen. Die Verschmelzregeln beim Zusammentreffen von Präposition und Artikel sind lexikalisch bedingt. Wichtige Konjunktionen sind **taj** "und", **vi** "(und) auch", **kana** "wenn, als", **te** "wenn, falls", **ká** "denn" und **hod** "dass", die Partikel **te** "wenn nur", **šaj** (Ausdruck des Vermögens), **nášťik** (Ausdruck des Unvermögens), **site** und **musaj te** (Ausdruck der Notwendigkeit).

Peter Wagner

Hančiny překlady do romštiny (několik ukázek)

Hanka byla nesmírně skromná. Rozhodně nepatřila k odborníkům, kteří píší rukama nohama a publikují a publikují, aby se prosadili ve vědeckém světě. Sláva a úspěch nebyly hnací silou jejího života. Děla spíše to, co ji bavilo a co přispívalo k harmonii jejího života. A co ji bavilo byly například překlady poezie do romštiny. (Věděla, že jde ve šlépějích anglického romisty Johna Samspona, který na počátku 20. století přeložil do romštiny verše perského klasika Omara Chajáma?)

V pozůstalosti Hanky jsme našli překlady několika básní Jiřího Suchého. A o ty se se čtenáři chceme pdělit.

| Překlad básně J. W. Goetha |

Jiří Suchý / Kytka/Kvitkos

Míval jsem tisíc nesplněných přání /To protože jsem neúměrně snil /Došlo mi tisíc různých předvolání /A na dvě jsem se ba i dostavil // A tak mi život jednotvárně plynul / A ani nevím proč jsem ho měl rád /Jelikož jsem však dosud nezahynul / Můžu si tady s Vámi zazpívat

Často se mi zdá že,
se mě někdo táže,
proč se umím pouze smát.

But pes mange ačhel,
hoj mandar vareko phučel,
soske me džanav ča te asal.

Odpověď vám nedám,
teprve ji hledám.
Jednou ji však budu znát.

Našti me koda tumenge phenav,
bo aňi korkoro na džanav.
Šaj jel, hoj jekhvar koda arakhav.

Kdysi se mi řeklo:
budeš hochu velkej,
Nastane ti peklo.
Ty však nikdy nelkej!

Čirla mange vareko phenda:
Sar aveha, more, baro,
užarel tut ča e pekla.
Ča tu ňigda šoha ma rov!

Od těch dob mi stačí
kytka v květináči,
abych byl na světě rád.

Akorestar mange kampil,
andre piri ča jekh kvitkos,
kaj te kamav kada svetos.

Ukolébavka

Když budeš poslušně spát,
jen tobě začnu se zdát.
Budu jak rybička plout,
ve tvém snu najdu si kout.

Potichu počnem si hrát
písničku kterou ty rád.
To všechno může se stát,
když budeš poslušně spát.

Sovlarduňi giľi

Sar nekzorableder soveha,
ča tuke andro suno avava.
Sar mačho andro paňi džava,
andre tiro suno kutos arakhava.

Polokes amen bavinaha
kola tira giľoraha.
Oda savoro šaj pes ačhel,
te manuš zoralessovel.

Když hodím kámen do vody

Když hodím kámen do vody,
kola se na ní dělají,
když vidím lesní jahody,
zatoužím po nich potají.

Když slyším hudbu zdaleka,
vydám se za ní světa kraj,
a když pak potkám člověka,
řeknu mu: Tak co, jak se máš?

Když najdu růži voňavou,
postojím u ní chvíličku,
a když mám slunce nad hlavou,
tak zpívám tuhle písničku.

Když vidím děti na písku,
hned bych si s nima začla hrát,
a když jsi někde na blízku,
svou lásku bych ti chtěla dát.

Te čhivav o bar andro pañi

Te čhivav o bar andro pañi,
kereki pes keren opral,
te dikhav vešune jahodi,
kamav len te chal počoral.

Te šunav dural bašaviben,
me takoj odoj siđarav,
te rakhav pro drom manušen,
šukares lenge pañikerav.

Te arakhav ruža lołori,
terđuvav paše činoro,
te hin o kham opral o šero,
giľavav kodi giłori.

Te dikhav čhaven pre poši,
kamav man lenca te bavinel,
u te sal pašes varekhaj,
mro kamiben kamav tut te del.

Nevejsiste hin Rom doktoris. (Šaj jel Nevejsiste, na? Oda jekh kaj). Avel ke leste gadži: „Pán dochtor, dukhal man e choľi, o žlučňikos! So som te kerel?“ „Sestřičko, pisin, duj čhon lazňi.“ Avel podňňikatelis: „Doktorina, o šero mange džal te pharol, o cifri mangte cifrinen andrel!“ „Sestřičko, pisin, duj čhon dilino kher.“ Avel Rom: „Jaj, doktorina, me ča šuťuvav, šuťuvav, bo som eřtačhonengero.“ „Sestřičko, pisin, duj čhon pale andre daj!“

Ve Spišské Nové Vsi dělá romský doktor. (Může to být ve Spišské Nové Vsi, ne? To je jedno, kde.) Přijde k němu selka: „Pán dochtor, bolí mě žlučník. Co mám dělat?“ „Sestřičko napiš, dva měsíce lázni.“ Přijde podnikatel: „Pane doktore, bolí mě hlava, div mi nepraskne, cifry mi tam cifrujou!“ „Sestřičko, napiš, dva měsíce blázinec.“ A přijde Rom: „Jejeje, pane doktore, já hubnu a hubnu, já jsem totiž sedmiměsíční.“ „Sestřičko, napiš, dva měsíce zpátky do matky.“

* * *

Le phure Feris ile o Roma peha Prahate. Ajso čoro Romoro has o Feris, dilinoro, džanelas ča veš – mek pandž berš pal e vojna pes garuvenas anglo Němci – ňikhaj na phirelas. Ta les ile Prahate, mi dikhel, sar dživen čačikane raja. No dikhel, dikhel o Feris, o šero leha džal , kana dikhel ola uče štokovci-vježaka, dešochto štoki! O Roma les ile andre, jekh phuri gadži (džungaľori, čori!) kamel te džal opre vitahoha. Kikidňa e gombička, le vitahoskero vudar phundřila, o Feris dikhel – s'oda? Ajso sar kheroro, baksica, o vudar phandřila, e baksica geľla opre.

„Feri,“ phenen o Roma, „adaj na phiren garadičenca, aľe ča vitahoha.“

No mišto. O vitahos avľa tele, avri avel šukaaar, terňi herečka-rakľi!

„Jaj, Romale“ phenel o Feris „soske mange na phendan, hoj ola Pražaka džanen ajse škunti te kerel! Ilomas manca mira romňa! Šaj man uľa štramačka sar kadi!“

Starého Fera vzali Romové s sebou do Prahy. Fero byl takový chudáček Romáček, tak trochu přihlouplý, neznal nic než les – ještě pět let po válce se schovával před Němci – nikam nechodil. Tak ho vzali do Prahy, aby viděl, jak žijou opravodoví pánové. Feri jen zíral, hlava se mu točila, když viděl ty vysokánské věžáky, osumnáct pater! Romové ho zavedli dovnitř, a tam taková stará gádžovečka (chudinka ta byla ošklivá!) chce jet výtahem. Stiskla knoflík, dveře od výtahu se otevřely, Feri kouká – co to je? Takový jakoby domeček, krabice, dveře se zase zavřely, a ta krabice jede nahoru.

„Feri,“ povídají Romové, „tady se nechodí po schodech, ale jezdí se výtahem.“

No dobře. Výtah přijel dolů a vystoupila krááásná holka, jako herečka!

„Jéje, lidi!“ povídá Feri, „to jste mi nemohli říct, jaký kousky ty Pražáci dovedou! Byl bych s sebou vzal svou starou! Teď jsem moh mít štramačku jako je tahle!“

Ze zápisků HŠ

O Feričkus sogalínlas ko rašaj. Sar imar pregejla jekh kurko, phenel le rašaske: „Rašaja, so man deha vaš miri služba?“

„Gracija,“ phenel o rašaj, podiňa le Feričkuske o vast.

„S’oda hin ‚gracija‘?“ phučel o Feričkus.

„Oda avka, sar te tut diňomas biš koruni.“

Mišto, o Feričkus pes iľa, gejl’a khere. Pr’aver kurko avel pre fara, phenel: „Rašaja, kamav mira romňaha te solacharel andre khangeri, šaj mange keres kodi službica? O gadže mange furt čhiven andro jakha, hoj dživas pre vera – kamas te jel pre urovňa.“

„Vdečne, av spokojno, vaš o biš koruni tumenge odi službica kerava,“ phenel o rašaj.

Kurke avel o Feričku andre khangeri la romňaha, solacharen, o rašaj vakerel, gılavel, sa sar kam-pel, o Feričkus pes kidel, hoj džala khere.

O rašaj phenel: „Feričku, bisterdal mange te poťinel biš koruni!“

O Feričkus podiňa le rašaske o vast, phenel: „Gracija, gracija, gracija. Saranda koruni man deha pale, rašaja.“

Feríček sloužil u faráře. Když uběhl týden, ptá se faráře: „Faráři, co mi dáš za mou službu?“

„Gracija,“ povídá farář a podal Feríčkovu ruku.

„Co to je ‚gracija‘?“ ptá se Rom.

„To je, jako kdybych ti dal dvacet korun.“

Dobrá. Feríček se sebral a šel domů. Příští týden přijde na faru a povídá: „Velebný pane, chci se se svou ženou oddat v kostele, mohl bys mi prokázat tu službičku? Gádžové nám pořád vyčítají, že žijeme na hromádce, tak chceme být taky na úrovni.“

„Milerád, buď klidný, za dvacet korun vám tu službu prokážu,“ povídá farář.

V neděli přijde Feríček do kostela se ženou, přišhají si, farář mluví, zpívá, všechno jak se patří, a Feríček se sebere, že půjdou domů.

Farář povídá: „Feričku, zapomněl jsi mi zaplatit dvacet korun.“

„Gracija, gracija, gracija! A vrátíte mi, velebný pane, čtyřicet korun.“

(Historka je uveřejněna ve sbírce hádanek a humorek

Hin man ajsi čhaj, so...Romské hádanky

Praha, Fortuna 2003, s. 76)

* * *

Džal o Rom dromeha, pre jekh pindro leste topanka. Dikhel les aver Rom, phenel: „Jaj, more, tu našadal jekh topanka!“

„Ta kaj, more, jekh arakhľom.“

Rom jde po cestě a na jedné noze má botu. Vidí ho jiný Rom, povídá: „Jejda, člověče, ty jsi ztratil jednu botu!“
„Ale kdepák, člověče, jednu jsem našel!“

Ze zápisků HŠ

Životopis Hany Šebkové

Hanka Šebková se narodila 29. listopadu 1952 v Tanvaldě (okr. Jablonec nad Nisou), kde ukončila v roce 1968 základní školu a v roce 1972 gymnázium (humanitního směru). Její otec pracoval jako konstruktér a matka jako zdravotní laborantka.

Poté studovala na Střední odborné škole cestovního ruchu v Karlových Varech, kterou však nedokončila, protože byla v roce 1973 přijata na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy na obor čeština - francouzština. Po ukončení oboru čeština odjela na studijní pobyt na Faculté des Lettres Univerzity Aix-Marseille v Aix-en-Provence (Francie), kde se zaměřila na studium obecné a srovnávací lingvistiky.

Po návratu z Francie pokračovala ve studiu oboru francouzština na FFUK, kterou v roce 1979 ukončila.

V letech 1979–1983 pracovala jako redaktorka v Československém rozhlasu a při zaměstnání absolvovala rigorózní řízení na FFUK, kde v roce 1980 získala doktorát filozofie (tématem doktorské práce bylo „Užití subjunctivu v současné francouzštině“).

Od roku 1979 studovala romský jazyk a kulturu na Jazykové škole v Praze u PhDr. M. Hübschmannové. Od těch dob se spolu s ní a dalšími kolegy účastnila různých výzkumů v terénu (viz seznam publikací).

V roce 1983 odešla z Československého rozhlasu a až do roku 2001 se živila jako překladatelka, tlumočnice a lektorka jazyků, zprvu ve svobodném povolání (1983–1993), později jako osoba samostatně výdělečně činná (1993–2001).

Od roku 1991 vyučovala (jako externistka) romský jazyk na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a od 1994 byla výkonnou redaktorkou časopisu romistických studií *Romano džaniben*.

Od roku 2002 byla zaměstnána jako odborná asistentka na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (Ústav indologie).

Kromě romštiny a francouzštiny ovládala perfektně slovenštinu, dobře mluvila německy, rusky, italsky a řecky. K jejím dalším zájmům patřilo fotografování, cestování a vaření.

Nebyla členkou politické strany, hnutí či jiné zájmové skupiny. Účastnila se zakládání Nadace tolerance. Zemřela po těžké nemoci 9. dubna 2004 v Praze.

Phenel e romňi peskere romeske: „Romeja, ča te na pijľalas ajci cigaretľi! Dikh, sa amare love džal pro thuv!“ No, o Rom peskera romňa kamelas, ta o cigaretľi mukľa.

Jekhvar aven dujdžene khere andal o foros, so dikhen, so na, lengero kher labol! Thuva pro čudos!
„No dikh, romňije,“ phenel o Rom. „Th'avka geľľa amare love pro thuv, th'avka geľľa.“

Povídá manželka manželovi: „Muži, jen kdybys ty tolik nekouřil! Hele, ze všech našich peněz nám zbyde jen kouř!“ No, ten Rom svou ženu miloval, a tak přestal kouřit.

Jednou se vracejí spolu z města a co nevidí, hoří jim dům. Kouře až hrůza!

„No vidíš, ženo,“ povídá muž, „tak nebo tak nám z těch našich peněz zbyl jenom kouř.“

* * *

Udud

Darekana momeľa na sle. Te kamenas raťi te dikhel, te labarel, no ta kompiris lenas, kidenas avri o mas, ajsi chev kernas andre, čivnas andre khoňi vaj žiros, ajso patavoro bondarenas khatar o cilo-ro, ajsi rentica, ajsi dorori – oda tuke labolas. Angloda sle ajse kompiri baaare, lole – oda tuke labolas the duj džives! Nekfeder guruvaňi khoňi, bo buter ľikerel.

„Udud“ – bramborova lampička

Dříve nebyly svíčky. Když (lidi) chtěli večer vidět, svítit, vzali takovou bramboru, vydlabali dužinu, udělali takovou díru, dovnitř dali ľůj nebo sádlo, takový hadřík zakroutili kolem klacíčku, hadýrek, nebo šňůrku – a to ti hořelo, svítilo. Dříve byly brambory velikánské, červené – a to ti hořelo třeba i dva dny. Nejlepší je kravský ľůj, protože dýl vydrží.

* * *

Unglav (umblal)

Čirla na sas švabľiki Romen. Jekh kher, duj khera, so sas la romňa švabľiki. Tosara, te kamehas te kerel jag, lehas chip, džahas pal e vatra, dikhehas ke kaste labol jag andre šparheta. Džahas andre, phenehas: „Hin tuť jag? De man unglav.“ Vareko phenel umblal. Aňi na mušinehas te phenel – kodi romňi imar dikhelas, so kames. Ta phenda: „No ča, av, le.“ Anehas khere, thovehas andro bov, šuke ramuždí upre – a imar tuť sas jag.

Žhavé uhlíky

Dříve Romové neměli sirky. Jedna dvě domácnosti, co měla žena sirky. Dopoledne (ráno), když jsi chtěla rozdělat oheň, vzala jsi pokličku, šla jsi po osadě a koukalas, u koho v plotně hoří oheň. Vešla jsi dovnitř a řekla jsi: „Máš oheň? Dej mi uhlík (unglav).“ Někdo říká „umblal“. Ale vlastně jsi nemusela nic říkat, ta ženská už věděla, co chceš. Tak povídá: „No pojď, vem si.“ Donesla sis to domů, dala do pece, na to suché chrastí – a už jsi měla oheň.

Ze zápisů HŠ

Bibliografie Hany Šebkové

1. Knižní publikace

- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Lačo lav sar maro – Dobré slovo je jako chleba. Praha, Kulturní dům hlavního města Prahy, 1985. (49 s.) (dvojjazyčný sborník romských přísloví)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žlnayová Edita: Fragments Tsiganes – Sar upre avka the tele. Lierre & Courdier Editeur, Paris 1991. (164 s.) (zpracované magnetofonové záznamy životopisných vyprávění tří Romů, pořízené a z romštiny přeložené autorkami)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Romsko-český a česko-romský kapesní slovník. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1991. (651 s.)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Romsko-český a česko-romský kapesní slovník. 2. vyd., Praha, Fortuna, 1998. (656 s.)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Godaver lava phure Romendar – Moudrá slova starých Romů. 2. rozšířené vydání, Praha, Apeiron, 1992. (49 s.)
- Šebková Hana: Jazyková situace Romů a její vývoj. Praha, Občanské sdružení MENT, 1995. (20 s.)
- Šebková Hana, Žlnayová Edita: Nástin mluvnice slovenské romštiny (pro pedagogické účely). PF UJEP, Ústí nad Labem, 1998. (124 s.) (skriptum)
- Šebková Hana, Žlnayová Edita: Romaňi čhib – učebnice slovenské romštiny. Praha, Nakladatelství Fortuna, 1999. (272 s.)
- Šebková Hana: Romaňi čhib – klíč k učebnici slovenské romštiny. Praha, Nakladatelství Fortuna, 1999. (98 s.) (ISBN 80-7168-695-6)
- Šebková Hana, Žlnayová Edita: Romaňi čhib- učebnica rómčiny (severocentrálny dialekt). Košice, Bohemia kontakt / Fortuna, 2002, (272 s.)
- Šebková Hana: Romaňi čhib – klúč k učebnici rómčiny (severocentrálny dialekt). Košice, Bohemia kontakt / Fortuna, 2002. (96 s.)

2. Odborné stati

- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Bori. In: Occasional publications of the Romani Institute No 4, London 1981.
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Postavení snachy v tradiční romské komunitě. In: Český lid 71, č.2, 1984. (s. 81-85)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna, Žlnayová Edita: Méthodes de traitements médicaux populaires chez les Rom de Tchécoslovaquie. In: Tsiganes: Identité, évolution. Actes du Colloque pour le 30anniversaire des Études Tsiganes, Paris 1989. (s. 467-475)
- Hübschmannová Milena, Orgovanová Klára, Šebková Hana: Note della delegazione Cecoslovacca. Convegno internazionale di Studi Roma, 20 – 28 Settembre 1991. In: Lacio drom 28, č. 1-2, 1992. (s. 64-69)
- Šebková Hana, Žlnayová Edita: Une minorité méprisée. In: Monde Gitan 79, Lierre et Coudrier Editeur, Paris 1991. (s. 38-46)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žlnayová Edita: Reste telle que tu es née. In: Études Tsiganes no 1/91, Paris, 1991. (s. 5-25)
- Šebková Hana, Žlnayová Edita: Les Roms de Tchécoslovaquie. In: Les familles Roms d'Europe de l'Est, IDEF, Paris 1991. (s. 52-56)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Baro phral – Der älteste Bruder. In: Tsiganologische Studien, Justus Liebig Universität, č. 1-2, 1992 (s. 167-174)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žigová Anna: Die Rolle des Ältesten Sohnes in der Traditionellen Romfamilie. In: Tsiganologische Studien Nr. 1-2/1992, Justus-Liebig-Universität, Giessen 1992. (s. 167-174)
- Šebková Hana: Camarade Tsigane. In: Communications No 55, Seuil, Paris 1992. (s. 187-194)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žlnayová Edita: I Rom Slovacchi durante la seconda guerra mondiale. In: Lacio drom 29, č. 5, Roma 1993. (s. 3-20)
- Šebková Hana: Entre lieux et ailleurs préjugés, lieux communs en Tchécoslovaquie. In: Études Tsiganes no. 1/93, vol 1. Paris. (s. 137-142)
- Šebková Hana: Romská humorná vyprávění. In: Romano džaniben I, č. 2/1994; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1994. (s. 41-60)
- Šebková Hana: Úloha nejstaršího syna v tradiční romské rodině. In: Romano džaniben III, č. 1-2/1996; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1996. (s. 52-57)
- Šebková Hana, Žlnayová Edita: Rukopisné poznámky českého romisty, faráře Josefa Ješiny (1824 – 1889). In: Romano džaniben IV 3-4/1997; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 1997. (s. 133-140) (+ přepis a faksimile).

- Hübschmannová Milena, Orgovánová Klára, Šebková Hana, Žlnayová Edita: Remarks by the Czechoslovak Delagation. In: Roma – Gypsies – Travellers, Est-West, Regional and Local Policies. Pavee Point Publications, Dublin 1997. (s. 59-62)
- Šebková Hana: Ján Bartoš – Biskup: Portrét romského insitního sochaře. In: Jdeme dlouhou cestou. Praha, Arbor vitae, 1998. (s. 33-37)
- Šebková Hana: Maškarutno lekhipe (Náčrt historie společného mezinárodního pravopisu romštiny a jeho pravidel). In: Romano džaniben VIII, č. 1-2/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s. 30-39)
- Šebková Hana: Helena Červeňáková-Laliková. In: Romano džaniben VIII, č. 1-2/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s. 95)
- Šebková Hana: Strípky romské tradice v osadě v Hermanovcích. In: Romano džaniben VIII, č. 3-4/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s. 42-77)
- Šebková Hana: Bilingvismus Romů v České republice. Referát přednesený na konferenci v Liberci (v tisku)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana: Pravopis romštiny. In: Jekhetanutňa čhibaha Společným jazykem Sborník ze semináře o romském jazyce v Luhačovicích 12.-14.6.2003. Redigoval Zbyněk Andrš. (s.57-97.)

3. Překlady

- Ederová Beata, Hemeteková Ursula: Mezinárodní interdisciplinární symposium o hudbě, jazyce a literatuře Romů a Sintů (Berlín, 24. – 29. října 1994). In: Romano Džaniben II, č. 1-2/1995; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1995. (s. 140-144)
- Bartosz Adam: Výstava Romské kultury v Polském Tarnově. In: Romano Džaniben II, č. 1-2/1995; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1995. (s. 8-9)
- Názory na školu a vzdelanie v jednej rómskej rodine (záznam a překlad Hana Šebková a Edita Žlnayová). In: Romano Džaniben II, č. 3/1995; Praha, Vydáno svépomocí členů redakční rady, 1995. (s. 9-15)
- Lakatošová Margita: O čaládo taj o nípo maškar vlašika Roma. In: Romano džaniben III, č. 1-2/1996; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1996. (s. 11-12)
- Pape Markus, Djurić Rajko: Roma und Sinti im Spiegel der Deutschen Literatur. In: Romano džaniben III, č. 1-2/1996; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1996. (s. 123-124) (překlad + recenze)
- Červeňáková Helena: Vešeškere romňa / Lesní žínky. In: Romano džaniben IV, č. 1-2/1997; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 1997. (s. 14-15)
- Vlačuha Kalmán: Sar sikhľováš te bašavel pre cimbalma / Jak jsem se učil hrát na cimbál. In:

| Informační leták k televiznímu pořadu Amare Roma |

- Romano džaniben 3-4/1997; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 1997. (s. 41-44)
- Šamko Michal: Papuskeri paramisi (Dědečkova pohádka). In: Romano džaniben VII, č. 4/2000; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2000. (s. 68-75)
- Červenáková-Laliková Helena: Pal i Káji Sára (O Černé Sáře). In: Romano džaniben VIII, č. 1-2/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s. 96-100) (včetně dialektologické poznámky k autorčině jazyku)
- Duka Jeta: Pět prstů, pět bratří a pět jazyků – Nemohou být jeden jako druhý (Pandž naja, pandž phrala, pandž čhib? – našti te oven jekh). In: Romano džaniben VIII, č. 3-4/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s. 13-31) (včetně poznámkového aparátu k různým dialektům romštiny a kontaktních jazyků)

4. Recenze, anotace

- Williams Patrick: Nous, on n' en parle pas. Les vivants et les morts chez les Manouches, Collection Ethnologie de la France – 13, Editions de la Maison des sciences de l' homme, Paris 1993. 109 s. In: Romano Džaniben I, č. 1/1994; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1994. (s. 59)
- Holý Dušan, Nečas Ctibor: Žalující píseň. Brno, Ústav lidové kultury ve Strážnici, 1993. 152 s. In: Romano Džaniben I, č. 1/1994; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1994. (s. 59)
- Billiard Francois, Antoniett Alain: Django Reinhardt. Lieu Commun, Edima, Paris 1993. 326 s. In: Romano Džaniben I, č. 2/1994; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1994. (s. 65)
- Hübschmannová Milena, Šebková Hana, Žlnayová Edita: Fragments tsiganes – sar upre, av-ka tele. Lierre et Courdier Editeur, Paris 1991. 160 s. In: Romano Džaniben II, č. 1-2/1995; Praha, Nadace Romano Džaniben, 1995. (s. 132)
- Kurz Romských písní, tanců a jazyka. In: Romano Džaniben II, č. 3/1995; Praha, Vydáno svépomocí členů redakční rady, 1995. (s. 85)
- Stojka Ceija: Reisende auf dieser Welt (Aus dem Leben einer Rom – Zigeunerin). Herausgegeben von Karin Berger, Picus Verlag, Wien 1992, 176 s. In: Romano Džaniben II, č. 4/1995; Praha, Sdružení romistických studií, 1995. (s. 87-88)
- Šebková Hana: Knihovna romské literatury v Berlíně / Romani bibliotek, Dirschauer Str. 13, 10245 Berlin. In: Romano džaniben III, č. 1-2/1996; Nadace Romano džaniben, 1996. (s. 153-154)
- Šebková Hana: Dny romské kultury v Berlíně (+rubr. Informace) In: Romano Džaniben III, č. 4/1996; Praha, Nadace Romano džaniben, 1996. (s. 75-76)

- Šebková Hana: Seminář s mezinárodní účastí v Nitře (+rubr. Informace) In: Romano džaniben III, č. 4/1996; Praha, Nadace Romano džaniben, 1996. (s.76-77)
- FAMU: Dobré srdce (Lačo jilo). (krátký film). In: Romano džaniben VII, č. 1-2/2000; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2000. (s. 120)
- Cech Petra, Fennesz-Juhasz Christiane, Halwachs Dieter W., Heinschink Mozes F. (Hg.): Tusa ande akhoren khelos (Lovarenge paramiči). Graz – Wien: Romani – Projekt & Romano Centro, Drava Verlag Klagenfurt/Celovec, 2000. 94 s. In: Romano džaniben VIII, č. 1-2/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s.156)
- Cech Petra, Fennesz-Juhasz Christiane, Halwachs Dieter W., Heinschink Mozes F. (eds.): Fern von uns im Traum... – Te na dikhas sunende...: Märchen, Erzählungen und Lieder der Lovara – Lovarenge paramiči, tertenetura taj gjila. Klagenfurt/Celovec, Drava Verlag/Založba Drava, 2001. 432 s. In: Romano džaniben IX, č. 1-2/2002; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s.101-104)

5. Ostatní

Ediční a redaktorská činnost:

- Maierová M. Hanna: Jak se lze přiblížit k jiné kultuře (abstrakt dle překladu J. Kamenického zpracovala Hana Šebková). In: Romano Džaniben II, č. 3/1995; Praha, Vydáno svépomocí členů redakční rady, 1995. (s. 47-48)
- Kristina Royová: Ako kvapôčka putovala – Sar e kvapkica phirelas lumaha. Bratislava, Slovenské evanjelizačné stredisko pre masmédiá, 2001. (jazyková redakce romské části publikace)

Lektorské posudky:

- Mann Arne: Romský dějepis. Praha, Fortuna, 2001.
- Cina Stanislav: Gramatika a cvičenia z rómskeho jazyka, Vysokoškolské učebné texty. Spišská Nová Ves, Vedecko-výskumné a poradenské centrum PF UKF v Spišskej Novej Vsi, 2001.
- Horváthová Jana: Kapitoly z dějin Romů. Praha, Nadace Člověk v tísní, 2002.

Odborné poradenství:

- divadelní hra: „Romancero“ (Francie 2002) (autor a režie Maurice Durozier)

Fotografie:

Šebková Hana: Bývalá osada vo Svinej (1987). In: Romano džaniben VIII, č. 3-4/2001; Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2001. (s. 96-100)

Šebková, Hana: Bacht the balvaj pheňa hin. Štěstí a Vítr jedno jsou. Nakladatelství Buk, Příchovice 2003, nestránkováno.

„So hin tut tel o gad?“ – ??? – „Sem tu!“

„Co to máš pod košílí?“ – ??? – „No přece sebe!“

* * *

Čhavorikano dand – somnakune danda

Te čhavoreske peľa avri peršo dand – vaj te leske o dad cirdelas avri – mušinda les te čhivel andre jag the te phenel: „Dav tut kokluno, de man trastuno.“ Na hoj čačes trastuno, ale kaj but te likerel – vaš oda pes phenelas ,trastuno‘.

Ale somnakune danda has bari moda! Le barvale raklijen has danda kirne, bo chanas gulo. Ta lenge o doktoris cirdelas avri kirno dand, thovlas somnakuno, e rakli has barikaři, hoj lake o muj labol! O čhaja has čore, gulo na chanas, o danda len has saste, šukar parne! No ta peske thovnas pro dand koda somnakuno stanijolos, imar sas tiž barikane, hoj len hin somnakaj andro muj.

* * *

Mléčný zub – zlaté zuby

Když dítěti vypadl první mléčný zub – anebo když mu ho táta vytrhl – musel ho hodit do ohně a říct: „Dávám ti kostěný, ty mi dej železný.“ Ne že opravdu železný, ale železo vydrží a proto se říkalo ,železný‘.

Zlaté zuby to byla velká móda. Bohaté selské dcerky měly zuby zkažené, protože jedly hodně sladkého, tak jim doktor vytrhl zkažený zub, nasadil zlatý, a taková holka byla pyšná, že jí svítí pusa. Romské holky byly chudé, sladké nejedly, zuby měly zdravé, krásné, bílé. A tak si dávaly na zuby zlatý staniol, a už se taky mohly chlubit, že mají zlato v puse.

Ze zápisků HŠ

— Z prací studentů romistiky...

Připojuji se k těm, kteří vzpomínají s úctou na Hanu Šebkovou.

Paní Hana Šebkova se navždy zapsala do mých vzpomínek jako vstřícná, vzdělaná a statečná žena. Při mém posledním setkání s ní, při zkoušce z romského jazyka, se můj obdiv změnil ve zvláštní přílnutí. Po mém předvedení romské básně Tery Fabiánové „Av manca čhajori“ mi prozradila, že to byla i její první romská báseň, kterou se naučila. Díky! V modlitbě stále vzpomíná Eliška Niedarová (II. ročník romistiky)

Tera Fabiánová

Av manca čhajori

Av manca, čhajori, odoj, kaj miri daj bešel,
k'amende o Roma sako rat paramisa phenen.
Av manca, ma dara, me tut na mukhava,
bibacht aňi ladž tuke na kerava.
Sar o Roma dikhena, hoj me tut anav,
takoj o lavuti lačharena.
Amen na sam čore, te nane kaj te sovel,
pre dvora hin phuri pendech – o prajta zelene,
odoj tuke than kerava, sar avla ru puňi rat,
tel tute lačharava miro jekhfeder gad.
A te tut ela šil, vičinav o ňebos,
kaj tut te zaučharel.
Ko rašaj na džaha – jekhtan'amen dela
amaro gulo Del.
Te manca aveha, te manca dživeha,
kamaha pes amen
sar odi kaľi phuv le kale mareha.

Pojď se mnou, má milá

Pojď se mnou, má milá, tam, kde žije moje maminka,
u nás si každou noc Romové vyprávějí pohádky.
Pojď se mnou, neboj se, já tě neopustím,
neudělám bolest ani hanbu.
Až Romové uvidí, jak si tě vedu,
hned naladí housle.
My nejsme chudí, i když nemáme kde spát,
na dvoře stojí starý ořech – listí zelené,
tam ti ustelu, až přijde stříbrná noc,
rozprostřu pod tebe svoji nejlepší košili.
A kdyby ti byla zima, zavolám na oblohu,
aby tě přikryla.
Oddá nás náš sladký Bůh –
k farářům nepůjdem.
Pojď se mnou, žij se mnou,
budeme se milovat
jako s černým chlebem černá zem.

Přeložili studenti romistiky

Jana Hejkrliková

| Jana Hejkrliková s manželem
při nácviu vystoupení |

Pro toto zvláštní číslo in memoriam Hany Šebkové jsme do literární rubriky vybrali povídky jedné ze studentek prvního ročníku romistiky, Jany Hejkrlikové, která ještě v prvním semestru zažila Hanku – byť už těžce nemocnou – jako vysokoškolskou pedagožku.

Jana Hejkrliková je Romka. Příjmení netypické pro Romy má po svém českém manželovi. Je nejstarší studentkou romistiky na FF UK. Narodila se 22.1. 1959 v Toužimi, okres Karlovy Vary. Jejím mateřským jazykem byla romština. Romsky mluvila babička, které Jana podle vlastních slov vděčí za to nejkrásnější, co pro život získala: hlubokou humánnost vyjádřenou v osobitém úboru tradiční romské patř (úcty, slušnosti, kultury).

Romsky mluvila i maminka. Pak se ale stalo – když Jana začala chodit do školy – že rodinu navštívila sociální pracovnice, něco s maminkou na chodbě vyjednávala, maminka se pak vrátila do pokoje celá zaražená, a od oné chvíle začala s dětmi mluvit jenom česky. (Paní Hejkrliková se o této epizodě chystá napsat jednu ze svých dalších povídek).

Asimilační politika komunistického státu, které rodina Jany podlehla, odnaučila děti jejich mateřskému jazyku. A tak, ač dnes Jana Hejkrliková romsky perfektně rozumí i celkem dobře mluví, stala se jí čeština přirozenějším vyjadřovacím prostředkem. Romsky napsala dvě tři pohádky, jedna byla uveřejněna v Romano džaniben. Povídky – vzpomínky na dětství – píše česky. Do romštiny je překládají studentky romistiky, v jejichž rodinách se romština jako základní komunikační prostředek uchovávala.

Romistiku na filosofické fakultě UK začala Jana Hejkrliková studovat už jako zkušený člověk. Několik let působila ve funkci sociální pracovnice v místě svého bydliště, v Příbrami a také byla členkou meziresortní romské komise při úřadu vlády ČR. Před tím se starala o výchovu svých tří dětí a přitom v Praze studovala dálkově střední školu sociálně právní. Dnes jsou dvě starší děti samo-

statné a mají každý svou vlastní domácnost: šestadvacetiletý Ladislav je elektrotechnik s titulem bakaláře, dcera Martina, absolventka průmyslové školy, je už vdaná. Jen ještě dvanáctiletá Janina potřebuje mateřskou péči.

Kromě zaměstnání, vysokoškolského studia a domácnosti účinkuje paní Jana se svým mužem hudebníkem v rodinné hudební skupině jako zpěvačka a kytaristka, vyrábí samorosty a dřevěné plastiky a příležitostně se podílí na organizaci náročných kulturních akcí, jako například mezinárodních táborů pro romskou mládež.

Hurá, prázdniny

Konečně přišla ta chvíle. Dostali jsme vysvědčení, což pro mě a bráchu Emila znamenalo návrat k babičce a k příbuzným. Před rokem jsme se odstěhovali od naší rodiny do paneláků.

Vlakem jsme odjížděli s rodiči do Karlových Varů a pak do Bochova autobusem. Celou cestu jsme s bráchou prozpívali. Lidem v autobuse se to docela líbilo, protože se na nás usmívali.

Konečně Bochove! Vystoupili jsme a mířili k domu, kde bydlela naše rodina. Už jsme viděli, jak stojí u okna babička a o patro výš strejda. Koukají, jestli nepřijede někdo z rodiny. U nás se na návštěvu nikdo nikdy neobjednával, ale pořád se někdo čekal.

Došli jsme k domu a šli jsme k babičce. Samozřejmě, všichni už tam byli. Otec se usadil ke stolu, kde už seděli strejdové. Máma si sedla mezi tety u kamen a já s Emilem k dětem na ládu. Láda byla velká truhla, kde měla babička své poklady. Strejdové se mě a Emila zeptali, jak se máme a jestli je na nás táta hodný. Pak si povídali dospělí mezi sebou.

Emil se ptal, kde je Kiki. To je také náš bratranec. Eva řekla, že seká dříví na dvoře. Sebrali jsme se a šli jsme za ním. Před dvorem jsme však znejistěli a šli jsme pomaleji.

„Nevíte, je kohout na smetišti nebo je zamčený?“, ptala jsem se. Nikdo nevěděl. Kohouta jsme se všichni kromě strejdy Juruše a Kikiho báli. Vévodil si na hromadě hnoje a nikoho na dvoře nesnesl. Jednou bratranci Slávovi vlétl na hlavu a kloval ho! Měli jsme štěstí, Kiki kohouta zavřel, aby mohl v klidu štípat dříví. Na dvoře jsme se dohadovali, co budeme dělat. Někdo navrhl, že bysme si mohli hrát na Sedm statečných, ale protože na bráchu vyšla role Crise a on ho nechtěl hrát, protože byl plešatý, tak jsme si na Sedm statečných nehráli.

Kiki řekl: „Pavčina šla s jedním raklem na koupák. Mohli bysme je jít pozorovat, ale ještě musíme to dříví složit.“

Dříví bylo konečně složeno a my mohli vyrazit na „koupák“. V dálce před sebou jsme uviděli Kikiho starší sestru Pavčinu, jak se vede s nějakým českým klukem. To bylo něco pro nás! Nenápadně jsme se začali plížit v patách milenecké dvojice. Pavla se s klukem posadila na

trávník pod keřem a my jsme zatím leželi v trávě za druhým keřem. Blondatý kluk cosi povídal o tom, jak bude námořníkem. Zatímco Pavle hladil ruku, kterou měla položenou na noze, nás kousali komáři. Oni dva zřejmě komáry nevnímali. Zrovna když se kluk přibližoval k Pavle, že jí dá pusy, plácnul se Emil do stehna, až to plesklo.

Pavla s klukem se lekli, my se dali do smíchu. Pavla se k nám rozeběhla a křičela něco o parchantech a pohlavkovala nás hlava nehlava. Kluk běžel také a jak byl v ráži, udělil Kiki-mu pohlavek.

V tom se Pavla zarazila, otočila se k blondákovi a vrazila mu facku: „Naše děti mlátit ne-budeš!“

„Vždyť ty je mlátíš taky!“

„Já můžu, ale ty ne!“

Pak se na nás pořádně podívala: „Jééé, Jana a Emil!“ A každému dala pusy, chytla nás za ruku a šla s námi domů pozdravit i naše rodiče. Její *raklo* tam stál, držel si tvář a vyjeveně zíral.

Babička už nás vyčkávala. Najedli jsme se, umyli, zalezli pod duchny a babička zhasla. Ještě jsem slyšela babiččinu tichou modlitbu, ale nedoposlechla...

Čuče d'ivesa aven!

Jaj, ta imar avel odi bachta'li ora! Me the miro phral, o Emil'is, chudňam školakro l'il u džahahas, hoj džaha te dikhel la baba the la famel'ija. Jekh berš oleske, so na samas lenca jekhetane, bo chudňam kher andro panelakos u gejl'am te bešel avrether.

Mašinaha džahas la daha le dadeha Karlovi Varende, odarig le autobusiha Bočovoste. Calo drom me le phraleha gi'avahas. Le gadženge andro autobusus sas amare gi'la pre dzeka, asanas pre amende.

O Bočovos! Imar sam Bočovoste! Gejl'am avri andal o autobusus u džahas kijo kher, kaj bešelas amari famel'ija. Dural dikhl'am amara baba paš e blaka, jekh štokos upreder terdolas paš e blaka o kak – dikhenas, či avel vareko andal e famel'ija. Kij'amende has avka, hoj ňikas na vičinahas anglal, a'le furt pes užarelas, hoj vareko avela.

Avl'am paš o kher u gejl'am kije baba. Savore džene odoj imar sas. O dad peske bešta paš o skamind, kaj bešenas o kaka. E daj bešta maškar o biba kije šparheta. Me le Emil'iha beštam pre lada maškar o čhave. E lada has baro mochto, kaj peske e baba garuvelas peskero

barvaŕipen. O kaka mandar the le Emilistar phučle, sar sam, či o dad hin pr'amende lačo, u paŕis peske o bare džene vakerenas maškar peste.

O Emilis phučla, kaj hin o Kikis – amaro strično phral. E Eva phenda, hoj čhingerel kašta pre dvora. Gejlam pal leste. Sar avahas pašeder kije dvora, imar na sidarahas ajci, bo džahas daraha.

„Čhavale, na džanen tumen, či o bašno hin pro smetiskos vaj či les phandle andre?“ phučavas me. Ňiko na džanelas. Le bašnestar darahas amen savore. Ča o kak Jurušis the o Kikis na daranas. O bašno peske bešelas sar raj pro gunujos u ņikas na kamelas te mukel pre dvora. Jekhvar le bratrancoske, le Slaviske, chuŕiŕa pro šero u đubinelas les andro šero. Sas amen bacht, bo o Kikis le bašnes phandŕa andre, kaj amen te na daravel, kana čhingaha o kašta. Paŕis vakerahas, so keraha dijader. Vareko phenda, hoj šaj amen bavinias pro *Sedum statečnyčh*. Pre miro phral pejŕa te bavinel le Cris, aŕe o phral na kamelas, bo le Cris hin nango šero – ta *Sedum statečnyčh* na bavindam.

O Kikis phenda: „E Pavlina gejŕa racleha pro *koupák*, avas, džas počoral te dikhel, so kola duj džene keren! Aŕe peršo mušinas te sthovel o kašta.“

Sthodam o kašta u geŕam pro *koupák*. Dural dikhŕam le Kikiskera phuredera pheňa, la Pavlina – džalas racleha, ŕikerenas pes vastestar. Jaj, ta kada sas vareso perdal amende! Džahas pindro pal pindrete pal lende, kaj amen te na dikhlen. E Pavla le racleha peske bešte andre čar tel o kraki, amen pašŕuvahas andre čar telal o kraki pre aver sera. Lakero blondakos vakerlas, hoj kamel te avel berariske (namorňikoske). Jov hlaskinelas la Pavla vastestar – u amen chanas o mačhara (komara). Jon talam le mačharen na šunenas. Sar o raklo kamelas la Pavla te čumidel, o Emilis pes pekŕa pal e čang avka, kaj praskinda.

E Pavla le racleha darandŕile – amen chudňam te asal. E Pavla prastandŕila kij'amende, diňa te rakinel, čhinelas amen pal o šere, sar ča birinelas. O raklo tiš chuŕiŕa opre u pekŕa jekh le Kikis.

Sar les e Pavla dikhŕa, mukŕa amen, visaŕiŕa ke peskero blondakos u čhinda les pal o kan: „Ma troma te marel amare čhaven!“

„Soske? Sem the tu len mares!“

„Me len šaj marav, aŕe tu na!“

Ča paŕis dikhŕa lačhes, ko amen sam: „Jaj, sem oda e Jana the o Emilis!“ Sakones čumidňa, chudňa amen vastestar u ŕidžalas amen khere, bo kamelas te privitinel amara da amare dades.

Lakero pirano pes chudelas čhamatar u dikhelas sar dilino.

E baba amen imar užarelas. Chaľam, mordam amen, geľľam tel e duchna u e baba murdarda e elektrika. Paľis mek šundom, sar e baba lokores vakereľ le Devloreha, aľe imar na došundom, bo indraľiľom andre...

Do romštiny přeložila Radka Kováčová

II. ročník romistiky

Dnes bude divadlo

V neděli platilo jedno krásné pravidlo. Po obědě u strejdy Juruše se v jednu hodinu pustilo rádio a všichni jsme poslouchali pohádku. Jednou, zrovna pohádka končila, někdo z dětí hlásil, že od autobusu jde strejda Mikolaj. Všichni jsme se nahnuli k oknu, a opravdu. Vepředu šel strejda s baretem na hlavě, ve vysokých botách a v kalhotách, kterým se říkalo rajtky, a za ním pár kroků šla teta Mara se třemi dcerami.

Strejdu Mikolaje jsme moc rády viděly hlavně my děti. Věděly jsme totiž, že bude divadlo.

Všichni jsme seběhli dolů k babičce. Jen jsme dosedli, už vcházela návštěva. Sestřenice si sedly mezi nás, strejda Mikolaj se strejdou Jurušem ke stolu a teta Mara ke kamnům. Za chvíli přišla teta Arana, teta Irma, strejda Pančo a strejda Šandor. Chyběla tam jenom naše máma – a všichni sourozenci by byli pohromadě.

Pomohla jsem babičce obsloužit rodinu. Prvního jsem obsloužila strejdu Mikolaje, nejen že byl vítanou návštěvou, ale protože byl nejstarším synem babičky. Pak tetu Maru, ta byla nejstarší nevěstou. Ale hlavně to byli moji kmoťi.

A pak jsme my, děti, seděly a čekaly na tu správnou chvíli. A dočkaly jsme se: strejda Mikolaj začal vyprávět a pro nás to znamenalo stěhovat nábytek ze středu do krajů místnosti.

Přesto, že byl strejda malého vzrůstu, potřeboval na vyprávění hodně místa. Své vyprávění doprovázel názornými a velice energickými ukázkami. Vyprávěl, jak byl ve druhé světové válce u partyzánů a pak ve vojenském sboru Ludvíka Svobody v Rusku. Ukazoval názorně, jak byl raněn. Vydal zvuk střely, pak se chytil za nohu a upadl na zem. Chvíli ležel, protože jako omdlel. Pak vyskočil – to už byl jako vyléčený. Pak běhal po místnosti a ukazoval, jak se pral s nepřítelem, nebo jak střílel. Všichni jsme se ponořili do děje tak, jako bychom jej slyšeli poprvé. Když své vyprávění skončil, na důkaz ukázal fotografii, kde opravdu byl mezi vojáky s generálem Ludvíkem Svobodou.

Strejda Mikolaj stejně jako strejda Šandor neuměli romsky. Byli jako malí kluci babičce odebráni a dáni na převýchovu k sedlákům. Proto strejda Mikolaj nosil rajtky a vysoké boty. Ne-

jmenoval strejdu Juruš, ale Jirko, a své ženě neříkal Maro jako my, ale Maruško. Bydlel s tetou v Kozlově, kde měli velký dům a chovali hodně domácích zvířat. Husy, kachny, dvě kozy, dvě prasata, psa a kočky. Pracovali s tetou v místním JZD.

Každé léto si mě brali na týden, protože mě křtili. Moc jsem se k nim těšila, a to ze dvou důvodů:

1. Přijeli pro mě motorkou, která měla takovou lodičku, kde seděla vždycky moje teta. Ale když přijeli pro mě, tak jsem v té lodičce seděla já, a teta za strejdou.
2. Těšila jsem se na všechna ta zvířata, protože jsem je pomáhala tetě krmit.

Strejda Mikolaj byl vypravěč Bohem nadaný. Ještě dnes, po tolika letech, vzpomínám na to divadlo, které nám dětem předváděl.

Adaïves ela teatros

Kurke likerahas amen jekh šukar sokašis. Ko bačis Jurušis mukahas jekh oratar pal o dilos o radijos u šunahas paramisi. So ča e paramisi dophende, vareko le čhavorendar vičinda, hoj khatar o autobusis avel o kak Mikolajis. Savore pes ispidkerdam paš e blaka – čačo! Anglal džalas o bačis, ciracha pro pindre, buchli cholov, so pes vičinelas *rajtki*, pro šero baretos. Trin štar kroki pal leste džalas e bibi Margita the lakere trin čhaja. Le bačis Mikolajis savore džene rado dikhenas, jekhbuter amen o čhave. Džanahas, hoj akana ela teatros!

Prastandilam tele, kaj bešelas e baba. Soča beštam, imar on avenas andre. O strična pheňa peske bešte maškar amende, o bača Mikolajis the Jurušis bešte peske pal o skamind u e nena Mara kijo bov. Maj tiš avla e nena Arana, Irma, o bačis Pančo the o Šandoris. Ča amari daj odej na sas – te odoj ulahas, ta sa phrala pheňa ulehas jekhetane, paš peste.

Pomožindom la babake te sikhavel pativ la familijake. Perše sikhadam pativ le bačiske Mikolajiske the la nenake Marake, bo jov has la babakero jekhpatureder čhavo the joj has lakeri jekhpureder bori. Aľe hlavno has, hoj man bolde.

Paľis amen o čhave bešahas u užarahas, so ela. Doužardam amen. O kak Mikolajis chudňa te vakerel u pre amende has te cirdel sig sig o nabitki, so has maškaral o kher, pre sera paš o fali. Oda jekh, hoj o bačis has cikno – te chudelas te vakerel, kampelas leske but, but than. Vakerelas na ča mujeha, aľe vastenca pindrenca. Delas duma, sar andro dujto svetoskero mariben has maškar o partizaňa u paľis andre Rusiko andro slugadžiko sboros paš o Ludvík Svoboda. Sikhavelas amenge, sar has livimen. Diňa hangos sar pištoľis, paľis pes chudňa pindrestar u peľa pre phuv. Čepo pašlolas sar te meglisaľilahas, paľis chuťila opre,

bo imar sas sastardo. Denaškerlas pal o kher, marlas pes avrethemeskere slugadženca, livinkerlas. Hijaba kaj amen džanahas šeral dojekh lavoro, so delas duma, poravahas o jakha, sar kana šoha te na šundamas leskeri vitezjiko paramisi. Kana dovakerda, sikhada amenge e fotka. Na chochavlas amenge! Pre fotka has maškar o aver murša jov – u paš lende o generalis Svobodas.

O bačis Mikolajis aňi o Šandoris na džanenas romanes. Kana has cikne, ile len o gore la babatar u dine len andre gadžikaňi familija *na převýchovu*. Vaš oda o Mikolajis uravelas o rajtki the o ciracha. Le Jurušis na vičinelas Juruš, sar amen, aľe Jirko, peskera romňa, la Mara, vičinelas Maruško. Bešelas Kozlovoste, has les odoj baro kher, likerlas kachňen, kačken, papiňen, duje buzňen (kozen), duje balen, mačken the rikonen. Jov the e bibi kerenas buťi andro JZD – *jednotné zemědělské družstvo*.

Sako ňilaj somas jekh kurko ke lende. Lenas man ke peste, bo man bolde. Sako berš bara lošaha užaravas, hoj ke lende džava.

1. Jekh – avle vaš mange pre ajsi motorka, so la pre sera has „lodka“. Andre lodka bešelas e bibi. Aľe kana man lidžanas, bešavas andre lodka me u e bibi bešelas palal, pal o bačis.

2. Aver – igen rado dikhavas savore lengere kachňen, papiňen, balen, davas len la nenaha te chal.

O bačis Mikolajis has paramisaris Devlestar. Mek adaďives, pal ajci berš, našti bisterav oda teatros, so amenge le čhavage sikhavelas.

*Do romštiny přeložila Stáňa Miková
I. ročník romistiky*

Paní Krausová

Ráno nás probudilo štrachání. Babička vymetala kamna. Otočila jsem se ještě, zavrtala se do peřiny a spala dál. Podruhé, tentokrát už úplně, mne probudila vůně bílé kávy. Je zvláštní, jak některé vůně dokážou i po mnoha letech vyvolat zcela konkrétní představy. Ta moje je úplně jasná: otočím se, otevřu oči a na židli u postele čekají hrnky s kávou a večka s máslem. Babička kupovala jen večky, protože už neměla žádné zuby. A strejda Juruš mi po ránu přinesl půl-litr podmáslí. Věděl, že je mám ráda.

Po snídani jsme šli s bandaskou a síťovkou do mlékárny. V mlékárně to krásně vonělo. Paní mlékařka nám za korunu nalila do bandasky litr mléka, ukrojila za tři koruny půlku másla a za pět korun nám prodala bochník chleba. Cestou z mlékárny jsme zakokrhali na žebráka

pana Kohoutka a on na nás hrozil holí. Potom jsme potkali slepou a krásnou paní Krausovou s černým psem Aidou.

Paní Krausová vypadala jako královna. Byla vysoká, měla zlaté vlasy vyčesané do zapleteného drdolu. Pozdravili jsme: „Dobrý den, paní Krausová!“

„Dobrý den,“ odpověděla paní Krausová. Aida si nás pamatovala, protože vrtěla ocasem. Paní Krausová nás poznala podle hlasu také a hned se nás ptala, jestli jsme na prázdninách u babičky. Pomohli jsme jí s nákupem domů.

K paní Krausové jsme chodili moc rádi. Bydlela v krásném domě se starožitným nábytkem a my jsme si tu připadali jako na zámku. Ale hlavně: paní Krausová krásně hrála na klavír. Za to, že jsme jí pomohli, nám hrávala. My jsme ji rádi poslouchali a přitom si hráli s Aidou.

Emil si po chvíli sedl k ní a ptal se: „Jak můžete hrát na klavír, když jste slepá? Vždyť na ty klapky nevidíte.“

„Já na klávesy vidět nemusím. Já je poznám podle zvuku.“

„A paní Krausová, proč jste slepá?“ pokračoval Emil.

„Protože mi za války vlétla do očí střepina, když bombardovali naše město.“

„Proč v tak velkém a krásném domě bydlíte sama? Proč nemáte žádnou rodinu?“ ptala jsem se já.

Paní Krausová posmutněla: „Já jsem měla manžela a dvě děti, ale při tom bombardování jsem o ně přišla.“

„Možná kdybyste měla víc než dvě děti, třeba pět jako naše máma, nebyla byste dnes sama,“ řekla jsem jí.

„Možná, že máš pravdu,“ odpověděla paní Krausová.

Pak nám ukázala, jak hraje na klavír i s Aidou. Aida hrála na klapky, vlastně na klávesy, jak říkala paní Krausová, které zněly hlubokým tónem, a paní Krausová hrála na ostatní klávesy. Moc se nám to líbilo. Aida se také nedívala na klávesy. Koukala se na nás.

Potom jsme paní Krausové a Aidě zazpívali my s bráchou. Paní Krausové se to moc líbilo. Říkala nám, že bychom se měli také naučit hrát na nějaký hudební nástroj.

„Který nástroj se vám líbí?“ ptala se nás. Brácha odpověděl, že klavír, a já, že kytara. Paní Krausová nám dala hudební nástroj, který byl podobný kytaře, ale podle slov paní Krausové to byla loutna.

Babička už ohřívala oběd a zlobila se, kde že jsme. Když se dověděla o paní Krausové, pochválila nás.

No, neřekli jsme jí, že jsme se ještě cestou potkali s dětmi od Gašparů, které nám ukazovaly zahradní altán, kde teď v létě mají svou chatu. Trochu jsme jim záviděli, ale našťastí nás

pozvaly, abychom přišli po obědě. A také jsme babičce neřekli, že při točení s bandaskou jsme část mléka vylili a dolili vodou.

Po obědě bylo potřeba naštipat dříví. Kiki nám pomohl a alespoň na tuto chvíli se stal jedním ze sedmi statečných. Na to, že mu bylo teprve osm let, uměl se sekerou zacházet jako dospělý. Kiki měl ještě šest sourozenců a jeho máma byla vdova. A tak dost často mámě pomáhal tím, že chodil sekát dříví starším lidem v okolí, a oni mu za to dávali drobné peníze nebo vajíčka.

Když jsme udělali dříví, řekli jsme si, že si budeme hrát na partyzány. Teta Arana pekla buchty. Vonělo to tak, že to bylo k nevydržení. A tak jsme se jako partyzáni domluvili, že obklíčíme nepřátelskou kuchyni a buchty ukořistíme. Celá akce nakonec skončila nezdarem, protože „fašistická kuchařka“ buchty přinesla na dvorek sama a prý ať si vezmeme. Takovýto nezdar naplánovaného přepadu se ale musel nějak zdůvodnit: „No jasně, lekla se a raději nám buchty vydala bez mučení,“ zněla závěrečná zpráva a my se do nepřátelských buchet mohli pustit bez jakýchkoli výčitek svědomí.

Zbytek dne jsme strávili na „koupáku“. Nic moc jsme z toho ale neměli, protože jsme museli hlídat malé bratrance a sestřenice, aby se neutopili.

Přišel večer a my se ukládali ke spánku. Než jsem usnula, vzpomněla jsem si na paní Krausovou. Bylo mi líto, že zůstala sama. A uvědomila jsem si, jak je dobře, že mám tak velkou rodinu, i když jsme nežili v tak krásném domě jako ona, a že i o to málo, co jsme měli, jsme se museli dělit.

E gori Krausovo

Tosara amen uštaďa macišagos. E baba šulavlas avri o bov. Visaľiľom, zakerďom man andre duchna u pale zasut'om. Masovar man hazdňa opre pachos pal e parňi kaveja. Čudaľinav man, hoj pal ajci berš šaj varesave pachi anen manušeske pre god'i, so čirľa predžid'ila. Dikhav man, sar kada te uľahas adaďives: visaľuvav andro haďos, phundravav o jakha, paš o haďos užaren pro stolkos kučora kavejaha the e večka čhileha. E baba cinavkerlas ča o kovle večki, bo la na has danda. O bačis Jurušis mange tosara anelas jepaš ľitra cmaros, bo džanelas, hoj les rado pijav.

Sar chaľam amaro tosaruno chaben, džahas la dinerkaha the thavuňa taškaha andre thudarňa. Andre thudarňa savoro šukares pachinelas. E thudaňi amenge čhordňa jekh ľitra thud andre dinerka, poťindam vaše jekh koruna, trine korunenge amenge čhindňa jepaš kotor čhil, pandže korunenge amenge bikendňa calo maro. Sar džahas khere, giľavkerďam sar bašno (ko-

hutos) jekhe kudušiske, so pes vičinelas *Koboutek*, u jov amen daravlas bakulaha. Palis di-khlām la šukara gora, la kora Krausovo, the lakera rikoňora, la Aida.

E gori Krausovo dičholas avri sar thagarňi. Has uči, o somnakune bala peske khuvelas upre andre konča. Palikerđam lake: „Lačho d'ives, raňije Krausovo.“

„Lačho d'ives,“ phendā e gori. E Aida amen džanelas, bondārelas la poraha. E gori amen prindžardā pal o hangos, phučelas, či avlām ke baba amare čuče d'ivesende (pro prazňini). Phendām, hoj ha. Pomožindām lake te lidžal lakero cinaviben khere.

Ke gori Krausovo igen rado phirahas. Bešelās andro šukar kher, andre la sas phurikano butoris, amen pes ke late šunahas sar andre diz, andro kaštilis. Jekhfeder has, hoj e gori šukares bašavelas pro klaviris. Amen la šunahas u bavinahas amen la Aidaha.

O Emilis bešta ke gori, phučelas latar: „Sar šaj bašaven pro klaviris, te san kori? Sem na dikhen pro klapki.“

„Me na mušinav te dikhel pro klavesi, me len prindžarav pal o hangos.“

„Raňije Krausovo, soske san kori?“ phučelas mek o Emilis.

„Andro mariben, sar bombardinenas o foros, ta mange andro jakha chuťila o čerepos.“

„Soske andre ajso šukar kher bešen korkori? Soske tumen nane famel'ija?“ phučavas me.

La gorake avla pharo. „Has man rom the duj čhave, a'e sar bombardinenas, ta ačhile murdarde.“

„Može te tumen ulehas buter čhave, phenas pandž, sar amara da, ta na ulanas adad'ives korkori,“ phendom lake.

„Šajel, hoj tut hin čačo,“ phendā oj.

Palis amenge sikhada, sar bašavel pro klaviris la Aidaha. E Aida bašavlas pro klapki – e gori phenlas *klavesi* – so denas avri thule hangi, e Krausovo bašavlas pro aver klapki. E Aida tiž na dikhelas pro klavesi, dikhelas pre amende. Amenge pes kada igen pačinelas.

Palis lake giladām amen, me the o phral. La gorake pes amaro gilaviben tiš igen pačinelas. Phučelas, či bi kamahas te sikhľol pre varesoste te bašavel. O phral phendā klaviris, me phendom gitara. E gori amen diňa bašadi, so dičholas avri maj sar gitara, a'e joj phendā, hoj oda loutna.

E baba thoda te tatol diloskero chaben, sas cholāmen, hoj kaj samas ajci. Sar šunda, hoj samas ke gori Kausovo, ta amen ašarlas.

Na phendām la babake, hoj pes dromeha arakhľām mek le Gašparovo čhavenca, hoj amenge sikhavenas o altanos andre bar, kaj len hin akana ňilaje e chata. Činonoro rušahas, hoj len hin u amen nane, a'e on amen vičinde, kaj te avas ke lende pal o dilos, ta palis imar na rušahas. Aňi kada la babake na phendām, hoj kerahas bengipen, bondārahas la dinerkaha, čhordām avri jepaš thud u jepaš dinerka pherdām le paňeha.

Pal o dilos kampelas te čingerel o kašta. O Kikis amenge pomožinda. Has leske mek ča ochto berš, aľe le tovereha kerlas sar murš. Le Kikis has šov phrala the pheňa, leskeri daj has phivľi. O Kikis lake but pomožinelas, phirelas te čingerel o kašta le phure gadženge, jon les vaše denas love vaj jandre.

Sar čingerďam o kašta, phendám, hoj amen bavinaha pro partizana. E bibi Arana pekelas bokela. Ajsi kedvešno pacha džalas andal e kuchňa, hoj našťi ľikerďam avri. Phendám, hoj te sam partizana, ta demavaha andre kuchňa u o bokela čoraha. Aľe amari vitezjiko akcija skončinda namištes, bo e „fašisticko pekaďi“ anda o bokela pre dvora korkori: „Chan, čhavorale, ča chan čalón,“ phendá šukares.

Ta so samas te kerel? Chahas, mišto na tašľuvahas.

Pal o dilos geľlam pro kupaliskos. Aľe mušinda te del pozoris pre amare cikne strična phralora the pheňora, kaj te na tašľon andro paňi, ta našťi kerahas bengipen, sar kamlamas.

Raťi džahas te sovel. Mange avľa anglo jakha e gori Krausovo. Has mange pharo, hoj ačhila korkori. Phenavas mange, savi bacht amen diňa o Del, hoj amen hin ajsi bari femelija! Save sam bachtale, hijaba kaj na bešas andre ajso šukar, baro kher sar oj, hijaba kaj mušinas te ulavkerel sako kotor maroro maškar ajcidžene.

*Do romštiny přeložila Denisa Miková
I. ročník romistiky*

Překlad povídek do romštiny je volný; tvůrčím způsobem respektuje stylistickou osobitost romštiny.

Michael Beníšek

Indolog Vincenc Lesný a romistika

| Vincenc Lesný |

Minulý rok uplynulo padesát let od smrti významného českého indologa, akademika Vincence Lesného. Tato osobnost je právem pokládána za zakladatele moderní české indologie. Ačkoliv studium sanskrtu a staroindické kultury se v Praze pěstovalo již od devatenáctého století jako součást širšího oboru indoevropské srovnávací jazykovědy, teprve Lesný, který z tohoto prostředí vzešel, obrátil svůj pohled na Indii jako takovou. Jeho zájem se přitom nesoustředil čistě na jazykovědnou problematiku, jak tomu bylo tehdy zvykem, nýbrž i na otázky indických dějin, kultury a náboženství, ba i na tehdejší aktuální sociální a politické problémy. Díky jeho

působení byla po druhé světové válce v Praze nastartována nová éra české indologie, jejíž badatelský zájem o Indii byl mnohem širší a komplexnější než dříve. Jazykové studium sice stále zůstávalo a zůstává základním pilířem indických studií, avšak nesoustředilo se již výhradně na sanskrt. Lesný, a také jeho současník Otakar Pertold, byli prvními českými vědci, kteří se vážně zabývali moderními indickými jazyky, a tím předurčili vývoj soudobé indologie.

Vůdčí postavou nové vědní disciplíny se obvykle stává osobnost, která se začala zabývat novou, do té doby opomíjenou či úplně neznámou oblastí poznávání a toto poznávání uskutečňuje studiem „předmětu“ z jeho nejružnějších hledisek. Proto pro mnohé zakladatele novodobých humanitních oborů je typické široké pole zájmů, jimiž svému oboru dávají život. Z nich si až pokračovatelé zakladatelova díla vybírají specializaci. Z pohledu devatenáctého století bychom tak mohli konstatovat, že Lesný si jako svůj odborný zájem vybral takové stránky indické skutečnosti, které byly do jeho doby vědou opomíjeny. Z dnešního pohledu naopak vidíme Lesného dílo jako nezvykle rozsáhlý záběr mnoha podoborů toho, co indolo-

gii tvoří. A pravděpodobně již žádný jeho nástupce neobsáhl tak široké „indologické“ pole jako Lesný, jehož životní dílo zahrnovalo vedle prací z klasické indologie – tj. studia starých indických jazyků a staroindické kultury – také filologii moderních indických jazyků, zkoumání indické historie, dějiny starších i novějších indických literatur, buddhismus, politickou a sociální problematiku, vztahy Indie a českých zemí, otázky vlivu indického myšlení na Evropu – a také studium romského jazyka i dějin a kultury Romů.

Lesného přitahovala romština jako indický jazyk, romská kultura jako proud vyvěrající z indického pramene a Romové jako lid přicházející ze země pod Himálajem. Poznání romského bytí proto nejspíš vnímal jako jednu složku poznání Indie v celé její co možná nejúplnější komplexnosti.

Lesný nikdy nepřistupoval ke své práci jako badatel odtažený od reality, který předmět svého zkoumání vnímá čistě jako věc bez hlubšího lidského rozměru. Od tohoto schématu typického pro vědce 19. století se naopak odchyloval, a to je jeden z dalších rysů, jenž z něho činí badatele na svou dobu převratného. Lesný byl v kontaktu s živou indickou realitou. Měl mezi Indy své osobní přátele – na prvním místě předního bengálského spisovatele a nositele Nobelovy ceny za literaturu Rabíndranátha Thákura a také pozdějšího prvního ministerského předsedu Indie Džaváharlála Néhrúa. Veřejně vystupoval na obranu Indie a prosazoval její úplnou nezávislost na britském impériu. Své názory publikoval v prvorepublikových novinách a časopisech, v nichž se Indie a jejího boje za samostatnost otevřeně zastával. Na Lesného je tedy možné nahlížet jako na veřejně angažovaného učitele a vědce, kterého k Indii poutal niterný citový vztah.

Ačkoliv ve svých článcích o Romech a romštině používá terminologii i formulace tehdejší doby, přesto ani v nich není náznak po pohrdání či jiném druhu neúcty k romskému lidu. Přirozeně, že by v dnešní romistice byly některé Lesného pasáže vyjádřeny jinými slovy, nicméně posuzujeme-li jeho dílo v kontextu dané doby, spatřujeme Lesného jako skutečného znalce otevřeného hlubokému porozumění.*

* Pozn.red.: Vincenc Lesný užíval tehdy běžného apelativa „Cikán, cikánský“. V tomto článku užíváme etnonymní označení „Rom, romský“ v souladu s požadavkem Romů, vysloveným na I. mezinárodním romském kongrese v Orpingtonu u Londýna v roce 1971. Terminologický posun od apelativa „Cikán“ k autonymnímu etnonymu „Rom“ je patrný i v současné vědě: například název odborného „cikanologického“ časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* (založen 1888) se v roce 2000 změnil na *Romani Studies*. Citujeme-li však, či parafrázujeme-li názory v historickém kontextu Lesného doby, přidržujeme se tehdejšího apelativa „Cikán“.

Život Vincence Lesného

Vincenc Lesný se narodil 3. dubna 1882 v Komárovicích na Moravě nedaleko Moravských Budějovic v rodině drobného rolníka Baltazara Lesného. Po maturitě na gymnáziu v Jindřichově Hradci odešel roku 1902 konat službu k válečnému námořnictvu v chorvatské Pulji. Po návratu roku 1903 se dal zapsat ke studiu sanskrtu a klasické filologie (latiny a řečtiny) na Karlo-Ferdinandově Univerzitě v Praze. Staroindickou a staroíránskou filologii zároveň studoval na pražské německé univerzitě. V oboru indologie byli Lesného učiteli na české univerzitě prof. Josef Zubatý, na německé rakouský profesor Moriz Winternitz – autor třídílné, na celém světě dodnes používané učebnice dějin staroindické literatury.¹

V roce 1907 ukončil Lesný vysokoškolská studia a začal učit češtinu a latinu na pražských gymnáziích. Až do poloviny dvacátého století totiž bylo běžné, že se absolventi vysokých škol nejprve stávali středoškolskými profesory. Během své učitelské kariéry se věnovali také vědeckému bádání a teprve po habilitaci se vraceli na vysoké školy. Tak tomu bylo i v případě Lesného.

V letech 1909 – 1910 odjel Lesný ještě jako středoškolský učitel na studijní pobyt do Oxfordu a Bonnu, kde si doplňoval indologické vzdělání. V Oxfordu se mu dostalo školení i v novoindeckých jazycích. Britská indologie se na rozdíl od kontinentální věnovala studiu moderních indických jazyků již od devatenáctého století, což ovšem bylo ze zcela praktických důvodů. Británie potřebovala vychovávat úředníky, kteří by působili v britských koloniálních službách a tudíž znali jazyky současné Indie. Lesný se z novoindeckých jazyků zprvu zaměřil na hindštinu a maráthštinu. Z hindštiny roku 1911 převeďl do češtiny povídku Ajódhja Singha *Déobála*.² Na poli maráthské filologie publikoval již o rok dříve tehdy průkopnické dílo *Maráthská syntax pádová*,³ ve kterém osvětluje vyjadřování pádových vztahů v jazyce severní části západního pobřeží indického poloostrova a zároveň porovnává se situací ve starších indoárijských jazycích (sanskrtu a prákrtech) i v jiných jazycích novoindeckých (hindštině, paňdžábštině, a také v romštině). Velkou část svého života zasvětil však Lesný bengálštině. Jeho první překlad z bengálštiny do češtiny⁴ byl zároveň prvním přímým převeďením bengálského originálu do evropského jazyka. Z bengálských spisovatelů se obzvláště zabýval

1 M. Winternitz, *Geschichte der indischen Literatur* (C.F. Amelang, Leipzig 1908-1922). Dílo bylo přeloženo do angličtiny a až do nynějška je znovuvydáváno v Indii.

2 A. Singh, *Déobála* (Laichter, Praha 1911).

3 V. Lesný, *Maráthská syntax pádová* (Nákladem F. Šimáčka, Praha 1910).

4 R. Thákur, *Ukázky poesie i prosy* (Nákladem Orientální bibliotéky, Praha 1914).

tvorbou Rabíndranátha Thákura, s nímž ho pojilo hluboké přátelství. Jeho osobě věnoval i jednu ze svých knižních monografií.⁵ Vedle toho překládal ze sanskrtu⁶ a prákrťů.⁷

V roce 1918 se Lesný habilitoval prací *Vývojový stupeň nářečí prákrťských v dramatech Bhásovyých a určení Bhásovy doby*.⁸ V ní na základě jazykového rozboru tehdy krátce objevených her staroindického dramatika Bhásy určil dobu, kdy tento autor přibližně žil. Závěry, ke kterým Lesný dospěl, zůstávají v platnosti dodnes. O šest let později jmenoval prezident republiky Vincence Lesného profesorem Karlovy Univerzity. Na její filozofické fakultě vyučoval poté indologii a také íránistiku až do své smrti. Od roku 1937 do uzavření vysokých škol nacisty vedl fakultu jako děkan. Po válce vedle toho působil i na olomoucké univerzitě, kde se indologie po velmi krátkou dobu taktéž pěstovala.

Indii navštívil Lesný dvakrát – v letech 1922–23 a 1927–28. Poobakrát přednášel na Thákurově univerzitě v bengálském Šántiniketanu. Zbýlý čas po Indii cestoval a poznával její život. O dojmech ze svého prvního pobytu vydal svědectví v knize *Dnešní Indie*.⁹

Na poli kulturních dějin zpracoval historicky zaměřená knižní díla *Duch Indie*¹⁰ a *Indie a Indové. Pouť staletími*.¹¹ Zájem Lesný projevoval i o poznání náboženského života Indie a jejího filozofického myšlení. Zvláště ho oslovil buddhismus, a to jeho théravádový směr reprezentovaný pálijským kánonem a praktikovaný na Cejlonu a v některých zemích Jihoovýchodní Asie. Lesného monografie *Buddhismus*¹² zůstává dodnes jedním ze základních buddhologických děl české literatury.

Vedle čistě odborných prací byla velká část Lesného tvorby charakteru populárně-vědeckého. Lesný usiloval o objektivní a zároveň porozuměním naplněný pohled na Indii u české veřejnosti. Toto úsilí uskutečňoval veřejnými přednáškami i nejrůznějšími články v českých novinových i časopiseckých periodikách. Zároveň byl činným na poli česko-indických vztahů. Stál u zrodu pražského Orientálního ústavu v roce 1927, podnítil vznik jeho Indického

5 V. Lesný, *Rabíndranáth Thákur (Tagore)* (Nákladem J. Šnajdra, Kladno 1937). Kniha byla přeložena také do angličtiny, ale prakticky celý její náklad se ztratil během bombardování Londýna za druhé světové války.

6 Převážně epiku, např.: *Nalah a Damajanti* (Nákladem J. Šnajdra, Kladno 1924).

7 Např. *Dhammapadam. Buddhistická sbírka přípoovědí správného života*. (Symposion, Praha 1947).

8 V. Lesný, *Vývojový stupeň nářečí prákrťských v dramatech Bhásovyých a určení Bhásovy doby* (Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1917).

9 V. Lesný, *Dnešní Indie* (Nakladatelské družstvo „Máje“, Praha 1924).

10 V. Lesný, *Duch Indie* (Státní nakladatelství, Praha 1927).

11 V. Lesný, *Indie a Indové. Pouť staletími* (Orientální ústav, Praha 1931).

12 V. Lesný, *Buddhismus* (Samcovo knihkupectví, Praha 1948); druhé vydání Votobia, Olomouc 1996.

sdružení (1934) a těsně po skončení druhé světové války spoluzakládal dodnes vycházející orientalistický časopis *Nový Orient*, jehož byl prvním šéfredaktorem.

Lesný byl ženat s paní Miladou Lesnou-Krausovou (1889-1961), odbornicí na germánské jazyky, která svůj život zasvětila dánské literatuře a jejím překladům do češtiny. Syn Ivan Lesný (1914-2002) byl předním českým neurologem.

Vincenc Lesný zemřel krátce po svém jmenování akademikem v Praze dne 9. dubna 1953. Duch jeho celoživotního díla však pokračuje v tradici české poválečné indologie, které vtisknul novou podobu.

Romistické práce Vincence Lesného

O Romy a romštinu se Lesný zajímal po celou dobu svého indologického působení. Jeho články zaměřené na některé z romistických témat se objevují mezi lety 1916–1941, v roce 1950 navíc zveřejnil recenzi na jedno zahraniční romistické dílo. Určité ponětí o romštině však musel mít již dříve, neboť v roce 1910 publikoval zásadní studii *Maráthská syntax pádová*, ve které udává mimo jiné několik romských příkladů vybraných jazykových tvarů, a ty srovnává s maráthskými. Tyto příklady vesměs čerpal ze Sowovy práce o západoslovenské romštině,¹³ v citacích se vedle toho objevuje i Ješinova česká romština.¹⁴ Lze proto předpokládat, že prostřednictvím těchto dvou děl se Lesný s romštinou seznamoval.

Za jeho nejpłodnější „romistické období“ lze považovat druhou dekádu dvacátého století, kdy zveřejnil jednu odbornou studii a jeden celkem rozsáhlý český článek o „Cikánech“ a „cikánštině“. Ten již prozrazuje hlubokou obeznámenost s existující „cikanologickou“ literaturou. Do tohoto období se datuje i jeho návštěva osady na jižní Moravě, kde se mu podařilo vedle několika písni zapsat také pohádku. Před rokem 1920 sepsal i svou další studii, která však byla zveřejněna až v roce 1928. Z pozdějšího období Lesného života lze za významný počín považovat přípravnou práci na romsko-českém slovníku. K vydání slovníku však bohužel nikdy nedošlo. Všechny publikované práce z oblasti romistiky proto vyšly jen jako články či statě v odborných časopisech, popřípadě kolektivních dílech. Na následujících řádcích se nejprve zaměříme na jeho odborné německy psané studie uveřejněné v mezinárodních periodikách a teprve poté přejdeme k česky psaným pojednáním.

13 Rudolf von Sowa, *Die Mundart der slowakischen Zigeuner* (Göttingen 1887).

14 Josef Ješina, *Romáři čili Jazyk cikánský* (Fr. A. Urbánek, Praha 1882).

| V. Lesný s Rabíndranáthem Thákurem |

Poprvé Lesný publikoval o romštině studii „Über die langen Vokale in den Zigeunerndialekten“ (O dlouhých samohláskách v cikánských dialektech) uveřejněnou roku 1916 v německém orientalistickém časopise *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Hlavním záměrem této práce je snaha najít možnou spojitost, která by hypoteticky mohla existovat mezi vokalicou kvantitou ve staroindičtině a jejími vývojovými pokračovateli – prákrtskými jazyky – na straně jedné a dnešními romskými dialekty na straně druhé, respektive zjistit, zda nějaká taková spojitost vůbec existuje. Lesný chtěl ověřit platnost tvrzení cikánologů konce devatenáctého století, F. Mikloschiće a R. von Sowy, kteří souvislost mezi délkou samohlásek ve staroindických a jim příbuzných

romských tvarech popírali. Vedle toho Lesný upozornil na nespolehlivost různých prací o romštině, které se tohoto tématu týkají. Poté uvedl tři možnosti, které se mohou při srovnání kvantity vokálů mezi indoárijskými jazyky a romštinou objevit. První možností je situace, kdy dlouhému vokálu ve staroindičtině odpovídá ve všech romských dialektech také dlouhý vokál. Podle Lesného lze tento případ v konkrétních tvarech posuzovat jako zachování původní délky. Jako příklad uvádí mimojiné romské *kālo* „černý“ ekvivalentní staroindickému *kāla-*. Druhou možnost představuje krátký vokál ve staroindičtině reprezentovaný v romských tvarech také krátkým vokálem anebo dlouhým jako náhrada za zjednodušení složeného konsonantu (často prákrtské gemináty – tj. zdvojeného konsonantu). Právě tento hláskový zákon charakterizuje vývoj většiny novindických jazyků (např. staroind. *agni-* > pkt. *aggi-* > hin. *āg*), ačkoliv některé jazyky geminátu zachovávají (paňdžábština – *agg*). Podle Lesného se právě v tomto bodě projevuje nejednotnost jednotlivých dialektů romštiny, která tak trochu jakoby odrážela nejednotnost jednotlivých moderních jazyků Indie. Důležitým rysem romštiny je navíc zachování některých konsonantních skupin, které nevykazují prákrtskou asimilaci. Těm by měl vždy předcházet vokál krátký, přestože staroindičtina může na jeho místě mít dlouhý vokál. A to je případ třetí možnosti. Romština dle Lesného navazuje na prákrtský

hláskový zákon, jenž neumožňuje, aby složenému konsonantu předcházela dlouhý vokál (např. staroind. *kāṣṭha-* > pkt. *kaṭṭha-*, rom. *kašt* „dřevo“). Pokud se dlouhý vokál v tomto případě v romštině přeci jen vyskytne (Lesný uvádí za příklad *pārno* < staroind. *pāṇdu-*), se staroindickým nesouvisí a délka takového vokálu je až pozdější.

Lesného vidění romských samohlásek, jejichž délka by mohla v jistých případech souviset s délkou v ostatních indických jazycích, však již dnes nelze přijmout zcela bez výhrad. Problematickým rysem je v tomto ohledu nesoulad mezi romskými dialekty. Tak například ve východoslovenské romštině není délka samohlásek fonologicky relevantní (nerozlišuje význam slov) a je obvykle vázána na přízvuk, který je v tomto dialektu pravidelně na předposlední slabice. Z toho je zřejmé, že vokalická délka ve východoslovenské romštině na délce ve starších fázích indoárijského jazyka pravděpodobně nezávisí. Žádná jednoznačná souvislost mezi romskou a sanskrtskou, prákrtskou či novooindickou vokalickou délkou neplyne ani z Lesného vlastního jazykového materiálu sebraného mezi moravskými Romy.

Problematice samohlásek zasvětil Lesný i svou druhou odbornou studii o romštině. Článek „Die Vertretung des altindischen (mittelindischen) *a* und *ā* in den europäischen Zigeunersprachen“ (Zastoupení staroindického /stredoindického/ *a* a *ā* v evropských romštinách) vyšel v třetí sérii nejstaršího cikánologického periodika na světě *Journal of the Gypsy Lore Society* (JLGS) v roce 1928. Jeho námětem je vývoj, jakým se ubíral původní nízký vokál ze starších forem indoárijského jazyka do dnešní romštiny. Již v 19. století totiž badatelé zjistili, že původnímu krátkému *a* následovanému jednoduchým konsonantem odpovídá v romštině střední vokál *e*, zatímco původní dlouhé *ā* a také krátké *a*, které stálo před složeným konsonantem (konsonantní skupinou), zůstává v romštině ve své původní podobě jako *a*. Jako příklad první situace může posloužit romské slovo *dženo* vyvinuvší se ze staroindického *jāna-* [vysl. *džana*]¹⁵ „osoba“, případem druhé situace je romské *gav* ze staroindického *grāma-* „vesnice“, ale také *vast* z původního *hast-* (které zachovalo konsonantní skupinu) „ruka“, či *jakh* ze staroindického *akṣi-* přes prákrtskou asimilaci *akḥhi-*, kde u romského tvaru již došlo ke zjednodušení původního konsonantního shluku. Záměrem výše jmenované studie pak bylo objasnění především těch případů, které tomuto hláskovému zákonu neodpovídají. Lesný onu nepravidelnost vysvětluje skrze prákrtské jevy, na které romština většinou svých tvarů navazuje, popřípadě i jevem analogie, během něhož se jistý tvar připodobňuje jinému, čímž dochází k jejich zpravidlení (ačkoliv z historického pohledu se ve skutečnosti může jednat o nepravidelnost ve vývoji).

15 Koncové kmenové *-a-* je v tomto případě irelevantní, nominativ je *janas*, jež se v jistých pozicích mění na *jano*, což se zobecnilo v prákrtech (*janō*).

Lesného „Die Vertretung...“ může dodnes posloužit jako zdroj poznání jednoho z aspektů vývoje romského hláskosloví. Později byla přehodnocena Lesného etymologizace pouze u některých slov (např. romské *čhon* „měsíc“ na str. 182 spojuje se sanskrtským *čandra*-, ačkoliv přímým předchůdcem tohoto úkazu je prákrtské *jonhā* – [vysl. *džonhá*] ze staršího *jyotsnā* – [*džjótśnā*] „měsíční svit“).

Je nepřilíš známou skutečností, že Lesný se měl podílet na kolektivním zpracování obsáhlého díla o romském jazyce zamýšleného jako jeden ze svazků *Grundriß der indo-arischen Philologie und Altertumskunde* (Nástin indoaříjské filologie a nauky o starověku). Tento soubor základních děl z oboru indologie mezi odbornou veřejností známý zkráceně jako *Grundriß* byl založen koncem 19. století německým indologem Georgem Bühlerem. V jeho rámci vycházely práce předních evropských badatelů zaměřené převážně na klasickou indologii (staroindickou filologii). Mnohé svazky *Grundrißu* dodnes nepozbyly na své hodnotě, o čemž svědčí i jejich časté reedice a v některých případech i jinojazyčné překlady. Z jazykových děl *Grundrißu* je namátkou možné zmínit práci MacDonellovu o védské gramatice,¹⁶ Pischelovu gramatiku prákrtských jazyků¹⁷, či, z okruhu novindických jazyků, dílo o sinhalském jazyce a literatuře autora Wilhelma Geigera,¹⁸ které všechny platí za základní příručky svého oboru. O to větší je škoda, že k plánovanému vydání svazku *Grundriß der indo-arischen Philologie und Altertumskunde* o romském jazyce nikdy nedošlo. Hlavním autorem svazku měl být německý indoeuropeista Ernst Kuhn, který v dopise Lesnému datovaném 24. ledna 1917 přizval českého indologa ke spolupráci (1928, str. 177). Lesný měl zpracovat části týkající se historického hláskosloví a flexe romštiny. Článek „Die Vertretung des ai. (mi.) *a* und *ā* in den europäischen Zigeunersprachen“ uveřejněný v *JGLS* byl právě částí Lesného rukopisu pro připravovaný, leč vlivem Kuhnovy smrti v roce 1920 nerealizovaný, *Grundriß* věnovaný romštině.

Neuskutečněn zůstal také Lesného plán vypracovat rozsáhlý slovník české, moravské a slovenské romštiny. Přípravu na slovníku oznámil odborné veřejnosti v roce 1941 ve 12. ročníku pražského periodika *Archiv Orientální* v příspěvku nazvaném „Etymologisches Wörterbuch der Mundart der böhmischen, mährischen und slowakischen Zigeuner – Vorläufige Ankündigung“ (Etymologický slovník nářečí českých, moravských a slovenských Cikánů – předběžné oznámení). Lesný chtěl tímto slovníkem nepřímo navázat na práce Antonína Jaroslava Puchmajera¹⁹

16 Arthur Anthony MacDonell, *Vedic Grammar* (Verlag Karl J. Trübner, Strassburg 1910).

17 Richard Pischel, *Grammatik der Prakrit-Sprachen* (Verlag Karl J. Trübner, Strassburg 1900).

18 Wilhelm Geiger, *Litteratur und Sprache der Singhalesen* (Verlag Karl J. Trübner, Strassburg 1900).

19 A. J. Puchmajer, *Románi Čib. Das ist Grammatik und Wörterbuch der Zigeuner Sprache, nebst einigen Fabeln in derselben. Dazu als Anhang die Hantýrka oder die Čechische Diebessprache* (Fürst-erzbischöfliche Buchdruckerei, Praha 1821).

a Josefa Ješiny o české a Rudolfa von Sowy o slovenské cikánštině z 19. století. Oproti těmto dílům měl nový slovník přinést větší množství lexikálních jednotek, přesnější zachycení významu každého slova a především popis původu a vývoje jednotlivých slov během jazykové historie. Mělo se tedy jednat o slovník v podstatě etymologický. Vedle toho chtěl Lesný úvodem slovníku seznámit veřejnost se zvyklostmi, zaměstnáním i pověrami Cikánů, s jejich etnickým rozdělením, jakož i kulturou kočování. Podle Jana Filipského zůstala tato práce v rukopisu.²⁰

Ve stejném čísle časopisu *Archiv Orientální* vyšla vedle oznámení o přípravě slovníku také Lesného známá studie „Die Zigeuner sind ursprünglich die indischen Dōms – Randglossen zu Lorimers Buch, The Dūmāki Language“ (Cikáni jsou původně indiští dómové – poznámky na okraj k Lorimerově knize *The Dūmāki Language*). Lesný byl jednoznačným zastáncem názoru příbuzenství Romů, blízkovýchodních Domů a kavkazských Lomů s indickou kastou dómů, na které upozorňoval téměř ve všech svých romisticky laděných příspěvcích. Ačkoliv nebyla tato teorie v Lesného době již nikterak nová, čas od času se stále objevovala tvrzení, která romskou-dómskou příbuznost odmítala – obzvláště pak ze strany německého indologa R. Pischela.²¹ Právě jeho argumenty Lesný v úvodu své studie spolehlivě vyvrací.

Hlavním podnětem k sepsání tohoto článku však bylo vydání gramatiky jazyka dūmāki z pera odborníka na jazyky severozápadního cípu indického subkontinentu D.L.R. Lorimera.²² Jazykem dūmāki hovoří skupina dómů usazených v údolí řeky Hunza ve stejnojmenném kraji zasazeném do těžko přístupných oblastí pohoří Karakoram.²³ Většinovým národem v oblasti jsou Burušové hovořící jazykem burušaskí, jimž místní dómové slouží jako kováři a hudebníci. Lesný se za pomoci Lorimerova popisu jejich jazyka snaží zjistit, zda-li by nemohl mezi dūmāki a romštinou popřípadě jinými „cikánskými“ jazyky Asie (tj domárštinou a lomavrenštinou)²⁴ existovat nějaký užší vztah. Vzájemným srovnáváním těchto jazyků, které

20 J. Filipský, „Akademik Lesný – život a dílo.“ in: *Vincenc Lesný a česká indologie* (Karolinum, Praha 1991), str. 29.

21 Pischel argumentoval především skutečností, že Romové jsou árjové a nemohou být tudíž příbuzni s neárijskými dómy. Již samotná tato interpretace postavená na rozlišování árja – neárja je z dnešního pohledu překonaná. Srov. R. Pischel, „Die Heimath der Zigeuner,“ *Deutsche Rundschau*, Band 36 (1883): str. 353–75.

22 D.L.R. Lorimer, *The Dūmāki Language. Outlines of the Speech of the Dōma, or Bārācho, of Hunza* (Dekker & van de Vegt N.V., Nijmegen 1939).

23 Jedná se o oblast na samém severozápadě Indie pod afghánským vakhánským výběžkem, která, ač dle práva náleží Indii, je od konce čtyřicátých let 20. století spravována Pákistánem.

24 Lesný tato novodobá označení ještě neužívá a místo nich užívá tehdy běžné *europäische Zigeunersprache* (romština), *armenische Zigeunersprache* (lomavrenština, což je však v podstatě etnolekt arménštiny) a *südwestasiatische* (popř. *palästinische*) *Zigeunersprache* (domárština).

však staví téměř výhradně na rovině hláskosloví, nakonec dochází k závěru, „...že Ďumáki úzce s cikánskými dialekty souvisí a že je třeba ho počítat k asijské skupině těchto dialektů“.²⁵

Toto Lesného stanovisko však není dnes ze strany badatelů zcela přijímáno. Odborníci v druhé polovině 20. století se začali přiklánět k zařazení Ďumáki mezi dardské jazyky, s nimiž ho spojuje řada společných rysů. K nim patří i ty, které si Lesný někdy vybírá jako důkaz pro spojení s některými „*Zigeunerdialekten*“ (například ztráta aspirace znělých aspirát). Také další Lesného argumenty (například že Ďumáki má stejně jako romština přejatý tvar číslovky osm) nejsou úplně přesvědčivé. Zcela pak chybí porovnání morfologie. To však nic nemění na skutečnosti, že tyto skupiny jsou si etno-sociálně příbuzné a zároveň jsou si příbuzné i s Romy. Pro to konečně mluví i etymologická souvislost mezi etnonymem *Rom* a džátínymem *Ďom(-ba)*, kterou Lesný uvádí hned v prvních řádcích svého článku. V tomto smyslu je tedy třeba nahlížet na Lesného studii jako na jednu z těch, která osvětluje souvislost Romů s indickými dómy.

Na tomto místě stojí za povšimnutí, že zatímco někteří autoři píšící o původu Romů vydvihovali „nízkost“ jejich nejbližších příbuzných, Lesný tak vůbec nečiní. Již bylo zmíněno, že v žádných jeho člancích není stopy po jakémkoliv opovržení – ať už vůči samotným Romům nebo jim blízkým dómům. Postavení dómů v indické společnosti se pak v článku „*Die Zigeuner sind...*“ prakticky nedotýká vůbec. Zmiňuje však některá soudobá místní jména v Indii, která podle něho odkazují na to, „...že dómové byli jednou mocná rasa.“²⁶

O dómech a jejich vztahu k Romům však psal Lesný již o 25 let dříve ve svém českém článku „*Cikáni v Čechách a na Moravě.*“ V něm mimo jiné rozebírá všechny alternativní názory týkající se vztahu Romů k jednotlivým indickým společenstvím (včetně názoru Pischelova) a nakonec dochází k tomuto závěru:

„...*Zdá se mi tedy býti jisto, že naši cikáni jsou původně potomci dávných dómbů. Slovo dómb, jak ještě z paňdžábského dóm = hudebník je vidno, bylo označením třídy, která se obírala a živila hudbou a nebyla nikterak v opovržení.*“²⁷

Tímto jsme se přenesli k Lesného článkům o Romech – jejich jazyce, kultuře a dějinách – psaným v češtině. Na rozdíl od německy psaných studií určených odborné veřejnosti, které se

25 „...daß das Ďumáki eng mit den Zigeunerdialekten zusammenhängt und daß man es zu der asiatischen Gruppe dieser Dialekte rechnen muß.“ V. Lesný, „*Die Zigeuner sind ursprünglich die indischen Dóms,*“ *Archiv Orientální* 12, 1941: 127.

26 „...daß die Dóms einmal eine mächtige Rasse waren.“ V. Lesný, „*Die Zigeuner sind...*“, *Archiv Orientální* 12, 1941: 121.

27 V. Lesný, „*Cikáni v Čechách a na Moravě,*“ *Národopisný věstník československý*, roč. XI (1916): 214.

navíc vždy zabývají jen jedním úzce vymezeným problémem, jsou jeho české práce charakteru popularizačního a otevřené tak širšímu okruhu čtenářů.

Pojednání „Cikáni v Čechách a na Moravě“ vyšlo v Národopisném věstníku československém na pokračování v letech 1916 a 1917. V jeho úvodu nejprve podal Lesný statistické údaje o počtu Cikánů v Čechách a na Moravě včetně přehledu českých obcí, do nichž byli tehdy Cikáni příslušni. Tyto údaje, které rozlišují i mezi usedlými a kočovnými (v Lesného terminologii toulavými) Cikány, mohou dobře posloužit jako jeden ze zdrojů pro případné zpracování dějin Romů v Čechách na počátku 20. století. Následují obecné informace o Romech a jim příbuzných etnických skupinách na Blízkém východě a v západní Asii (tj. o Domech a Lomech). Obzvláštní pozornost věnuje Lesný výčtu povolání jednotlivých skupin. Největší úsek článku však zabírá jeho část „O původu cikánů a cikánštiny“. V něm Lesný analyzuje starší úvahy o egyptském původu Romů, nejstarší doklady jejich pobytu v Čechách včetně citace příslušné pasáže Dalimilovy kroniky, která by se k Romům mohla vztahovat, a obšírně vykládá řecký původ slova „cikán“. Poté popisuje dějiny zkoumání romštiny v 19. století a proces hledání toho indického jazyka, jenž by byl romštině nejbližší. Původ romštiny i samotných Romů shodně s většinou tehdejších badatelů lokalizuje do severozápadní Indie, kde se mluví dardskými jazyky. Na druhou stranu již tehdy Lesný rozpoznal, že evropská romština a jazyk arménských Bošů (Lomů) vzájemně vykazují natolik odlišný charakter, že odchod mluvčích obou těchto jazyků z Indie se musel odehrát v různých vlnách. Jednotlivé „cikánské skupiny“ ve světě si jsou však podle Lesného příbuzné ve smyslu etnosociální spřízněnosti, neboť všechny lze považovat za potomky dómské kasty v Indii (viz výše). Přínosné i pro dnešní romistiku jsou Lesného bohaté odkazy na literaturu.

Zbylá část článku „Cikáni v Čechách a na Moravě“ se věnuje kolonii Vosoudov na jižní Moravě. Přepis pohádky, kterou zde Lesný zaznamenal, spolu s jejím překladem pak vyplňuje pokračování článku v roce 1917. Tomuto oddílu je věnována samostatná část našeho pojednání.

Informace článku „Cikáni v Čechách a na Moravě“ použil Lesný i jako základ pro svou stat „Jazyk Cikánů v ČSR“ uveřejněnou v třetím díle *Československé vlastivědy* (1934). Rozsáhlý sborník *Československá vlastivěda* seznamoval prvorepublikovou veřejnost s různými aspekty kulturního a přírodního prostředí tehdejšího Československa. Svazek třetí mapoval jazykovou situaci. Vedle kapitol věnovaných českému a slovenskému jazyku obsahoval také přehled a základní údaje o jazycích národnostních menšin – rusínštině, charvátštině, němčině, maďarštině, a v poslední kapitole také o romštině. Vincenc Lesný (v obsahu mylně uvedený jako Václav) nastínil v této stati původ Romů a romštiny, trasu jejich migrace do Evropy i základní informace o Romech v Československu. Na rozdíl od svého předchozího český psaného

článku z roku 1916 klade původ Romů již do střední části severní Indie (dnes hindská jazyková oblast) a nikoliv do severozápadní Indie. Odvolává se přitom na zásadní studii R.L. Turnera z roku 1926,²⁸ která vyvrátila starší domněnky hledající původ romštiny v severozápadním (dardském) prostoru. Polemizuje však s Turnerovým názorem, že předci Romů přerušili s centrální indickou oblastí kontakt již v čase před vládou císaře Ašóky. Podle Lesného k tomu muselo dojít později. Toto svoje přesvědčení znovu zopakoval roku 1941 v *Archivu orientálním* v pojednání „Etymologisches Wörterbuch der Mundart...“ Lesný se tak zařadil k té části badatelů, kteří sice přijali Turnerovy závěry o centrálním indoárijském jádru romštiny, ale to, kdy romština svůj mateřský prostor opustila, kladou do doby pozdější.²⁹

Vosoudovští Romové

Vincenc Lesný slovy svých žáků³⁰ stále zdůrazňoval, že badatel by se neměl uzavírat mezi zdi pracovny, nýbrž že by měl poznatky svého bádání popularizovat mezi širokou veřejností. Neuzavírat se vůči okolnímu světu má ve „vědách o národech, jazycích a kulturách“ i druhý rozměr. Ten spočívá v osobním kontaktu s příslušníky kultury, kterou chce vědec poznat. S tím souviselí důraz na získávání primárních informací v terénu oproti sekundárním informacím z literatury jiných autorů. V tomto smyslu je „odborník“ vždy žákem učitele, jenž je nositelem poznávané kultury. Tento přístup byl příznačný také pro Lesného na poli indologie. Ačkoliv mezi Romy nikdy žádný dlouhodobý pobyt neabsolvoval – romistika přeci jen stála na okraji jeho širokých zájmů –, přesto na rozdíl od mnohých jiných pisatelů o Cikánech z 19. století byl s Romy v kontaktu a navštěvoval je v jejich vlastních domovech.

Romskou osadu, kterou Lesný ve druhém desetiletí 20. století³¹ navštívil, nesla jméno Vosoudov. O této kolonii nám zanechal cenné informace v článku „Cikáni v Čechách a na Moravě“ (1916 a 1917), kde vosoudovským Romům věnuje podstatnou část. Tyto informace jsou o to hodnotnější, že se jedná o – byť jen střípkovitý – popis poměrů panujících mezi Romy na Moravě před druhou světovou válkou, kdy je postihla genocida. Je tedy na místě Lesného zprávu o vosoudovské romské osadě parafrázovat.

28 Ralph L. Turner, „The Position of Romani in Indo-Aryan,“ *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, vol.V, no. 4 (1926): 145–189.

29 Srov. Alfred Woolner, „Asoka and the Gypsies,“ *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, Vol. VII (1928): 108–111.

30 Srov. D. Zbavítel, „Vincenc Lesný – popularizátor,“ in: *Vincenc Lesný a česká indologie* (Karolinum, Praha 1991), 57–59.

31 Pravděpodobně roku 1914, jak vyplývá z uvedení věku a roku narození některých Romů.

Osada se nacházela na jižní Moravě v tehdejší dačickém okrese, kde spadala pod obec Kynice. Byl-li tento Vosoudov totožný s oním Vosoudovem, který historik Jindřich Sobotka zmiňuje o 45 let později ve zprávě „Osud první cikánské obce“ v čísle 7/1961 časopisu *Dějiny a současnost*, jednalo se o kolonii v údolí řeky Oslavy nedaleko samotných Oslavan.³² V romistické literatuře se vedle toho vyskytuje i zmínka o moravské obci Bohusoudov. Ctibor Nečas v seznamu vězňů zahynuvších za druhé světové války v Osvětimi udává rodnou obec Bohusoudov u některých osob s příjmením „Ištván“ a „Malik“, což se nápadně kryje s příjmeními obvyklými v Lesným popisovaném Vosoudově.³³ Otázka, jsou-li tedy Lesného Vosoudov, Sobotkův Vosoudov a Nečasův Bohusoudov jednou a toutéž obcí, zůstává otevřená.

Počátky Vosoudova se datují do doby vlády císaře Josefa II. na konci 18. století. Vznik osady je proto možno nahlížet v kontextu tehdejších osvícenských snah o usazení Cikánů, se kterými začala Marie Terezie. Podle Lesného byla roku 1786 část pozemku právě zrušeného jezuitského dvora v Kynicích přikázána dvěma cikánským rodinám. K úplnému usazení Cikánů v oblasti však nedošlo a z Lesného popisu vyplývá, že po celé 19. století měla osada spíše podobu výchozího stanoviště polokočovných Cikánů. Tehdejší starosta Kynic pamatoval i dobu, kdy Romové na okraji přilehlého lesa rozbíjeli stany. V čase Lesného návštěvy již tvořily obydlí vosoudovských Romů tmavé chatrče postavené z prken s nízkou podezdívkou a pobité korou. Lesný uvádí, že ze sta Romů příslušných do Vosoudova jich je velká část stále někde na cestách, což opět upomíná na Romy polokočovní vracějící se pravidelně ze svých cest na jedno místo.

Častými příjmeními vosoudovských Romů byl Malik a Ištván. Lesný tehdy zmiňuje jako hlavní představitele kolonie Františka Malika (nar. 1859) a Václava Ištvána (nar. 1838). Dále podává o vosoudovských Romech následující informace: *„Ač nejraději se mezi sebou žení a vdávají, přece není nic neobvyklého přivést si ženu odjinud. Svatby i pohřby mívají slavné, ale nějakých zvláštních zvyků nelze ani při svatbě, pohřbu ani narození dítěte pozorovati, neboť přijali úplně zvyklosti kraje, v němž byli usazeni. Zřídka jen mívají větší počet dětí než 6. Dříve dávali dětem při křtu s oblibou jména: Tekla, Barbora, Eleonora, nyní dávají v kraji obvyklá jména Marie, Františka apod.“*³⁴

32 Jindřich Sobotka ještě začátkem 60. let dvacátého století konstatuje, že se mu při bližším průzkumu podařilo objevit zděnou podezdívku, zbytek této zaniklé osady. J. Sobotka, „Osud první cikánské obce“, *Dějiny a současnost*, roč. 3, 7 (1961): IV.

33 Ctibor Nečas, „Záznamy o úmrtích moravských Romů v nemocničních zprávách koncentračního tábora Auschwitz I.“, *Bulletin muzea romské kultury*, č. 10 (2001): 64–68.

34 V. Lesný, „Cikáni v Čechách a na Moravě“, *Národopisný věstník československý*, roč. XI (1916): 214.

Nejčastější profesí vosoudovských Romů byl obchod a také dřevorubectví. Ženy tradičně obstarávaly domácnost, chovaly drůbež, vepřový dobytek a kozy. Mladší děvčata často odcházela pracovat jako služebné. Děti navštěvovaly školu ve vesnici Slatiňany vzdálené asi půl hodiny. Z Lesného nezprostředkovaných sdělení tedy jednoznačně vyplývá, že vosoudovští Romové byli integrováni do tehdejší společnosti. To ostatně odpovídá i tomu, co víme o moravských Romech v první polovině 20. století.³⁵ Lesný se nezmiňuje o tom, že by si Romové ve Vosoudově přivydělávali hudbou. Rádi se však „*oddávají bezstarostnému veselí, a proto hoši z okolních vesnic rádi berou dřívky cikánské o svých výročních zábavách k tanci.*“³⁶ Když k tomu připočteme Lesného tvrzení, že „*s nejbližším okolím žijí celkem ve shodě. Nestrání se ho a nepocituji, že by bylo jimi pohrdáno*“,³⁷ můžeme s velkou dávkou jistoty předpokládat, že vzájemné vztahy Romů a neromů v oblasti nebyly nikterak napjaté, ba naopak celkem harmonické.

O duchovní kultuře nám toho Lesný mnoho neříká. Všichni vosoudovští Romové byli křtění, ačkoliv do kostela podle Lesného chodili jen zřídka. O rodinných vztazích, společenském uspořádání se již nedozvídáme nic. K důkladnějšímu poznání nemateriální stránky života společenství je však přeci jen nutný dlouhodobější pobyt, který Lesný ve Vosoudově neabsolvoval. Na druhou stranu se z Lesného popisu zdá, že se vosoudovští Romové již nacházeli v procesu částečné asimilace, což se projevovalo způsobem jejich života, který z velké části kopíroval zvyklosti místní společnosti. Tato asimilace se asi nejvýrazněji projevovala na romských dětech, neboť staří Romové slovy Lesného dokonce litovali toho, „*...že v mládeži dorůstající vymírají již praví cikáni...*“ (str. 215).

Jazykem vosoudovských Romů stále zůstávala romština, ačkoliv z Lesného zpráv se zdá, že do vzájemné komunikace již začala pronikat také čeština a děti údajně znaly romsky méně. Podoba dialektu vosoudovských Romů bude nastíněna na základě folklóru, který Lesný ve Vosoudově zaznamenal.

Pohádka sebraná Vincencem Lesným v romské osadě ve Vosoudově na Moravě byla otištěna v *Národopisném věstníku Československém*, roč. XII (Společnost národopisného musea československého, Praha 1917) na str. 57-63.

Příběh je variantou pohádky zapsané Boženou Němcovou v Národních báchorkách a pověstech pod titulem „Zlá matka“. Nejedná se tudíž o klasickou romskou pohádku s obvyklým

35 Srov. Jana Horváthová – Holomková, „Možnosti integrace na příkladu moravských Romů,“ *Romano džaniben*, 1(1994): str. 8–19.

36 V. Lesný, „Cikáni v Čechách a na Moravě,“ *Národopisný věstník československý*, roč. XI (1916): str. 214.

37 V. Lesný, tamtéž.

| V. Lesný s Džaváharlálém Néhrúem |

schématem „vychytralý Rom přelstí představitele gádžů“. Vypravěč v tomto případě čerpal ze společné studnice příběhů vyskytující se v celém tehdejšími tradičním moravském (i českém) prostředí, z níž čerpala také Božena Němcová. Na rozdíl od literárně upravené verze Němcové je následující ukázka příkladem živého vypravěčského stylu, s četnými dodatky, odbočkami a chybějící logikou. Podoba tohoto příběhu u Němcové a zde

také není zcela identická. Společný je pouze základní motiv a hrubá obsahová kostra, konkrétní postavy a děje jsou naproti tomu odlišné. I tento rys však je (byl) jedním ze základních prvků utvářejících živou lidovou slovesnost.

Značně neustálený a nedůsledný pravopis Lesného zápisu byl mírně upraven. Především byla doplněna aspirace u slov, která ji postrádala. Lesný u týchž slov aspiraci jednou zapsal, podruhé nikoliv – pravděpodobně na základě toho, jak se mu jevila vypravěčova mluva (nedůsledně je v pův. textu *jekhvár* i *jekvár*, *tháren* ale *tárde*, *thódas* i *tódas*, *khére* i *kére*, *bokh* i *bok*, *dukh* i *duk* apod., proto byl přídech doplněn všude, kde chyběl). To platí i pro aspirované *ch*, které Lesný nezaznamenává nikde, ačkoliv jeho existenci v moravské romštině lze předpokládat. Také v jiných případech se v Lesného přepise střídají u stejných slov různé hlásky (*géle* a *kéle*, *prindžárel* a *prindžárdas*, *veša* a *beša* apod.), proto byl i v těchto případech pravopis „fonologizován“. Ponecháno však bylo Lesného označení délek (už jen pro základní informaci o přízvuku a charakteru mluvené řeči).

Pohádku vyprávěl Antonín Ištván.

Éhas ko báre veša jekh virta. Éhas leske čhaj, ale leskeri na has vlasno. Diž pes kamlas te sov-lachárel, tak lakero dad na has rádo.

Pheňdas peskereske pacholkoske, kaj te vičinel Marjanka peha pre mouranka: „De andre mre grasten a e Marjanka džala tuha, odoj la našav. An mange pre ukázka, kaj tuke te paťav – čin lakere vasta avri a lakeri čhib, kaj odova t’avel čáčo, te la našaďal.“

Jov avlas andro veš la Marjankaha; joj ñikostar na džánlas, až avlas andro veš, tak lake pheñdas, so lakero dad pheñdas, kaj lake odova te kerel. Marjanka diñas pes andro roviben. Klečĩndas pro čanga a diñas pes andro roviben. Jov la dikhlas but rádo, ada pacholkos. Tak éhas leske líto, tak pheñdas lake: „Me tuke odova na kerava. O vast tuke mosi te činav, ale čhib na činava. Éhi manca o khúro, činava ada khúroreske e čhib avri, kotróro ánava tre dadeske, jov odoleske pařala. Ale tu ñigdá andr’ada virta ma (j)av. Tro dad te džánlas odova, kaj tut te³⁸ na našadom, tak man našavlas korkóres místico tuke.“ Tak jov gélas khére, ada pacholkos.

A joj pes Marjanka tulinel pal ada báre veša; to džánen, kaj odova akakana náne, har sigeder, angal o berša éhas odova jináč. Tak sigeder o školi auka na has viučená, atoska o dráhi na has, o počti na džanas.

Tak e Marjanka pes pal ada báre veša tulinlas. Sigeder éhas adese veša, že manuš našti lendar talinlas avri a džído vódi aňi odoj andre varehavo hélos n’avlas. Tak e Marjanka pes jekh dives bokhatar tulinlas, áver dives zase ada vešendar našti talinlas avri. E dukh éhi zlo, ale bokh inke horeder. A éhas pro kopci, andro skáli malini nebo jahodi.

Tak bokhatar našti ikerlas a dukhatar takí. Ale e bokh éhi inke horeder. Tak peske pášlo-las, ale vastenca našti. Tak mujeha, so šaj, peske jahoda lebo ada malina, kaj pes te poslĩinel. Trito rat dikhel angal peste svetlos andr’ada veša. Džalas dúreder the dúreder, až avlas paše, dikhlas, že h’odoj diz. Éhas pašal bár, éhas nízká rukha, o phaboňa the o hruški, the bár éhas nízko. Marjanka gélas preko, éhas lake bokh. E dukh éhi zlo, ale e bokh éhi inke horeder. Le vastenca našti, tak le moha činlas phabaj lebo hruška a perlas le mostar lake vohrizkos avri.

Le vastenca našti, tak le mostar lake odova perlas. Har pes nasiťĩndas, tak gélas zas andro veša. Aver rat avlas, užárlas odoj králiskero princos. Éhas e Marjanka andro párne fóti. Vičĩndas pre late o princos: „Ko h’odova.“ Jov pes vozvalĩndas, diñas pes leha andre duma, vakerlas leske, so pes late stajĩndas.

Jov éhas šukár, joj pes leske zalibiňdas. Vičĩndas la peha ke peskero dad the ke peskeri daj a pheñdas: „Dade the daje, me mange la lava romňake.“

Ale leskeri daj the dad pr’odova na kamlas. Ale jov peske na muklas či te phenel a lilas peske la romňake.

Diž éhas laha dúreder, tak joj éhas phári. Diž *měla* t’avel andro kutos, tak pre leste avlas, pro krális, kaj te džal andre kuriben. Jov éhas phúro, tak les zastavinlas leskero čhávo.

Vodsedlĩndas peskere grastes a bešťas pre leste a lilas peha le lurden a gélas andre válka. Les odoj mukaha a dikhaha, so kerela Marjanka.

38 Lesný má nesprávně *kaj tute*.

Jov lake úlas čhávoru sovnakúne kerestoha pro čekat. To has adesi památka mre devles-tar. Čhindas leskero dad pal peskero čhávo lil, že leskeri romňi – úlas lake čhávo sovnakúne kerestoha pro čekat, kaj te „čin amenge pále, havo lav odoleske daha.“

Vodsedlindas o husaris peskere grastes, beštas upre, o činiben lilas, džal pal o princos andro kuriben. Diž o husaris džalas, staviņas pes andre jekh virta; jov na džánlas, že h'odothar e Marjanka. Jov peske diņas te čhivel khóro lovina. O virtaskero lestar phučel, kaj džal; jov leske pheņas, že lidžal le princos o činiben.

Jov leske diņas lovina but te pijel, až pes mátilas. Lilas leske o činiben avri, čhindas činiben áver, ado činiben, so leske lilas, tak les garuņas, th'odova, so jov čhindas, tak leske les thódas andre kavela. A čhindas, har odova te čhinel leskero dad, protože vast sigeder na has auka te prińdžárel har akakana. Čhindas leske: „Amen tuke pheńdam, kaj tuke te na les ade-sa opica cizo, *lesní*; joj tuke porodńņas mačka the džukles, tak amenge čin pále, s'odoleha keraha.“

Tak jov čhindas pále: „Mek úlas sokam, muken odova džido, až avava khére.“

O husaris lilas o činiben, beštas pre peskero grast a džal khére. Staviņas pes zas andre virta. „Pilom jekhvar hijaba, pijava *po druhy zas*.“ Gélas andr'a virta, har pes staviņas *prvně*, auka *po druhy*. Čhindas o virtaskero auka, har lengero čhávo odova te čhinel: „Har ada čhini-ben mandar lena, hned vistavinen hranica kašt, tháren a čhiven odova andre jag.“

Har ada činiben o krális lilas, tak hned leskere jakhendar avsa džanas. Tak odova pheń-das Marjankake. E Marjanka pes diņas andro roviben. Tak phendas: „Me tuke odova na ke-rava, ale činava tuke báro lil andro celo svetos, dava tuha jekha rákla, kaj tuke ada čhávores te lidžal, the lóve tuke leha, so kameha, a buterval tut ma hlasin k'ada diz.

Lilas peske o lóve, co potrebiņas, gélas laha jekh rákli, te lake o čhávores lidžal, kaj náne lake vasta. Géle duj džénora, rakli oda čhávores lidžalas. Paše'da diz éhas báre veša. Har avle andre'da veša, o čhávoru rovelas. Marjanka, leskeri daj, pheņas ráklake: „Padar les avri, de les šuke phérne.“ Rakli les padardas avri a gélas har te pijel páni, a denáštas lóvenca a lileha. Marjanka čhávoreha ačhtas korkóri. Čhávores našti padarel, náne lake o vasta, akakana de-las but bašind a našti les padarel; thóvelas pre leste hérenca – roklenca učhárlas les, te na sapňol. Marjanka akakana rovelas pre leste. Avle ke late³⁹ duj jakara a phučenas: „Hoske ro-ves?“ To na has jakara, éhas Petros a Pavlos. Tak joj lenge pheņas, že éhas laha jekh rákli a že denáštas lake lóvenca a lileha. Tak o Petros o čhávoru⁴⁰ padardas andre a korkóro les li-džalas. Géle andro maškaral veša, odoj éhas luka, pr'oda luka éhas chánik, ale oda čhávoru

39 Lesný má lake.

40 Správně by mělo být *čhávores*.

na has boldo. Phende *Marjance*, že les bolena, „a tu, Marjanko, thov andre vast.“ A har thó-
ďas, éhas lake vast. Pr’oda luka phende: „Marjanka, amen džánas, že sal jekha virtatar, adaj
tuke keraha virta a co tuke lepéreha,⁴¹ tak tuke avla.“ Trďine avri jekh raňóri, čhinde andre
luka – éhas miňďár virta. Oda raňóri dine *Marjance*: „Až džaha varekana adathar, phen: „Har
pro svetos – auka svetostar“ a oda virta pes našlola.“ Akakana pes o Petros našlilas.

Marjanka éhi andre’da virta, no akakana mukaha Marjanka a dikhaha pal o princos, *co*
kerel.

Princos, har avlas khére, tak pes phučtas khére, har pes odova šaj kerdas. Tak *se* zdovje-
ďiňdas, že andr’oda virta o činiben lenas, tak o virtakeres lile a phandle les andre a čhinde
andro celo svetos, kaj pes lela adesi rákli, Marjanka, te miňďár khére ánen.

Paš dúgeder fajla rakhle o rákla, ale Marjanka našti rakhle. Rákla dine andro stariben.

Jekhvar phende⁴² o puráno princos leskere phraleske: „Džaha adadives andr’oda veša pro
šošoja.“ Phirenas pal oda veša celo dives, až ke ratake avlas ke lende buzňi a trďinas len dú-
reder a dúreder andre veša maškaral, až pes kerdas bári káli rat a akakana našti talinen avri
z vešu. A akakana diňas pes andro bašind báro a hromos marlas andro rukha a dikhle anglal
peste⁴³ dud.

Géle k’oda dud, jekh ávreske pheňdas: „Éhi varehavi⁴⁴ *raubiřská* kher, ale než o hromos
marel andre amen, tak džaha andr’oda kher, varekaj pes garuvaha.“ Géle odoj, dikhlas andro
kher o rակlóres a káči, ale jov la na přiňďžárdas, že éhi leskri romňi. Adaja éhas lake o vasta
a leskra romňake na has o vasta. Raťaha dikhlas láches pre lende a Marjanka les přiňďžárdas,
že éhi leskri romňi. Péle peske andro angala a lile peske avri pes čumidel⁴⁵ a mindár bičhade
vaš o hintóva peskeres phrales.

Kana avlas o hintóva, tak Marjanka lepérďas pr’oda raňóri a čhindas andr’oda virta a lepér-
ďas peske: „Har pro svetos, tak o svetostar“. Tak pes našlilas. Bešte andro hintóva a géle khére.
So pes lake šaj kindilahas, tak pes staňidas. The virtakereske a ráklake – tak len thárde.

Tak me kerav paramisi a lende éhas bijav nevi,⁴⁶ me somas také andre bijav, éhas bunta
páňi a bráďik khas.⁴⁷ Me na somas odoj už čirla a pélom až ke mri romňi z *Vosoudova*.

41 Lesný má gramaticky nesprávné *lepéraba*.

42 Mělo by být *pheňdas* – pokud se nejedná o zdvořilostní množné číslo.

43 Lesný má *peske*.

44 Vypravěč měl pravěpodobně na mysli české slovo „chata“ (tak překládá Lesný), a proto užil femininum
varehavi i český tvar *raubiřská*, přestože nakonec užil romské maskulinum *kher*.

45 Mělo by být spíše ...*pes te čumidel*.

46 Femininum opět asi pod vlivem českého feminina „svatba“.

47 Mělo by být obráceně – *bráďik páňi a bunta khas*.

Následující překlad je doslovný, aby co nejvíce zachytil dikci pohádky, byť je to někdy na úkor správné češtiny. Není-li uvedeno jinak, jsou výrazy v závorce doplněné kvůli zpřesnění významu.

Byla u velkých lesů jedna hospoda. (Její hospodský) měl dceru, ale (ta) nebyla jeho vlastní. Když se chtěla vdát, tak její otec nebyl rád.

Řekl svému pacholkovi, aby pozval Marjanku s sebou na mech. „Zapřáhni mé koně a Marjanka půjde s tebou, tam ji zabij. Přines mi na ukázkou, abych ti věřil – vyřízni její ruce a její jazyk, aby to byla pravda, že jsi ji zabil.

Přišel do lesa s Marjankou; ona o ničem nevěděla, až (když) přišla do lesa, tak jí pravil, co její otec řekl, aby jí to udělal. Marjanka se dala do pláče. Klekla na kolena a dala se do pláče. On ji (však) měl velmi rád, ten pacholek. Tak mu (jí) bylo líto, tak jí pravil: „Já ti to neudělám. Ruku ti musím useknout, ale jazyk neuříznu. Je se mnou hříbě, vyříznou tomu hříběti jazyk, (a ten) kousek přinesu tvému otci, on tomu uvěří. Ale ty nikdy do té hospody nechod. Tvůj otec kdyby to věděl, že když jsem tě nezabil, tak by mě zabil samotného místo tebe.“ Tak on šel domů, ten pacholek.

A ona se Marjanka toulá po těch velkých lesích; to víte, že to teď není, jako dříve, před lety to (všechno) bylo jinak. Tak dříve školy takto nebyly, vyučených, tehdy dráhy nebyly, pošty nejezdily.

Tak Marjanka se po těch velkých lesích toulala. Dříve byly takové lesy, že člověk z nich nemohl vyjít a živá duše ani tam na žádné (dosl. nějaké) místo nepřicházela. Tak Marjanka se jeden den hladu toulala, další den zase z toho lesa nemohla vyjít. Bolest je zlá, ale hlad ještě horší. A byly na kopcích, ve skalách maliny nebo jahody.

Tak hladem nemohla vydržet a bolestí taky. Ale hlad je ještě horší. Tak si lehala, ale rukama nemohla. Tak ústy, co mohla, si jahodu nebo malinu (brala), aby se posilnila. Třetí den vidí před sebou světlo v těch lesích. Šla dál a dál, až přišla blízko, viděla, že je tam zámek. Okolo byla zahrada, nízké stromy, jabloně a hrušky, i plot byl nízký. Marjanka (ho) přelezla, měla hlad. Bolest je zlá, ale hlad je ještě horší. Rukama nemohla, tak ústy utrhla jablko nebo hrušku a z pusy jí vypadl ohryzek.

Rukama nemohla, tak z úst jí to padalo. Jakmile se nasytila, tak šla zase do lesa. Další den přišla, čekal tam královský princ. Marjanka byla v bílých šatech. Ten princ na ní zavolal: „Kdo je to.“ Ona se ozvala, dala se s ním do řeči, vyprávěla mu, co se jí stalo.

Ona byla krásná, líbila se mu. Pozval ji k sobě (dosl. s sebou) ke svému otci a ke své matce a pravil: „Otče a matko, já si ji vezmu za ženu.“

Ale jeho matka i otec tomu nechtěli. Ale on si nenechal nic říct a vzal si ji za ženu.

Když s ní byl déle, tak ona byla těhotná. Když měla přijít do kouta, tak na něho přišlo, na krále, aby šel do války. On byl starý, tak ho zastoupil jeho syn.

Osedlal svého koně a sednul na něho a vzal s sebou vojáky a šel do války. Jeho tam necháme a podíváme se, co bude dělat Marjanka.

On se jí narodil chlapeček se zlatým křížem na čele. To byla taková památka od mého pána boha. Napsal jeho otec za svým synem dopis, že jeho žena – narodil se jí syn se zlatým křížem na čele, aby: „Napiš nám zpátky, jaké jméno mu dáme.“

Osedlal husar svého koně, vsedl (na něj), vzal psaní, jde za princem do války. Když ten husar jel, stávil se v jedné hospodě; on nevěděl, že je odtamtud Marjanka. Dal si nalít džbán piva. Hospodský se ho ptá, kam jde; on mu pravil, že nese princovi psaní.

Dal mu hodně piva pít, až se opil. Odebral mu (hospodský) to psaní, napsal psaní jiné, to psaní, co mu vzal, tak to schoval, a to, co on napsal, tak mu dal do torby. A napsal (to), jakoby to psal jeho otec, protože ruku dříve nebylo poznat tak jako nyní. Napsal mu: „My jsme ti řekli, aby sis nebral takovou opici cizí, lesní; ona ti porodila kočku a psa, tak nám odepiš, co s tím máme dělat (dosl. budeme dělat).“

Tak on odepsal: „Ať se narodilo cokoliv, nechte to živý, až přijedu domů.“

Husar vzal psaní, sednul na svého koně a jede domů. Stávil se zase v hospodě. „Píj jsem jednou zadarmo, budu pít po druhý zas.“ Šel do té hospody, jak se stávil prvně, tak po druhý. (A zase to) napsal ten hospodský tak, jakoby jejich syn to psal: „Jakmile to psaní ode mě obdržíte, hned vystavte hranici dřeva, (ji) zapalte a hodte to (dítě) do ohně.“

Když ten král to psaní vzal, tak hned z jeho očí tekly slzy. Tak to řekl Marjance. Marjanka se dala do pláče. Tak (král) pravil: „Já ti toto neudělám, ale napíšu ti velký dopis do celého světa, dám ti jednu dívku, aby ti toho synečka nesla, i peníze si vezmeš, co budeš chtít, a vícekrát se už nehlas k tomuto zámku.“

Vzala si peníze, co potřebovala, šlo s ní jedno děvče, aby jí toho chlapečka neslo, když (Marjanka) nemá ruče. Šly obě, dívka toho chlapečka nesla. Vedle toho zámku byly velké lesy. Když přišly do těch lesů, ten chlapeček plakal. Marjanka, jeho matka, pravila dívce: „Rozbal ho, dej mu suché plínky.“ Dívka ho rozbalila a šla jakoby pít vodu, a utekla s penězi i dopisem. Marjanka se synáčkem zůstala sama. Synáček nemůže zabalit, nemá ruče, teď (začalo) hodně přšet a nemůže ho zabalit; pokládala na něho nohama – sukněmi ho přikrývala, aby nezmoknul. Marjanka nad ním nyní plakala. Přišli k ní dva myslivci a ptali se: „Proč pláčeš?“ To nebyli myslivci, (to) byl Petr a Pavel. Tak ona jim řekla, že s ní byla jedna dívka a (ta) že jí utekla s penězi a dopisem. Tak Petr toho chlapečka zabalil a sám ho nesl. Šli doprostřed lesů, tam byla louka, na té louce byla studna, ale ten chlapeček nebyl pokřtěný. Řekli Marjance, že ho pokřtí, „a ty Marjanko, vlož dovnitř (do té studny) ruku.“ A když (ji) vložila, měla ruku. Na té louce pravili: „Marjanko, my víme, že jsi z jedné hospody, tady ti uděláme hospodu a (na) co si vzpomeneš, tak budeš mít. Vytáhli jeden proutek, sekli do louky – hned byla hos-

poda. Ten proutek dali Marjance: „Až půjdeš někdy odtud, řekni: Jak na světě, tak ze světa a ta hospoda se ztratí.“ Nyní Petr zmizel.

Marjanka je v té hospodě, no teď necháme Marjanku a podíváme se za princem, co dělá.

Princ, když přišel domů, tak se doma ptal, jak se to mohlo stát. Tak se dozvěděl, že v té hospodě to psaní brali, tak hospodskýho vzali a zavřeli ho a napsali do celého světa, kde se vezme taková dívka, Marjanka, ať (ji) hned přivedou domů.

Po delší době našli tu dívku, ale Marjanku nemohli najít. (Tu) dívku dali do vězení.

Jednou pravil starý princ svému (dosl. jeho) bratrovi: „Půjďme dnes do těch lesů na zajíce.“ Chodili po těch lesích celý den, až k večeru k ním přišla laň a táhla je dál a dál doprostřed lesů, až nastala (dosl. se udělala) hluboká černá noc a nyní nemohou z lesa vyjít. A teď začalo hodně pršet (dosl. dalo se do deště velkého) a hrom bil do stromů a spatřili před sebou světlo.

Šli k tomu světlu, jeden druhému pravil: „(To) je nějaká raubířská chatrč, ale než (aby) hrom do nás bil, tak půjďme do toho domu, někde se schováme.“ Vešli tam, uviděli v domě chlapečka a dívku, ale on ji nepoznal, že je (to) jeho žena. Tady měla ruce a jeho žena neměla ruce. Ráno na ně lépe pohlédla a Marjanka ho poznala, že je jeho ženou. Padli si do náručí a začali se pusinkovat a hned poslali svého bratra pro kočár.

Když ten kočár přijel, tak (si) Marjanka vzpomněla na ten proutek a sekla do té hospody a vzpomněla si: „Jak na světě, tak ze světa.“ Tak se (ta hospoda) ztratila. Sedli do kočáru a je-li domů. Co se jí mělo přihodit, tak se stalo. I hospodskému a dívce – tož je spálili.

Tak já končím (dosl. dělám) pohádku a oni měli svatbu velkou, já jsem byl také na (té) svatbě, bylo vědro vody a otýpka sena (?). Já jsem tam nebyl už dlouho a spadnul jsem až ke své ženě z Vosoudova.

Tradiční písně vosoudovských Romů

1.

Romáňi čhajóri
ker mange jagóri
naj tikňi naj bári
tikňi jagóri

1. (varianta na starodávnou, známou píseň)

Romská děvečko,
udělej mi ohýnek
ani malý ani velký
malý ohýnek

2.

Kinava tuke lólo gad
kaj tu man te dikhes rádo
mri romňóri
ma cholár but

Me džava inke jekhvár
andre virta pále
kinava mange
máza pal mázate

Har me maťovava
tak me tuha khélava
har man choláreha
so hi mande lóve
savoro preko pijava!

3.

Trinšel horki kerďom
Beču lenca gelom
šaj tuke kílí kílí
kana nane áver

2.

Koupím ti červenou košili
abys mě měl rád
moje ženuško
nezlob moc

Půjdu ještě jednou
do hospody zpátky
koupím si
máz za mázem

Až se opiji
budu s tebou tančit
až mě rozzlobíš
co mám u sebe peněz
všechno propiji

3.

Třista krádeží (?) jsem učinil
do Vídně s nima odešel
můžeš se veselit (?)
když není jiného

Překlad této písně zůstává nejasný; Lesný nesprávně překládá „beču“ jako „do lesa“, ačkoliv se jedná o směrový lokativ místních jmen, zde ve významu „do Vídně“; slovo „horki“ je obskurní.

Lingvistický komentář k textům

Na první pohled je zřejmé, že romský vosoudovský dialekt patřil do velké skupiny nářečí dnes označovaných jako severocentrální romština. Jazyk nese všechny charakteristické znaky této skupiny, přičemž užší podobnost vykazuje k západoslovenské romštině. To jen potvrzuje názory badatelů, že původní moravská romština byla pokračováním jazyka Romů usedlých na západním Slovensku.

Na následujících řádcích jsou nastíněny některé specifické rysy vosoudovského podnářečí moravské romštiny. Za referenční dialekt je vybrána příbuzná slovenská romština.

Některé hláskoslovné zvláštnosti

- dialekt je pokračováním severocentrálních podnářečí romštiny, která mají tendenci u některých slov měnit iniciální *s-* na *h-*. V rámci středoevropské romštiny je tato tendence tím častější, čím více se postupuje po původních místních (!) romských dialektech na západ. Zatímco ve východoslovenské romštině je tento posun ojedinělý (spona přezenta *hin*), ve spišské romštině častější (už i spona imperfekta *has*), v západoslovenské romštině obvyklý (mj. *har...*) a v sintštině prakticky pravidelný (např. mj. *me hom, tu hal, havoro* atd.). Dialekt vosoudovských Romů stál západněji než západoslovenská, ale východněji než německá romština a posun původního *s-* na *h-* v něm proto charakterizuje větší soubor lexémů:

(*é*)*hi* „je“, (*é*)*has* („byl“)

har „jak“

havo „jaký“ (i ve složeninách typu *varehavo*)

hoske „proč“

Na druhou stranu nepostihla tato změna sloveso „být“ v 1.a 2.osobě (*somas* „byl jsem“, *sal* „jsi“; tvary plurálu se v textech nevyskytují, lze však předpokládat stejnou situaci).

- nevyskytuje se měkké *l'*. Alveolární charakter si laterála zachovává i v případech, kdy u jiných konsonantů dochází k měkčení – např. před koncovkami perfekta, u feminin apod. (*gélas, pilom, lil, lilas, rákli*).
- k palatalizaci občas nedochází ani v jiných případech obvyklých ve slovenské romštině (*dives, tikňi, kinaava*).
- dialekt nenese známky sekundární diftongizace vokálů obvyklé v některých podnářečích slovenské romštiny (*géle, péle, pilom*).
- na rozdíl od některých regionálních variet slovenské romštiny rozlišuje tento dialekt mezi *d'* a *dž* (*phendas – džal, džánlas, džukel*), podobně také zachovává *t'* (*paťala*).
- kmenový sufix participií kořenů zakončených na sykavku nebo afrikátu je *t* nikoliv *l* (srov. tvary perfekt *ačh-t'-as, beš-t'-as, phuč-t'-as*).

Vybrané lexikální zvláštnosti:

- *adeso* (mask.), *adesi* (fem.), *adese* (pl.) „takový“, „taková“, „takové“ (nikoliv *ajso* atd.)
- *akakana* „nyní“ – srov. slov. rom. *akana*, *akanak*, *akanake(s)*
- *atoska* „tehdy“ (Lesný nesprávně překládá „také“, ačkoliv i z kontextu vyplývá význam „tehdy“)
- *bašind* „déšť“ (srov. slov. rom. *brišind*)
- *buzňi* „laň“ (v některých rom. dial. „koza“)
- *či* „nic“ (potvrzuje i Ješina⁴⁸ pro českou romštinu)
- *diz* „zámek“
- *dud* „světlo“ (srov. slov. rom. *vudud*)
- *džukel* „pes“
- *grast* „kůň“ (srov. slov. rom. *graj*)
- *ikerel* „držet“
- *kuriben* „válka“ (vyskytuje se i u Ješiny)
- *khas* „seno“
- *khúro* „hříbě“ – deminutivum od *khuro* „hřebec“
- *lurdo* „voják“; Lesný překládá ak.pl. *lurden* „lid“, z kontextu však vyplývá pravděpodobnější význam „vojáky“. Význam „voják“ pro *lurdo* dokládá i Ješina pro českou romštinu
- *preko* adverbium „přes“, „skrze“, zaznamenáno ve vazbách typu *gélas preko* „přelezla“, *preko pijava* „propiji“
- *phaboňa* pl. „jabloně“ (srov. slov. rom. *phabalína*)
- *rukħ* „strom“ (zaznamenává i Ješina)
- *(te) sapňol* „zmoknout“
- *stariben* „vězení“ – pravděpodobně ze staršího *astariben*; derivát slovesa *astar-el* „chytit“, „zadržet“
- *šošoj* „zajíc“
- *trdel* „táhnout“ (srov. slov. rom. *cirdel*); Lesný zaznamenává ve tvaru perfekta *trďinas* (3.os.sg.) a *trďine* (3.os. pl.); kořen *trd-* potvrzuje i Ješina pro českou romštinu. Morfém *-d'in-* je zjevně pozůstatkem trpného přičestí *din-(o)* od kořene *de-* „dát“. (Sloveso *trdel/cirdel* je původním verbonominálním kompozitem, kde slovesnou část představoval kořen *de*)
- *tharel* „pálit“
- frazeologický obrat *te del andre* „zapřáhnout“ (koně)

48 Ješina, J.: *Slovník česko-cikánský a cikánsko-český jakož i cikánsko-české pohádky a povídky*. Karel Šolc, Kutná Hora 1889.

- sloveso „muset“ je vyjadřováno analytickou vazbou *mosi te* + významové sloveso v příslušné osobě, čísle a čase
- ukazovací zájmeno „to“ je v samostatném postavení zachováno ve své původní nezkrácené podobě *odova* (např. *ko h'odova* „kdo je to“), v přívlastku ho však nahrazují již zkrácené tvary *ada* „tento“ a *oda* „to“.

Velká část uvedených lexémů je typických i pro západoslovenskou romštinu. K ní odkazují i specifické významy některých slov, např.:

- *čang* „koleno“
- *činel* vedle obvyklého „sekat“, „řezat“ také význam „psát“; derivát *čhiniben* „psaní“
- *héroj* „noha“ (u Lesného v instrumentálu *hérenca*)
- *našavel* „zabít“

Rozšířený význam má také lexém *lav* vyskytující se v pohádce ve významu „jméno“

Některá přejatá slova

- *dúgo* „dlouhý“ (v pohádce v komparativu *dúgeder* „delší“)
- *fajla* „doba“
- *fóti* pl. „šaty“
- *hélos* „místo“
- *hintóva* „kočár“
- *inke* „ještě“
- *jakara* (pl.) „myslivci“
- *mouranka* „mech“
- (*te*) *talinen avri* „vyjít“, „trefit ven“
- *virta* „hospoda“; derivát *virtaskero* „hospodský“
- vedle toho velké množství českých výpůjček – např. *ale*, *až*, *celo*, *co*, *diž*, *blas* (imperativ), *boreder* (komparativ), *bruška*, *jináč*, *klečínďas*, *kopci*, *nasit'ínďas*, *nízká*, *pacholkos*, *památká*, *poslňinel*, *potřebiňas*, *skáli*, *stajiňďas*, *svetlos* (paralelně s romským *dud*), *taki*, *už*, *válka* (paralelně s rom. *kuriben*), *vistavinen*, *vobrizkos*, *vodsedlindas*, *vozvaliňďas*, *zalibiňďas*, *zas(e)*, *zlo* atd.

Některé specifické gramatické rysy:

- pravidelné zakončení 3.os.sg.perfekta na *-as* (*diñas, gélas, lilas, phendās* atd.)
- ukazovací zájmena *ada* a *oda* se používají pro maskulina i feminina, také v plurálu, ba i před nepřímými kmeny (*oda virta* „ta hospoda“, *oda raňóri* „ten proutek“, *ada malina* „ta malina“, *pal oda veša* „po těch lesích“, *oda čhávores* „toho chlapečka“, *pr’oda luka* „na té louce“, *ada khúroreske* „tomu hříběti“, *ada vešendar* „z těch lesů“ atd.). Z textu jednoznačně vyplývá, že zatímco zkrácené zájmenné tvary *ada* a *oda* se vyskytují čistě v závislém postavení jako přívlastky, nezkráceného tvaru *odova* se používá v samostatném postavení jako podmětu nebo předmětu. Tento tvar je zároveň zachycen i ve flexi – nepřímý kmen *odoles-* (např. *odoleha* „s tím“, *odoleske* „tomu“)
- také členy *o* a *e* se užívají i před jmény v jiném pádu než nominativu (*o čhávores, o virtaske-res*)
- substantivum *muj* má nepřímý kmen *mos-* (*moha, mostar*), ale občas se vyskytne i pravidelný tvar (*mujeha*)
- archaické vokativy *dade* („otče“), *daje* („matko“)
- vyskytují se ablativní tvary místních adverbii *adathar* (odtud) a *odothar* (odamtud)
- použití sloves 3.třídy (tzv. mediopasív) se nevylučuje s užitím zvrátného zájmena. Tímto jevem vosoudovská romština v podstatě kalkovala češtinu (např. ...*až pes mátilas* „až se opil“, ...*oda virta pes našlola* „ta hospoda se ztratí“)
- občas (ale zjevně nepravidelně) se vyskytuje pádová shoda jména a přívlastku v závislém postavení (*peskereske pacholkoske* „svému pacholkovi“, *peskeres phrales* „svého bratra“)
- obvyklé vyjadřování pojmu „mít“ dativní vazbou (*éhas leske čhaj* „měl dceru“, *éhas lake bokh* „měla hlad“, *éhas lake vast* „měla ruku“, *tuke avla* „budeš mít“, *leskra romňake na has o vasta* „jeho žena neměla ruce“)

Na konci svého pojednání o vosoudovských Romech uveřejnil Lesný dopis, který jedné romské žačce vypadal ve škole z čítanky (1917, str. 63). Dopis je psán bilingvně – část česky (nepodstatné infomace) a část romsky (zprávy soukromého rázu, které měly zůstat případnému neromskému čtenáři utajené). Vzhledem k tomu, že dopis byl psán na začátku 20. století Romkou, která se romsky nikdy psát neučila, uvádíme ho jako zajímavost celý v nezměněné podobě:

Drahy Švagře Játě nastotisickrát Pozdravuju. A toje psaní jsem od tebe obdržela. Tvoje Mila je ve Znojmě ve špitali měla 2 Měsice tak štryjadvacateho Ůnora přide domu. Lojza má robotarnu

a Důfek. Tu čines te amenčas ko paňalo dyť hi prelate pukado že hy e purakry ryna very čaj. A Pepikoskeri pen. Tak me ko paňalo našti čaj kana hy pukado. Me tuke odova reravas me našti čaj ko paňalo. Har has bistrycu tak has lake o čoro ker gindo. La andro čoroker na dena proto že hy pary, fána has palo Tondas. A la dyňas taky vyčinel. Tak že A vela kere. Teavla odoj Pepikos tak te avel vaše ryna.

Otvi děti neměj žádnou starost ty sou v pořatku. Máš pěkný kmotry dyš se otvy děti ani nevíšimaji. Škoda je nazývat že máš kmotry. Zkazuju vás ještě jednou Pozdravujem a vaše ditky. Taky vas pozdravuje fana a Aneška. Zbohem Na Shedanou aš do hrobu tmavého.

Psala vám to Aneška Za n . . . li sem rybila.

Romský text upravený podle dnešních pravopisných předpisů má pravděpodobně následující podobu:

Tu čines, te amen džas ko paňalo.⁴⁹ Diť (*vždyť*) hi pre late phukado,⁵⁰ že hi e phurakeri čaj. A Pepikoskeri phen. Tak me ko paňalo našti džav, kana hi phukado. Me tuke odova reravas (*vakeravas?*), me našti džav ko paňalo. Har has Bistrycu, tak has lake o čoro kher gindo. La andro čoro kher na dena proto, že hi phari, Fana has pal o Tondas. A la diňas taky (te) vičinel. Takže avela khere. Te avla odoj Pepikos, tak te avel *vaše Ryna*.

Přehled publikovaných romistických prací Vincence Lesného:

„Über die langen Vokale in den Zigeunerndialekten.“ *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 70. Band, 1916, str. 417-422.

„Cikáni v Čechách a na Moravě.“ *Národopisný věstník československý*, roč. XI (1916): s. 193-216.

„Cikáni v Čechách a na Moravě.“ *Národopisný věstník československý*, roč. XII (1917): s. 57-63 (dokončení).

„Die Vertretung des ai. (mi.) *a* und *ā* in den europäischen Zigeunersprachen.“ *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series, Vol. VII (1928): s. 177-183.

„Jazyk cikánů v ČSR.“ *Československá vlastivěda. Díl III. Jazyk*. SFINX: Praha 1934, s. 605-612.

„Die Zigeuner sind ursprünglich die indischen Dôms. Randglossen zu Lorimers Buch ‘The Dumāki Language’.“ *Archiv Orientální*, 12 (1941): s. 121-127.

⁴⁹ *paňalo* „starosta“

⁵⁰ *phukado* – pravděpodobně participium ke slovesu *phukavel* „žalovat“, tj. „žalující“

„Etymologisches Wörterbuch der Mundart der böhmischen, mährischen und slowakischen Zigeuner. Vorläufige Ankündigung.“ *Archiv Orientální*, 12 (1941): s. 189-191.

Vedle toho uveřejnil V. Lesný recenzi na romistické dílo:

Uhlik, Rade. *Srpskohrvatko-ciganski Rečnik. Romane alava*. Svjetlost, Sarajevo 1947. Rec.: Lesný, V., *Listy filologické* 74, č.1 (1950): str. 60.

Bohaté informace o osobnosti Vincence Lesného včetně bibliografie obsahuje sborník:

Vincenc Lesný a česká indologie. Velké osobnosti filozofické fakulty Univerzity Karlovy 5. Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha 1991.

Michael Beníšek
III. ročník sanskrtní
II. ročník romistiky

Zusammenfassung

Michael Beníšek: Der Indologe Vincenc Lesný und seine Rolle in der Romistik

Vincenc Lesný, selbst noch stark in der philologisch begriffenen Indienforschung des 19. Jhdts. erzogen, gab dieser Forschungsrichtung einen neuen, weitergefassten Bezugsrahmen. Neben allgemeinen kulturellen, literarischen, sozialen und politischen Aspekten nahm er auch neuere, moderne Sprachschichten ernst. Auch seine Erkenntnismethoden wandten sich nunmehr auch der neuzeitlichen, lebendigen Wirklichkeit zu.

Der am 3.4.1882 in Komárovice in Südmähren geborene Vincenc Lesný studierte Sanskrit und klassische Philologie sowie altindische und altiranische Philologie in Prag, Oxford und Bonn. Er übersetzte aus dem Hindi, schrieb über das Marathi, konzentrierte sich dann aber auf das Bengalische. Er übersetzte viele Werke von Rabin-dranath Thakur und schloss mit diesem eine lebenslange Freundschaft. Er habilitierte 1918, 1937 übernahm er das Dekanat der Prager Karlsuniversität. Neben Forschungs- und Publikationstätigkeit verfasste er Übersichts-werke über die Kulturgeschichte und ein Buch über den Buddhismus, gern wandte er sich auch an die Öffentlichkeit. Er starb am 9.4.1953 in Prag.

Gewisse Kenntnisse im Romanes schlugen sich schon früh in seinen Arbeiten nieder, von 1916 – 1941 tauchte dieses dann regelmäßig in eigenständigen Publikationen auf. 1916 analysierte er den Zusammenhang zwischen altindischen Langvokalen und denen in neuindischen Sprachen incl. dem Romanes durch Erhalt, Ersatz-dehnung oder Verlust. 1928 widmete er sich dann nicht der Vokalquantität, sondern dessen Qualität, dh. der Ent-wicklung des altindischen -a- in -e- im Falle von kurzem -a- vor einfachem Konsonant, während es in den anderen Fällen (kurzes -a- vor Konsonantenclustern, langes -a-) erhalten geblieben ist.

Als anerkannter Kenner des Romanes wurde er dazu berufen, im Rahmen des Sammelwerks "Grundriß der in-doarischen Philologie und Altertumskunde" einen Band über das Romanes mitzuverfassen. Zustande kamen aber letztlich weder dieser noch ein geplantes umfassendes Wörterbuch des böhmischen, mährischen und slowaki-schen Romanes mit detaillierter Bedeutungserklärung, Ethymologie und ethnographischer Einführung.

Er war Zeit seines Lebens Vertreter der Theorie von der gemeinsamen Herkunft der Roma, der Domari des Nahen Ostens und der Lom des Kaukasus von der indischen Kaste der Dom. Seine Argumentation stützte sich dabei auf eine Domgruppe in Nordwestindien, von welcher die spätere Forschung, er selbst eingeschlossen, dann wieder abgekommen ist. Anders als manche seiner Zeitgenossen stellte er die Position der Doms in der in-dischen Gesellschaft nicht wertend dar und erwähnte auch Hinweise auf die einstige Macht des Dom-Volkes. Ent-gegen seinen deutschsprachigen Veröffentlichungen hatten die tschechischen eher populärwissenschaftlichen Charakter.

Sein "Die Zigeuner in Böhmen und Mähren" enthält statistische Angaben über die Roma, ihre Gruppenstruk-tur, Berufsfelder und über ihre Herkunft. Ein bedeutender Teil handelt über seine eigenen Forschungen in der Ro-masiedlung Vosoudov in Südmähren. Im dritten Band der Zeitschrift "Československá vlastivěda" (tschechoslo-wakische Heimatkunde) war er neben Experten für die anderen Minderheitensprachen dazu geladen, das Romanes der gebildeten Öffentlichkeit vorzustellen.

Vom weltfremden Wissenschaftler unterschied er sich in Absicht und Tat sowohl durch seine gemeinbildenden Veröffentlichungen, als auch durch sein wirklichkeitsnahes Erkenntnisstreben. Nicht nur hinsichtlich Indien, sondern auch bei seinen romistischen Arbeiten legte er immer Wert auf hautnahen Kontakt und persönlichen Be-

such bei Trägern der Kultur. Dieser Zugangsweise verdanken wir eine verlässliche Beschreibung der Lebensweise der Roma vor dem Krieg. Er beschrieb auch die Entstehungsgeschichte der Ansiedlung in Vosoudov seit der Zuteilung von Grundstücken an Romafamilien 1786 und die (bis hin zu seiner Zeit) saisonale Verwendungsweise der errichteten Behausungen. Die Roma ernährten sich vom Handel, von der Holzverarbeitung, junge Frauen verdingten sich als Dienstmädchen. Über das Zusammenleben mit der Mehrheitsbevölkerung äußert er sich eher positiv. Über das geistige Leben berichtet er kaum.

Das auf Romanes aufgezeichnete Märchen über den bösen Stiefvater, der sein Kind ermorden lässt, veröffentlichte er ein Jahr nach seiner Monographie über die böhmischen und mährischen Zigeuner. Gegenüber seiner Veröffentlichung wurde die Rechtschreibung, hauptsächlich im Hinblick auf die Aspiration, konsistenz gemacht und im Falle von [čh] wurde dies sinngemäß nachgetragen. Vincenc Lesný veröffentlichte auch ein aufgezeichnetes Lied.

Der veröffentlichte Dialekt ist kaum vom westslowakischen Romanes zu unterscheiden. Beide werden heute zusammen mit dem ostslowakischen Romanes als nördliches Zentralromanes klassifiziert. Innerhalb dieses Kontinuums verfügt Lesnýs Subdialekt über teilweise initiales **h-**, ein geringes Maß an Palatalisierung, einem verschiedentlich nach **-t-** verschobenen Perfektmarker und anderes. Auch Besonderheiten im Lexikon sind vermerkt. Bezgl. der Grammatik ist vor allem die Reihe der Demonstrativpronomen **odova** "dieser" auffällig.

In seiner Publikation über die böhmischen und mährischen Roma veröffentlicht Vincenc Lesný dann noch einen Zufallsfund – den teils in Romanes geschriebenen Brief einer Schülerin. Eine Aktualisierung der Schreibweise mit Interpretation des Inhalts ist beigelegt.

Peter Wagner

Pal e svato Heľenka

Vyprávěla: Ilona Giňová (nar. 1934). Pohádku zná z vyprávění své maminky.
Nahráno v Rokycanech, březen 2004.

Has na has jekh rakľi u joj has igen čorori. Has ajsi čori, hoj pes ladžalas te džal maškar o manuša. Kodi rakľi pes vičinelas Heľenka.

Sako pre late ča sikhavlas, hoj hiňi čhingerďi, meľaľi u mek khanduňi a ňiko la na kameľas te lel andro kher. Kodi rakľi šaj uľa meľaľi, čhingerďi the khandiňi, aľe ajsi šukar has, hoj aňi pro svetos momelaha na arakhľanas.

Džalas kher kherestar, gav gavestar, aľe ňiko la na kamelas, ča pre late vičinenas: „Ča dža, dža tu čavargošina, traden la het kadarig, so ade kamel. Ča bokh the bibacht amenge anel andro kher, traden la het!“

Has lačhe Roma u has Roma, so igen lačhe na has, u jekh Rom phendā: „Ča muken la, den la smirom mi džal svetoha, den la smirom, lakero drom la ľidžala.“

Ta avka džalas svetoha, až sar doavľa andre jekh cikno gavoro. Has odoj jekh čorikaňi famelĵija, so la iľa andre pengero cikno kheroro u dine la te chal the te pijel.

La Heľenka has igen šukar bare kale kandrata bala u sar len hazdňa upre avka, hoj lake dičholas andro muj, ta andal o jakha lake džalas baro lačhiben u šukariben avka, hoj pes takoj sakoneske pačindā. Kole čore Roma lake phenen: „Sem ma dža ňikhaj, ačhuv ade amenca, kade andro kutocis tuke keraha than anglal tute.“

Ta e Heľenka ačhiľa vaj jekh kurko u paľis phendā: „Romale, me džav dureder, aľe užaren pre ma, bo me avava pale u anava tumenge baro hiros.“

O Roma chudle te asal u phenen: „Tu amenge aneħa hiros? Sem dikh pre tute, sar dičhos avri. Šukar sal, o Del tut diňa šukar bala, so olestar te tutar na bijines.“

Kole lavenca e Heľenka geľa peskere dromeħa. Paľis džalas kher kherestar, gav gavestar u vareko lake podiňa kotor maroro u vareko la tradňa het.

But berša denaše u joj avľa pale andre koda cikno gavoro. O Roma bešenas paš e vatra u e Heľenka pes diňa anglal u phenel: „Romale, leperen man?“

O Roma ča dikhenas u na džanenas k'oda.

E Heľenka avľa ťukares urďi, o bala ťukares sphandle a Roma ĉa dikhenas sar diline. Paľis jekh romňi phenda: „Sem oda e Heľenka, kodi ĉhingerďi, meľaľi, khanduňi !!!“

„Dikhen, Romale, tumen mange na paťanas, hoj mek varekana avava.“

O Roma ĉa dikhen pre late u andal o jakha lake o perli peren.

„Sakones, so man dine te chal u te pijel abo laĉhe laveha mange phende, dava perla, aľe koda, ko man ĉidať avri, na diňa man aňi kotor maroro, na dava ňiĉ.“

Le laĉhe Romen diňa perla u paľis geľa het.

Jehh Romňi geľa andro foros u denaťel ko Ćhindo, sikhadať leske e perla u o Ćhindo phenel: „Joj, joj, Romňije, phen mange, keci kames, so kames?“

E Romňi peske cindať khere pherdo chaben u kole Roma, so la tradle het, phende, hoj sar paľis avela, ta o pindre lake ĉumidkerena.

But berťa denaťle a e Heľenka pes pale sikhadať. Takoj, sar la o Roma dikhle, ta lake o pindre gele te ĉumindkerel. E Heľenka phenel: „Romale, preaĉon, ma keren, bo me som tumari daj, thovav pre tumende kerestos, kaj te aven saste, bachtale, kaj pes tumenge ťoha ňiĉ te na aĉhol u rado pes dikhen, aven jekhetane.“

Avka o Roma phende, hoj oda hin amari svato Heľenka, so pre amende del merťisagos.

Zaznamenali a zpracovali:

Denisa, Stanislava a Michal Mikovi

I. roĉňik romistiky

Jan Červenka

**Některá specifika morfologie substantiv v subdialektech
severocentrální romštiny ve slovenských regionech
Kysuce, Turiec a Liptov**

Ve své dizertační práci na téma subdialektů ve zmíněných regionech jsem napočítal nejméně 41 odkazů na Hanu Šebkovou. Knihy, na kterých spolupracovala, používám jako hlavní referenční literaturu, ať už je to slovník (Hübschmannová, Šebková, Žigová 1991), nebo gramatika a učebnice. Ty charakterizuji následovně: „Největším popisem romské gramatiky je Nástin gramatiky slovenské romštiny pro pedagogické účely (Šebková – Žlnayová 1998). S touto knihou úzce souvisí její paralela – učebnice (Šebková – Žlnayová 1999). Poslední dvě jmenované knihy jsou založeny na datech z východního Slovenska a mají i dialektologické poznámky o jiných subdialektech. S nimi budu své poznatky asi nejčastěji konfrontovat. Hlavně pak Nástin gramatiky se dá považovat za extrakt české romistické lingvistiky, kromě rozsahu i proto, že vyšel později než zmíněný slovník, a po dal-

| Martin 1997, zleva Rudo Gregor (v textu označený jako Martin 1), dívka z rodiny, syn Rudo mladší a autor článku Jan Červenka.

Foto Kateřina Simerová |

ším sběru materiálu, a lektorovala ho i autorka a spoluautorka předchozích popisů slovenské romštiny Milena Hübschmannová.“

Děkuju, Hanko...

0. Použitá metoda

Ve své práci, z níž jsem pro tento článek vybral a přepracovávám část týkající se morfologie substantiv, volím následující přístup:

a) V naprosté většině (a to počtní, nikoli množstevní) analy-

zuji přirozenou mluvu, a sice málo strukturované rozhovory vedené na jiná témata než je samotný jazyk. Většinou jde o válečné vzpomínky. Ze souboru se vymyká rozhovor s paní Erikou Pačanovou-Vasasovou z Pribyliny (označenou jako Pribylina1), která souhlasila s postupnou systematickou elicitací veškeré místní slovní zásoby a frazeologie, založenou na Romsko – českém slovníku.

b) K popisu je použit referenční jazyk, a je to slovenská romština, tedy jazyk s poměrně málo vyhraněným standardem. Z psané literatury jde převážně o její východoslovenskou variantu (Lípa, Šebková – Žlnayová, Hübschmannová); dále obraz referenčního jazyka doplňuje moje vlastní znalost a zkušenost, nahrávky z různých oblastí Slovenska, různé publikované texty a přednášky a semináře Mileny Hübschmannové z let 1991-6.

c) Popisován není celý zachycený jazykový systém, nýbrž jsou uváděna pouze specifika nejružnějšího charakteru, čímž nemyslím jen popis lokálních specifik, nýbrž i prvky obohacující popis slovenské romštiny jako celku.

d) Můj text je řazen primárně podle jazykových rovin a dále dle jejich podmnožin až po jazykové jevy, nikoli tedy podle jednotlivých dialektů a poddialektů.

e) Jednotlivé části mají duální povahu: vždy je uveden celkový přehledný popis a rozbor realizace jevu, tedy přehled forem za celý sledovaný region, a následuje kvůli dialektologické přehlednosti výčet jevů včetně citací podle idiolektů, seřazený dle bydliště respondenta směrem od západu k východu. Druhý jmenovaný přehled není pouhým doplňkem: v některých oddílech dokonce dominuje a obsahuje rovněž komentáře jednotlivých jevů.

1. Derivace

Derivaci zde pojímám široce, v podstatě jako slovotvorbu. Vymezuji ji hlavně vůči adaptaci a flexi. (Jinak by do této kategorie nepatřil například onomaziologický plurál).

V oblasti jsem zachytil různé typy derivačních specifík:

Významnou skupinou jevů je záměna substantivizačních sufixů vyhrazených pro derivaci z oikoklitických a xenoklitických¹ slov. Zachytil jsem obojí případy: jak derivaci z přejímek pomocí sufixu *-iben/-ipen* typického pro oikoklitická slova *lacñiben* (láce), tak případ obrácený, tj. používání přípony *-išagos* k derivaci ze slov oikoklitických *vaker-išagos* (mluvení, vyprávění).

Respondentka z Pribyliny rovněž výrazně (a dokonce to artikuluje) dává přednost substantivům vytvořeným z jiných slov substantivizačními sufixy před krátkými formami substantiv, často totožnými s kořenem: preferuje variantu *rušiben*, m. místo *ruš*, f. (hněv), *čoriben*, m. místo *čori*, f. (krádež, kradení); jinde řidší varianta *daripen*, m. je u ní přinejmenším frekvenčně rovnocenná s podobou *dar*, f. (strach).

Z jednotlivostí jmenujme například ne zcela častý onomaziologický plurál *rata* (doslova „krve“ – zn. mnoho krve, krveprolití).

Další příklad slovotvorné derivace je spojení předpony *pra-* s xenoklitickým, ale zažitým *papus* (děd): *prapapus*, m. (pradědeček). Obvykle se ovšem příbuzenské termíny vyjadřují víceslovnými pojmenováními specifikujícími příbuzenský vztah: *le papuskero dad* nebo *la babakero dad* (dědův, resp. babiččin otec), nebo dokonce – je-li to třeba – *le dadeskere dadeskero dad* (otec otcova otce), *le dadeskera dakero dad* (otec otcovy matky), atp.

1 Rád využívám nové termíny Viktora Elšíka: „slova oikoklitická“ pro „slova původní a staré přejímky“ dle tradiční terminologie české romistiky a „slova xenoklitická“ pro tradiční „nové přejímky“. Zmíněné tradiční termíny byly velmi nepohodlné, sváděly k redukci na „původní slova“ a „přejímky“ a obsahovaly pouze etymologické konotace. Hancockovy termíny „slova tematická“ pro oikoklitická a „slova atematická“ pro xenoklitická se příliš neujaly, a obracely rovněž zavedené pojetí tematických a atematických sloves, jak ho známe z obecné lingvistiky. Elšíkovy termíny dle mého dobře zohledňují dvojí zacházení s těmito slovy od adaptace přes flexi až k další derivaci, což je právě téma, které řeším v tomto oddíle.

Přehled výrazů u jednotlivých mluvčích, řazený podle lokalit od západu k východu:

Martin 1 (<Sučany <Sklabinský Podzámok): *sama rata* (spoustu krve, velké krveprolití), **Ružomberok 1** (<Lísková): *lacňiben*, m. (láce – subst. utvořené z přejatého adjektiva sufixem typickým pro derivaci z oikoklitických výrazů), **Liptovský Mikuláš 2**: *prapapus*, m. (praděd), **Pribylina 1**: *vakerišagos*, m. (subst. derivované xenoklitickým sufixem z oikoklitického výrazu: mluva, vyprávění), *čoribnastar*, m.abl. (z kradení). Další příklad uvádím v širším větném kontextu: *Kana vareko mulas, chudlas amen bari dar. Ehas odaj daripen te džal.* (Když někdo zemřel, zmocnil se nás velký strach. Byl to strach tam jít.). *Devleskere deštune* (Boží desatero); *ratĩ*, f. (noc, nečekaný koncovkový tvar bezkoncovkového substantiva, shodný s příslovečnou formou raťi – v noci), *barvališagoha*, m.instr. (derivace sufixem pro xenoklitická slova z oikoklitického základu – s bohatstvím), *chudipen*, m. (vězení, věznění), *amenge hin paťavišagos* (xenoklit. sufix od oikoklit. základu: mezi námi je důvěra), *bašavišagos*, m. (xenoklit. sufix od oikoklit. základu: hraní, hudba).

2. Adaptace

Zachycená problematika adaptace je pestrá. V dokladech najdeme:

- zjednodušování složitých hláskových skupin či přímo složitých slov – nejvýrazněji *o fįjatos* (zřejmě amfiteátr)²
- alternaci mezi přejímkou a citací (code switch) – *možnosť/ možnosťá*, f. (možnost)
- konverzi rodu či čísla – *fajta*, f. *fajtos*, m. (rodina, příbuzenstvo, rod).

Důležitým zjištěním je různost rodů u přejatých lokálních proprií. Šebková a Žlnayová (1999) tvrdí, že „zatímco v *západoslovenské* a *středoslovenské* varietě jsou názvy měst a obcí zásadně rodu ženského, ve *východoslovenské* varietě mohou být i rodu mužského.“ (s.195). Moje zjištění tomu odporují. Konkrétně na Liptově, kde se nesporně ještě mluví varietou středoslovenskou, používají přímo obyvatelé některých měst, a to jak mladší, tak i nejstarší generace, maskulinum: *Ružomberkos* (Ružomberok), *Mikulašis* (Liptovský Mikuláš). Autorky zřejmě pracovaly s daty z jihozápadní části středního Slovenska. Je ovšem také faktem, že tendence přejímat název obce jako femininum sg., tedy tak, jak popisují Šebková se Žlnayová

2 Uvědomuji si, že zařazení tohoto zjednodušování pod problematiku gramatickou je kontroverzní, avšak v romštině jde o jev pravidelný, a lze ho chápat jako přímou součást adaptačního mechanismu. Proto jsem i z přehledových důvodů dal přednost tomuto oddílu před popisem těchto jevů jako fonolexikálních.

vou, je i v mnou sledovaných regionech silná, a to jak na západní straně *Kysuca* (Kysucké Nové Mesto), *Sučaňa* (Sučany), tak na úplném východě území: *Vážca* (Vážec).

Další jevy komentuji přímo v přehledu.

Přehled výrazů u jednotlivých mluvčích, řazený podle lokalit od západu k východu:

Nesluša 2 (<Sučany <Sklabinský Podzámok): *Pozamkos Sklabinsko*, m. (Sklabinský Podzámok), *trapeňis*, m. (trápení), *skineti*, m.pl. (skinhedí), *možnosť/možnosťá*, f. (možnost), **Ružomberok 1** (<Lísková): *Ružomberkostar*, m.abl. (z Ružomberka – toponymum v maskulinu), **Ružomberok 2** (<Liptovský Mikuláš): *Mikulašiste*, m.lok. (v Liptovském Mikuláši), **Liptovský Mikuláš 1** (<Liptovské Revúce): *Švenčina/Onšvenčina*, f. (Osvětim), *Revuci*, pl. (Liptovské Revúce), *Ružomberkos*, m. (Ružomberok), **Liptovský Mikuláš 2**: *Vážcate*, f.lok. (ve Vážci, do Vážce), *peskeri vlast'* (svou vlast – citátové slovo), *povstanie* (povstání – citátové slovo), *Mikulašistar*, m.abl., *Mikulašiste*, m.lok., (z Liptovského Mikuláše, v Liptovském Mikuláši), **Pribylina 1**: *bordel'is*, m. (bordel. Není úplná náhoda, že ze dvou nejfrekventovanějších adaptivních sufixů *-is*, *-os* byl vybrán sufix *-is*. Zřejmě je to ovlivněno předcházející hláskou *l'*), *decembros*, m. (prosinec – zde varianta adaptativního morfému *-os*), *špitála*, f. (nemocnice). Je zajímavé, že snad ve všech mně známých subdialektech slovenské romštiny je toto slovo přejato jako femininum.

Dolkos, phenel pes dolkos? (Dolkos, říká se dolkos?)

Dolkaris. (Dolkaris).

Dolkaris, s'oda hin? (Dolkaris? Co to je?)

Oda dolkos so phenes. Dolkaris. (Ten ‚dolkos‘, co říkáš. Dolkaris.)

Respondentka myslela asi „vdolek“, zatímco otázka zněla na „dolík“. Ukázala se při tom ale zajímavá redundantní přípona *-aris*, vyhrazená většinou pro činitelská substantiva.

Ježiškos, m. (Ježíšek), *vedra*, f. (vědro), *fajtos*, m. (*-x-* respondentčina sestra Otyla: *fajta*, f. rod, rodina, příbuzenstvo), sestra Otyla: *The dvora* (f.) *the dvoros* (m.) *šaj pes phenel*. (I dvora i dvoros může říct. Pozn.: respondentka Erika se pře, že se neříká ani dvora, ani dvoros, ale *placi*), **Východná 1** (<Vážec): *najduch*, m. (zde vok.: žertovná nadávka, pův. nalezenec, nemanželské dítě), **Východná 2**: *kakos*, m. (strýc-nadbytečná adaptativní koncovka k oikoklitickému slovu!), *krestňis*, m. (kmoťr), *košika*, m.pl. (košíky), *krestna*, f. (kmoťra), **Liptovská Teplička 1**: *partizaňis*, m., *partizaňa*, pl. (partyzán, partyzáni), *petal'icis*, m., *petal'ica*, pl. (podkovička, podkovičky), *fijatos*, m. (zřejmě amfiteátr), *nabitki*, m.pl. (nábytek – v romštině většinou jen v plurálu), *te vartinel/ varcinel* (bdít u mrtvého), **Liptovská Teplička 2**: *zlodzejsťvo*, *nenavist'*, *mladeš* (citátová slova).

3. Flexe

3.1. Druhý lokál – direktiv

Stejně jako na západním Slovensku, vyskytuje se i zde „druhý lokál“, který bychom mohli nazvat i „směrový lokál“ nebo „direktiv³“. Šebková a Žlnayová (1998, 1999) tento tvar zmiňují, lokalizují ho na západní a střední Slovensko, ale nijak nepojmenovávají. I v mnou sledovaném regionu se tvar vyskytuje jen u názvů obcí, a rozlišuje směr (1. lokál: *Žilinate* – v Žilině, 2. lokál: *Žilinu* – do Žiliny). Zajímavé je použití 2. lokálu typu *te kerel Košicu* (dělat v Košicích), vyjadřující, že mluvčí do Košic přijede dělat, nebo *Slavošovu, sar hin sklepa*, „ve Slavošově, jak je obchod“, kde je použití zřejmě motivováno představou „když přijedete do Slavošova, jak je obchod“. Výslovnost koncového *u* je spíše dlouhá. Zajímavé také je, že se tento pád vyskytuje i v lokalitách, kde neplatí zásada přejímat názvy obcí jako feminina sg. (například v Pribylině či Liptovském Mikuláši).

Přehled výrazů u jednotlivých mluvčích, řazený podle lokalit od západu k východu:

Nesluša 1: *Martinu* (do Martina), *Žilinu* (do Žiliny), **Nesluša 2** (<Sučany <Sklabinský Podzámok): *Sučaňu* (do Sučan), **Martin 1** (<Sučany <Sklabinský Podzámok): *Sučanu* (do Sučan), **Liptovský Mikuláš 2:** *či Bratislavu keraha, či Košicu keraha* (ať do Bratislavy půjdeme dělat, ať do Košic půjdeme dělat), *gejľam te kerel Taboru* (odjeli jsme dělat do Tábora), **Pribylina 1:** respondentčina matka: *samas Prahu* (byli jsme v Praze), strýc: *Slavošovu, sar hin sklepa* (ve Slavošově, jak je obchod).

3.2. Zkrácená koncovka genitivu

V celém regionu existují jak delší tvary *-kero*, *-gero*, tak kratší *-kro*, *-gro*. Mě zajímala otázka frekvence. Hypotézou je, že směrem od východního Slovenska k západnímu přibývá kratších tvarů. Relevantní sledování ale vyžaduje větší korpus, a nejlépe rozhovor sice metajazykový, ale přímo nezaměřený na tento jev. Ideální na toto pozorování je korpus z Pribyliny. Respondentky při výzkumu lexika mnou předčítané delší varianty opakují v kratších verzích, je tu tedy jasná tendence krátit. Přitom delší tvary v jejich aktivním jazykovém povědomí existují rovněž.

3 Kostić (2004, s. 3) inspirativně navrhuje možnost chápat tento tvar jako příslovečný, tedy jako obdobu českých tvarů *doma* nebo *domů*. K tomu je možno dodat, že i v romštině takové tvary existují, známe celou skupinu adverbíí derivovaných koncovkami archaického lokálu (*-e*) a ablativu (*-aľ*).

Přehled zachycených výrazů:

Pribylina 1: *kaskero* (čí), *Zdenoskro*, (Zdeňkův, krátký a dlouhý tvar se vyskytly brzy po sobě), *Slovakengre* (Slováků), *dugečangengri* (dlouhonohá), *Devleskre* (Boží), *dešti čhaj mra dakri* (desátá dcera mé/své matky), *Devleskero* (Boží – m.), *Devleskre* (Boží – pl.), *dujeberšengro* (dvouletý), *dujuduchengro* (člověk se dvěma srdci, upír; též dujevoďengero, viz Hübschmannová, Šebková, Žigová 1991.)

V následujícím příkladu užívá tazatel nezkrácenou gen. koncovku, zatímco respondentka dává v odpovědi přednost verzi zkrácené.

„(...) *dujevoďengero?* (*Dujevoďengero* / *se dvěma srdci?*)

Sestra Otyla: *Hi, hi, lačhes phenes. (Ano, ano, správně to říkáš.)*

Sestra Erika: *Dujevoďengro, no. (Dujevoďengro – upír, no.)*

Sestra Otyla: *Hi, dujvoďengro hino. (Dosl. je dvojduchý/dvousrdcí.)*

3.3. Problematika koncovek u oikoklitických substantiv

Problematiku pro její různost komentují přímo u jednotlivých případů.

Přehled výrazů u jednotlivých mluvčích, řazený podle lokalit od západu k východu:

Nesluša 1: *dadovja*, m.pl. (otcové – slovenská plurální koncovka k romskému slovu), **Nesluša 2** (<Sučany <Sklabinský Podzámok): *dadovia*, *phure dadovia*, m.pl. (otcové, dědové: slov. koncovka u rom.slova), **Liptovský Mikuláš 1** (<Liptovské Revúce): *mamija*, f.ak. (babičku, synchronní ak. tvar: *mama*. Tvar rozšíření o -ij- považuje Elšík (1997) za archaismus. Feminina zakončená na -i se ve starší romštině takto skloňovala všechna; v severocentrální skupině, do níž patří mnou sledované dialekty, z tohoto stavu zbyla palatalizace u kmenů zakončených na *d*, *t*, *n*, *l* a rozšířené tvary plurálu názvů osob feminina, jako je *rakľija* pl. neromské dívky (apod.), **Liptovský Mikuláš 2:** *mamijaha*, instr. (s babičkou), *angušta*, m.pl. (prsty: palatalizace pro pl. maskulina výjimečná), *grasteske/ grajeske*, m.dat. (koňovi), *grajenca*, pl.instr. (s koňmi), vokativy: (daj, nom.): *mamo!* (mami!), *mami: mami!* (babičko!), *lukesto*, m., *lukeste*, m.pl. (voják, vojáci. Chová se správně jako slovo oikoklitické, oproti Slovníku – Hübschmannová, Šebková, Žigová 1991, kde je uvedeno jako přejímka *lukestos*. Nedorozumění bylo zřejmě způsobeno tím, že bylo slovo zachyceno na jihu Slovenska, kde xenoklitická substantiva maskulina vlivem odpadnutí koncového -s v adaptativním morfému pro maskulinum končí na -o, -i, -u oproti severnímu -os, -is, -us, protože nejsou v základním tvaru k rozeznání od substantiv oikoklitických koncovkových. Slovo pak bylo ve slovníku upraveno do domnělé systémové – „severní“ podoby, **Pribylina 1:** *Romňija* (Romky, manželky), *ando per dukha hin*

tut (v břiše máš bolesti.), *dade!* (otče!), *čhavorale!* (dětičky!), *graja*, m.pl. (koně), *grajenca*, instr. (s koňmi), **Liptovská Teplička 2: *Justin!*** (Justino! Zde už se objevuje „východoslovenský“ vokativ, což souvisí i s tím, že jak ve slovenštině, tak v romštině se už v Liptovské Tepličce používá spíše spišský dialekt. Rád bych zdůraznil, že tento vokativ je přejat z východoslovenských dialektů slovenštiny, kde má – nebo může mít – stejný tvar i nominativ.), **Liptovská Teplička 3 (<Hranovnica): *grajen***, m.pl.ak. (koně: Nezkřácená verze nepřímého kmene).

3.4. Problematika koncovek u xenoklitických substantiv

V tomto pododdílu sleduji mimo jiné varianty plurální koncovky maskulin, která ve slovenské romštině variuje mezi *a* a *i*.

Dále jsem zachytil zajímavé pronikání slovenské plurální koncovky *-ovia* do romských slov. Vyskytlo se už u slova *dad* (otec, viz předchozí pododdíl) a vyskytuje se i u jednoho z nejstarších xenoklitických slov *papus*. Konečně proniká koncovka *-ovia* i do xenoklitických slov slovenského původu. Nabízí se samozřejmě otázka, zda vůbec ještě jde o xenoklitická slova, nejde-li o slova citátová (produkt code-switch). Domnívám se, že jde o slova romská. Jsou totiž plně zapojena v romské větě (což samo o sobě nestačí, mám dost dokladů i na zapojení celých slovenských spojení do romské věty), vyskytují se v sousedství výše zmíněných romských slov se stejnou koncovkou, a domnívám se, že i intonace prozrazuje jejich větší integraci, než je tomu u citátových výrazů (to je samozřejmě hypotéza, kterou by bylo třeba prověřit).

Další skupinou specifik zachycených v tomto pododdílu jsou potom variace v měkčení.

Přehled výrazů u jednotlivých mluvčích, řazený podle lokalit od západu k východu:

Nesluša 2 (<Sučany <Sklabinský Podzámok): *novinari*, m.pl. (novináři), *žandari*, m.pl. (policajti. Častější je koncovka *-a*), **Martin 1 (<Sučany <Sklabinský Podzámok):** *učitelovia* (učitelé. Řádná přejímka, zde se slovenskou koncovkou), **Ružomberok 1 (<Lísková):** *kamarati*, m.pl. (kamarádi. Častější bývá koncovka *-a*), **Liptovský Mikuláš 1 (<Liptovské Revúce):** *partizaňi*, m.pl. (partyzáni. Měkčení), **Liptovský Mikuláš 2:** *papuvja* (dědové. Slov. koncovka plurálu přidaná ke staré přejímce, slovu sice xenoklitickému, ale zažitému). **Pribylina 1:** *čečina*, f.sg., *čečiňi*, f.pl. (jehličí, obojí opakovaně), *politici*, m.pl. (politici. Na otázku, ve které byl užit tvar přitom *politiki*; obojí opakovaně), *apoštolä*, m.pl. (apoštolové), **Liptovská Teplička 1:** *gardistë*, m.pl. (gardisté. Měkčení, plurál je tedy slovenský, protože v romských přejímkách sg. m. se měkčení nevyskytuje, a tudíž by nemělo být ani v plurálu), **Liptovská Teplička 2:** *pradëdkovia*, m.pl., *dëdkovia*, m.pl. (pradědové, dědové. Opět slovenské koncovky u přejatých slov), **Liptovská Teplička 3 (<Hranovnica):** *partizaňa*, m.pl. (partyzáni. Měkčení; sg. pravděpodobně *partizaňis*).

Respondenti

Nesluša 1: Pan Rudolf Gál (Nesluša, manželka: Nesluša 2)

Nesluša 2 (<Sučany <Sklabinský Podzámok): Paní Pavla Gálová (rozená Gregorová, nar. Sklabinský Podzámok, pak s rodinou Sučany, nyní provdaná: Nesluša; manžel: Nesluša 1, bratr: Martin 1)

Martin 1 (<Sučany <Sklabinský Podzámok): Pan Ľudovít Gregor (romsky Rudo, nar. Sklabinský Podzámok, pak Sučany, nyní Martin, sestra: Nesluša 2)

Ružomberok 1 (<Lísková): Paní Františka Pušková (romsky Voda, nar. Lísková, nyní Ružomberok)

Ružomberok 2 (<Liptovský Mikuláš): Paní Ilona Pušková (nar. Liptovský Mikuláš, provdaná Ružomberok)

Liptovský Mikuláš 1 (<Liptovské Revúce): Paní Emília Balážová (nar. Liptovské Revúce, provdaná Liptovský Mikuláš, syn: Liptovský Mikuláš 2)

Liptovský Mikuláš 2: Pan Ivan Baláž (Liptovský Mikuláš; matka: Liptovský Mikuláš 1)

Pribylina 1: Paní Erika Vasasová (Pribylina)

Východná 1 (<Važec): Paní Margita Lacková (nar. Važec, provdaná Východná; kmotřenec: Východná 2)

Východná 2: Pan Jozef Zubaj (romsky Roško, Východná; kmotra: Východná 1)

Liptovská Teplička 1: Paní Justina Štuková (Liptovská Teplička)

Liptovská Teplička 2: Paní Božena ? (Liptovská Teplička)

Liptovská Teplička 3 (<Hranovnica): Paní Mária Oračková (romsky Marína, nar. Hranovnica, provdaná Liptovská Teplička)

Literatura

Elšík 1997: Elšík, Viktor: Towards a morphology-based typology of Romani. In: Matras, Yaron, Peter Bakker & Hristo Kyuchukov (eds.) *The typology and dialectology of Romani*. (= Current Issues in Linguistic Theory, 156.) Amsterdam: John Benjamins 1997. 23-59.

Hübschmannová – Šebková – Žigová 1991: Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: Romsko – český a česko – romský slovník. Praha 1991, Státní pedagogické nakladatelství (2. vyd. reprint 1999, Fortuna)

Kostić 2004: Kostić, Svetislav: posudek na dizertační práci Jana Červenky, Praha 2004, FF UK

Šebková–Žlnayová 1998: Šebková, Hana–Žlnayová, Edita: Nástin gramatiky slovenské romštiny (pro pedagogické účely), Ústí nad Labem 1998, Pedagogická fakulta UJEP

Šebková – Žlnayová 1999: Romaňi čhib, učebnice slovenské romštiny. Praha 1999, Fortuna

Zusammenfassung

Jan Červenka: Einige Besonderheiten der Substantiv-Morphologie in den Subdialekten des nördlichen Zentral-Romanes in den slowakischen Gebieten Kysuce, Turiec und Liptov

Der Artikel basiert auf der unlängst anerkannten Doktorarbeit über die Romanesdialekte in den im Titel angegebenen Gebieten. Die meisten Literaturverweise in der Dissertation bezogen sich auf Arbeiten, die von Hanka Šebková (mit-)verfasst wurden.

Bei der Feldarbeit wurde großen Wert auf eine natürliche Sprache der Befragten gelegt, in nur einer Aufnahme wird nach sprachlichen Details direkt nachgefragt. Inhaltliches Hauptanliegen der Arbeit sind sprachliche Besonderheiten, die den Rahmen des in gewissem Ausmaß bereits beschriebenen und standardisierten ostslowakischen Romanes überschreiten. So wie in den angeführten Beispielen, so sind auch in der ganzen Arbeit die vorhandenen Formen zuerst zusammenfassend erklärt und dann geographisch sortiert einzeln angeführt.

Bezgl. Derivation dokumentiert er Ausnahmen von der Regel, nach der Adjektive nach ursprünglicher und byzantinischer (oikoklitischer) Bildungsweise Abstrakta auf **-ben/-pen** aufweisen, neuere (xenoklitische) Adjektive hingegen auf **-šagos**. Neben Ausnahmen von beiden Regeln verweist er auf eine Sprecherin, die derart abgeleitete (z.B. **rušiben** „Verärgerung“) vor entsprechenden kürzeren (**ruš** „Ärger“) bevorzugt. Die Vorsilbe **pra-** (Ur-) wird in der Region aus dem Slowakischen entlehnt.

Hinsichtlich Adaption sind die Reduktion von Lautgruppen, der Wechsel von Entlehnung und Codeswitch und die uneinheitliche Wahl von Numerus und Genus bei der Übernahme von Ortsnamen bemerkenswert.

Als Beispiele für Besonderheiten in der Flektion wurde eine örtliche Bestimmungsform ausgewählt, die bei allen Deklinationen auf **-u** gebildet wird und die Bewegungsrichtung angibt. Das zweite Beispiel ist der gekürzte Genitiv auf **-kr-** / **-gr-** (Vollform **-ker-** / **-ger-**), der in westlicher Richtung zunimmt. Als drittes Beispiel werden Abweichungen in der Substantivdeklinations von den in der Literatur beschriebenen Mustern aufgezählt, u.a. die vom Slowakischen entlehnte Pluralendung **-ovia**, sowohl in ursprünglichen als auch in Lehnwörtern gebraucht.

Peter Wagner

Petra Dobruská, Martina Kubátová

Bystrany versus Chánov

(Slovensko a Česko – co je společné a co je jiné)

V roce 2003 jsme měly možnost navštívit dvě místa, kde žijí slovenští Romové. První z nich byl Chánov, který leží v Ústeckém kraji v ČR, a druhé byly Bystrany, nedaleko Spišské Nové Vsi v SR. Do Chánova jsme jely třikrát, vždy pouze na jednodenní návštěvu a ve dvou. V Bystranech jsme strávili spolu se spolužáky z romistiky týden.

proč obě místa srovnáváme?

Obě místa jsme navštívily vůbec poprvé a krátce po sobě. Velice na nás zapůsobila. Z obou míst máme zatím pouze první dojmy, které se pokusíme popsat. Po krátkém zamyšlení nad pobytem v obou lokalitách jsme narazily na mnoho stejných a přece odlišných jevů, které nás také dovedly k myšlence pozorovat je dále. Ale hlavně tato dvě místa srovnáváme, protože tu

žijí „stejní“ lidé. Mnoho Romů z Bystran často mluví o svých příbuzných v Čechách a dokonce i přímo v Chánově.

Na obou místech žijí převážně slovenští Romové, ale jejich životní podmínky jsou vlivem historického a kulturního vývoje odlišné. Chánov je „slavné“ české ghetto, ale Bystrany jsou mediálně neznámou osadou, už možná proto, že jsou jednou z mnoha osad na Slovensku. Na první pohled na nás Chánov zapůsobil uzavřenou prázdnotou, která se jen pomalu rozplývá. Je zde spousta lidí na ulici, ale nikdo jakoby nejeví o nic a nikoho zájem, zejména ne o nově příchozího gádže. Dokonce ani děti ne. Možná je to proto, že chánovské sídliště navštěvují pouze policisté, sociální pracovníci, novináři a s těmito osobami nemívají Romové dobrou zkušenost. Ke každému zaujímají a priori odtažitý postoj. V Bystranech je všechno jinak. Osadou nelze projít bez přátelského dialogu či pozvání na kávu nebo na pořádný oběd. Chánovem lze tedy chodit křížem krážem a nikdo s vámi ani nemusí promluvit. Nicméně o vás, stejně jako v osadě, všichni dávno vědí. V Chánově jsme ani nestačily odpovědět na položenou otázku, odkud jsme. S odpovědí nás předběhl chlapec, kterého jsme dosud neviděly. V Bystranech, pokud jsme někoho hledaly, stačilo říct jméno, popř. krátký popis a hned jsme věděly, kde je, co dělá a co jedl. Tomu se u nás prý říká „romské rádio.“

bydlení:

Chánov je pravděpodobně jedno z nejhorších sídlišť u nás, několik panelových domů na okraji města je v zoufalém stavu. Skrze některé domy vidíte na krajinu za sídlištěm. Všude kolem se povalují odpadky, některé domy jsou podmačené a celý objekt je smutně šedý. Tím, že si vás lidé tolik nevšímají, máte více času si prostor dobře prohlédnout a emoce, které ve vás vyvstanou, asi nebudou příliš pozitivní. Způsob bydlení v Bystranech je odlišný. Osada je tvořena třemi řadami domků, od dřevěných chatrčí až po solidní dvoupatrovou rodinnou zástavbu. V Bystranech jsou také dvě bytovky, které mají obdobný ráz jako bytovky v Chánově. Téměř za každým domem je umístěn suchý záchod. V Bystranech ani na chánovském sídlišti neteče teplá voda, a proto jsou hygienické podmínky obdobné.

první kontakt:

Navázání prvního kontaktu bylo velmi odlišné. Zatímco v Chánově jsme bloudily ulicemi a pokoušely se horko těžko navázat komunikaci, nejprve s dětmi, a poté i s dospělými, v Bystranech šlo všechno hladce. Situaci jsme měli ulehčenou tím, že právě probíhala zkouška jednoho z bystranských tanečních souborů, na kterou jsme byli pozváni. Přišli jsme do kulturního domu a ihned nám byly nabídnuty všechny židle a lavičky. Když v průběhu vystoupení jedna lavička pod váhou dvou spolužáků praskla, atmosféra se návalem smíchu

rychle uvolnila. Naše zjevné nadšení z vystoupení souboru vyvolalo o to větší snahu tanečníků a hudebníků. Na závěr jsme byli i my vyzváni na podium, abychom předvedli naše „umění“. Všichni jsme se viditelně styděli a trapně schovávali jeden za druhého. Nakonec jsme zazpívali *Ušti mamó* a tato písnička se stala hymnou pobytu. Ani nevíme jak, ale najednou na pódiu stáli úplně všichni ze sálu a společně jsme tancovali, zpívali a opravdu se skvěle bavili. Ke komunitnímu centru, ve kterém jsme bydleli, jsme se nevraceli jako velká oddělená skupina, ale v malých hloučcích s novými kamarády.

jazyk:

Po úvodním hromadném vstupu přímo do osady jsme se začali postupně rozptylovat do jednotlivých rodin. Naše pětičlenná dívčí skupina se usídlila v hudební rodině u Rybany, v horní části osady. Nejprve jsme přijaly pozvání na kávu od její nevěsty – *terňi borri*. V domku byla vzápětí téměř

celá rodina a všichni se s námi bavili a převážně romsky. Během týdne jsme si všimly drobných dialektních rozdílů, např. v lexikální oblasti upřednostňovali tato slova: místo pro nás běžnější *sas* (byl) užívali *has*, *te asal* (smát se) – *te hasal*, *e bertena* (vězení) – *e herešta*, ve výslovnosti jsme zaznamenaly změnu *d* v *dž* [*dřives*–*džřives* (den)], *t* v *č* [*pačiv*–*pačiv* (úcta), *bučiv*–*bučiv* (práce)] dále více užívali *upre* než *opre* (nahoru) a *hi* – ano. V Bystranech je romština běž-

| V Bystranech
Foto P. Dobruská. |

| Bystrany.
Foto P. Dobruská. |

ným komunikačním jazykem a vyjadřování ve slovenštině je pro dospělé, natož pro děti nepřirozené. Často jsme se setkaly s tím, že mluvčí přecházel spontánně ze slovenštiny do romštiny, ve které hovor pokračoval. Pokud jsme mluvily česky či slovensky, tak nám předškolní děti v podstatě nerozuměly. V Chánově je naopak komunikačním jazykem, alespoň dle naší zkušenosti, čeština. Romštinu jsme slyšely jen zřídka, ale nemůžeme říct, že by ji místní Romové neznali. Podle jejich slov své děti romsky učit nechtějí, k ničemu jim prý romština není. Znatelný odklon od romštiny je vidět i v tom, že o sobě často mluví jako o Cikánech, kdežto bystranští jako o Romech. Bystranští si většinou romštiny cení a považují ji za vlastní, ničím nenahraditelný jazyk. Když jsme si jeden večer povídali o romštině a učili se nová slova, tak jsme najednou zaslechli: „Teď když vám to vysvětluji, tak si uvědomuji, jak je ta romština krásná.“

I naše malá znalost romštiny budila v osadě velký zájem a snaha v ní komunikovat byla oceňována a podporována ze všech stran. Což nám pomohlo se rychleji zbavit studu a obav z našeho projevu, kterým jsme Romy občas i pobavili. V Chánově lidé věděli, že se učíme romsky, ale nikdo na nás ani po naší výzvě romsky nepromluvil.

vnitřní členění:

V průběhu týdne, s rozvíjející se vzájemnou důvěrou, se prohluboval obsah komunikace a dozvídali jsme se mnoho zajímavých informací. Jak z hlediska romistického, tak z hlediska vztahů a postavení lidí i rodin v osadě. Zjistili jsme, že osada je pravděpodobně rozdělena na dvě části, a to jak ekonomicky, tak i rodově a územně. Osadu tvoří několik velkých rodin s příjmeními Horváthovi, Žigovi.... Na obou místech žijí slovenští Romové, ale v Chánově jsme se dozvěděly, že zde žijí i Olaši, kteří sem byli – stejně jako ostatní – sestěhováváni bez ohledu na interetnickou odlišnost.

co jsme se dozvěděli?

Při večerním povídání v Bystranech jsme vyslechly mnoho zajímavých příběhů o *mulech* (přízracích mrtvých), léčebných praktikách, *jakhendar* (uhranutí) a dalších zajímavostech, o postojích k romštině, majoritě a majority k nim, o nezaměstnanosti, emigraci, škole...

škola:

Škola je v Bystranech etnicky oddělena. V romské škole se vyučuje dvoufázově. Polovina chodí dopoledne a polovina odpoledne. Podle našich informací se zde učí jako cizí jazyk pouze ruština. Do základní školy na chánovském sídlišti chodí také pouze romské děti. Je zde možnost individuální výuky dle osnov zvláštní školy.

emigrace:

Emigrace je jak v Chánově tak i v Bystranech častým a diskutovaným tématem. Chánovští jezdí především do Anglie, bystranští do Holandska či Belgie. Po pravdě řečeno všichni usilují dostat se na západ. Bystranští mluví i o odchodu do Čech, které vidí ve vztahu k Romům často idealisticky. Někdy však na základě své pozitivní zkušenosti. Např. ředitel ostravské základní školy vřele uvítal jednu romskou maminku z Bystran a podal jí ruku,

a stejně tak i učitelky, což se jí na Slovensku nikdy nestalo. Takovou zkušenost však nelze generalizovat. Na své zkušenosti ze zahraničí jsou všichni patřičně hrdí a shodně s chánovskými mluví o výrazně menším členění lidí dle etnik. Shodují se také v touze emigraci zopakovat.

| Foto P. Dobruská. |

nezaměstnanost:

Nezaměstnanost je v obou místech velmi vysoká, a to nejen mezi Romy, ale také v majoritní společnosti. V Bystranech se však dají objevit tradiční řemesla – výroba košíků, košťat, či jiné ruční práce z provazů, několik rodin se živí hudbou. O prostituci či drogách se tu neví, v Chánově bohužel ano. To, že kolem vás projde chlapec se sáčkem u úst, je tu bohužel běžné a ani prostituce tu není tabu. Na chánovském sídlišti nastal velký úpadek nejen tradičních řemesel, ale i romské kultury jako celku. Nemalou vinu na této situaci má čtyřicetiletá asimilační politika státu, pod jejíž tíhou romská kultura uvadla.

postoj majority:

Postoj k Romům je v obou místech přinejmenším odtažitý. Místní majoritní skupina je v Bystranech v menšině, a tím možná trpí nejvíce. Nejeví zájem o vzájemné sblížení a obohacení. Romové často vyjadřovali přání: „Kéž by místní gadžové byli jako vy.“ Mínili tím hlavně to, že jsme byli ochotni s nimi komunikovat a přijmout jejich pozvání a pohoštění. Oddělenost skupin můžeme demonstrovat těmito zážitky:

V restauraci mají přepážkou oddělené místo pro Romy a Slováky. V druhé restauraci postoupili dál a oddělili i skleničky na panáky. Na hřišti se nás paní ptala, proč tam jsme, a na

| Dům na chánovském sídlišti.
Foto P. Dobruská |

naši odpověď, že se chceme učit romštinu a poznat místní Romy odvětila: „To my teda nechcem.“ V prodejně potravin paní prodavačka vyjadřovala zjevné nepochopení nad tím, že v osadě jsme, mluvíme s Romy a dokonce s nimi i jíme. Neustále nám říkala, že nás lituje, že to musí být hrozné, že i oni to mají s nimi těžké. Naše nadšení ze všeho romského zůstalo nepochopeno. Vše vyvrcholilo tím, když nás šla polovina osady vyprovodit na autobus a rozloučit se s námi. Romové nás na zastávce varovali, že máme jít od nich nebo nám autobus nestaví. Zastavil, avšak ne nám, ale dvěma gádžovkám, které stály před námi. Když řidič viděl velkou skupinu Romů kolem autobusu, byl přinejmenším překvapen, tak jako všichni cestující. A když nás pak ještě viděli téměř všechny se slzami v očích, s pohledy upřenými právě na onu skupinu...

Negativní vztah s majoritou se shodně odráží i v lékařské péči. Jako kdyby mluvil jeden člověk,

když jsme v Chánově i v Bystranech slyšely stejný příběh o odtazitosti lékaře k pacientovi jen proto, že je Rom či že je s Chánova. Tato skutečnost je o to horší, když se jedná o malé děti. V Mostě mají dokonce oddělené pokoje pro romské rodičky.

postavení ženy:

Postavení ženy je v některých rodinách v osadě moderní, avšak lze zde nalézt i mnoho tradičních projevů. V „naší“ rodině jsme našly učebnicový příklad *terñi bori* – nevěsty, která vykonávala vše tak, jak to zřejmě bylo za starých časů. Její tchyně na ni byla velmi pyšná. Když jsme ji sledovaly a uvědomily si, že je o několik let mladší než my, má jedno dítě, je těhotná a vykonává automaticky skoro vše v domácnosti, obdivovaly jsme ji a docela jsme se samy za sebe styděly.

postoj k mužům:

Postoj k mužům je nutné již předem vymezit. Ke stejně starým chlapcům je dobré si udržovat odstup. V podstatě jsme příliš nevěděly, jak jednat se staršími muži, a tak jsme to řešily intuitivně, což se nám dařilo, rozhodně se osvědčilo velmi zdrženlivé chování. Vztah ženy k muži

je uctivý a je to právě muž, který vztah i komunikaci započne, vede i ukončí. Komunikace se ženami je zde mnohem snazší a pro dívku vhodnější. Žena se od žen mnohem víc dozví. V Chánově s námi navázaly bližší kontakt také pouze ženy.

každodenní život:

Kulturní život je v osadě pestrý. Jsou zde dva tradiční taneční soubory – horní a dolní. V naší rodině se také velmi často tancovalo a zpívalo, tak jako všude. Lidé se tu více společně radují, a tím možná zapomínají na své všední problémy. Nedílnou součástí každého dne je vaření, na kterém jsme se po pár dnech podílely i my. Chtěly jsme se naučit nějaká tradiční romská jídla jako *marikla* (placky), *haluški* (halušky), *pišot* (plněné taštičky), *goja* (plněná střeva) a *beluša* (koláčovité placky). Vaření bylo zajímavou zkušeností pro obě strany. Zjistily jsme, že jsme všechny nešikovné, a jen si tak potvrdily, že Romky jsou skvělé kuchařky. Jak se vaří v Bystranech pišot, vám prozradí paní Irenka Horváthová.

Pišot

So kampel:

hrubo jaro

o gruli

e tatarka

o lonoro

Sar te tavel:

Le jarestar keren o chumer. Čhiven o jaro andro čaro, čhiven andre pañi the ušanen avri. O gruli thoven andre aver piri te tađol. Sar hine tade, tlučinen len, thoven te šudrol o gruli. O chumer rozvaľkinen pro sanes, keren lestar kerekica u rakinen andre o gruli. Paľis oda prebandaren u pal o agora zakikiden. Thoven te tađol andro londardo tađardo pañi. Akor hin tade, sar plovinen upral o pañi, kikiden avri u čhiven upral e tatarka.

Plněné taštičky

Přisady:

- hrubá mouka

- brambory

- tatarská omáčka

- sůl

Postup:

Do mísy nasypete mouku, přidejte vodu a vypracujte hladké těsto. Do hrnce dejte vařit brambory. Uvařené brambory rozšťouchejte a nechte vychladnout. Mezitím na vál nasypete mouku a z vypracovaného těsta vyválejte tenkou placku. Z placky vykrajujte větší kolečka a dejte na ně přiměřené množství brambor. Každé kolečko přehněte a na obvodu prsty slepte. Taštičky dejte vařit do osolené vroucí vody. Po té, co vyplavou na hladinu, jsou hotové. Podávejte je s tatarskou omáčkou.

a jak na to vše vzpomínáme?

Celkově můžeme říci, že nás bystranská osada vzala více za srdce. Tím se však nevzdáváme další návštěvy Chánova, kde si pomalu vytváříme určité zázemí, a věříme, že romistické poklady zde teprve nalezneme, ale musíme po nich více pátrat. Uzavřenost místních lidí a výrazně odlišné emoce, které v člověku vzniknou oproti návštěvě v osadě, jsou možná příčinou toho, že je Chánov opomíjeným a možná i zavrhaným místem.

Petra Dobruská a Martina Kubátová
II. ročník romistiky

Zusammenfassung

Petra Dobruská, Martina Kubátová: Bystrany versus Chánov. (Tschechien und die Slowakei – Gemeinsames und Trennendes)

In dem von den Massenmedien noch nicht entdeckten ostslowakischen Dorf Bystrany und im berühmten nord-tschechischen Stadtviertel Chánov leben ethnisch identische Roma. In Bystrany kommt schnell ein freundliches Gespräch zustande, in Chánov bleibt man unbemerkt. Der von Roma besiedelte Teil von Bystrany besteht aus drei Reihen meist kleiner Einfamilienhäuser oder Stein- oder Holzhütten, Chánov aus mehreren Betonsilos. Bystrany hat seinen charakteristischen Romanes-Dialekt, basierend auf der in der slowakischen Zips gesprochenen Mundart, die Kinder verstehen das Slowakische der umgebenen Bevölkerung nur begrenzt. In Chánov hört man nur tschechisch, das Romanes wird aber verstanden. Bystrany ist innerlich in zwei Großgruppen geteilt, Chánov ist gesellschaftlich kaum strukturiert, die einzelnen Kleinfamilien kommen von überall her, sogar Vlach-Roma sind darunter. Öffentliche Einrichtungen wie Schule, Arzt, Restaurant sind in Bystrany zwischen Roma und Slowaken getrennt. Die von Kindern aus Chánov besuchte Schule hat fast nur Schüler von dort. Drogen und Prostitution sind, im Gegensatz zu Chánov, in Bystrany unbekannt, traditionelles Handwerk und traditionelle Kultur unterliegen in Chánov dem Verfall. Die Roma werden in Bystrany distanziert behandelt.

Die Rollen von Mann und Frau sind in Bystrany traditionell, eine junge Frau wird nicht einfach so auf der Straße von einem Mann angesprochen. Ein bedeutender Bestandteil im Alltagsleben der Frau ist das Kochen, deshalb sei ein Rezept für gefüllte Teigtaschen "Pischott" angeführt.

Die im Vergleich zu Bystrany verschlossenen Bewohner von Chánov mit ihren andersartigen Gefühlsäußerungen hinterlassen den Eindruck von Missachtung oder gar Verachtung.

Adéla Gálová¹

János Arany (1817 – 1882) – životopis

János Arany [*János Árany*] je po Sándoru Petőfim [*Šándoru Pétéfim*] považován za jednoho z největších maďarských obrozeneckých básníků. Narodil se v roce 1817 v Nagyszalontě [*Nadšalontě*], která dnes patří k Rumunsku, v chudé rodině s deseti dětmi. Byl jedním z prvních i ve své době uznávaných maďarských autorů, kteří vzešli z chudé vrstvy a nikoli z řad střední či vyšší šlechty. Po základní a střední škole začal studovat na debrecínské akademii. V té době již trval svár maďarského konzervativně-katolického západu, tj. Zadunají, s protestantským, pokrokovým východem, kam patřila i Debrecínská univerzita. Z kruhů debrecínských studentů vzešly celé literární skupiny a hnutí.

Studii později zanechal a nějakou dobu uvažoval o herecké či malířské kariéře, následně přijal zaměstnání zapisovatele, oženil se a myšlenky na umělecké sebeuplatnění se vzdal až do roku 1845, kdy začal tvořit svá první díla (převážně epické básně).

Od té doby psal prakticky nepřetržitě (jeho první slavný epos o maďarském legendárním rytíři Toldim mu získal první cenu v literární soutěži a upoutal na sebe Petőfiho pozornost) s výjimkou nucené přestávky po porážce maďarské revoluce v roce 1848, kdy se musel nějaký čas skrývat. Ačkoli byla pro počáteční období jeho tvorby charakteristická epika, jeho skutečný talent je zřetelný zejména ve tvorbě lyrické, především v desítkách jeho proslulých balad.

Básnický „komický“ epos Cikáni z Velké Idy (A Nagyidai cigányok) [*A Nadidaj cigánok*] vznikl v porevolučních letech údajně jako reakce na bolest, kterou coby Maďar prožíval v porevolučním období a jejímž spontánním důsledkem byl tzv. „žalostný smích“. Motiv Aranyova epického příběhu má původ v historické anekdotě ze 16. století, která vypráví o nepočetné maďarské armádě, strážící hrad ve Velké Idě. Vystrašení vojáci se v noci v tajnosti vykradou ve snaze uniknout tak blížící se císařské armádě a opuštěný hrad svěří do rukou místním Cikánům.²

1 Referát o dvou významných básnících 19. století, kteří píšou o Cikánech, přednesla ve školním roce 2002–2003 Adéla Gálová na semináři Hany Šebkové. Seminář se zaměřoval na téma Romů (Cikánů) ve světové literatuře a různá díla (K.H.Máchy, A.S.Puškina, B. Deleanu, M.Cervantese ad.) zpracovávali jednotliví studenti formou referátů.

2 O nelehký úkol konfrontovat historickou anekdotu s historickou skutečností se pokouší Rastislav Pivoň v následujícím článku.

A Nagyidai Cigányok – Cikáni z Velké Idy

Zmíněnou zápletku rozvádí Arany popisem nezřízené veselice, která propuká na hradě poté, co na něm zůstanou Cikáni sami – ještě ten samý večer spořádají všechny zásoby a na oslavu vajdy Csóriho [*Čóriho*] vystřelí všechen střelný prach z děl. Neprátelský velitel Mihály Puk [*Miháj Puk*] a jeho družina, zneklidnění střelbou z hradu, začnou v tichosti přesouvat svá děla na místo, které na vojenské mapě mylně určí jako kopec a ze kterého se nakonec vyklube močál, v němž se utopí téměř všechna děla. Zatímco se vystrašená armáda dohaduje o pravém viníkovi nastalé situace, oslavami vyčerpaní Cikáni usnou a jejich vajda – který je hlavní postavou básně – se jde do hospody poradit s cikánskou věštkyní. Při jejím zdlouhavém výkladu, a zmožen alkoholem, usne. Zdá se mu dlouhý sen o jeskyni plné zlata, zbraní, koní a všeho, co je potřebné k vítěznému klání. Ve snu se k němu vrátí jeho děti a manželka, kteří kdysi pravděpodobně utonuli v řece. Csóri sní o průběhu celé vítězné bitvy a následném slavnostním založení Země cikánské, sní o paní Dundi, kterou si představuje jako jednoho z hlavních generálů triumfálního boje a s níž se ve snu následně ožení. Ve snu mu jeho mužstvo provolává slávu a on sám se bije až do ranního rozbřesku s Mihályem Pukem, kterému nakonec usekne hlavu. (Vzápětí mu blahosklonně dovolí, aby si ji nasadil zpátky, a propustí jej.)

Zatímco opilý vajda blouzní ve spánku, nepřátelská vojska, která mezitím odhalila bezútešnou situaci na hradě, dorazí až k němu a zajmou vajdu i jeho hlavní muže. Csóri, napůl ještě mimo realitu a opojený předchozím sněním, halasně vyhrožuje a i poté, co zjistí, že všechen střelný prach došel, hrozí alespoň popisem toho, co všechno by nepřátele čekalo v případě, že by byl střelný prach dosud zachován. V průběhu následujícího patetického monologu, ve kterém se Csóri mimo jiné nabídne jako oběť za celý svůj lid, se družina nepřátel svíjí smíchy a jeho vlastní cikánský lid si Źuká na čelo. Velitel Puk zpozorní pouze ve chvíli, kdy mu vajda začne nabízet poklad ze sklepa. Ve sklepě však samozřejmě nic nenajdou a rozčilený velitel vyhání všechny Cikány z hradu pryč.

Epos je rozdělen do čtyř zpěvů, které tvoří čtyři hlavní tematické okruhy – předání hradu a veselice v písni první, strategická chyba Mihálye Puka a vajdovo snění v písni druhé, pomyslná bitva, odehrávající se v Csóriho snu ve třetí části a procitnutí do skutečnosti v písni poslední. Fakt, že se předchozí události odehrávaly pouze ve vajdově snu, vychází najevo až v písni závěrečné.

Epos působí převážně komicky, přesto je v něm neustále patrná přítomnost vážnějších spodních tónů. Týká se to především pasáží, které líčí krvavé bitvy nebo šarvátky mezi Cikány či v řadách nepřátelské strany. Nesmírně výrazná postava vajdy dojíímá svou nestylizovanou naivitou, nádherným dětinským vzdorem a čistě dětským smyslem pro sobecký, ale ne-

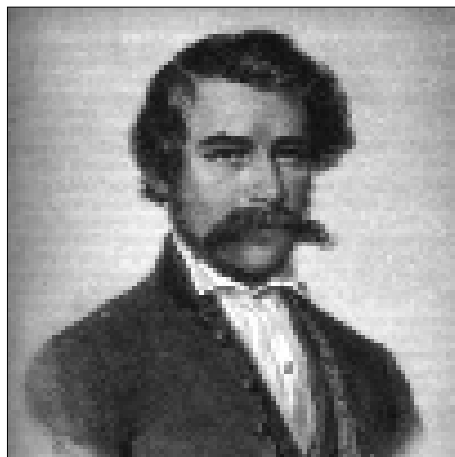
uvěřitelně nefalšovaný a pestrobarevný svět fantazií. Svým marným a vytrvalým bojem se vajda blíží slavnějšímu literárnímu hrdinovi – Donu Quijotovi.

Celkový dojem z básně ještě umocňuje několik lyrických pasáží, plných nádherných a sugestivních, pro Aranyův rukopis typických obrazů a přirovnání, často založených na smyslovém kontrastu, které jsou chvílemi oddechu v jinak velmi svižném tempu eposu.

Na závěr mohu prozradit skutečnost, která českému čtenáři pravděpodobně z textu nevyplyne: jedná se o Aranyův autorský záměr, který způsobil, že epos *A Nagyidai Cigányok* byl velmi negativně přijat. Dílo pochází z roku 1851 – tedy z doby, kdy maďarský lid, poněkud drsně probraný z revolučního opojení, takříkajíc tiše skřípěl zuby, zatímco Bachova vláda obnovovala, ba zpříšňovala staré pořádky monarchie. János Arany, který se vždy poměrně otevřeně prohlašoval za stoupence opatrnějších převratů, než o jaký se pokusil Lajos Kossuth [*Lajos Kosút*] v roce 1848, zamýšlel svou básní vyjádřit mimo jiné právě svůj názor na prudké, nerozmyšlené jednání, ústící mnohdy do situace, jakou zažívaly Uhry v porevolučních letech. Žánr, který pro své záměry zvolil, napovídá, že mu pravděpodobně nešlo o pozdní moralizování, ale spíše o jakýsi dobrosrdečný druh varování, sebeironie a zároveň o pokus zlehčit bolest, kterou sám jakožto vlastenec a obrozenec prožíval.

Do hloubi duše uražené, impulsivní maďarské intelektuální a politické kruhy však pochopily epos jako osobní útok nebo dokonce vlastizradu a jejich kritika provázela Aranye ze všech stran. Postava vajdy Csóriho byla mnohými vnímána jako jednoznačný odkaz ke Kossuthovi, což může a nemusí odpovídat autorovu záměru. Je ale dosti pravděpodobné, že Arany disponoval dostatečným množstvím taktu i empatie, než aby řezal do stále ještě otevřené rány v záležitosti, která i jeho osobně velmi tížila. Nicméně v některých novodobějších maďarských učebnicích literatury se o Csórim coby Kossuthově spodobnění můžeme dočíst i dnes.

Proč si Arany pro nejadekvátnější zastoupení bídné situace Maďarů v revolučních dobách vybral právě romské etnikum je nasnadě – jen těžko by v tehdejších Uhrách hledal nějaký jiný menšinový národ, jehož statut by odpovídal podmínkám, které pro svůj námět hledal. Není dosud zjištěno, zda se Arany mezi Romy přímo pohyboval, nicméně z některých pasáží v básni jednoznačně vyplývá, že musel nutně pobývat delší dobu na místě nebo

| János Arany |

v sousedství oblasti, kde Romové žili, všimnout si jejich jazyka a tradic. To je zřejmé zejména z ukázky písně, kterou si Cikáni začínají notovat v poslední části, jsouce obklíčeni nepřáti.

Píseň je v maďarštině, ovšem tu a tam prokládaná romskými výrazy. Na samém začátku eposu, kdy nás autor seznamuje s hlavními hrdiny, vypočítává téměř všechna základní tradiční řemesla Romů – korytáři a kováři počínaje, brusiči, měďotepci a samozřejmě hudebníky konče. Dalším znakem je používání přejatých maďarských slov romského původu. (csóró³, more⁴ apod.)

Také komično, které chce autor vyvolávat používáním některých klasických, dodnes přetrvávajících stereotypů o Romech a jejich „typických“ charakterových vlastnostech (kradou koně, slepice, jsou šikovní lupiči, líní, mazaní atd.), lze chápat jako ironii a vzhledem k tomu, že jde vlastně o parafrázi maďarského národa, navíc okořeněnou trefným, ale dobrosrdečným humorem, není nutné autora apriori podezírat z předpojatosti vůči Romům.

Ba co víc, v eposu narazíme i na místa, kde bychom se spíše mohli domnívat, že autor romské etnikum přímo oslavuje, že se mu podařilo proniknout či alespoň se přiblížit určitému nadstandardnímu druhu svobody, příznačnému pro život v osadě nebo pod širým nebem. Projevy uznání lze vysledovat například v opakujících se prohlášeních typu „takového kováře bys jinde nenašel“, v počátečním monologu Csóriho, kde hájí cikánský lid a jeho „ohnivost“, v postavách moudrých stařešin, v krásném básnickém obraze Toportyánovy matky s prapůvodním jménem Eva, která porodila svého syna na břehu řeky, a „jeho otcem byl pravděpodobně některý z dávných pohanských bohů“, nebo v něžném a téměř láskyplném popisu slavnostního večera, kdy se na tancem a vínem znavené Cikány snášá v hvězděném letním údolí spánek – ve starostlivém, laskavém a duchaplném popisu břichatého a chrápajícího orchestru, dítěte, které usnulo na matčině hrudi, zatímco jej kojila, a všeza-
halující mírné a kolébové temnoty.

Ukázky z díla Cikáni z *Velké Idy* vybrala a překlad ve volném verši pořídila autorka článku.

3 Čoro je chudý, ubohý i ve smyslu duševně nebo morálně.

4 Typické, dodnes užívané oslovení pro muže stejného věku a stejného společenského postavení jako má oslovující, dostalo se jako slangový výraz i do některých okolních majoritních jazyků (slovenštiny, maďarštiny) jako synonymum pro označení „cikána“.

Zpěv první:

Semknutá obrana hradu/Vajdův úžasný plán/
Cikánské shromáždění/válečná rebelie/
mazaný Csóri/další starosti hrdinů/
to vše hezky popořádku/popsáno je v prvním zpěvu.

Na jednom konci strážil Velkou Idu Perényi,
na hradě hlídkoval zasloužilý setník Márton Gerendi,
šarží setník, ale spíš by měl být kaprálem
vzhledem k tomu, že má pod sebou jen hrstku mužů.

Když ovšem nebudeme počítat mezi muže
tu cikánskou chášku, co je doplňuje.
Proč bychom ji nezapočítali a neuznali?
Ostatně kdo až dosud strážil hrad, když ne ona?
Sedmnáctý den je nepřátelé drtí,
marně se vzteky koušou do jazyka
a mohli by se do něj kousat třeba do soudného dne,
kdyby nehrozilo, že jim do úterý dojdou zásoby.

Moudrý Gerendi zpozoroval situaci už v sobotu,
přestože nebyl bůhvíjaký věštec.
Povolal k sobě cikánského vajdu,
nejprve hrubě zkritizoval jeho rasu.

Poté k němu promluvil důvěrným tónem:
„Moudrý stařešino, urozený reku, velký muži,
víš dobře, že veškeré starosti na tomto hradu
nesu na svých unavených bedrech já sám.
Čeho je moc, toho je příliš, už toho mám právě dost.
Dva osli se snáze podělí o náklad
a ne nadarmo se říká, že víc hlav víc ví
Právě proto přenechávám půlku těch starostí tobě.“

Tak promluvil Gerendi. Starý dobrý vajda
myslel si nejprve, že si jej dobírá.
Ale když přebíral funkci velitele,
zamžoural přimhouřeným okem a zasalutoval.

Všech devět vrstev kůže se mu samou radostí vypnulo,
přetékal blahem nad obrovským uznáním,
nadouval se mu jeho sumčí knír
a jenom nepatrná lstivost mu hrála v koutku úst.

A takto odvětil: „Můj udatný kapitáne!
Není to zcela pravda, že cikánský lid je vždycky poslední:
je v nich oheň, pane, jenom vzplanout.
A co se týče mě – já už se vůdcem narodil!

Stačí jenom vzkázat pro pana Mihálye Puka.
Hořce bude litovat, jak sem jednou zavítá!
Jdi s klidem v srdci, příteli, vítězná armáda je na svém místě,
jen klidně běž, chlapče, táta ti to tu pohlídá.

A tady přichází Csimaz, jehož kdysi načapali při krádeži koně.
„Já nekradl“, říká na to, „prosím poníženě,
ten kůň ležel na úzké stezce, kudy jsem procházel –
Joj! Kdo kdy viděl takovou nehoráznost!
Chtěl jsem ho obejít – kopal, a ve předu zase kousal,
Přeskočit ho bylo snazší a taky rychlejší.
Jak jsem skákal, zved’ se, padl jsem mu na hřbet...
Ještě že jste ho chytli, pámbu vám to zaplat!“

„Pánové i mládenci“, započal svou řeč,
„vyvolení cikánští muži, jinoši!
A vůbec všichni, kdo tu jste, celá rodina,
to, proč jsme se sešli, je věc závažná.

Nejprve slyšte (ale jenom mezi námi), zprávu,
že Maďari dnes večer uprchli z hradu.
Žádná škoda! Spíše štěstí, hned vám povím proč.
Jenom se mnou mějte ještě chvílku strpení.

Starý a slavný je náš národ cikánský.
Jeho původ zasahuje až do temnot prasněta.
Říká se, že prvním vajdou byl faraón,
Ale dodnes se vědci na toto téma prou.

Ale ať už jsme přišli odkudkoli,
ať jsme třeba spadli na zem přímo z nebes,
jedno je jisté – náš lid má mnohé zásluhy.
To jen závist neumírá, ať ji vezme čert!

Rozliční zákonodárci, dokonce i soudci ze vsi,
naše svobody těžce okleštili.
A i hradní župa naši rasu vyčlenila z té svojí
a jako nějaký plevel nás vysázela za vesnici.

Zdalipak to dopustíme, krvi má, můj lide,
aby zvítězili tihle barbaři?
Aby naši rasu smetli ze zemského povrchu?
Naši temnou kůži, naše černé vlasy?

Zdali se nám kdo může rovnat hrdinstvím?
Mít tak alespoň jednou možnost to dokázat!
Musím ale zmínit i velké prokletí naší rasy,
že vzájemná domluva není její silnou stránkou.

Držme spolu, lidé! Teď anebo nikdy!
Doba je příznivá, prospěch národa nám velí!
A když nám tenhle hrad spadl jako z nebe,
ať od této chvíle hrad Csóriův nese jméno.

Zpěv druhý:

Vzhůru trubky, píšťaly, bubny!/
O velkých věcech chystám se vyprávět!/
O dunění kanónů/ O rachotu pušek/
O jedu válečných bojů/ O konci té slavné bitvy/
Nad jejíž podivuhodností/ Kdekdo se právem pozastavuje.

Zpěv třetí:

Ptáš se, co v něm bude?/ Velitel Puk se zarazí/
Ukuje nový plán/ Ale pak mu sklapne/
Vajda zase bdí/ A spřádá myšlenky v noci/
A potká ho velké štěstí/ poklad Dáriův.

Přikradl se sladký Sen, potichouнку, po špičkách,
aby snáze ukořistil oslavující.
Nejdřív ukolébal mrňousky,
potom i důstojné bělovlasé starce.

Jednomu miminku kdesi v matčině klíně
vyprostil její prs z pusinky
a jeho umouněnou tvářičku pocákal mlíčkem
jako sníh, který se snáší nocí na okrovou půdu.

Dalšímu zas pleška svěřila se dolů
jako když panímáma dává udit tlačenko,
jinému, co zrovna dával si do nosu,
nechal i ve spánku sousto v puse.

Slovutnému Diridongovi vyrazil z rukou
plnou sklenici, z níž zůstalo jen ucho.
Ten pak sám svalil se na zem a nosem
odfukoval prach jako když křupou čizmy.

Dlouhého Věšáka, vzhledem k jeho délce,
svinul Sen do klubíčka, jak pásek od kalhot.
Degesze naopak vypnul do mostu
a vdechnul do něj duši chrochtavého vepře.

Zpěv čtvrtý:

Už je vidět cikánskou/ zemi široko daleko/
Kterou moudrý Csóri/ s takovou vůlí založil/
Jenže jako mráz/ zaútočí Diridongó/
A jako všechno/ skončí i má kniha.

Jo, ty lstivá armádo, už jsem prokoukl tvé úmysly!
Jen kdybychom měli střelný prach, trpce bys litovala.
Postříleli bychom vás až do posledního človíčka.
Ani k šibenici byste se nedoplazili!

I ostatní cikáni se nechávají strhnout:
Děkujte bohu, křičí, že nám ten prach došel!
Není možné, aby k nepříteli ten křik nedolehl.
Taky že dolehl, obrací se zpátky.

Žalostně pozorují cikáni holou skutečnost
a dají se do hořkého zpěvu:

Fá ró hesz, Fá ró hesz!
Álé more! Co s námi bude?
Není ti dáno umřít, musíš chcípnout.
Velký proces!
Tvé hrdinství přijde vniveč.
Ůhüm! Ůhüm! Ůhüm!
Štěstěna se na nás dívá zdálky:
Míhály Puk nám setne hlavy,
upeče nás jako kaštany,
jako pečení,

nepolituje ubohého *more*⁵.
 Űhüm! Űhüm! Űhüm!
 Země cikánská, tady to máš!
 Vypadl ti zadek z kalhot,
 Háj! Dikhesz, dsalomáz
 Ten už nemá kolomaz!
 Űhüm! Űhüm! Űhüm!
 Jaj, kdo jiný mohl by zapsat tak žalostné noty,
 jak oni přesmutně zpívali tu píseň.

Mihály Vörösmarty [*Miháj Veréšmárti*]

Nejvýznamnější maďarský romantický básník se narodil v roce 1800 v Puszta-Nyéku [*Pusta Něku*] v katolické šlechtické rodině s devíti dětmi. Po vystudování piaristického gymnázia v Pešti jej smrt otce přiměla začít se ohlížet po práci. O pár let později si doplnil vzdělání v Budapešti – dva roky studoval filozofii a poté, co se v roce 1820 přestěhoval s celou rodinou do pusty, dokončil ještě dálkově práva. V těchto letech – 1816–1820 napsal Vörösmarty více veršů, než později v celém svém životě, což bylo částečně zapříčiněno zkušeností první lásky – nešťastně se zamiloval do dívky Adély (maďarsky Etelky), které věnoval velké množství veršů. V roce 1822 odjel do městečka Görbő [*Gérbé*] na právnickou praxi a navázal kontakt s protihabsburským hnutím. Vznikl jeho první významný epos *Útěk Zalánův* (*A Zalán futása*), který jej proslavil v Uhrách natolik, že se mohl nadále věnovat pouze literatuře. Poklidný život, který se skládal převážně ze psaní revolučních i romantických básní a z příležitostné práce, narušila až v roce 1841 dvacetiletá Laura, životní Vörösmartyho láska, které vděčíme za spoustu milostné poezie, o jejíž kvalitě snad může mimo jiné svědčit fakt, že se Laura za Vörösmartyho provdala.

| Mihály Vörösmarty |

5 viz pozn. č. 2

Koncem čtyřicátých let přestal tvořit a jeho popularitu částečně zastínil Sándor Petöfi. V roce 1848 se ztotožnil se všemi hesly revoluce a podpořil vznikající Batthyányho *[Batáňiho]* vládu, v níž sám získal poslanecký mandát a již následoval do Debrecína i do Aradu. Világosská *[Világošská]* katastrofa způsobila, že se duševně zhroutil, a musel se několik měsíců ukrývat. Posléze se sám přihlásil u peštské policie, která ho vyslýchala a nakonec propustila. Posledních pět let svého života strávil jako zlomený člověk, k psaní se mu již nedostávalo sil. Rok před svou smrtí napsal svou poslední báseň – *Starý Cikán* (A vén Cigány). Vörösmartyho tvorba je jednoznačně především lyrická, ačkoli jej proslavil epos o „zabírání země“ (Jedná se o období 500 let př.n.l., kdy uhorské kmeny dorazily do Karpatské kotliny; maďarština pro ně má specifický termín „honfoglalás“ a v maďarské poezii je velmi oblíbeným tématem ke zpracování).

Starý cikán – A vén cigány

Poslední dokončená Vörösmartyho báseň se ve své době setkala s naprostým nepochopením jak ze stany čtenářů, tak ze strany soudobé literární kritiky. Všichni do jednoho ji přičítali „chorému mozku umírajícího člověka“ a vyzdvihovali pouze závěrečnou sloku s „optimistickým“ poselstvím (k tomu třeba dodat, že jde o „naděj v beznaději“). Poslední sloka se tehdy dokonce stala oblíbeným recitálem na politických shromážděních té doby. Mohlo by se zdát, že báseň vznikla ve století dvacátém, natolik je moderní nejen myšlenkovým obsahem, ale i svou formou, je plná volných asociací a na svou dobu neobvykle sugestivních obrazů.

Scénu, která se nám prostřednictvím básně odehrává před očima, není třeba maďarskému čtenáři popisovat zasazením do konkrétního prostoru či času. Jen těžko byste totiž našli v celém Maďarsku městečko či vesnici, které by neměly malou hospůdku (či ještě typičtější maďarskou csárdu *[čárdu]*), ve které po večerech hrává cikánská kapela. Stejně tak každý Maďar ať už z filmu, literatury či vlastní zkušenosti velmi dobře zná atmosféru, jaká může vládnout právě jen na podobném místě, nejlépe nad ránem a ještě lépe poznamenaná větším či menším množstvím alkoholu. Host vinného sklípku – nejčastěji muž a stejně často muž impulzivní, skeptický a se sklony k patetickému jednání – svěřuje svůj žal sklence a jeho bolestně rozkošnické soužení podmalovává nenapodobitelná hra cikánského houslisty. Dříve či později nastane chvíle, kdy se v dotyčném muži nahromadí dosud přidušované emoce a rozpláče se, začne tancovat, zpívat, rozbíjet sklenky či recitovat verše. Jak uvádí jedna z učebnic maďarské literatury: „Obraz cikánského hudebníka je maďarskému povědomí velmi dobře znám: je to takový hudebník, který svou hrou dá na chvíli zapomenout na bolest a smutek.“ Stejně tak je každému velmi dobře známá atmosféra – zde opět citace – „radování se, zatímco srdce pláče – ten hořký, nerozveselitelný stav, kterému může ulevit jen opojnost vína a hudby – i když pouze dočasně.“

Hořkost je také hlavním prvkem básně, který se českému překladu bohužel nepodařilo převést v dostatečné míře.

Kdyby měla báseň příběh, byl by velmi prostý: kdosi se užívá bolestí a pochybnostmi ve vinném sklípku a podle toho, či jej emocionální vlny právě vynášejí k euforii nebo k zoufalé letargii, vyzývá cikánského houslistu, aby hrál prudce, zběsile, tichounce – či vůbec. Příčina mužova soužení vychází postupně najevo v jeho zoufalém monologu. Jsou to věci jednak velmi konkrétní – válka, která zuří ve světě –, ve druhém plánu však ještě mnohem hlubší a obecnější a ke konkrétní válce v konkrétním světě vlastně paralelní. Skutečná hořkost, kterou může člověk pocítit, nevyplývá z momentálního nahlédnutí zoufalé situace ve světě, ale z ještě mnohem horšího poznatku, totiž že se stejná situace opakuje stále dokola, či ještě hůře, trvá vlastně odnepaměti. Vyzývá-li nešťastný muž cikánského houslistu, aby hrál jako bouře, až se „zachvěje i morek v kostech“, vyzývá ho tím k tomu, aby svou hrou přehlušil to náhlé prohlédnutí nebo aby hrál s podobnou vervou, s jakou hrdina touží po změně této situace? Interpretací je samozřejmě vícero, ale podstata zůstává stejná: silná, emotivní a povznášející hudba jako obraz rozervané, ale stále ještě živé duše.

Mihály Vörösmarty Starý cikán

Hrej, cikáne! Svou mzdu jsi už propil,
Tak nelenoš tu darmo, nečinně!
Bídu třít a starostmi se trápit,
ne, naliž, pohár touží po víně!
Lidský život nikdy nebyl jiný,
jednou jásal, jindy děsil stíny,
zahrej, než tě píseň usouží,
než ti prasklý smyčec doslouží!
Smutek srdce dá se vínem zapít.
Hrej, cikáne! Co se budem trápit!

Krev ať v tobě vře jak potok dravý,
ať hlava se ti žárem rozskočí,
zrak ať vzplane jako vlasatice,
struny jako orkán zdivočí!

A nechť jak smršť divá vyvádějí,
zmaří lidskou setbu v slepém reji.
Zahrej, než tě píseň usouží,
než ti prasklý smyčec doslouží!
Smutek srdce dá se vínem zapít.
Hrej, cikáne! Co se budem trápit!

Uč se písni u bouře a hromu,
co sténají a supí bolestí,
lodi ničí, lámou kmeny stromů,
všem živým tvorům nesou neštěstí.
Krutá válka opět šíří bídu.

Ani boží hrob už nemá klidu.
Zahrej, než tě píseň usouží,
než ti prasklý smyčec doslouží!
Smutek srdce dá se vínem zapít.
Hrej, cikáne! Co se budem trápit!

Čí to slyším přidušené vzdechy,
Co v hořkém pláči tolik naříká,
kdo klne k nebi stále bez útěchy,
jak pekelník se zlobou zalyká?
padlý anděl, smutná duše z těla,
vojska pobitá či naděj smělá?
Zahrej, než tě píseň usouží,
než ti prasklý smyčec doslouží!
Smutek srdce dá se vínem zapít.
Hrej, cikáne! Co se budem trápit!

V duchu vidím, jak se pustou šátrá
vzporný člověk v hoři divokém,
slyším hole svist, jež vraždí bratra,
a sirotky, jak pláčou nad hrobem,
slyším mávat mocnou peruť supů,

Prométhea, který v mukách úpí.
Zahrej, než tě píseň usouží,
než ti prasklý smyčec doslouží!
Smutek srdce dá se vínem zapít.
Hrej, cikáne! Co se budem trápit!

Slepá hvězda, země béd a bludů,
ať v bolestech dále kolotá,
od kleteb a hříchů, od přeludů,
než očistí ji bouře života,
než se zjeví archa Noemova,
která v sobě nový život chová,
zahrej, než tě píseň usouží,
než ti prasklý smyčec doslouží!
Smutek srdce dá se vínem zapít.
Hrej, cikáne! Co se budem trápit!

Hrej! A ne, ne! Dopřej strunám klidu!
Však jednou přijde pokoj na zemi,
hněv až pozná svoji holou bídu
a sváry zajdou svými piklemi!
Potom spustíš píseň tolik krásnou,
že i velcí bozi nad ní žasnou.
Potom smyčec stiskneš bez vší tísně,
čelo zjasníš nad zpěvem své písně.
Víno radosti pak budeš pít a pít!
Hrej, cikáne, nač se pořád trápit!

přeložil Libor Štukavec za jazykové spolupráce Richarda Pražáka

*Adéla Gálová
V. ročník ungaristiky
II. ročník romistiky*

Summary

Adéla Gálová: Roma as a Theme in Hungarian 19th Century Poetry

The article concentrates on two of the most famous 19th century Hungarian poets and their two works with Romani theme, an epos *Gypsies from Nagy Ida* (A Nagyidai Cigányok, 1851) by János Arany (1817-1882), and the poem "The Old Gypsy" (A vén Cigán, 1881) by Mihály Vörösmarty (1800-1882).

The epos *Gypsies from Nagy Ida* is inspired by a historical anecdote about the siege of the castle in the town of Nagy Ida in the 16th century, during the (unsuccessful) defense of which local Roma played an important part.

This is the basic story about the siege of the castle, as it is told by Arany: the Hungarian army entrusted with defense flies in fear of the nearing Emperor's army from the castle, leaving the defense in the hands of a group of local Gypsies. The Gypsies celebrate widely in view of their triumph, eating all of their provisions and using all of their gunpowder. At first, the wide celebration causes chaos in the besieging army but soon after the real situation is discovered, the army is consolidated and reaches the castle. The head of the Gypsies, vajda Csóri, who is fast at sleep, dreaming about establishing a Gypsy Land, is taken captive. The whole group is later expelled from the castle.

Written in the time following the unsuccessful Hungarian revolution of 1848, the story of the Gypsy leader Csóri and his group, can be interpreted as an analogy to the unhappy post-revolutionary situation of the Hungarian nation and an expression of the author's certain disagreement with the radicalism of the 1848 revolution, lead by Lajos Kossuth – whose reflection is personified, as some Hungarian literature textbooks argue, in the character of the Gypsy leader Csóri, the main hero of the kindheartedly mocking poem. In his figure, Arany has created a very moving character resembling with his sincerity, naiveté and his vain fight the character of Don Quixote.

It follows from several parts of the poem that Arany viewed Roma with a certain admiration and must have lived for a longer period of time near some Romani settlement, observing their customs, professions and language; almost all of traditional Romani professions are listed in the opening strophes of the epos, introducing the Gypsy characters, and what's more, some Romani words are also used in a song that the Gypsies sing in the last part of the poem.

The plot of the poem "The Old Gypsy" by Mihály Vörösmarty is rather simple: a despaired man is contemplating his anguishes and doubts in a wine cellar and asks an old Gypsy musician to play violin according to his changing mood. The picture of emotive music as a reflection of a disrupted soul, that yet still remains alive, lies at heart of the poem. Both the scene and the atmosphere of the poem are quite familiar, as the author claims, to the Hungarian readers and national cultural sensibility. Quoting from one of the textbooks of Hungarian literature, suggest one of the specific ways in which the image of Roma is incorporated into the general Hungarian awareness: "The image of a Gypsy musician is very familiar to the Hungarian mind: he is such a musician whose art relieves for a while all sorrows and aches". The poem, quite modern as to the form and style for the time in which it was written, was quite negatively received both by the general public as well as by the critics, except for the last, optimistic strophe, that became very popular at political gatherings of the time.

Hana Sadílková

Rastislav Pivoň

Několik poznámek k událostem ve Velké Idě v roce 1557

Děkuji vzácnému prof. PhDr. Jozefovi Baďuríkovi, Csc. z Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě za nezištnou pomoc, kterou mi při začátcích přípravy článku poskytl. Vřelé díky patří také skvělé kolegyni, obyvatelce Velké Idy, Agátě Mocové, která ochotně spolupracovala při vyhledávání dokumentů. Také děkuji Romům z Velké Idy.

Legenda o bitvě u Velké Idy jest zachována v paměti tamějších Rómů dodnes. Údajně byla v podobě nefalšovaného lidového vyprávění zaznamenána ještě Zdeňkou Jamnickou – Šmerglovou¹.

Dle historiků, romistů měla bitva u Velké Idy spojitost právě s bojem o trůn mezi Ferdinandem Habsburským a Janem Zápolským². Vezmeme-li však v úvahu fakt, že Jan Zápolský zemřel v červenci 1540, je jasné, že ona bitva s jeho jménem nesouvisela. Co se tedy opravdu u Velké Idy roku 1557 stalo?

V této úvaze jsme museli zajít ještě hodně dál do minulosti.

Abychom získali ucelený obraz o celé události, začali jsme pátrat od roku 1382, kdy zemřel král Ludvík I. z dynastie Anjou bez mužského potomka. Tudíž vyvstala otázka nástupnictví. Ludvíkova starší dcera Marie sice byla zasnoubena se Zikmundem Lucemburským, brandenburským markrabětem a synem císaře Karla IV., ale šlechta vedena rodem Horvátiovců odmítala uznat dědictví uherského trůnu v ženské linii a prosazovala jediného mužského potomka z rodu Anjou, Karla III. Malého.

Zikmund prosadil sňatek se svou snoubenkou Marií, ale Karel Malý byl přesto korunován za krále. Po 39 dnech vlády však byl zavražděn.

Zikmund se tedy triumfálně vrátil do Uher. Baroni se ovšem nechtěli vzdát moci a vytvořili oficiální ligu, která měla vládnout zemi bez krále.

1 Šmerglová – Jamnická, Z.: Dějiny našich cikánů, Praha 1955, str. 47.

2 Daniel, Bartoloměj: Dějiny Romů, Olomouc 1994, str. 79.

| Ruiny opevnění „Cigánského hradu“ |

Zikmund korunovaný v březnu 1387 měl tedy těžkou pozici. Musel přistoupit na podmínky baronů, připojit se k jejich lize a oprávnit je k použití donucovacích prostředků v případě, že by nedostál korunovačním slibům. Také členové jeho rady měli být vybíráni pouze z řad baronů – jinými slovy, liga se ujala moci v zemi. Jedním z jejich pro nás zajímavým opatře-

ním byl zákaz dávat darem půdu do vlastnictví cizincům.³

Dědický nárok na trůn měla Zikmundova žena Marie, ta však v roce 1395 zemřela.

Tak si vlastně liga uzurpovala nejen moc, ale i statky, mladý Zikmund nemohl jinak, než baronům platit za jejich „věrné a oddané služby“; musel jim vydat přes 80 anjuovských hradů, počet královských vesnic se snížil asi o dvě třetiny, vláda ligy byla tedy prakticky suverénní.⁴

Období, o němž se zde zmiňuji, jsou devadesátá léta 14. století.

V této pro Zikmunda špatné situaci se na jihu od Uherska formují turecká vojska. Turci podnikali vpády na jižní území Uherska a plenili je. Zikmund, když si uvědomil skutečný rozsah nebezpečí, posílal proti nim do boje každý rok vojska, ale pro rozhodující boj nebyl dostatek sil. Zikmund byl prvním uherským panovníkem, jenž na vlastní kůži zakusil vnitřní pnutí vyvolaná pronikáním Turků do Evropy.⁵

V roce 1396 se vypravil do boje sám Zikmund, obléhal hrad Nikopole (Bulharsko), jeho vojska však utrpěla strašlivou porážku. I sám král utekl a jen tak tak si zachránil život.

Situace uvnitř Uherska byla polarizována, a to Zikmund využil k posílení své moci. Začal budovat novou elitu z cizinců, které si ovšem musel kupovat pozemkovými dary a vysokými úřady. Jmenoval je vévody a pověřoval je různými funkcemi. To ale nebylo všechno. Osmanská hrozba ho přinutila zrušit klauzuli omezující vojenskou povinnost šlechty. Kromě toho měla církev odvádět polovinu svých důchodů na vojenské účely. Dost důvodů na odpor vůči králi.

3 Kontler, László: Dějiny Maďarska, Praha 2001, str. 87.

4 tamtéž, str. 87.

5 tamtéž, str. 88.

Roku 1401 byl Zikmund na budínském hradě zadržen a musel slíbit, že své cizí rádce propustí. Zikmund své slovo nedodržel, uzavřel smlouvu o nástupnictví s rakouským vévodou Albrechtem IV., jehož také jmenoval správcem Uher v době své nepřítomnosti.

Opozice nabídla trůn neapolskému králi Ladislavovi, který byl v srpnu 1403 v Zadaru korunován. Zvedla se tedy protizikmundovská vlna, do které se zapojila celá šlechta, jež byla zbavena vlivu důsledkem Zikmundovy politiky.

Vedla se série válek mezi Zikmundem a Ladislavem, Zikmund však své pozice obhájil a mohl se věnovat naplňování svých ambiciózních představ ohledně vnitřní reformy země i její zahraniční politiky. Obklopil se rádci z řad cizinců, kteří ani nemuseli být urozeného původu.⁶

Uvědomíme-li si fakt, že boj o moc skončil roku 1433, máme za to, že se nám podaří vysvětlit, proč vlastně Zikmund vydal ochranné listiny pro romské vévody. Listiny byly vydány v čase mocenských bojů, kdy měl Zikmund doma opravdu minimální podporu. Proto také hledal oporu v řadách cizinců. Za své postavení, majetek a moc mu mohli vděčit Stibor ze Stiboríc, Csákyové, Marcaliové, ale také Perényiové, kterým patřila i Velká Ida. Za takové situace je nanejvýš logické domnívat se, že v čase, kdy si Zikmund doslova kupoval cizince, nabídl svou ochranu také Romům, nebo chcete – li Cikánům, kteří mu mohli být oddanými služebníky. A to právě král nesmírně potřeboval.

Ani Zikmund neměl mužského potomka, a proto dle dohody s vévodou Albrechtem měl nastoupit na trůn Albrechtův syn a Zikmundův zeť, Albrecht V., což se i stalo.

Albrecht V. byl korunován králem, byl však nucen zrušit všechna Zikmundova opatření a prakticky vrátit všechnu politickou moc zpět do rukou baronů. Nezapomínejme, že u jižní hranice království pořád řadí Turci. Albrecht V. zemřel ve vojenském táboře na úplavici.

Vzniká spor o následnictví mezi Habsburky (dvorská strana) a župní šlechtou (tzv. národní strana). Dvorská strana byla podporována Zikmundovou dcerou a manželkou Albrechta V., Alžbětou, která několik měsíců po králově smrti porodila syna, a chtěla mu tak zajistit trůn.

V květnu 1440 byl Ladislav V. Pohrobek korunován, ale to odmítli respektovat přívrženci národní strany a nabídli trůn polskému králi Vladislavu III.

Za Pohrobka vedl boj Oldřich Celjský i jeho poručník, štyrský vévoda Fridrich a hlavně úspěšný český vojevůdce Jan Jiskra z Brandýsa. Avšak Vladislav upevnil svou pozici díky dvěma osobnostem: Miklósi Újlakimu a Jánosi Hunyadymu, který se proslavil zejména vítězstvím nad Turky.

6 tamtéž, str. 91.

Ten dosáhl opravdu významných úspěchů. Po vítězství u Bělehradu roku 1456 však onemocněl na mor a zemřel. Celjský ihned vyzval jeho syny, aby vydali královské hrady a důchody. Ti to slíbili, ale Celjského proradně zabili. Většina dosavadních stoupenců se teď postavila za Pohrobka. Hunyadyho nejstaršího syna odsoudili na smrt a ihned popravili. Pohrobkovi však nebylo ani 18 let, když v Praze zemřel. Nebylo vhodného následníka. Nezbylo, než se dohodnout s Mihálem Szilágyim (Hunyadyho švagrem) a najít vhodného kandidáta, jenž by ochránil říši zejména před Turky. Tím měl být Matyáš Korvín.

Jenomže Matyáš odmítl Szilágyiho nabídku, že bude zemským správcem, a vůbec se odklonil od rodiny a jeho hlavním rádcem se stal Jan Vítěz. Nespokojení baroni začali vyjednávat s Fridrichem III. a zvolili ho za krále Uher. Tak začal boj mezi Matyášem Korvínem a Fridrichem III. Ten skončil smlouvou roku 1463, kdy vydal svatoštěpánskou korunu za 80 000 zlatých Matyášovi, ale s podmínkou, že v případě, že Matyáš zemře bez dědiců, nástupnictví se zmocní někdo z Habsburků. Matyáš opravdu zemřel bez právoplatného mužského potomka, a tak se v květnu 1490 sešel uherský sněm, aby zvolil jeho nástupce. Vedle Maxmiliána Habsburského si nárokovali trůn jagelonští bratři, jejichž matka byla vnučkou Zikmunda a sestrou Ladislava Pohrobka. V úvahu připadal i nemanželský syn Matyáše Jan Korvín, ale i vdova královna Beatrice.

Maxmiliánův nárok se sice jevil jako nejoprávněnější, ale šlechta chtěla krále, který by jim byl po vůli. A toho našli právě ve Vladislavovi II., který podepsal slib, že zruší nepravdivé daně a jiné novoty, jež zavedl Matyáš Korvín.

Uherský sněm v roce 1505 ustanovil, že uherským králem se nesmí stát cizinec, zemře-li Vladislav II. bez dědiců. Tento problém se vyřešil smlouvou: Maxmiliánův vnuk Ferdinand se měl oženit s Vladislavovou dcerou a Vladislavův dosud nenarozený syn si měl vzít Ferdinandovu sestru, Maxmiliánovu vnučku. Tím byla otázka následnictví vyřešena.

Moc si však „zákonnými“ prostředky přece jen uzurpovala královská rada, zejména pak tajný kancléř, muž neurozeného původu, Tomáš Bakócz, jenž tahal všemi provázky a nahrával tak sobě a šlechticům, zejména co se týče výběru daní.⁷ Vladislav rozhodnutí rady nikdy nezpochybnil (odtud přezdívka Vladislav Dobře).

Ale Vladislavovo „diplomatické chování“ aristokracii a nižší šlechtu neuspokojilo.

Ve spleť politické situaci, a navíc v ohrožení tureckými výboji se pozice velice rychle měnily. Šlechta pořád nacházela hrdinu i „osvoboditele“ ve svých řadách a tentokrát jím byl sedmihradský vévoda Jan Zápolský.

V roce 1513 byl již zmíněný Tomáš Bakócz jmenován legátem pověřeným organizací křižácké výpravy proti Turkům. Shromáždilo se tehdy na 40 000 mužů připravených bojovat

⁷ tamtéž, str. 117–118.

s řádícím tureckým živlem. Velitelem této výpravy byl jmenován Jiří Dózsa.

Hospodářská a sociální situace byla pro obyvatelstvo nesnesitelná, Turci drancovali a dobývali strategická města, obrana proti jejich nájezdům byla čím dál nákladnější, tudíž se zvyšovaly daně a poplatky. Proto bylo mnoho rolníků, studentů, městské chudiny, ale také příslušníků nižší šlechty připraveno ochotně a s plným nasazením bojovat s osmanským nepřítelem.

| Romové ve Velké Idě a jejich příbytky |

Šlechta ovšem jen s velkou nelibostí propouštěla své poddané, jelikož jejich pracovní sílu nebylo kým nahradit. Začal se také projevovat strach z tak obrovské vyzbrojené a bojechtivé masy. To vyústilo v rozhodnutí výpravu rozpustit a další odvody zastavit. Dózsa se však tomuto rozhodnutí odmítl podříditi a počáteční neklid skončil povstáním. Ozbrojenci pod Dózsovým vedením podpalovali šlechtická sídla, ničili a drancovali jejich majetky.

Byl to právě Jan Zápolský, komu se Dózsa vzdal při bitvě u Temešváru v roce 1514. Byl popraven příšerným způsobem: byl upálen na rozžhaveném železném trůnu. Jeho nejbližší spolubojovníci byli umučeni, ale předtím museli maso z ohořelého Dózsy sníst.

K této události se váže legenda, kterou si vyprávěli Romové v okolí Dunajské Stredy. Jak mi při náhodném setkání řekl spisovatel Jozef železný trůn ukovali nejlepší mistři svého řemesla – Romové, kteří se možná podíleli i na samotné popravě. Od té doby se prý říkávalo „dobrý sedlák je ten, který je upečený“.

Ale zpátky k bojům o trůn. Zápolský byl nejbohatším magnátem země, jeho majetky se rozprostíraly po celých Uhrách, zejména na území Slovenska a Sedmihradska. Většinu území Uher měl Zápolský v moci, měl také dostatečnou podporu uherské šlechty a nechal se 11. listopadu 1526 zvolit za krále. Stoupenci Habsburků však nabídli trůn Ferdinandovi, ke kterému si připojily i chorvatské stavy. Dost na tom, Ferdinand byl 17. prosince téhož roku zvolen za uherského krále.

Ferdinand měl mnohem menší vliv i území, ale jeho vojskům se podařilo dobýt Budín a postupně zatlačit Zápolského až do východní části země.

Ten se pokusil situaci zvrátit, ale bitvu u Košic roku 1528 prohrál a musel se uchýlit do Polska, kde mu azyl nabídl král Zikmund Jagellonský (jehož sestru si Zápolský později vzal za manželku).

Když však Zápolský nezískal od Polska, ale ani od Francie, podporu na boj proti Habsburkům, obrátil se se žádostí o pomoc na nepřítele celého Uherska – tureckého sultána Suleymana I. Nádherného.

Ten byl ochoten zjednat v zemi pořádek. Turci dobyli celou Dolní zem i Budín. Ferdinandovo panství bylo okleštěné. Situace se ještě více zhoršila poté, co sultán vyrazil proti Vídni. Město obléhal tři týdny, dobýt se mu ho však nepodařilo.

Boje mezi Zápolským a Ferdinandem pokračovaly a byly provázeny pustošením země.

Turci se však s neúspěchem u Vídne nemohli smířit, a tak v roce 1532 vyrazili znovu. Jejich tažení však ochromil tuhý odpor obránců hradu Kőszeg. Na pomoc Ferdinandovi přispěl i jeho bratr císař Karel V. Turci se dali na ústup.

Pozice Zápolského byla špatná. Papež ho pro spolupráci s Turky exkomunikoval z církve a mnozí jeho dosavadní přívrženci ho začali opouštět.

V roce 1532 měl Ferdinand na své straně většinu magnátů západního a středního Slovenska a také báňská a svobodná královská města východního Slovenska. Zápolský si zase získal několik šlechtických rodů z východoslovenských stolic. S jejich pomocí se pokusil svoji moc rozšířit a v roce 1536 dobyl Košice.

A k této události se údajně váže i souvislost s Velkou Idou. Peter Perényi, v jehož majetku se Velká Ida nacházela, se měl podílet na zrádných úkladech proti Ferdinandovi. Dne 3. prosince 1536 pozval velitele obránců Košic Gaspara Serédyho na blíže neurčenou slavnost. Zatímco Serédy hodoval, podařilo se dobyvatelům překročit hradby města a Košice dobýt. Ferdinand prý považoval ono pozvání za proradnou lest, kterou bylo vojsko bránců Košice zbaveno velení. Do souvislosti s tím se klade také bitva ve Velké Idě do roku 1557. Ferdinand prý chtěl město dobýt zpátky, cestou však nařídil velícímu generálu Puchaimovi „navštívit“ Velkou Idu a vypořádat se se zrádcem.⁸

Jakkoliv se zdá být tato příčina bitvy u Velké Idy pravděpodobná, nebylo tomu tak. Musíme vzít v úvahu fakt, že bitva ve Velké Idě se odehrála 21 let poté, co byly dobyty Košice. Kromě toho roku 1556 lehly Košice popelem, místní občané ani nemohli platit daně. Tudiž takový spor nemohl být příčinou bitvy u Velké Idy. Co se tedy opravdu u Velké Idy stalo?

8 Mathe, Branislav: Velká Ida – 750, Miestne zastupiteľstvo Veľká Ida 2001, str.31-34.

Musíme pokračovat ve studiu tzv. velkovaradínské smlouvy. Ta byla v roce 1538 ve Velkém Varadíně uzavřena mezi oběma protivníky, Zápolským a Ferdinandem, a rozdělila Uhersko na dvě části, a to tak, že Ferdinand bude vládnout západní části království (včetně Slovenska) s výjimkou Košic, Zápolský zase v Sedmihradsku a severovýchodních Uhrách a Košice si podrží.

Podle smlouvy se měl stát po Zápolského smrti jediným králem celých Uher Ferdinand. Jenomže krátce před smrtí se Zápolskému narodil syn. Zápolský na smrtelném loži žádal své stoupence, aby varadínskou smlouvu obešli.

Süleyman I. Nádherný, který nebyl podpisem smlouvy nijak nadšen, ihned přislíbil pomoc malinkému králi a hodlal prosazovat jeho zájmy. S tím ovšem nebyl Ferdinand spokojen, a tak dynastie začaly válčit znovu.

V srpnu 1541 vyrazila turecká vojska proti Budínu, habsburskou obranu prolomila, Budín dobyla a získala území mezi Dunajem a Tisou, kde byl později vytvořen Budínský pašalik.

Země se rozpadla na tři části: Sedmihradsko a východní část od Tisy byla ponechána Zápolského synovi Janu Zikmundovi, střed patřil Turkům a západní území zůstalo v rukách Ferdinanda.

Příčiny bitvy u Velké Idy však přímo zde nenalezneme. Musíme se blíže podívat na politiku Ferdinanda Habsburského.

Jeho volbou uherským králem se staly Uhry součástí habsburské monarchie. Po obsazení části území Turky všechny důležité úřady i těžiště společenskopolitického dění přesídlily na území dnešního Slovenska. Připojení Uher k monarchii i neustálé války vedly k rozsáhlým reorganizačním uherských úřadů a k jejich začlenění pod centrální správu celé monarchie ve Vídni.

Centralizační politikou vídeňského dvora si moc vytvořila řadu možností, jak zvyšovat své finanční příjmy. Bylo to jednak zvyšováním daní, prosazováním obchodních a celních monopolů, atd.⁹

I přesto, že po zběhnutí Jana Zápolského k Turkům měl Ferdinand většinu magnátů na své straně, narážel proces centralizace moci v řadách šlechty na odpor a vedl až k formování opozice proti Habsburkovi, který – kromě už zmíněných snah o centralizaci moci – tvrdě potlačoval i náboženské reformační hnutí.

V roce 1551 se obnovilo tzv. Východní království, nebo-li Sedmihradské knížectví pod ochranou Turků. A právě ono se stalo oporou rodící se opozice vůči centralistickým snahám a nábožensky zcela netolerantní politice habsburské monarchie.¹⁰

9 Purš, Jaroslav – Kropilák, Miroslav: Přehled dějin Československa, Praha 1982, str.119-125.

10 Kováč, Dušan: Dejiny Slovenska, Praha 1998, str. 60.

Zdá se, že zde nalezneme vysvětlení, co bylo příčinou bitvy u Velké Idy. V roce 1555 se na stranu Sedmihradska připojila skupina magnátů z Východního Slovenska a není bez zajímavosti, že v jejich čele nestál nikdo jiný než František Bebek a Gabriel Perényi, který otevřeně vůči Ferdinandovi vystoupil¹¹. Domníváme se, že toto byla příčina útoku habsburských vojsk proti Velké Idě i proti rodu, kterému patřila, Perényiům.

Nicméně závěr této práce zatím považujeme pouze za velice pravděpodobnou, ale přece jen pracovní hypotézu, kterou budeme dalším výzkumem prokazovat.

Summary

Rastislav Pivoň: A Few Remarks on the Events in Nagy Ida in 1557

The historical anecdote about the battle in Nagy Ida in 1557, in which the local Roma played an important part (see the preceding article by Adéla Gálová) has been kept in the memory of the Roma from Nagy Ida till today, in the form of various small legends. Romani historians claim the battle was fought in connection with the power strife between Ferdinand of Habsburg and John I Zapolya. Rastislav Pivoň doubts this commonly mentioned hypothesis: John I Zapolya died in 1540 and therefore his name most probably doesn't have any connection with the event. Tracing the Austro-Hungarian history back to 1382, Pivoň suggests that the battle was fought rather in connection with the growing opposition to the intolerant rule of Ferdinand of Habsburg which had its center in the Transylvanian principality. In 1555, a group of nobles from Eastern Slovakia has joined the opposing Transylvania and stood up against Ferdinand. It was exactly Gabriel Perény, the owner of Nagy Ida, who became the leader of the group. Pivoň suggests that this moment most probably lies at heart of the discussed battle. This hypothesis, the author admits, will however have to be proved.

Hana Sadílková

11 Purš, Jaroslav – Kropilák, Miroslav: Přehled dějin Československa, Praha 1982, str. 124.

— Recenze a anotace

Oddíl anotací a recenzí věnujeme, stejně jako celé toto číslo, Hance Šebkové. Proto je poněkud zvláštní. Na prvním místě všechny anotace a recenze napsali – až na několik málo výjimek – studenti prvního a druhého ročníku romistiky FF UK v Praze. PhDr. Hana Šebková přednášela v loňském školním roce a v prvním semestru tohoto školního roku „Úvod do romistiky“. Přednáška rozvržená na tři semestry po dvou hodinách týdně se střídala se seminářem. Podle pečlivě propracované Hančiny koncepce se studenti postupně seznamovali se základní romistickou (cikanologickou) literaturou dvou minulých století a samozřejmě i s literaturou současnou. K samostatné tvorbě pak byli vedeni na seminářích. Každý student si jako podmínku k tomu, aby mohl přijít ke zkoušce, musel připravit referát: zprávu z odborné konference, kulturní nebo politické akce, které se zúčastnil, podrobnou informaci o významném romistovi minulém nebo současném, obraz „cikána“ v literárním díle některého světového klasika a podobně. (Ukázky některých referátů zpracovaných ve formě stati jsou otištěné v tomto čísle).

Kromě referátů dostal každý student za úkol vypracovat anotaci některé romistické publikace (v prvním ročníku) a kritickou recenzi (v druhém ročníku).

Anotace a recenze, které otiskujeme v tomto čísle, jsou tedy nejen obrazem toho, jak studenti zvládají začátky své odborné tvůrčí činnosti, ale zároveň nepřímou ukázkou toho, jak byli vedeni svou pedagožkou, PhDr. Hanou Šebkovou. Rozsah rubriky je oproti předchozím číslům tak rozsáhlý proto, že jsme tu chtěli představit práce co největšího počtu studentů prvního a druhého ročníku. Domníváme se, že však i věcně může být rozsah rubriky přínosem, neboť odborné, populárně vědní i „cestovatelské“ publikace s romskou tematikou – ale i literární díla samotných Romů – přibývají tak obrovským tempem a rozrůstají se do tak nepřehledného a nepřehledného množství, že o nich i zájemce ztrácí přehled a už vůbec není v jeho silách je všechny prostudovat a zhodnotit. Anotační činnost studentů může tedy usnadnit orientaci v současné literatuře o Romech.

Jesús Gómez Alonso, Julio Vargas Claveria (University of Barcelona)

**Why Roma Do Not Like Mainstream Schools:
Voices of a People without Territory**

Harvard Educational Review 73, no. 4 (Winter 2003)

Internetová publikace španělských autorů zdůrazňuje kritické postavení Romů v evropských vzdělávacích systémech. Tento fakt podkládá výčtem statistik z několika evropských zemí a konkrétními epizodami ze života španělských žáků, studentů a učitelů, popisem jejich postojů. Autoři upozorňují na to, že dosavadní výzkumy týkající se vzdělávání Romů stereotypně reprodukovaly obecně rozšířené tvrzení, že Romové nemají ke vzdělání pozitivní přístup, nemají o něj zájem. Tradičně šlo o výzkumy bez účasti Romů samotných. Autoři popisují nový přístup k výzkumům vzdělávání, založený na aktivním zapojení členů romských komunit a komunikaci s nimi.

Nízké zapojení Romů do oficiálních vzdělávacích struktur bylo tradičně vysvětlováno dvěma způsoby: etnocentrickým a relativistickým. Etnocentrický přístup považuje za předpoklad úspěchu ve vzdělávacím systému přijetí západních, mainstreamových hodnot – asimilaci. Pokud je Romové nepřijmou, je to považováno za jejich deficit – obviňování Romů ze selhání ve vzdělávacím systému bývá běžné vysvětlení učitelů, politiků i výzkumníků. Relativistický přístup eliminuje jakékoli principy hodnocení – jiná kultura je prostě jiná – ne horší nebo lepší. Chudoba a omezený přístup ke vzdělání jsou tak vysvětlovány jako projev kulturní odlišnosti. Tato perspektiva opět vede k závěru, že kvůli zachování své kultury mají být Romové mimo mainstreamové školy. Oba tyto přístupy dle autorů, navzdory své odlišnosti, vyúsťují v diskriminační praxi. Perspektivy, které dosud dominovaly studiím o vzdělání, nepřispěly k žádnému řešení, neboť jsou výsledkem jednostranného přístupu ke škole a společnosti.

Nový přístup k výzkumu vzdělávání se začal ve Španělsku prosazovat v devadesátých letech 20. století. Je příkladem změn v současné společnosti i sociálních vědách. K jeho vzniku přispěla jednak potřeba španělských romských nestátních organizací podpořit své požadavky v oblasti vzdělávání vědeckými daty, jednak to, že si vědci uvědomili nutnost spolupráce s Romy, pokud mají být výsledky využitelné a přínosné pro současnou společnost.

Autoři vyzdvihují řešení dosavadní nepřítomnosti Romů ve výzkumných týmech alternativním způsobem spolupráce – mohou být plnohodnotnými členy týmu, interpretovat svoji životní realitu a spoluvytvářet návrhy k transformaci školy. Výzkum provádí vědecká komunita spolu s Romy, resp. romskými organizacemi, zatímco dříve byli pouze cílovou skupinou. Při sběru dat figurují vůdci nebo členové romské komunity jako facilitátoři komunikace.

*Helena Plešingerová
II. ročník, romistika*

Ingrid Antalová

Chaos Totalos – Správa z geta

G plus G, Praha 2002, 187 str.

Ingrid Antalová vystudovala Ekonomickou univerzitu v Bratislavě a od roku 1993 je ředitelkou nadace Milana Šimečky. Zřejmě pod záštitou této organizace začala jezdit do romské osady „v Hrmnicích“, kde se – jak z knihy vyplývá – měla věnovat především práci s romskými dětmi. A jak sama v úvodu píše, prostřednictvím knihy *Chaos totalos* chce „sprostředkovat zkušenost z pobytu v rómských osadách na východe Slovenska.“ (s.7)

Pod ne příliš nápadnou (příjemně nevtravou) obálkou knihy se skrývá jakýsi denník, který vznikl v letech 2000-2002 autorčinou korespondencí blízkým přátelům. Úryvky korespondence pak tvoří obsah knihy. Ingrid Antalová v nich popisuje především své dojmy z osad, vztahy mezi lidmi uvnitř komunity, vztahy v obci, se starostou, se členy místní samosprávy, policisty a v neposlední řadě i práci, kterou tam vykonává. Jména zmiňovaných lidí z osady ani název vesnice nejsou totožné s reálnými jmény.

Autorka hned v úvodu popisuje svůj globální pohled na to, co jsou osady, a během celé knihy se od tohoto obrazu příliš neodklání. Nemíjí však pravdou, že by takto vypadaly osady na celém východním Slovensku. Samozřejmě, že se s níže popsaným obrazem člověk nejednou setká a oči před ním zavírat nemůže, ale bylo by záhodno také napsat, že osady mohou vypadat zcela jinak – osady se zděnými domy, kde žijí lidé v důstojných podmínkách. Lidé v osadách navíc zachovávají staleté tradice a bohatou kulturu i rodný jazyk – to vše i na pozadí několikaletého asimilačního tlaku majority, za což si určitě zaslouží respekt a úctu.

„...Videla jsom niekoľko desiatok osád, kolónií, ulíc, domov, kde bývajú Rómovia. Zakaždým som v akomsi tranze a chvíľu mi trva, kým sa začnem cítiť a správať uvoľnene. Bieda, špina, neuveriteľné konštrukcie obydlí z ešte neuveriteľnejších materiálov, neidentifikovateľný zápach, a najmä milión detí v najšialenejších odevných kreáciách. To sú osady...“ (s. 7)

Pokud opustíme od vnějšího pohledu na osady, kterého je v knize až nadmíru, informačně chtivý čtenář by se pravděpodobně toužil dozvědět něco o tom, jak Romové v osadách žijí, co dělají, jaké mají zvyky a s čím se dennodenně potýkají. Z celé knihy na nás však doslova na každé stránce trčí neustálý boj za něco, pro něco a s někým. Situace na Slovensku je opravdu vážná, nicméně založit popis osady na vyjádření neustálého boje s pedagogy, zástupci státní správy, policisty či zdravotnickými pracovníky i s Romy samými a na popisu toho, co kde autorka pojedla, popila či protancovala, je zkreslující a unavující. V textu se bohužel zřídka objeví popis dosud zachovávaných romských tradic, které autorka vyzorovala a zaznamenala, či charakteristických kulturních rysů chování, apod. Ty zůstávají mnohdy zjevně nepochopeny, jako např. jeden ze základních romských rysů – kolektivismus. Au-

torka si je často vysvětluje z pohledu své majoritní, ve svých očích snad i lepší kultury. „...*Tesne pred odchodom som ešte hodila reč s Chumerom. Snažila som sa mu vysvetliť, že to nie ja chcem, aby šiel do školy, ale on to chce, a že už mám toho celého dosť. Jediné, čo bol schopný povedať, bolo, že by mu bolo smutno, keby tam chodil sám. To, že ja chodím sama za nimi sto hodín vlakom...*“ (s. 90)

Očima své vlastní kultury též nemůže pochopit, proč nebyla dostatečně zahlcena díky za staré oblečení. Další kulturní odlišností je i to, že se u Romů neděkuje. Navíc čekat dík od lidí v nouzi, kterým dáváme něco, co sami nepotřebujeme, je dle našeho názoru docela arogantní.

„...*Niekoľko vriec oblečenia od mojej mamy sme rozdelili podľa nášho uváženia. Tam, kde majú najviac detí, Daňovcom treba, lebo se dobre učia, Ondrej je strašne špinavý, tomu aspoň košelu a zimné gate, Danielovi by sa zišlo hocičo, Marianna chce pekné nohavice, Ivanka nemá bundu... O pol hodiny je všetko preč. Nijaká vďaka. Hrdosť nedovolí. Len to pekne odnes mame a nič nehovor...*“ (s. 10)

V tomto úryvku naopak popsané dochované bohatství kultury doslova situačně zanikne.

„...*Osemdesiatdeväťročnej babičke, ktorá sa na všetkom zúčastňovala, prišlo asi o jednej po polnoci zle. Vyšlo sa rádio, usadili sme sa, kam sa dalo, a čakali sme. Eva nabrala do pohára s vodou niekoľko uhlíkov z pece a čakala, kľo z nich padne na dno. Tolko bola počarovaná. Potom sa babička z toho napila a na trikrát sa vyliavala voda na prah. Využila som situáciu a rozhodla, že ideme domov spať. Som nejaká šéfka a hotovo...*“ (s. 27)

Bohužel také v dalším úryvku se autorka opovažuje posuzovat jednání Romů dle svých domnělých představ a unáhlených závěrů.

„*A ešte sme boli na návšteve v dolnej osade u Danielovej mamy. To bol pohľad. Malilinká blatová chyža, dve postele, kachle na drevo, starý televízor. Strop taký, že aj ja, čo mám 158 cm, som sa musela zohnúť. Muža má v base, žije tam ona a jej sedem či osem detí. A zas má brucho, muž bol doma na priepustku. Rodiť bude v tej šialenej špi-ne a všetky deti budú zrejme pri tom. A kde by mali byť? Sú pri všetkom. Spávajú s rodičmi v jednej posteli.*“ (s. 17)

Autorka nejenže s každým ve svém okolí neustále bojuje, ale také vše podléhá její kritice a mnoho věcí je prezentováno v negativním světle. Špína, bída, nehygienické chování Romů zastiňují v knize uvedené nelidské jednání majority. Např. když zdravotní sestra odmítne poslat sanitku dítěti s vysokou horečkou a zjevně obtěžována zavěsí telefon, či výrok policisty, že by se všichni Romové měli nasypat do jámy a zlikvidovat apod. Tak často vidí Romy majorita a popis a kritika jejího chování by si dle našeho názoru zasloužily větší důraz, navíc v kontextu s kritikou celého světa tato četná upozornění zanikají.

Autorka do osady jezdí často a čtenář by pravděpodobně čekal, že se s některými věcmi smíří, přijme je a nebude je příliš zdůrazňovat. V knize je tomu právě naopak. Když si představíme, že takto popisuje lidi, které často navštěvuje, tráví s nimi volné chvíle, stravuje se u nich...:

„...*Cesta autobusom z Prešova do Hrmnic je sama o sebe dosť dobrodružný zážitok. Okrem gadžov tam totiž sedia Rómovia z Hrmnic, zo Svinej a z Jarovnic. Gadžovia sedia v prvej polovici autobusu, Rómovia si automaticky sadajú dozadu. Vzadu je šialený osadový smrad a nevieš, kedy na teba skočí blcha, voš či iný sajrajt. A ešte nevieš, čo vylezie z tých vriec, čo dovliekli do autobusu, asi z nejakej skládky...*“ (s. 15)

A až si Ingrid Antalová jako pracovnice nadace uvědomuje, v jaké tíživé situaci jsou její romští „přátelé“, bez ostychu se zajde najíst tam, kde se vaří, a ještě jídlo zkritizuje:

„...*Večer sme šli k Daňovcov, pravdu povediac aj preto, že sme boli strašne hladné a tam je vždy čo jesť. Te-da skoro. Tentoraz navarené nebolo. Napchali sme sa slaninou a chlebom a neskôr mariklou. Marikla je múková placka. Skoro ma roztrhlo. Slaninu nejem nikdy a chleba sa tiež dosť straním...*“ (s. 30)

K neustálému upozorňování na nedostatky bohužel chybí vysvětlení, proč jsou dnes osady v tak bídném stavu, proč zde není zavedena kanalizace, dostatečný zdroj pitné vody (v Hrmnicích například funguje jedna studna pro 400 lidí) a někde ani elektřina, tedy věci, jež nám v 21. století mohou připadat samozřejmé a jejich nedostatek absurdní.

Ingrid Antalová v knize několikrát zdůrazňuje, že vztah s lidmi v osadě musí být založený na vzájemné důvěře. Vydáním této knihy však získanou důvěru zjevně zneužila. Její působení v osadě mělo spočívat v práci s dětmi. Vměšování se do interních záležitostí a problémů komunity a jejich zveřejnění byla chyba, kterou nelze omluvit ani tím, že to zřejmě myslela dobře.

Martina Kubátová a Petra Dobruská

II. ročník, romistika

Mihalj Berta, Dragan Kuzicov

Somnakune Vurmi

Skolverket, Stockholm 1997, 111 str., ilustrace: Mihalj Berta

Autoři knihy:

Mihalj Berta, pochází z Maďarska, jeden z jeho rodičů je maďarský Rom. V současné době žije v Helsingborgu, kde se oženil s kalderašskou Romkou. Je učitelem matematiky a angličtiny. Mimo to zajišťuje výuku v romštině romským dětem na základní škole v Helsingborgu.

Dragan Kuzicov je kalderašský Rom žijící v Helsingborgu. Je pamětníkem kočovného života své komunity ještě před tím, než se sama dobrovolně usadila.

Kniha obsahuje 18 starých pověstí a pohádek, které jsou doprovázeny ilustracemi Mihalje Berty. Všechny tyto pohádky jsou psané v kalderašské romštině. Některé z uváděných pohádek patří mezi všeobecně známé jako např. „E krajeske neve gada“ (Císařovy nové šaty), „Dešujekh phral the lengi phen“ (Jedenáct bratrů a jejich sestra – varianta pohádky Sedmero krkavců), v knize se však dočteme i o starých legendách, které se vztahují ke kočovnému životu kalderašských Romů, příkladem může být legenda „O Rom thaj o zuralo manuš“ (Rom a silný člověk). Najdeme zde také variantu jedné velmi staré indické bajky „O Rom, lesko šavo thaj e Magarca“ (Rom, jeho syn a osel).¹

Podle úvodních slov Stefano Kuzikova je kniha určena především dětem. Se zájmem jsem si ji přečetla také já, protože pověsti a legendy z prostředí kalderašských Romů vypovídají o způsobu života těchto lidí v minulosti.

*Jana Hejkrliková
I. ročník, romistika*

¹ Pozn.red.: Pohádku „O Rom, lesko šavo thaj e Magarca“ včetně jejího překladu do češtiny pro zajímavost uvádíme na následujících stránkách.

O Rom, lesko šavo thaj e magarca²

Varekana – šikana trajijas jekh Rom. Lesko cino kheroro dur sas avri anda o gav. Leski romŋi či kamelas te trajil maškar e gadje thaj anda kodo geletar maj dur avri anda o foro. Len sas eŋta šavora vonj či djanas ande školi ke ande kodi vrama inke či na či mekhenas e romane šavoren te phiren ande školi. O Rom djanelas vareso te iskirij thaj te djinavel, thaj kana sas les vrama, sičarelas vi peske šavoren e betivura. Kado madjolas majbut ivende kana nas le kaver so te keren ke ande sas savora ando kher paša o tato bov. E Romeski udvara avri sas temime sogo- desa, khote sas len khajnja, kurči, raci, papinja thaj vi djidjunki. Ando ištalo vo inkerlas peske grasten, khote sas les vi duj gurutva thaj jekh magarca. Ande leski kočina sas les e but bale thaj sas les lenca but buči sar vi e kaver ala- tonca, ke musaj sas te hahavel le thaj te lel sama pe lende. Von opra mišto trajinas; mek vi e gadje save unjivar avenas lende te činen vaj te bičinen vareso phenenas ke inke kasave harnikone Romes či dikhle. Ašundas o Rom jekh djes, ke na dur lendar avla jekh baro pijaco. O majphuro šavo kamelas te bičinel peska magarca thaj te činel peske pe late somnakaj ke aba paše sas vi e vrama te lel peske romŋa. Kana avilas e forosko djes, uštilas o Rom thaj lesko šavo koran detehara, ke dur sas te djan thaj kamenas pe vrama te resen po pijaco. Line e magarca thaj lokes geletar pe pengo drom. Lokes sar so djanas phujatar aba majnem po dopaš drom resle kana maladile duje trine raklorenca, kaj djanas mašenge.

„De dilo san, Roma, sar dad trobusardanas te mekhes te bešel čo šavo opre pe magarca te na djal phujatar,“ phende lenge e rakle asamasa.

„Dja, muro šavo, thaj beš opre pe čiri magarca, vi kade kames te bičines la,“ phendas o Rom e šaveske pala raklengi vorba. Bešlas o šavo pe magarca thaj gele majdur. Kade sar so djanas, vorbinas pa maj but buča, feri ke majbut vorbinas pa terne šeja, kaj trajinas ando kaver gav paša jekh rečka. Jokharsa resle varesoske gadjen, kaj djanas pe malja te keren buči. O Rom pindjardas len thaj khote vorbijas lenca duj trin vorbi. Sar so djanastar aba e gadje bare hangosa phende e šaveske:

„Sar či ladjas tu, terno manuš san thaj tu bešes pe magarca, mek čire dades te bešel opre, ke tu majfeder bi- ris te phires, sar čo dad.“ Ladjavestar las o šavo thaj gelas tele pa magarca thaj mukhlas peske dades te bešel opre pe magarca. Sar so lokes phirenas kade načolas lendar aba vi e vrama thaj djanenas ke naj inke dur kodo gav, kaj sas o foro. Pala jekh vrama resadjile duje gadjanca, save djanas ando veš te čiden penge buraci. Kana dikhle e Romes ke bešel pe magarca, holjasa phende leske:

„E magarca pe magarca bešel, tu phura, sar či ladjas tu, korko bešes tu pe magarca thaj čiro šavo phirel phu- jatar, so raj keres tu? Mekh vi e šaves te bešel opre ke si than!“ Čačimasa o Rom ladjajas pe thaj akhardas vi pes- ke šaves te bešel opre pe magarca. Kade tradenas majdur. Aba dičolas e gaveski khangeri, kaj sas o foro, kana maladjile vi kaver gadjenca, save djanas po foro te bičinen. Kana dikhle e gadje e Romes thaj leske šaves, ke be- šen opre pe magarca, phende lenge:

„Romale, čačes dile san! Či djanen, ke e magarca sunto alatoj? Anda soste keren kado, te kamen te bičinen a magarca thaj te len pe late laše love, sostar den la čino? Ašunen akanak, so trobun te keren: tume duj djene len

² Poznámky k přepisu:

nj – přepisujeme jako ŋ (*romnja* – *romŋa*)

dj – ponecháno; někde pravděpodobně značí hlásku *đ* (*des*), někde *ž* (*gaže*)

č – přepisujeme jako č (*buči* – *buči*)

Ve slově *Rom* (jde-li o etnonym), sjednocujeme oproti přepisu psaní velkého písmene na začátku slova.

opre a magarca thaj ingren la. Feri kade lena tele e binura pa tumende!“ Gele tele pa magarca vi o Rom thaj vi lesko šavo, thaj line sel duj djene te len opre a magarca. Las o Rom thaj šutas a magarca pe pesko dumo o šavo pale palal astarlas a magarcake phunre. Kade resle dji ando gav. Kana dikhlas le e gavesko mujalo sar ingren a magarca po dumo, kade asalas lendar ke gindisarde e gadje ke diljajlas:

„Manušale, sogodi dikhlem thaj nakhlem pe kadi ljuma, fer i inke kado či dikhlem. Dikhen, dikhen manušale, o Rom sar ingrel e magarca po dumo! Kasave dile manušen inke či dikhlem!“ Kana dikhlas o Rom thaj lesko šavo, ke asan lendar e gadje, mindjar mukhle tele e magarca; thaj tordjile paša late te piheninpe jekh cera, ke e magarca nas ušoro. Inke but vrama tordjilas o mujalo thaj dikhelas pe lende sar pe duj dile manuš; thaj pala kodo asandos boldaspe, thaj vi gelastar peske.

„Dikhes, dikhes, muro šavo. Pe kadi ljuma si sogodicka fali manuš. O jekh phenel tuke: te keres jekh, thaj o kaver phenel tuke pale, te keres kaver, kade ke naštik aves po agor lenca. Meg e ljuma ljuma avla, kade vi avla,“ phen-das o Rom peske šaveske thaj geletar po foro te bičinen e magarca.

O Romovi, jeho synovi a oslíkovi

Kdysi dávno žil – byl jeden Rom. Měl malý domeček daleko od vesnice. Jeho ženě se nechtělo žít mezi gádži, a proto se odstěhovali co nejdál od města. Měli sedm dětí, které nechodily do školy, protože v té době tak jako tak romským dětem nebylo dovoleno do škol chodit. Muž uměl trochu číst a počítat, a tak, když měl čas, učil i své děti písmenka. K tomu docházelo ponejvíce v zimě, když neměl co jiného na práci a všichni byli pohromadě okolo hřejivých kamen. Rom měl venku hospodářství, které jim poskytovalo veškeré zásoby, choval slepice, kuřata, kachny, husy a perličky. Ve stáji si držel koně, měl tam i dvě krávy a jednoho osla. V jeho prasečím chlívků bylo hodně prasat, s nimi měl hodně práce, stejně jako s ostatními zvířaty, protože je musel krmit a hlídat na pastvě. Žilo se jim dobře; dokonce i gádžové, kteří k nim někdy přicházeli něco nakoupit nebo prodat, říkali, že ještě nikdy takového schopného Roma neviděli. Jednoho dne se Rom dozvěděl, že nedaleko nich se bude konat velký trh. Nejstarší syn chtěl prodat svého osla a za ty peníze si chtěl koupit zlato, protože už měl věk, aby se oženil. Když nadešel den, kdy se trh konal, vstal Rom i jeho syn brzy z rána, protože museli ujít dlouhou cestu a na trh se chtěli dostat včas. Vzali osla a pomalu vyrazili na cestu. Šli spokojeně, pěšky, až se dostali skoro do půli cesty, když tu potkali několik mladíků, kteří šli na ryby.

„Co jsi to za hlupáka, jako otec bys měl nechat svého syna, aby si sedl na osla a nemusel jít pěšky,“ řekli jim mladíci v žertu.

„Jdi, můj synku, a sedni si na svého osla, stejně ho chceš prodat,“ řekl otec synovi na slova těch mladíků. Syn si tedy sedl na osla a jeli dál. Jak tak šli, mluvili o všem možném, ale nejvíc si povídali o mladých dívkách, které bydlely v další vesnici poblíž říčky. Najednou potkali nějaké gádže, kteří šli pracovat na pole. Rom je znal, a tak s nimi prohodil pár slov. A když už odcházeli, řekli ještě gádžové hodně nahlas synovi:

„To se nestydíš, ty, takový mladý, a sedíš si na oslu! Pusť svého otce, ať si na něj nasedne! Ty jsi přece schopnější jít pěšky než tvůj táta.“ Syn se zastyděl, sesedl z osla a nechal svého otce, aby se na osla posadil. Jak tak pomalu šli, utíkal jim čas, věděli, že není daleko vesnice, ve které se konal trh. Po chvíli se potkali s dvěma gádžovkami, které šly do lesa na houby. Když viděli Roma, jak sedí na oslu, rozhořčeně řekly:

„Osel na oslu sedí, ty starý, že se nestydíš, sám si sedíš na oslu a tvůj syn jde pěšky, to ze sebe děláš pána?

Nech svého syna, ať si také sedne, když je místo!" Rom se skutečně zastyděl a pozval i svého syna, aby si sedl na osla. A tak spěchali dál. Už byl na dohled vesnický kostel, tam se konal ten trh, když v tom potkali další gádže, ti šli na trh prodávat. Jakmile gádžové spatřili Roma a jeho syna, jak sedí na oslu, řekli:

„Cikáni, vy jste opravdu hlupáci! Copak nevíte, že osel je posvátné zvíře? Proč se takhle chováte, když chcete prodat osla a dostat za něj pěkné peníze? Proč mu nedáte, co mu patří? Poslechněte, co musíte udělat: vy oba dva zvednete osla a ponese ho. Jenom tak odčiníte své hříchy!" Sesedli z osla jak Rom tak i jeho syn, vyzvedli oba dva osla a nesli ho. Vepředu Rom – osla si hodil na záda, syn zase vzadu podpíral oslovy nohy. Takto se dostali až do vesnice. Když je viděl vesnický starosta, jak nesou osla na zádech, smál se jim, protože gádžové si budou myslet, že se zbláznili:

„Lidičky, už jsem na tom světě viděl a potkal všelico, ale tohle jsem ještě neviděl. Koukejte, koukejte, lidičky, jak cikán nese na zádech osla! Takové hloupé lidi jsem ještě neviděl!" Když Rom a jeho syn viděli, že se jim gádžové posmívají, okamžitě osla postavili na zem; stáli u něj, aby si na chvíli odpočinuli, protože osel nebyl lehký. Ještě hodně dlouho stál starosta a hleděl na ně jako na nějaké blázny a pak se se smíchem otočil a šel si po svém.

„Vidíš, vidíš, můj synu. Na tomto světě jsou všelijací lidé. Jeden ti řekne: udělej tohle, a jiný ti zase řekne, abys udělal něco jiného, a takhle se jim nikdy nezavděláš. Dokud svět světem bude, bude tohle pořád platit," řekl Rom svému synovi a vydali se na trh prodat osla.

Překlad LV

(Pozn. red.: Téměř totožná je indická verze této pohádky, ovšem namísto otce a syna jsou hlavními postavami bůh Šiva a jeho žena Párvatí.)

Francisco Adolfo Coelho
Os Ciganos de Portugal.
Com um estudo sobre o calão.
(Portugalští cikáni. Se studií o argotu.)

Sociedade de Geografia de Lisboa, Lisboa 1892, 301 str.

Obsáhlá monografie *Os Ciganos de Portugal* je dodnes, po více než sto letech od vydání, nejvýznamnější komplexní prací o portugalských Romech, která odráží mnohostranné nadání svého tvůrce a jeho neustávající vědeckou i organizátorskou činnost.

Francisco Adolfo Coelho je zcela oprávněně považován za jednu z předních postav portugalské filologie. Vynikají jak jeho práce o dějinách portugalské literatury, tak lingvistické studie (z oblasti indoeuropeistiky, romanistiky a také zvláště pak i z romistiky). Rozhodující měrou se též podílel na ustanovení a rozvoji portugalské etnologie, antropologie i pedagogiky.

K zájmu o Romy nebyl veden osobní sympatií, ale právě pozitivistickou touhou objevovat, prozkoumávat a důkladně mapovat tuto – portugalskou vědou téměř nedotčenou – oblast. Tohoto záměru se zhostil s obdivuhodnou zodpovědností a nestranností. Mnoholetá pečlivá práce v archivech, studium a kritické zhodnocování existujících pramenů, ale i terénní výzkum, který autor nechal provést v portugalském kraji Alemtejo, daly vzniknout zcela mimořádnému etno-lingvistickému dílu.

Na prvních padesáti stranách se autor zabývá jazykem portugalských Romů (*romano* či *romaño*), jehož gramatický základ již v Coelhoově době tvořila portugalsčinou ovlivněná španělština operující s romským slovním fondem, ve stále větší míře nahrazovaným lexémy iberského původu. Po ilustrativních textech a frázích následuje podrobně vypracovaný slovník, čítající zhruba pět set výrazů portugalského *romano*, přičemž u každého z nich autor uvádí gramatickou kategorii, překlad do portugalsčiny, ekvivalent ke španělskému *caló* a dalším dialektům, případně poznámky k etymologii slova apod.

Druhá, nejobsáhlejší část je věnována argotu, a to jak po obecné stránce (vznik a funkce, mechanismy transformace jazyka, historie výzkumu argotu různých evropských jazyků), tak i jako studie portugalského argotu ve vztahu k romštině. Zde připojuje seznam přibližně sedmdesáti v portugalsčině užívaných argotických výrazů romského původu, z nichž některé přešly i do hovorového jazyka (např. *pirar-se* ve významu „odejít“ – od rom. *phir-el* chodit; *gajo* „chlap“ – od rom. *gadžo* Nerom) nebo dokonce do spisovné portugalsčiny – samotný výraz pro argot či hanýrku je prokazatelně romského původu – *calão* (rom. *kalo* – černý).

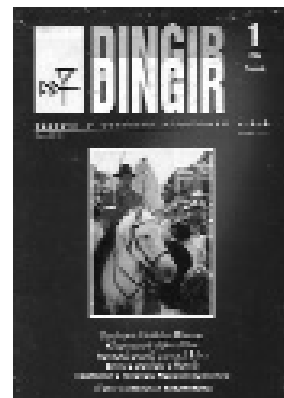
V posledním, třetím oddíle se Coelho zabývá historií a etnografií Romů v Portugalsku a stručně též v Brazílii. Připojuje chronologicky řazené přepisy třiceti osmi dokumentů Národního archivu, na nichž lze sledovat okolnosti příchodu Romů do západního výběžku Evropy, následný tlak se záměrem přimět je k opuštění země – ve formě přísných trestů jako např. vyhoštění do portugalských, především afrických, kolonií – a po staletí trvající asimilační úsilí. V etnografické části popisuje nejrozmanitější aspekty života (profese, obydlí, náboženství, rituály, apod.) Připojuje též nákresy romských antropologických „prototypů“ a romské rodiny.

Coelhovy *Os Ciganos de Portugal* jsou tedy jedním ze základních pramenů pro každého zájemce o iberické Romy. Autor dochází zkoumáním jazyka i kultury k jednoznačnému závěru, že španělští a portugalští Romové představují jen jakési dva výhonky téže větve. Je nicméně s podivem, že práce takových kvalit nepodnítila mezi domácími vědci zájem o tuto problematiku, a tak je Coelhoovo dílo v portugalském prostředí osamoceným zjevem, snad s výjimkou poměrně nedávno publikovaných studií historičky Elisy Marie Lopesové da Costa.

Pavla Čevelová,
II. ročník, romistika; V. ročník, hispanistika

Dingir

Časopis o současné náboženské scéně, č. 1/2004

„Dingir“ je název populárně vědeckého periodika, které se zabývá náboženstvím v jeho různých podobách a projevech. První číslo již sedmého ročníku časopisu věnuje velkou část svého obsahu tématu „Romové a náboženství“. Déle chystané téma vešlo do oběhu v době nepokojů na Slovensku. Editori se v úvodníku hlásí k tomu, aby články byly chápány i jako prostředek vzájemného oslovení a pochopení.

Úvodní studie Arne B. Manna „Duchovní kultura Rómov“ nabízí základní přehled toho, jak může být náboženský život Romů nazírán, jaké má historické a sociální podmíněnosti. Článek je prokládán řadou osobních zkušeností a postřehů. Pojem duchovní kultura vymezuje Mann jako celek ustavených církví stejně jako lidových forem, které uspokojují duchovní potřeby člověka. Víru Romů a především její oficiální projevy (pravidelné návštěvy kostela apod.) poznal autor jako velmi závislé na charakteru soužití Romů s jejich okolím. Dobrá vzájemná komunikace se odrazí v podobnosti projevů duchovního života a naopak. Autor i v historických souvislostech podtrhuje vliv duchovní tradice slovenského venkova na romské prostředí. Jako novodobý projev romské potřeby duchovnosti uvádí historii poutí ke sv. Sáře. Dotýká se i vztahu církve k Romům, jak v minulosti (kladná úloha ostříhomského arcibiskupství při usazování Romů v Nových Zámčích), tak i v novější době (audience u papeže, blahorečení Ceferina Jiménese Mally, apod.). V devadesátých letech věnují Romům svou pozornost různé církve. Slovenská biskupská konference organizuje romské poutě, velkou misijní aktivitu vyvíjejí Svědci Jehovovi a jiné menší náboženské skupiny, které často využívají pasivního postoje místního kněze. Arne B. Mann na závěr zdůrazňuje význam komunikace na úrovni duchovní kultury, která oproti aktuální sociální pomoci přináší dlouhodobější perspektivu – vzájemné pochopení hodnot.

Další články si oproti Mannovu textu vymezují užší téma a věnují se vždy jednomu „projevu duchovní kultury“ Romů. Markéta Hajsáková popisuje křtiny. Stejně jako Mann autorka připomíná obecný názor na „romské náboženství“ – formální víra, chabá docházka do kostela, neznalost modliteb. Romský pohled skládá z různých výpovědí (např.): „K tomu, abych věřil, nemusím chodit do kostela.“ Význam křtu přibližuje nejprve negací tradičních církevních významů; křest Romové nepožívají příliš jako vstup do obce křesťanů nebo akt přijetí jedince do společnosti; přidělení křestního jména při obřadu není pro Romy důležité. Podstatnou funkcí křtu je ochrana novorozenátka před nečistými silami. Velký prostor věnuje autorka tomu, co by mohlo nepokřtěné dítě postihnout (uhranutí, vyměnění bosorkou apod.) a způsobům nápravy zmiňovaných jevů.

O významu romských poutí pojednává článek Hany Dvořákové. Všimá si, že s poutí je spojen již příchod Romů z Balkánu do Evropy. Romové, kteří se tehdy označovali za poutníky (kající se např. za ukování hřebů pro Kristovo

| Studenti Michal Miko, Jana Hejkrliková, vzadu Eliška Nekolová |

ukřižování), využívali velké vážnosti poutnictví ve středověku a zajišťovali si tak kladné přijetí. Nejvíce se ovšem autorka zabývá popisem romských poutí a jejich historií. Pro romské poutě v Čechách, na Slovensku nebo ve Francii je mimo jiné charakteristická účast převážně mladších lidí, jak mužů, tak i žen.

Dvojice mladých antropologů Marek Jakoubek a Lenka Budilová se ve svém kratším textu věnuje přísaze u kříže. Přísaha má řešit různé přestupky v sociální sféře – především ženskou nevěru – a z toho důvodu je možné ji nazývat i „přisahou věrnosti“. Au-

toři v krátkosti popisují dva zaznamenané příklady. Zatímco v Abranovcích je nevěra ženy již prokázanou událostí, v Olejníkově se jedná o manžellovo podezření. V obou případech vedla přísaha u kříže k obnovení statusu ženy jako věrné manželky. Autoři zde nabízejí srovnání přísahy u kříže se slavným popisem ordálií (ordálie – zkouška) u francouzského badatele Luciéna Lévy-Bruhla. Ordálie, neboli „boží soud“, nastupuje u tzv. předliterárních společností tehdy, když nepostačuje lidská argumentace. Kromě označení viníka může ordálie sloužit také k ochraně celé komunity před nadlidskými důsledky lidského přestupku. Takový „soud“ byl běžný právě v případech, kdy provinění daného člověka nikdo nezpochyboval.

Ve stati „Smrt a pohřeb u Romů“ se Lucie Hrdličková zabývá vztahem Romů k mrtvým *múlúm*. Tak jako v jiných kulturách je tento vztah dvojaký – znamená úctu k zemřelým a zároveň strach z jejich návratu. Autorka se zaměřuje na druhý prvek, tedy na zkušenosti s *múly*. Velmi systematicky popisuje, jakými prostředky se zamezuje návratu mrtvých, jak se Romové připravují na jejich návštěvu a co pro ně takové setkání znamená.

Tématický oddíl *Dingiru* uzavírají krátké reportáže o misijní práci různých církví (římskokatolické řády, Svědkové Jehovovi, plzeňský Penuel aj.) a rozhovor s doc. Milenou Hübschmannovou a studenty romistiky na FF UK v Praze. Studenti – zejména romští – se podobně jako Arne Mann v úvodní studii stručně dotýkají nejružnějších aspektů „romského náboženství“ – tj. vztahu Romů s transcendentem – a jsou tak zajímavým komentářem ke všem ostatním dílčím článkům. Na obálce i uvnitř čísla jsou otištěny fotografie Jaroslava Balvína z pouti v Saintes-Maries-de-la-Mer.

Pavel Kubaník
I. ročník, romistika

Tomáš Dvořák, Radomír Vlček, Libor Vykoupil (eds.)

Milý Bore...

(Sborník věnovaný prof. Ctiboru Nečasovi k jeho 70. narozeninám)

Historický ústav AV ČR, Historický ústav FF MU a Matice moravská, Brno 2003, 410 str.

Publikace vyšla s podporou Akademie věd ČR a s doporučením Rady vědeckých společností ČR

Kromě úvodních článků a závěrečných gratulací obsahuje sborník výběrovou bibliografii publikovaných prací prof. Nečase z let 1999-2003 a čtyři desítky příspěvků různých autorů, rozdělené do šesti oddílů, které svědčí o obdivuhodné šíři odborného záběru brněnského historika. Nás zde pochopitelně zajímají statě obsažené v oddílech **Romové a problémy etnicity I: Společenské struktury, kulturní vztahy, vzorce soužití, Romové a problémy etnicity II: Etnicita, stát a zákonodárství a Romové a problémy etnicity III: Intolerance, pronásledování, genocida.**

Článek **Zuzany Kolárové: Rómovia a Vysoké Tatry** (s. 231-236) popisuje situaci, jež nastala na sklonku 19. století, kdy se Vysoké Tatry staly centrem cestovního a lázeňského ruchu. Zvýšená přítomnost turistů přilákala do tohoto regionu i Romy, kteří doufali, že se zde uplatní jako pracovní síla. Byli však využíváni pouze při nedostatku „neromských“ pracovníků, jinak se od nich místní obyvatelé a provozovatelé lázeňských zařízení distancovali. Státní orgány se navíc stále intenzivněji zasazovaly o vytlačení tohoto etnika, využívající k tomu značně diskriminačních opatření.

Statě dvou známých romistů z Bulharska – **Eleny Marushiakové a Vesselina Popova: Social Position of the Gypsies in contemporary Russia and the Countries of the former USSR. Historical Background and Contemporary situation** (s. 237-244) – vypovídá o specifickém, pouze jím vlastním postavení Romů v Rusku a na území nezávislých států, které se vytvořily po rozpadu SSSR. Jak model soužití s majoritou, tak i vztahy s okolním obyvatelstvem se výrazně liší od situace, kterou známe z jiných evropských zemí. Výzkum jednotlivých romských skupin na tomto rozlehlém území je proto nesmírně důležitý a může být velkým přínosem pro romistiku. Statě seznámí čtenáře s proměnami společenského postavení Romů v zemích bývalého SSSR v různých historických obdobích a jeho návaznost na celkovou situaci v zemi, jakož i ekonomickou aktivitu Romů.

V roce 1927 se Moldava, do té doby světu neznámé město, zviditelnila procesem s moldavskými Cikány, kteří se „dobrovolně“ přiznali ke kanibalismu. Přiznání obviněné skupiny Cikánů se nepotvrdilo, ale na čas se stalo před-

mětem zájmu senzacechtivých medií. **Karel Sommer** sleduje ve svém článku *Konflikt rozumu a střet rozdílných kulturních vzorů* (s. 245-257) obraz tohoto procesu na stránkách denního tisku na Slovensku i v Čechách a atmosféru, která ho doprovázela. Dobové prameny proces pozitivně hodnotily jako dlouhodobě připravovaný a perfektně připravený. Přístup četnictva shledávaly jako zákonný, dodržující všechny zásady poctivého a slušného vztahu mezi lidmi. V závěrečné poznámce autor považuje „Moldavský proces“ za obrannou reakci proti nebezpečným a asociálním jevům, které ohrožovaly bezpečnost a životní jistoty majoritní společnosti. Nemířila na příčiny vzniku, ale jen na chvíli oddálila jejich opakování. Sommer spatřuje negativní důsledky dlouhodobé izolace cikánské populace od většinové společnosti, jejichž projevem byla nedůvěra k občanské společnosti a k úřadům, které ji reprezentovaly. Hledá příčiny trestní činnosti v odlišné morálce, v postoji policejních úřadů a zjednodušeném myšlení majoritní společnosti, která nečinila rozdíly mezi Cikány, zloději, lupiči a vrahy.

Stať bratislavského etnologa **Arneho Manna**: *Historický proces formovania rómskych priezvisk na Slovensku* (s. 273-282) shrnuje výsledky autorova bádání po původu a vývoji romských příjmení. Některé z nich by se však zatím daly označit jen jako hypotézy hodné dalšího rozvíjení. Velkým přínosem je pak procentuálně vyjádřenén zastoupení jednotlivých jmen v daných oblastech, které by bylo vhodné zpracovat v přehlednější tabulce.

Z krátkého příspěvku **Karla Mlatečka**: *Uherčičtí Romové* (s. 283-286) se dozvíme celou historii uherčické romské komunity – od příchodu prvních Romů v 90. letech 18. století po deportaci jejich potomků do koncentračního tábora v roce 1943. Autor na konkrétním příkladu ukazuje častý průběh začleňování Romů do „gádžovské“ společnosti včetně jeho násilného přerušení druhou světovou válkou.

Dílčí příspěvek k zamyšlení nad povahou a působením zákona č. 117/1927 Sb. z. n. o potulných Cikánech ze zorného úhlu současných znalostí v oblasti romistiky a sociální práce z pera brněnské historičky a ředitelky Muzea romské kultury **Jany Horváthové** (s. 311-319) se zabývá výše jmenovaným prvorepublikovým zákonem, schváleným Národním shromážděním ČSR dne 14.7.1927. Jeho cílem byla obrana společnosti před „cikánskými živly“. Zákon zaváděl cikánské legitimace, kočovnické listy a byl doprovázen soupisovou akcí a dalšími diskriminačními opatřeními. Dle autorky neřešil situaci Romů samých, ale vágností termínu „cikán“ mlžil okruh osob, na které měl být aplikován. Přestože byl zaměřený proti kočovným Cikánům, mohl být v praxi vztažen na celou romskou populaci; a i když se v něm nehovořilo explicitně o rase nebo etniku, v podstatě Romy jako skupinu výrazně diskriminoval.

Ve svém příspěvku *Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. Kontinuita, nebo nové trendy?* (s. 321-325) **Tomáš Dvořák** uvažuje o otázkách kontinuity a diskontinuity regulace pohybu romského obyvatelstva v kontextu celkového vývoje otázky svobody a jeho regulace v období po roce 1945. V poválečném Československu se tato do té doby marginální otázka stala součástí mnohavrstevného procesu regulování společnosti a postupně se podřídila potřebám komunistické ideologie.

Článek **Niny Pavelčíkové**: *Co „konečné řešení“ nevyřešilo. Romové na Moravě a ve Slezsku v letech 1945-1947* (s. 327-336) se dotýká problematiky spolužití majoritní společnosti a těch skupin romského obyvatelstva, které se po osvobození vracelo na území Československa. Kromě zbytků původního usedlého romského obyvatelstva – českých (moravských) Cikánů, kteří přežili holocaust – , poukazuje i na druhý proud – usedlé romské oby-

vatelstvo ze Slovenska, které si snažilo v Čechách najít práci. Proud třetí představoval „krátkodobý nájezd“ kočovných romských skupin, zejména Olachů, na území Moravy a Slezska a pokusy společnosti o jejich vykázní. Snahy o regulaci migrace romského obyvatelstva vyvrcholily v roce 1947 celostátním soupisem „potulných cikánů a jiných tuláků práce se štítících.“

Na základě usnesení vlády ČSR č. 279 byla v roce 1970 ustanovena Komise pro otázky cikánského obyvatelstva jako ústřední koordinační orgán pro oblast sociální politiky ve vztahu k Romům. S využitím dokumentů z její činnosti uložených v Muzeu romské kultury v Brně se **Petr Lhotka** ve svém článku **Činnost Komise pro otázky cikánských obyvatel v letech 1970–1975** (s. 337–342) věnuje její činnosti v oblasti zaměstnanosti, bydlení a zdravotnictví na počátku sedmdesátých let 20. století.

Historický příspěvek **Jaroslava Pánka: První romský holocaust – česká cesta k jeho poznání** (s. 345–351) mapuje českou bibliografii zabývající se otázkou prvního romského holocaustu. Ten probíhal zejména na přelomu 17. a 18. století a neměl by – jak autor připomíná – být opomíjen ani v souvislosti s tím diskutovanějším, který Romy zasáhl za 2. světové války.

Michael Zimmermann se ve svém příspěvku **Die nationalsozialistische Zigeunerverfolgung** (s. 353–361) zamýšlí nad historickým vývojem pohledu na domnělou „zaostalost“ Romů: V pozdně absolutistické politice (zejména v německém jazykovém prostoru) sice platili Romové za „zaostalé“, a to díky svému původu, nicméně tato „zaostalost“ měla podle tehdejších názorů své společenské příčiny, a proto byla ovlivnitelná asimilativní výchovou a nátlakem. Naproti tomu moderní rasismus tvrdil, že „méněcennost“ Romů je geneticky podmíněná, a tudíž nezvratná. A právě tyto představy určovaly v nacistickém Německu politiku, jejímiž charakteristickými znaky byly rasistická stigmatizace, sociální izolace, zákazy tradičních povolání, nucená sterilizace, masové popravy a vyvražďování. Všechny tyto znaky usvědčují nacistické zločiny vůči Romům z genocidy.

Obsahem pojednání **Eriky Thurnerové: „Eine wirkliche Befreiung hat es nicht gegeben!“ Konzentrationslager in der Erinnerung von österreichischer Roma und Sinti** (s. 363–373) jsou vzpomínky rakouských Romů a Sintů na koncentrační tábory s ohledem na význam, jaký hrají v životě těch, kteří tábory přežili, i později narozených. Vyplývá z nich, že na jejich osudy a příběhy se v posledních padesáti letech nikdo neptal, a pokud je přesto vyprávěli, vzbuzovalo jejich svědectví nedůvěru či podezřívání. Jejich osud nevyvolával ani lítost, ani zahanbení – nacistické zločiny vůči „cikánům“ byly často akceptovány. Nízký sociální status Romů a Sintů, který je doprovázel až do koncentračních táborů a separoval ve společenství ostatních zajatců, přetrval i do poválečného období, kdy zůstali na okraji společnosti a byli umlčeni. A tak, přestože existují paralely a analogie mezi židovským holocaustem a holocaustem Romů, často se mezi nimi hledají spíše odchylky a zvláštnosti.

Příspěvek **Jiřího Pavelčíka: Romská populace na Uherskobrodsku ve druhé polovině 20. století** (s. 387–390) sleduje osudy českých Romů přeživších holocaust. Obsahuje stručné shrnutí situace po 2. světové válce, jež dokazuje, jak prudce klesl v letech 1942 – 2001 na Uherskobrodsku počet romských osad a romské populace vůbec oproti stavu z r. 1930 zjištěnému sčítáním obyvatelstva RČS. Údaje – byť předloženy také v přehledných tabulkách – bohužel nejsou úplné, a tak mohou, spíše než jako konečný zdroj informací, sloužit jako odrazový můstek pro další bádání.

V článku *Jaroslav Herák – tragický osud luhačovického Roma* (s. 391-396) sleduje autor **David Valůšek** život tohoto Roma od narození přes školní docházku a pracovní uplatnění až po násilnou smrt při pokusu o útěk z koncentračního tábora v Osvětimi-Březince, kam byli r. 1943 deportováni všichni luhačovičtí Romové. Příběh je velice čtivý a zároveň obsahuje i historická fakta, tudíž jej lze doporučit jak ke studijním účelům, tak laikům zájímajícím se o téma asimilace a vyhlazování Romů ve 20. století.

studenti I. ročníku romistiky

Ondřej Kováč

Cesty a formy misijního svědectví mezi Romy v České republice na přelomu tisíciletí

Diplomová práce, Evangelická teologická fakulta – katedra praktické teologie, Evangelická teologie, 2003, 108 s.

Diplomová práce Ondřeje Kováče, nazvaná *Cesty a formy misijního svědectví mezi Romy v České republice na přelomu tisíciletí*, vznikla v roce 2003 na Evangelické teologické fakultě, katedře praktické teologie. Práce, svým obsahem a záměrem bezesporu ojedinělá, přináší zajímavý pohled zasvěceného autora na misijní činnost křesťanských církví mezi Romy v České republice. Autor práce je Rom a jak sám uvádí „...*na vlastní kůži jsem poznal dobry a vstřicný vztah k mé osobě, avšak často jsem se také setkával s paušálním odsuzováním Romů.*“ (s.8) Nejen to, ale také občasně zprávy o misijní činnosti mezi Romy i o víře samotných Romů v Ježíše Krista, jež během svých studií slychal, byly motivy, které Ondřeje Kováče vedly k volbě tématu pro svou diplomovou práci.

Autor během svých cest do středisek misijní činnosti i z četných rozhovorů s pracovníky, kteří se Romům věnují, zjistil, že jejich znalost o historii a kulturních specifikách Romů je povětšinou mizivá. Proto se rozhodl první kapitolu věnovat historickému přehledu a vývoji vztahů české společnosti k Romům (čtenář se zde dočte o počátcích lingvistického bádání až po objevení pravlasti Romů, o předcích Romů – indických *Ḍomech*, o odchodu Romů z Indie a jejich putování přes Persii, Byzanc až po příchod na evropský kontinent a o postojích a opatřeních Evropanů vůči Romům). Práce si neklade za cíl být historickou studií, a proto je historický vývoj popsán velmi stručně a obsahově je zaměřen na cílenou skupinu čtenářů – především křesťanů. V závěru kapitoly se autor věnuje historii Romů v Čechách. Ačkoliv pro potřeby práce jsou uvedené historické informace vesměs dostačující, romskému holocaustu by mohlo být věnováno více prostoru.

V druhé kapitole se autor věnuje životu Romů v křesťanských církvích na území České republiky před a po roce 1989. Zde se dozvídáme, že Romové ve jednotlivých farnostech nikdy netvořili větší ucelené skupiny a pokud se někde vyskytly menší romské skupiny, stály na okraji těchto společenství. Církev klade důraz na sociální pomoc chudým, Romy nevyjímaje. „*Od doby vlády Josefa II. se česká římskokatolická církev, a po ní i všechny další, soustředily na vyučování romských dětí, ale i dospělých, aby tak zvýšily jejich gramotnost a také změnily styl a hodnoty Romů pomocí křesťanských etických pravidel a věroučných nauk.*“ Sociální pomoc u nás ve dvacátých a třicátých letech 20. století provozovala zejména Armáda spásy, jejíž činnost byla přerušena druhou světovou válkou a komunismem. Obnovena byla po roce 1989.

Na tomto místě je v práci trochu nelogicky uvedena kapitola o příchodu Romů ze Slovenska, jež by měla být spíše v závěrečné části první kapitoly, kde autor popisuje historii Romů v Čechách.

Po této kapitole se autor stručně věnuje církvím a Romům v době komunismu. „*V období komunismu byly církve i Romové vystaveni zvýšenému zájmu jakožto skupiny, které je třeba přizpůsobit komunistickému smýšlení. Z těchto důvodů docházelo k tomu, že se křesťané – mezi nimi často sami církevní představitelé – setkávali s Romy v rovnocenných situacích na okraji tehdejší společnosti. Vzdělávací program mezi Romy i sociální péči o ně plně převzal do svých rukou stát a náboženské působení bylo omezeno.*“ (s.35-36) Ačkoliv byly vztahy mezi církví a Romy omezeny, přesto docházelo k navazování individuálních vztahů s církevními představiteli, k nimž Romové získali důvěru. K těmto lidem patřil i Jaromír Strádal (farář Českobratrské církve evangelické) a Josef Koukl (kněz římskokatolické církve, dnes biskup v Litoměřicích). V kapitole jsou uvedeny jejich výpovědi o setkání a práci s Romy. Na závěr kapitoly autor popisuje, jak ještě za komunistické vlády pracoval s romskou mládeží sbor bratrské jednoty baptistů v Brně.

Rok 1989 a konec komunistického režimu umožnil Romům zapojit se do společenského dění vlastními silami a církvím přinesl možnost angažovat se ve veřejných věcech společnosti, čímž se vytvořil prostor pro opravdovou misijní činnost. „*Na náměstích všech měst se objevují kazatelé probuzeneckých církví a nových křesťanských společenství. Tato do té doby nevídaná misijní činnost evangelikálních církví zasahuje i Romy, i když to není jejím původním záměrem.*“ (s.44) Během devadesátých let se misijní činnost začíná cíleně zaměřovat na romské komunity, vznikají střediska, jež chtějí řešit problémy romské mládeže ve městech.

V práci s Romy se začínají angažovat také sami zástupci Romů, a to nejen v oblasti politiky, ale také v křesťanské obnově. Autor na několika stranách popisuje vznik a činnost Romského křesťanského demokratického sdružení, jejímž zakladatelem a předsedou je PhDr.Vladimír Oláh. „*Sdružení nebylo závislé na určité české církvi. Jeho činnost byla ekumenická a jeho členové byli romští křesťané, kteří vyrůstali v různých prostředích a tradicích od evangelikální až po konzervativní římskokatolickou. Toto sdružení se od ostatních odlišovalo tím, že vedle romských tradic a jazyka jeho členové chtěli znovu probudit v romském etniku křesťanství.*“ (s.46) V rámci tohoto sdružení byla také založena odborná a vzdělávací společnost Matice romská, jejímž cílem je všestranné vzdělávání Romů. Společnost také vydala překlad Janova evangelia do východoslovenského dialektu romštiny a překlad Skutků apoštolů. Z podnětu Vladimíra Oláha Česká biskupská konference ustanovila litoměřického biskupa Josefa Koukla předsedou Komise pro záležitosti romského obyvatelstva při ČBK. V každé diecézi je z řad Romů i majority dále určen jeden kněz nebo laik pro koordinaci pastorační romského obyvatelstva. Obdobně postupovaly i církve evangelické. V roce 1993 byla založena Ekumenická rada pro evangelizaci Romů, jejímž předsedou se stal Petr Raus.

Ve třetí kapitole autor velmi podrobně popisuje sociální a misijní činnosti jednotlivých církví mezi Romy v České republice. Nejprve se zamýšlí nad důležitostmi a potřebnostmi misie, jež dle jeho slov „*zaujímá stále větší úlohu v církvích jakožto reakce na konkrétní potřeby globálního i lokálního světa: cílem bývá zmírnit nebo odstranit trápení lidí či tíživé sociální problémy společnosti a celého světa. A to bez ohledu na národní, náboženskou či věroučnou příslušnost jednotlivého člověka.*“ (s.53) Na misii mezi Romy se podílejí všechny české církve (nejvíce však římskokatolická). Autor na posledních dvaceti stranách třetí kapitoly podrobně popisuje charakter misijní činnosti v různých církevních střediscích po celé České republice. Vyčerpávající popis je seřazen podle jednotlivých církví.

Práce se velmi hluboce dotýká Romů – obzvláště pak třetí kapitola, kde se autor věnuje konkrétní misijní činnosti v církevních střediscích, kontaktům, vztahům i problémům křesťanských církví, které vidí v práci s Romy. Pro to je překvapující, že v celé práci nenajdeme ani jednu výpověď o tom, jak vnímají misijní činnost sami Romové.

V závěrečné části práce autor shrnuje předešlý obsah, analyzuje misijní činnost mezi Romy a uvádí vhodná doporučení, jak ji vylepšit. Autor si plně uvědomuje nedostatek znalostí a pochopení kulturních odlišností romského etnika, jež chybí lidem, kteří s Romy pracují, a vnímá nutnost osvěty a šíření informací o Romech, jejich životě, kultuře, jazyku. Z práce je zřejmé, že jen velmi málo lidí, kteří jsou s Romy v rámci své profese v intenzivním kontaktu, zná nebo alespoň má snahu poznat romskou kulturu, jazyk a rodinné zázemí dětí. Autor si je vědom toho, že bez takových znalostí nemůže být jejich práce nikdy plně úspěšná. „*Několikrát jsem se přesvědčil o velkých plánech a představách i některých misijních pracovníků, kteří však neměli dost poznatků o romském etniku a jeho způsobu života či naopak nedokázali své znalosti užít pro svou práci.*“ (s.94)

„...Romové potřebují člověka, který jim bude věřit – nejen z úcty k nim, ale proto, že jim opravdu chce věřit – a který se k nim bude chovat naprosto přirozeně. A to bývá tou nejtěžší překážkou pro některé křesťanské misionáře. Při rozhovoru s některými z nich bylo patrné, že dávají největší důraz na rychlou změnu charakteru Romů a jejich skutků. Hovořili o Romech, s nimiž přicházeli do kontaktu, jako o zlodějích, lhářích, vrazích, podvodnících, atp. Takto smýšlejí ti, kteří nemají znalosti o romském etniku, jeho sociálním prostředí a jeho historii, ale také ti, kteří tyto znalosti mají, avšak jejich hlavním úmyslem je autoritativně změnit povahové rysy Romů a asimilovat je do českého kulturního prostředí.“ (s. 97-98) Vědom si tohoto nedostatku, autor doporučuje literaturu k získání alespoň základních znalostí o romském etniku. Zdůrazňuje mimo jiné i to, že Romové nejsou jednodílnou skupinou a že jsou nimi mezi rozdíly subetnické, jazykové a sociální. Vnitřnímu členění romských společenství by se však autor měl věnovat uceleněji a podrobněji.

Diplomová práce je v mnohém směru velmi informativní a zajímavá, zvláště bychom ocenily závěrečnou část, zahrnující analýzu a doporučení k misijní činnosti, jelikož je to pohled samotného věřícího a vzdělaného Roma. Tento pohled autor v úplném závěru doplňuje o názory mladých Romů studujících na romské Střední škole sociální v Kolíně: dokumentuje jejich vztah ke křesťanství a jeho symbolům.

Autor se ve své diplomové práci zabývá velice zajímavým tématem, práce je velmi čtivá. Vzhledem k tomu, že je práce určena spíše křesťanům, kteří mají zájem o romský svět, či lidem, kteří chtějí znát specifický vztah Romů ke křesťanství, uvítali bychom zde ještě kapitolu o indickém náboženství. Přestože se většina Romů na našem území hlásí ke křesťanství, v jejich náboženském smýšlení lze bezpochyby nalézt paralely s určitými rysy indického náboženství. Autor velmi dobře uvádí, že Romové ve velké míře uznávají postavu Panny Marie (s.84), její obrazy lze nalézt snad v každé domácnosti. Původní obyvatelé Indického subkontinentu, mezi něž s největší pravděpodobností patřili i předci dnešních Romů – Ďomové, vyznávali ve svém náboženství ženský božský princip *šakti*, čímž je možné vysvětlit silnou víru evropských Romů v křesťanskou Pannu Marii. Víra Romů v duchy mrtvých – tzv. muly, je indickému náboženství také vlastní. Uvedení paralel mezi náboženským chováním Romů a náboženstvím v Indii, či alespoň popis indického náboženství, by jistě pomohlo osvětlit a porozumět některým neevropským prvkům ve víře Romů.

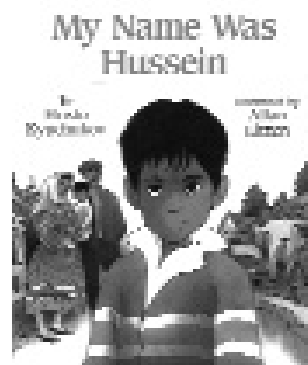
Martina Kubátová a Jindra Pařízková
II ročník, romistika

Christo Kjučukov

My Name was Hussein (Jmenoval jsem se Hussein)

Voices of a People without Territory

*Boyds Mills Press, Honesdale, Pennsylvania, 2004, 32 str.,
ilustrace: Allan Eitzen*

Útlá knížečka autora Christa Kjučukova na první pohled dává tušit, že je určena pro děti. Nenajdeme v ní však pohádku se šťastným koncem, spíše naopak. Děti, ale i dospělí se zde mají možnost seznámit s příběhem napsaným na základě skutečných událostí.

Vyprávění malého chlapce, který se jmenuje Hussein, nás přenese do Bulharska osmdesátých let 20. století. Chlapce Hugshy (Huši), jak mu doma říkají, žije v romské muslimské komunitě. Vypráví o tom, jak vypadá běžný život jeho rodiny, jak slaví svátky, na které se vždy moc těší, popisuje zvyky, které jeho rodina dodržuje, a vezme čtenáře i na návštěvu svých prarodičů. Malý Hussein je pyšný na své jméno, které se v jeho rodině traduje již po několik generací. Jeho zdánlivě poklidný život se ale jednoho dne změní.

Do vesničky, kde chlapec se svou rodinou žije, přijedou vojáci s tanky a se psy. Mešity jsou zavřeny, Romové dostanou zákaz mluvit mezi sebou romsky a chodit v noci ven. Právě probíhá nejvýznamnější muslimský svátek ramadan a lidé nesmějí jít do mešit, které střeží vojáci. Vojáci přivedou Hussein a jeho rodinu na úřad, kde jim roztrhají jejich doklady a přinutí je změnit si svoje muslimská jména na křesťanská: Huši už se oficiálně nejmenuje Hussein, ale Harry. Doma mu však říkají pořád jeho pravým jménem.

Autor knihy Christo Kjučukov je chorachano (muslimský) Rom žijící v Bulharsku. Jako zcela nejmladší získal akademickou hodnost profesora v oboru lingvistiky, a to na sofíjské univerzitě. Události, které pro dětské čtenáře popisuje velmi působivě a srozumitelně, prožil za vlády komunistického režimu na vlastní kůži. V době, kdy byl donucen změnit si svoje jméno, mu ovšem bylo již 22 let. Aby tento otřesný prožitek přiblížil dětem, učinil hrdinou své knihy malého chlapce a pro anglickou verzi knihy zvolil pro nové Husseinovo jméno anglické „Harry“.

Bulharsko bylo téměř čtyři století pod Tureckou nadvládou. Samostatným státem se stalo po dlouhém boji v roce 1878. Na jeho území ovšem zůstalo množství etnických menšin (Turků, Romů), jejichž příslušníci po staletí vyznávali islám. Komunistický totalitní režim, nastolený po druhé světové válce, považoval za svou potenciální hrozbu každou odlišnost, ať etnickou nebo náboženskou. Proto se v Bulharsku podobně jako v jiných komunistických státech (včetně Československa) prakticovala vůči etnickým a náboženským menšinám asimilační politika. Ta vyvrcholila v osmdesátých letech 20. století příkazem změnit muslimská jména všech obyvatel Bulharska na křesťanská. Pokud si příslušníci menšin, hlásící se k islámu, sami nevybrali nové jméno podle křesťanského kalendáře, by-

lo jim přiděleno. Doklady s jejich pravými jmény jim na úřadech roztrhali a byly jim vydány nové s novými jmény. Úředníci některých místních orgánů aplikovali tuto politiku tak „iniciativně“, že přikazovali měnit jména i na hrobech.

Publikace Christa Kjučukova je určena dětem, ale je informačním a citovým obohacením i pro každého dospělého, který si ji přečte. Nabízí nám možnost zamyslet se nad tím, jak státy přistupují ke svým menšinám. Historické události kniha pouze nepopisuje, ale přibližuje nám je skrze prožitek malého chlapce. Tím dává možnost intenzivněji pocítit, jak násilná asimilační politika destruuje život a osobnost člověka.

Jedním z mnoha pozitiv Kjučukovy knihy je, že ukazuje Romy a muslimy i z jiné strany, než o nich máme možnost denně slyšet v médiích. Muslimy najednou nevidíme jako teroristy, ale jako lidi, kteří musí trpět pro své vyznání a proto, že nenáleží ke stejné národnosti jako majorita. Necitlivý přístup většiny vůči menšině často způsobuje následky, které sice nemusí být viditelné na první pohled, ale které se vždy hluboce dotknou a ublíží lidem, vůči kterým je namířen.

Jednoduchý, dětem srozumitelný text podtržený ilustracemi Allana Eitzena umožňuje (romským) dětem, ale nejen jim, poznat události, které jsou součástí pohnuté historie Romů i ostatních menšin v Bulharsku.

Lucia Ivanková

I. ročník romistiky a I. ročník Evangelické teologické fakulty UK

Khamoro, 6. ročník festivalu romské hudby

Koncert Yorgui Loefflera

24. května, Jazz Club Reduta, Praha

Šestý ročník festivalu Khamoro byl zahájen v pondělí 24. května kapelou francouzského kytaristy Yorgui Loefflera. Čtyřadvacetiletý Yorgui z Alsaska, který si od svých čtrnácti let vypracovává osobitý umělecký styl, předvedl vyprodané Redutě, že patří mezi výjimečné pokračovatele odkazu Djanga Reinhardta stejně jako umělci z kapel *The Rosenberg Trio* (na festivalu hráli v roce 2002), *Note manouche* (Khamoro 2003) nebo třeba Tchavolo Schmitt a Birelli Lagréne. Původně trojčlenná kapela v obsazení: Yorgui Loeffler (sólová kytara), jeho bratr Gigi Loeffler (rytmická kytara) a bratranec Gino Roman (elektrická baskytara) se po roce existence stala s příchodem pianisty Vincenta Bidela roku 1999 kvartetem. V Redutě se však představila v netradičním složení bez Gina Romana, který byl nahrazen kontrabasistou. Toho si bohužel nevšimli ani organizátoři, ani někteří pozdější recenzenti, kteří bezhlavě opisovali původní složení, a tak se teď na oficiálních webových stránkách festivalu můžeme dozvědět, že zde vystoupil Gino Roman se svou baskytarou, zatímco jméno kontrabasisty, který nám ve skutečnosti zpřijemňoval večer, zůstává utajeno.

Strhující představení odstartovala nádherná scénka, kdy hned při první skladbě praskla struna nejdříve Gigi Loefflerovi a poté i Yorguimu (ten si ji mimochodem během koncertu měnil ještě dvakrát – není divu u člověka, který hraje s takovým temperamentem a silou, až to publikum zvedá ze židlí). Yorgui, kterému chyběla jen cigareta v koutku úst, aby naplnil mou představu o mladém Djangovi Reinhardtovi, si pohrává se strunami tak rychle, že v momentě, kdy k nám doznívají poslední tóny skladby, on i celá kapela si už dávají přestávku. Jeho talent je obdivuhodný, ale nesmíme jej chápat jako něco čistě vrozeného. Rodiče bratrů Loefflerových muzikanti nebyli a Yorgui sám zdůrazňuje, že jeho nynějšímu umění předcházela léta dřiny.

Avšak přestože taková byla očekávání a z dosavadního textu to tak možná působí, Yorgui Loeffler nebyl jedinou hvězdou večera. Neznám tvorbu kapely před příchodem Vincenta Bidela, ale je mi jasné, že s jeho nástupem dostala hudba této formace zcela nový rozměr. A možná, že právě jeho působení znamená pro kapelu největší odlišení se od ostatních skupin hrajících manušský jazz. Mladý pianista Bidel, který očividně nepochází z romského prostředí, představuje v kvartetu významný protipól vcelku jednotnému stylu bratrů Loefflerových. Nejen, že jde o člověka s velmi vyvinutým smyslem pro improvizaci, který je důležitý jak v jazzu, tak v romské hudbě, tento hudebník zároveň vykazuje velikou znalost svého „řemesla“, a nedělá mu tudíž problémy během koncertu proplouvat mnoha dalšími styly. Celý koncert pak působí trochu jako souboj různorodých a osobitých stylů dvou velkých improvizátorů, kteří se před sebou trochu předvádějí a přitom nádherně doplňují, když jeden – Yorgui – jen tak mimo-

chodem zařadí do jazzové skladby rock'n'rolovou píseň a druhý – Bidet – ji zakončí Mozartovým Tureckým pochodem.

Skvělý zvuk kapely není však jen jejich zásluhou. Těžko říci, kam by se tito umělci dostali, kdyby je Gigi Loeffler nedržel svým nádherně našláplým „cikánským“ rytmem a basista nepřipomínal, že hrají jazz.

Nakonec nutno dodat, že formace hodně těžila především v druhé části koncertu ze známých skladeb, jako byl například mistrovsky podaný tradicionál „Oči černýje“ nebo mnohé Reinhardtovy a Grapelliho osvědčené hity v čele se skladbami „Minor Swing“, „Sweet Chorus“ či „Sweet Georgia Brown“.

Františka Dvorská

II. ročník, romistika,

I. ročník, filmová věda, FAMU

Mariella Mehr
Widerwelten / Ušalinake ljami
Gedichte / Gila

Drava Verlag, Klenovec 2001, 80 str. Překlad do romštiny Mišo Nikolić

Jak romsky, tak i německy mluvícím čtenářům se představují básně švýcarské jenišky Marielly Mehrové. Narodila se 1947 v Curychu a od roku 1981 píše romány, poezii, dramata a eseje. Ve své rodné zemi je Mariella Mehrová politicky aktivní, její boj za práva svého národa byl oceněn čestným doktorátem univerzity v Basileji. Překladatel Mišo Nikolić je jugoslávský Rom, známý hudebník a spisovatel, současně žijící ve Vídni.

Básně vyjadřují ducha autorčina životního tématu – hemží se v nich výrazy jako prach, útěcha, prázdnota, bouře, bezbrannost, honba, milost, hrob, nouze, apod. Jejich neklidnou a nařikavou atmosféru dále podporuje i prudký začátek každé básně bez titulu. Dramatičnost básní je dovršena souslovími jako „vojsko havranů“, „hniloba útěku“, „bůh popele“, „smrtelné míle“ atd. Některé z nich donutily ke kapitulaci i překladatele, který pak přejal německý způsob skládání slov. V romských překladech se tak objevují kontrukce typu brišindeskebričinarosko, khameskeopregeline, dukengenašimaskodiklo nebo pustinjakepajeskibahtferi.

Jako ukázka nechť poslouží:

Noch bin ich
an die Inschrift gefesselt.
Noch führe ich mich
am Nimmerzwirn
in die Nacht.

Inke sim
pe jek roimo phanglo
Inke vezetin ma
po namajbut tav
ande rjat

Ještě jsem
připoutaná k náhrobku.
Ještě se pouštím
do noci
na neviditelné niti.

Noch halte ich Ausschau
nach dem Abgeweinten.
Noch türme ich Stein um Stein
um mein eingeschüchternes Wort.

Inke hučilav avri dikav
palaj avriroinde.
Inke šuvavmebarr pe barres
Krujo muri daradi vorba.

Ještě vyhlížím
dávno oplakané.
Ještě vrším kámen za kamenem
kolem svých zakřiknutých slov.

Die Lesart der Sternzüngigen
ist mir noch immer fremd,
und meine Nomadenhaut

E dilimasko sokaši
e čerhajangešibangerengo
inke straino mange

Ještě neumím
číst hvězdištinu,
a moje nomádská kůže

holt Atem nur am Tor
der Abschiedslosen.

Es flieht das Licht,
jagt seinem eigenen
Himmel hinterher.

Ein Bittergestirn trägt
seine Heimat zu Markte.

Der wundgewanderte Wind
zert am Lichtlosen.

An meiner Schulter
ruht er sich aus.

taj muri nomadongi morči
feri cirdel o dĩ* pe kapuva

Hural avri o udud,
vov vadazil angla peste
o čeri.

Jek kerki čerhaj ingerel
pesko them po piarco.

E šebongikeradi balval cirdel
pašaj biududeske.

Pe muro piko
hodonij pe avri.

se nadechne jen u bran
neloučení.

Světlo prchá,
touží dohnat
své vlastní nebe.

Zatrpklá hvězda si dál
nese svůj starý svět.

Všudybyl vítr, tak unavený,
otřásá černou dírou.

A odpočívá
na mých ramenou.

Překlad do češtiny Michaela Škultety

Peter Wagner

Mire bala kale hin (Mé vlasy jsou černé)

Romský večerníček

Režie, námět a scénář – Katariina Lillqvist

1. až 6. dubna 2004 odvysílala Česká televize v rámci večerníčků romské pohádky *Mire bala kale hin*. Staré pověsti o putování Romů po světě inspirovaly finskou režisérku a scénáristku Katarinu Lillqvist k natočení šesti dílů krátkých animovaných pohádek. Loutky, kterých se ve večerníčku objevilo zhruba padesát, vytvořila finská výtvarnice Minna Soukka. Kameramanem je Miloslav Špála a autorem animace Alfons Mensdorf-Pouilly. Seriál vznikl v roce 2002 ve studiu Hafan film Praha v česko-finsko-holandské koprodukcí. Loutkám propůjčili hlas Věra Galatíková a Ladislav Frej. Existuje však i finská a anglická jazyková verze.

První díl se nazývá *Příběhy nekonečných cest*. Moudrá a laskavá *phuri daj* vypráví své vnučce o nelehkém putování Romů světem až z daleké Indie. Po následujících pět večerů pak napjatě posloucháme společně s děvčátkem jednotlivé příběhy z jejich cest.

Hned následující je inspirován povídkou Margity Reiznerové *Zrcadlo Romů*. Její poselství však není v pohádce přesně vystiženo. Romský král daruje před smrtí svému milovanému lidu zrcadlo, které jim má připomínat jejich původ, ukazovat jim správnou cestu. Po čase se ale někteří Romové chtějí usadit a jiní putovat dál. Začnou se o zrcadlo přetahovat a to se rozbije na tisíc kousků. Tak si rozeberou alespoň jeho díly, ale dobře se jim ve světě nedaří. Snad se jim jednou podaří všechny kousky poskládat dohromady a rozpomenout se na dávné časy. Toto závěrečné poselství zůstalo ve večerníčku zachováno, ale romský král byl bohužel vyměněn za neromského, zrcadlo si zde Romové nerozbili sami, ale udělal to jeden zlý voják. Tím se trochu posunula ona myšlenka prvotního hříchu a naděje v jeho budoucí napravení.

Další díl vychází z dávné legendy o *Černé Sáře*, velké romské světici. Rodina Sáry ukrýje ve svém domě pronásledovanou Marii nazaretskou. Ta ji pak z vděčnosti za pohostinnost vezme s sebou na svou cestu do Francie, při níž Sára svou moudrostí zachrání celou posádku lodi před smrtí, která všem hrozila v rozbouřených vlnách.

Sáře byl nápomocen měsíc, jenž jí ukázal správnou cestu. Ten pomůže Romům i v následujícím díle k útěku z Lodi bláznů tím, že jim hodí klíč. Na lodi je uvězněn zlý král Baltazar, který v té době vlád v Utrechtu, kde loď kotvila. Celý díl se jmenuje *Baltazarův pes*, protože i ten pomůže romským dětem ze zajetí a odplouvá s nimi na Lodi bláznů.

V pátém díle nazvaném *Balada o kouzelných houslích* se přesuneme až do Finska. Po celé zemi stály šibenice pro tuláky a Romy. Ti si velice stýskali, protože kraj to byl nehostinný, více než zimy se však báli lidské krutosti. Vládl zde na hradě Turku vévoda Juhana, ale ten měl jiné starosti. Sháněl si nevěstu a našel ji až v Polsku, byla to

Kateřina Jagellonská. Princezna se rozjela do Finska, ale nebyla v této chladné zemi daleko od domova šťastná. Chtěla svatbu zrušit, jestliže jí vévoda nenajde dobré hudebníky. Juhana bloumal po lese, až zaslechl krásnou romskou hudbu. Přivedl Romy na hrad, princezna byla spokojená a konala se velká svatba. Romům za to splnil přání, dal v zemi strhnout všechny šibenice a z jejich dřeva si nadělali housle.

Závěrečný díl se nazývá *Dvanáct měsíců*. Malý romský chlapec, který se stará o svého nemocného dědečka, se vydá hledat něco k snědku. Potká sedlákovu synka, který se cpe melouny, ale chlapcovi nedá ani kousek. Skleslý se vrací zpátky, po cestě však objeví jeskyni s dvanácti stařečky. Každý z nich představuje jeden měsíc v roce. Je k nim velice uctivý a ti ho za to štědře obdarují. Sedlákův synek mu to závidí, jde také do jeskyně, ale je na stařečky drzý. Jako potrestání si odnáší pytel plný blech a popele.

Divák je provázen dávnými příběhy, které nenásilnou formou přibližují romskou kulturu. Je velice přínosné, že se žánr večerníčků na České televizi otvírá jiným kulturním tradicím. Dobrým dramaturgickým tahem bylo také zařazení pohádek jako předzvěst blížícího se Mezinárodního dne Romů. Poněkud posmutnělý nádech odráží jejich nelehký osud při putování světem, vytváří osobitou atmosféru. Večerníček tak působí velice citlivě, emotivně a je bezesporu atraktivní pro romské i neromské diváky. Svým netradičním zpracováním ale zaujme spíše starší děti a dospělé. Doufejme však, že se stane inspirací i pro jiné autory a že počet takovýchto pořadů bude na televizních obrazovkách stoupat.

Iva Vyskočilová
I. ročník, romistika

Mire bala kale hin (Mé vlasy jsou černé)

Romský večerníček

Režie, námět a scénář – Katariina Lillqvist

Ve dnech 1.4. – 6.4. 2004 odvysílala česká veřejnoprávní televize večerníček na motivy romských pohádek a legend – *Mire bala kale hin (Mé vlasy jsou černé)*. Jedná se o animované loutkové příběhy určené jak dětskému publiku tak i dospělým, kteří mají zájem o kulturu romského etnika.

V prvním díle, jenž nese název *Příběhy nekonečných cest* (prolog), ukládá babička svou vnučku Marušku spát. Ta však není vůbec unavená a prosí babičku, aby jí vyprávěla pohádku o romském národu. Babička vypráví o putování Romů z Indie přes Persii až na ostrov Kréta. Vzhledem k nepřátelskému pronásledování Romové putují dále do Evropy, někteří z nich se dostávají až do Finska. Legendám, které vznikaly při putování Romů přes jednotlivé země, je věnována pozornost v dalších dílech, každý díl se odehrává v jiné zemi.

Druhý díl (*Královské zrcadlo*) byl natočen na motivy legendy *Le romengero gendalos (Zrcadlo Romů)*, kterou napsala Margita Reiznerová. Legenda byla poprvé otištěna ve výboru poezie a prózy romských autorů *Kale ruži (Černé růže)*, jenž sestavila a přeložila Milena Hübschmannová. V této pohádce Romové hrají na královském dvoře. Král je má rád a když umírá, odkáže Romům své zrcadlo. Po králově smrti jsou Romové zlými vojáky vyhnáni z království a zrcadlo jim zlý strážce rozbije. Romové seberou střepy a rozprchnou se do všech koutů světa. Jednou se všichni potkají, poskládají střepy dohromady a nově sestavené zrcadlo se stane symbolem jednoty romského národa. Pointa původní povídky je však jiná: romštější, filozofičtější. Král v podání Margity Reiznerové není „gádžo“, nýbrž Rom. Na smrtelném loži zrcadlo odkáže svému národu s výzvou, aby je Romové ochraňovali. Jednotlivé rody se ovšem o ně začnou prát a rozbijí je. Tedy nikoliv zlí „gádžovští“ vojáci, ale sami Romové. Když si uvědomí, co udělali, začnou střípky hledat po celém světě. Až je najdou a zrcadlo bude opět celé, sjednotí se i romský národ a vybuduje si svou zašlou slávu.

Legenda o *Černé Sáře* vypráví o statečné a moudré Sáře, jež pomůže jedné ženě ukrýt se před vojáky, kteří ji pronásledují v ulicích Káhiry. Tou ženou je Marie Nazaretská. Z vděčnosti za to, že jí a jejímu synkovi Ježíšovi zachránila Sára život, ji Marie vezme s sebou do Francie.

Čtvrtý díl – *Baltazarův pes* – se odehrává v Utrechtu, jež spravuje v době nadvlády Španělska vojevůdce Baltazar. Na Lodi bláznů drží čarodějnice a blázny. Baltazar tam uvězní také Romy. Díky pomoci Měsíce a Baltazarova psa se dostávají ze zajetí a společně se psem odplouvají na Lodi bláznů dál.

Balada *O kouzelných houslích* je situována do Finska. Tam vládne vévoda Juhana a chce si vzít za ženu polskou princeznu. Polské princezně se na hradě nelíbí a pokud Juhana nepřivede dobré muzikanty, vrátí se princez-

na zpět do Krakova. Juhana v lese narazí na Romy a vezme je s sebou na svůj hrad. Romští hudebníci princeznu rozveselí a na oplátku si přejí zrušit v celém Finsku šibenice, na které jsou věšeni, pokud jsou ve Finsku dopadeni, a z jejich dřeva si udělají housle.

Poslední díl *Dvanáct měsíců* (epilog) je retrospektivní. Maruška ani po pěti pohádkách nemůže usnout a tatínek jí vypráví příběh ze svého mládí. Jako malý chlapec se staral o nemocného dědu a šel sehnat do vesnice něco k jídlu. Ve vesnici se mu sedlákův syn vysměje a nic mu nedá. Malý chlapec pak najde jeskyni, kde žije dvanáct skřítků, kteří představují jednotlivé měsíce. Chlapec se k nim chová s úctou a je náležitě odměněn. Závistivý sedlákův syn spatří jeho dary a vydává se též ke skřítkům, chová se k nim velmi neuctivě a za to je též náležitě odměněn – pytlek popela. Po vyslechnutí šesté pohádky Maruška spokojeně usne.

Pohádky se odehrávají v různém časovém období a jsou v nich obsaženy útržky romské historie. Pohádky mají smutný nádech – ten s sebou ovšem nese romská historie jako taková. Romové se setkávali s nepřátelstvím ze strany majoritní společnosti již od svého příchodu na jednotlivá historická území Evropy. Nedůvěru a strach budili Romové mezi Evropany odlišnou barvou pleti, jiným ošacením, věštěním apod.

Diváky určitě zaujmou nádherné postavičky, které vytvořila finská výtvarnice a malířka Minna Soukka. Dohromady jich můžeme v pohádkách spatřit zhruba padesát. Za zmínku také určitě stojí hudba doprovázející romské pohádky. Přibližuje dobu i prostředí, v nichž se jednotlivé pohádky odehrávají.

Autorkou seriálu je finská režisérka Katariina Lillquist, která u nás natočila několik filmů a získala řadu ocenění. Dlouho se zajímá o Romy, několik let také sbírá romský folklór. Do mezinárodního projektu *Mire bala kale hin* se mimo České republiky zapojilo Finsko a Nizozemí. U zrodu projektu stála finská filmová společnost Camera Cagliostro. Projekt vznikl po dobu pěti let a na jeho financování se podílela Česká televize a finská televize YLE. Ve studiu Hafan vznikla mimo české verze seriálu také anglická a finská verze. Českou verzi namluvili Věra Galatíková a Ladislav Frej. Jde o ojedinělý projekt, který se divákovi snaží přiblížit tradice, kulturu a historii romského etnika. Dětem tento seriál otevírá nové obzory, umožňuje jim pohled do jiné kultury, zároveň může být pro děti inspirativní a vzbudit u nich zájem dozvědět se o romském etniku něco víc. Také pro romské děti má své kouzlo, vždyť jde o první zfilmované pohádky, kde jsou hlavními hrdiny Romové. Idolem malých holčiček nemusí být už pouze zlatovlasá princezna, ale například moudrá Sára.

Divácký ohlas na večerníček *Mire bala kale hin*, který byl zveřejněn na internetových stránkách www.romea.cz: Praha, 4. 4. 2004, (ČT): *První díl večerníčku Romské pohádky sledovalo 188 tisíc (tzn. 15,5 %) 4-14letých dětí, což představovalo 58 z každé stovky děvčat a chlapců v danou dobu u televizorů. První část nového večerníčku věnovalo pozornost také 382 tisíce, tedy 4,5 % dospělých diváků (podíl na publiku 13 %). Divácký ohlas vzhledem k novosti tématu nezaostal za očekáváním. U seriálů navíc podle dlouhodobých zkušeností platí, že teprve čtvrtý díl ukáže, jak ho diváci přijali.*

Jak už to u večerníčků bývá, nejvíce dětských diváků se rekrutovalo z řad 4-9letých: 139 tisíc, tj. 23,9 % při podílu na publiku 74 %; 10-14letých první část Romských pohádek vidělo 49 tisíc, tzn. 7,7 % při podílu na publiku 36 %.

Zuzana Znamenáčková
II. ročník, romistika

Pavel Navrátil a kolektiv
Romové v české společnosti
Voices of a People without Territory

Portál, Praha 2003, 223 s.

Kniha zpracovává teoretický základ konceptu sociálního vyloučení a výzkum autorů zaměřený na interetnické vztahy v ČR. Tento výzkum kniha popisuje, interpretuje a doplňuje o poznatky převzaté z jiných výzkumů. Publikace je určena zejména sociálním pracovníkům, ale i ostatním zájemcům o danou problematiku.

Teoretická východiska i výsledky výzkumu jsou popsány obsažně, v souladu s cílem autorů „nabídnout pohled na problémy ve vztazích mezi Romy a majoritou z hlediska konceptu sociálního vyloučení“, podat „nové impulzy pro hledání vhodných nástrojů na řešení situace“ a „inspirovat čtenáře ke vhodným řešením“ (s. 209).

Jednotlivé kapitoly jsou výstižně uvedeny, čtenář je pro dobrou orientaci seznámen s jejich obsahem, případně s odůvodněním, proč je následující text zařazen, co je jeho cílem.

První a nejdelší kapitola zabývající se teorií konceptu sociálního vyloučení má přehlednou a snadno pochopitelnou strukturu. Co do srozumitelnosti – z hlediska jazyka i členění textu – bych na přední místo zařadila i přílohu (příklady dobré praxe) a kapitolu 6, která se věnuje sociální práci a uvádí doporučení.

Problematická a již ne tolik „čtenářii přátelská“ a srozumitelná je struktura některých další částí knihy.

V kapitolách 2-4 je výrazně těžší se zorientovat. V textu se prolínají data získaná výzkumem autorů s daty z jiných zdrojů, s obecnějšími úvahami a doporučeními. Některé úvahy a tvrzení jsou převzaty ze zdrojů uvedených souhrnně až po delší části textu. To je nesytemové a matoucí.

Ačkoli kniha upozorňuje na to, že je nutné nazírat na soužití majority s minoritou neetnocentricky, na několika místech textu toto vidění sama kontraproduktivně utvrzuje, například přejatým tvrzením o romském jazyku; romština má, dle autorů, „nejasné vymezení pojmů“. Toto tvrzení je ilustrováno následujícím příkladem: „Pro slova ‚vedu‘ a ‚nesu‘ existuje jeden pojem“ (s. 128). Troufali by si autoři něco podobného tvrdit například o angličtině, kde se pojem „vedu“ a „nesu“ vyjádří rovněž stejným výrazem „(I) bring“? Různé jazyky vymezují různé pojmy odlišně a jestliže je Čechům vymezení pojmů v romštině „nejasné“, měli by se s ní – a s lingvistikou vůbec – blíže seznámit, než si trůfnou činit a zveřejňovat své „jazykovědné“ závěry.

Vzhledem k tomu, že se kniha mj. zabývá předsudky a tím, jak s nimi nakládat, je zářezující i to, že v části věnované problematice školství staví do protikladu „vzdělané matky“ oproti „romským matkám“ (s. 126). To utvrzuje stereotypní pohled „vzdělaný“ rovná se „Nerom“ a „nevzdělaný“ rovná se „Rom“. Nejenže se vzdělané romské matky mohou cítit právem uraženy, ale takový etnocentrický pohled na vzdělání navíc svědčí i o tom, že autorům není zná-

má specifickou funkci a vysoká hodnota vzdělání v tradiční romské komunitě. Implicitně chápou vzdělání jako pojem omezený na vzdělání institucionální, školské. Právě tento zakořeněný mylný stereotyp blokuje hledání avantgardních přístupů k tomu, aby se i současné institucionální vzdělání romských dětí zvýšilo, a to v přirozené návaznosti na svébytné formy a hodnoty vzdělání v tradičním romském společenství.

Kniha přehledně a obsažně vysvětluje teoretický základ konceptu sociálního vyloučení i jeho možný přínos. Jistě může v souladu s cílem autorů inspirovat mnoho zájemců o problematiku. Všichni, komu leží na srdci sociální situace Romů u nás, si mohou jen přát, aby se tímto „inspirovaným čtenářem“ stal i stát, resp. jeho úředníci.

Podle mého názoru by knize prospělo vyvarování se výše popsaných nesrovnalostí a přehlednější struktura těch částí textu, ve kterých převažuje analýza faktů z převzatých – bohužel obtížně identifikovatelných – pramenů.

Helena Plešingerová

II.ročník, romistika

Vlado Oláh

Le khameskere čhave – Děti slunce

Matice romská, Praha 2003, 112 str. Překlad: Lada Viková.

Ilustrace: Václav Lamer Sestava redakce: Milena Hübschmannová

Sebereflexivní poezie v próze. Tak by se dala stručně definovat knížka Vlada Oláha, jednoho z předních romských autorů a kulturních činitelů, předsedy Matice romské, kterou založil v roce 1991. Popsat však takovou holou větou Oláhovu poslední sbírku by bylo její degradací, neboť kniha je úžasným kulturním zážitkem, velkým „pohlazením po duši“, kterých je v současné literární tvorbě tak málo.

Vlado Oláh se ve své knize věnuje „obyčejným tématům“ – svému dětství, rodné osadě, lidem, kteří v ní žili, a zvykům, které Romové dodržovali. Některé skladby představují přebásněná vyprávění starších Romů, především pak autorova dědečka – obecního pastýře.

Příroda hraje téměř ve všech básních této sbírky důležitou roli. Vlado Oláh ji rozhodně nepoužívá jako pouhou dekorací svých veršů v próze: Příroda je krásná, Romové jsou její součástí a žijí s přírodou, která nenápadně zasahuje do jejich života, v symbiotickém vztahu.

Z mnoha Oláhových básní sálá národní hrdost, v jiných velebí romské hodnoty, které pokládá za největší romské bohatství: například sociální soudržnost a úctu ke stáří pro jeho moudrost a životní zkušenost. Významným romským bohatstvím je také hudební citění, proto jsou některé básně věnovány výborným hudebníkům z autorovy rodné osady.

Některé básně jsou doplněny „post skriptem“, které namísto poznámky vysvětluje určité pojmy, děje, či přibližuje postavy, kterým je báseň věnována.

Rozhovor o životě (Pal miro dživipen) následuje po úvodu (Anglolav). V úvodu se dovídáme základní životopisné údaje o autorovi (narozen 22. května 1947 ve Stropkově na východním Slovensku, ženat, otec tří dětí, v roce 1983 úspěšně zakončil dálkové studium na filosofické fakultě Univerzity J.P. Šafárika v Košicích, od roku 1986 žije v Praze) a o jeho předchozích publikacích (kromě dvojjazyčné básnické sbírky *Khamori luludi – Slunečnice* vyšly Oláhovi dva překlady z Nového zákona *Evangelijum le Janoskero* a *Pal oda, so kere nas le Devleskere bičhave*, dále příběhy z Bible pro děti *O Del vakerel ke peskere čhave*).

Rozhovor o životě vedla s autorem v romštině Milena Hübschmannová, a některé jeho části jsou vlastně jako P.S. zařazeny za básně, k jejichž obsahu se vztahují.

Na závěr chci zopakovat to, co jsem řekla na samém začátku: Oláhova sbírka veršů v rytmizované próze je pro citlivého čtenáře skutečným zážitkem.

Eliška Nekolová

I. ročník, romistika

Erika Oláhová

Nechci se vrátit mezi mrtvé

Triáda, Praha 2004, 64. str.

K vydání připravil Jan Červenka.

Tato útlá knížka obsahuje dvanáct povídek, např. „Beznaděj“, „Mátoha“, „Stín“, „Potopa“, „Prokletá rodina“, „Stříbrný klíček“, „Nový dům“, „Nechci se vrátit mezi mrtvé“, „Sirotek“.

Povídky jsou psány v češtině, vznikaly v 90. letech, jednu z nich – „Dítě“ – autorka uveřejnila v *Romano džani-ben* (1-2/2001). Již sám název knížky (i stejnojmenné povídky), vypovídá o tom, že se autorka inspirovala morbidním nadpřirozenem. Opírá se o motivy z romské mytologie či spíše o tradiční představy o transcendentnu, které se – zosobněno mimo jiné v *múlech*, přízracích mrtvých – prolíná jako plnohodnotná realita se světem živých. Jednotlivé příběhy jsou zasazeny do vesnického prostředí na Slovensku. Většinou však autorka plně popouští uzdu své fantazii, která působí mrazivě, ale dokáže čtenáře strhnout.

Knížka byla slavnostně představena 5. května 2004 ve Studiu Paměť. Přístupná je též v elektronické podobě na internetové adrese knihovny pro nevidomé – <http://ftp2.brailnet.cz>.

*Stanislava Miková
I. ročník, romistika*

Fotografie ze slavnostního křtu knihy, na kterém autorka četla vybrané povídky a po malé besedě svou muzikou atmosféru příjemně doladil Mário Bihári.

Foto: Jakub Krčík

Irena Reichová a kolektiv
Romové a nacionalismus

Muzeum romské kultury, Brno 2001, 262 str.

*Vyšlo díky finanční podpoře Open Society Institute v Budapešti
a pod záštitou Muzea romské kultury o.p.s.*

Celá kniha je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola „Nacionalismus – od ideologie k diskursu“ je zaměřena na samotný pojem nacionalismus, jeho počátky, určení jeho důležitých prvků a srovnání nacionalismu s rasismem a vlastenectvím.

Druhá kapitola „Proměny etnické identity Romů“ stručně vysvětluje rozdílnosti uvnitř romské pospolitosti v ČR. Zmiňuje dřívější způsob života v romských osadách, odlišný způsob života na venkově a ve městech u Romů i u majority a poukazuje na vliv modernizace. Dále se autorka dotýká rozdílů v hodnotovém systému a v náboženství. Rozdíl vidí i ve struktuře a důležitosti rodiny romské i neromské: romská příbuzenská komunita (*famelijs*) je rozsáhlejší než česká neromská rodina nukleární, jednotlivé členy pojí řád a závazná vzájemná solidarita. V této kapitole se také popisují obřadní rituály při pohřbech a křtinách.

Třetí kapitola „Sociální problematika a Romové“ seznamuje čtenáře s faktory materiální chudoby, kriminality, která je dle autorky z větší části způsobena předsudky ze strany majority, ale také nízkým vzděláním u Romů. V této souvislosti Reichová zdůrazňuje důležitost pedagogických asistentů. Poukazuje však také na rostoucí zájem Romů o vyšší vzdělání.

Čtvrtá kapitola „Romové a masmédiá“ se zaměřuje na sledovanost romského a neromského tisku mezi romskými respondenty. Zastoupením romských redaktorů, užívání romského jazyka a nejčastější obraz Roma a Čecha v novinách, televizi, rozhlasu či filmu. V podkapitole „Obrazy Romů v krásné literatuře“ je sice zmíněno několik romských autorů, ale většinou se pozornost obrací k dílům neromských autorů padesátých let 20. století.

Závěrečná kapitola „Romové a česká politika“ se pokouší stručně zmapovat politické postavení Romů v politice České republiky od šedesátých let 20. století, kdy byl založen Svaz Cikánů-Romů, do současnosti, reprezentovanou prozatím poslední romskou poslankyní Monikou Horákovou.

Některé informace obsažené v knize jsou zkreslující a nepřesné, a proto si myslím, že by autorka knihy neměla svůj výzkum zobecňovat na všechny Romy žijící v České republice.

*Monika Vágnerová
I. ročník, romistika/bengálština*

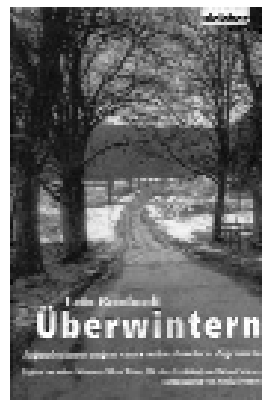
Lolo Reinhardt

Überwintern.

Jugenderinnerungen eines schwäbischen Zigeuners

(Přezimování. Vzpomínky z mládí jednoho švábského cikána)

Bleicher Verlag, Gerlingen 1999, 160 str. K vydání připravila Monika Döppert.

Lolo Reinhardt je jedním z mála Sintů, kteří přežili Třetí říši. Stal se tak nejen pamětníkem kočovného života a starých romských tradic v jižním Německu, ale i svědkem hrůzné Hitlerovy genocidy.

Jeho vzpomínky na dobu před, během a po válce vydala Monika Döppert. Proložila je vyprávěním Reinhardtovy sestry Märzy Winter a knihu doplnila textem Richarda Scherera o deportaci jednoho cikánského tábora. O vzniku knihy a její výsledné podobě pak informuje doslov vydavatelky.

Kniha je přehledně rozdělena do několika částí. První tři (období před, během a po válce) tvoří mozaika vzpomínek Lola Reinhardta a Märzy Winter. Vzájemně se doplňují a prolínají, některé události si Märza Winter pamatuje konkrétněji, protože byla o pět let starší, některé z pohledu ženy vnímala jinak. Každé vyprávění začíná na místě iniciály fotografií jednoho ze sourozenců, která nenásilně upozorňuje na autora vzpomínek.

První část s podkapitolami „Die Familie“ (Rodina) a „Pferdezeit“ (Čas koní) tvoří střípky vzpomínek na rodinný a kočovný život. Čtenář získá především představu o vztazích a ekonomické směně mezi hospodáři a kočovnými Sinty před válkou.

Stěžejní a nejdelší je část druhá s podkapitolami „Zigeuner müssen unter Juden geschätzt werden“ (Cikánů je třeba si mezi Židy vážit) a „Überlebende“ (Přeživší). Sourozenci vyprávějí, jak jejich rodina přišla o majetek, jak se před gestapem schovávali v lese, aby je neodvedli na kastraci, jak byli postupně deportováni skoro všichni jejich příbuzní a známí, ale také vzpomínají na pomoc a vstřícnost některých hospodářů, kteří jim pomáhali přežít. Kdo nepřežil byla většina deportovaných. Z koncentračních táborů se skoro nikdo nevrátil.

O vyrovnání se s minulostí a budování nového života pojednává část třetí s podkapitolami „Vom Umgang mit offenen Rechnungen“ (O zacházení s otevřenými účty), „Nachkriegs – Heimatgeschichten“ (Poválečné příběhy z domova), „Abschied von der Vaterzeit“ (Loučení se s otcovskými léty), „Neue Freunde und die alten Geschichten“ (Noví přátelé a staré příběhy).

Vyprávění je doplněno několika rodinnými fotografiemi a poznámkami pod čarou. Ty vysvětlují některé pojmy jako např. „Stichtag“ (tj. den určený výnosem k evidenci Sintů) nebo objasňují jednání, které je v textu jen popisováno, ale v kontextu s tradicí získává zcela jiný význam.

Vyprávění Richarda Scherera „Das Lager beim Dorf“ (Tábor u vesnice) líčí soužití sedláků s kočovnými Sinty, zlikvidování jejich tábora za války a pokus o pomstu jediného přeživšího. Ač Richard Scherer vypráví z jiné perspektivy než Lolo Reinhardt, výpovědi obou spolu korespondují a dohromady tvoří ucelený obraz.

Zajímavý je na knize jazyk, jímž je napsána. Podle doslovu Moniky Döppert je mateřským jazykem Lola Reinhardta sintská romština, ale rozhovory, které s ním natočila, vedli ve švábském dialektu němčiny. Vydavatelka chtěla zachovat co nejvíce sílu autentičnosti výpovědí, a proto je nejen přepsala ve švábském dialektu, ale snažila se zachovat i neobvyklá slovní spojení a specifickou stavbu vět, aby tak čtenáři i jazykem zprostředkovala „osobitou směs odcizení a sounáležitosti, které určovaly život těchto švábských Sintů“ (str. 155). Monika Döppert ale sama přiznává, že při přepisování text upravovala, aby se stal čtivějším pro širší okruh čtenářů. Neupřesňuje už ovšem, podle jakého klíče postupovala.

Švábský dialekt němčiny se totiž město od města liší a sami jeho mluvčí si často nerozumí. Dá se tak těžko určit, kdo mluví „spisovným“ švábským dialektem a kdo jeho „odcizenou“ podobou. Tak např. věta Lola Reinhardta: „Wenn i abends zurückerkomme bin vom Schrottlade, bin i nausgange zum Bauere und han ihm a Mark gebe, na han i könne Klee mähe, dass die Pferd Futter hen.“ (str. 97) by „spisovně“ švábsky¹ zněla: „Wenn i obends zruckerkomme ben vom Schrottlade', ben i zom Bauer naus gange ond han em a Mark gebe', no han i könne' Klee mähe',dass die Gäulle ebbes zom Fresse' hend.“²

Jazyk knihy tak ani mluvčímu švábského dialektu nezprostředkovává slibovanou „osobitou směs odcizení a sounáležitosti ...“ a pro ostatní čtenáře se stává spíše handicapem.

Kdo ale jazykovou bariéru překoná, bude si moci přečíst velmi obohacující dobové svědectví.

Eva Zdařilová
II.ročník, romistika

1 Viz Voigt, Friedrich E., *Schwäbisch auf deutsch*. Verlag F. Bruckmann KG, München 1973. Fischer, Hermann; Pfeleiderer, Wilhelm, *Schwäbisches Handwörterbuch*. Verlag H.Laupp'sche Buchhandlung, Tübingen 1986.

2 „Když jsem se večer vrátil ze sběrný, chodil jsem ven k sedlákovi a dal jsem mu marku, a pak jsem mohl sekat jetel, aby měli koně co žrát.“

Martin Rheinheimer

Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450-1850

Vyšehrad, Praha 2003, 192 s. Překlad: Vladimír Marek

Nakladatelství Vyšehrad nám představuje knihu Martina Rheinheimera *Chudáci, žebráci a vaganti*, která se zabývá světem lidí na okraji společnosti v době od pozdního středověku do poloviny 19. století, tedy do doby velkých společenských změn spojených zejména s industrializací. Jak sám autor v úvodu píše: „Cílem této knihy je zprostředkovat čtenáři představu o mechanismech chudoby.“ Autor se pokouší odhalovat strukturální příčiny chudnutí, ekonomické mechanismy, které bídu vyvolávaly, a nezapomíná ani na společenské předsudky, které postavení nejnižší vrstvy často výrazně ovlivňovaly.

Úvodní kapitola se zabývá kulturou nižších vrstev. Přibližuje nám život lidí ohrožených zchudnutím. V dalších kapitolách už sestupujeme po žebříčku sociální nouze dále dolů. Druhou kapitolu věnoval autor ženám, které byly chudobou ohroženy více než muži. Dále se zabývá osudy lidí skutečně chudých, ale také „falešnými“ žebráky a podvodníky. Pro nás je zajímavá poslední kapitola, nazvaná „Cikáni“, která se věnuje Romům jako sociálně i kulturně odlišné skupině.

V podkapitole „Nebezpeční cizinci“ se dočteme o tom, jak se měnil postoj usedlého obyvatelstva k Romům. Zpočátku byli přijímáni s blahovůlí, skupiny putující od města k městu dostávaly ochranné dopisy od císařů, králů a knížat. V druhé polovině 15. století se vztah lidí z vyšších vrstev k Romům mění. V té době narůstá diskriminace cizích žebráků, zároveň stoupá i nedůvěra vůči Romům. Lidé měli strach ze všeho cizího, strach o vlastní totožnost, kterou zpochybňují ti, kdo jsou jiní. Usedlíci si vytvářeli své představy o Romech ze směsice zpráv z doslechu, převzatých stereotypů a povrchního pozorování. Podle středověké tradice byla tělesná schránka průsečíkem mikrokosmu a makrokosmu a tělo a duše si navzájem odpovídaly, tudíž znaky těla zrcadlily vnitřní a vnější svět. Romové, kteří byli pro svou tmavou pleť a jiný životní styl považováni za ošklivé lidi, představovali tedy ztělesnění zla. Byli nazýváni pohany, Egypťany, Tatary – jmény, která zdůrazňovala jejich domnělou cizotu a nebezpečnost. Diskriminace Romů zpočátku odpovídala postupu vůči žebrákům, později se na ně nahlíží jako na samostatnou skupinu.

Podkapitola „Zájmy a konflikty“ popisuje vzájemné vztahy Romů a usedlíků, kteří měli sice k Romům velkou nedůvěru (autor si všímá dodnes stejného principu, kdy někdo povyšuje vlastní způsob života nad životní styl druhých), ale zároveň se snažili z jejich přítomnosti těžit (chudí obyvatelé poskytují nocleh ze solidarity či za poplatek, vyšší vrstvy si nechávají platit za ochranné průvodní dopisy, někteří usedlí obyvatelé si objednávají krádeže).

V části „Zabitě cikánské dítě“ poukazuje autor na to, že např. za vraždu Roma zaplatil pachatel vyběhající si vlastní frustraci (většinou z nízké vrstvy) směšně malý poplatek s odůvodněním, že Cikáni jsou postaveni mimo zákon, a každý je tedy může sprovodit ze světa.

Autor se dále zabývá pronásledováním Romů ze strany vrchnosti a tím, jak byli tito lidé zaháněni do ilegality, čímž se jejich negativní obraz v očích usedlíků dále upevňoval. Strach, který u poddaných vyvolávali, vládnoucí vrstvy využívaly k demonstraci vlastní moci a odvádění podprahové agresivity od zeměpána.

V podkapitole „Strategie k zachování existence“ jsou rozebírány zvláštní techniky, jimiž Romové unikali vojenským razím (např. romština jako tajná řeč). Autor se zmiňuje také o postupné integraci a přibližování se usedlému způsobu života a práce.

Závěr této velké kapitoly je věnován oslavě Romů v dílech romantických básníků, spisovatelů a hudebních skladatelů jako nového ideálu svobody a pokusu o popis skutečného života Romů v 19. století.

Přednost knihy vidím v tom, že autor nepopisuje jen suchá historická fakta, ale snaží se přiblížit život nízkých vrstev na konkrétních příbězích obyčejných lidí, jež dokreslují naši představu o popisované době. Text je doplněn poznámkami, časovým přehledem, bibliografií a rejstříkem.

Kristýna Stejskalová
I. ročník, romistika/hindština

Hana Šebková
**Bacht the balvaj pheňa hin.
Štěstí a Vítr jedno jsou**

Nakladatelství Buk, Příchovice 2003, nestránkováno.

*Bacht the balvaj pheňa hin
Štěstí a Vítr jedno jsou*

Pěkná kniha v pevné vazbě s přebalem a na něm vzadu i vpředu černobílé fotografie. Fotografie PhDr. Hany Šebkové, známé romistky, odborné asistentky semináře romistiky na FF UK v Praze, redaktorky časopisu *Romano džaniben*.

Stejně jako velká část lidí, kteří pravidelně navštěvují romské osady, také ona fotí. Prostředí zde je nabitě emocemi, životem a jeho tepem, což pocítí každý častější návštěvník těchto míst. Ti, kteří zavítají jen na skok, narychlo utrhují nebo vytrhují přitažlivé či šokující momenty zdejšího života. Takové se hodí do novin, bulvárních časopisů, rádi je vidí redaktoři televizích zpráv. Jsou rychlé, barevné a úderné, ale o skutečném životě a pocitech těchto lidí vypovídají jen málo, navíc mnohdy skýtají prostor ke zkresleným závěrům. Víím, že poznámka o tom, že Hana Šebková mezi ně nepatří, je nadbytečná, ale pro pořádek. Sama popisuje své sbližování s Romy, ze kterých se potom stali její blízcí přátelé, takto: „*Při dalších a stále častějších příchodech do osad jsem už žádný šok (šok z chudoby a nedostatku hygieny) neprožívala, naopak, to prostředí mi začalo připadat blízké. Bylo, vlastně je, nesmírně vlídné a lidské. V některých z nich jsem strávila týdny i měsíce. A začala jsem čím dál víc vidět a vnímat intenzitu života. Nikde jinde jsem nepocítila tak bezprostřední potěšení z krásného okamžiku, tak živelnou radost ze života. Nikde jinde jsem také nezažila ani tak hořký smutek, a přesto smutek lidský, protože sdílený, vyznaný, ošetřovaný, smutek vyzpíváný či vyplakaný.*“ V této předmluvě říká Šebková vše podstatné k pochopení knihy, která však jinak mluví za sebe sama. Černobílé fotografie – poetické momentky, záchvěvy prosté radosti, chvilkové melancholie, nebo krátká zastavení nezadržitelného životaběhu – jsou velmi přílehavě komentovány verši romských autorů či romskými citáty. V závěru knihy nalezneme doslov autorčiny kolegyně Mileny Hübschmannové i zajímavé doplnění informací o autorce od vydavatele knihy.

Knihy je příjemným pohlazením třeba pro jeden ze zimních večerů, ale je také z těch titulů, ke kterým se člověk pravidelně vrací ve chvílích těžkostí – jako k léku na duši.

Až se vám kniha dostane do ruky, zkuste srovnat fotografii běžícího romského děvčátka z přebalu knihy s fotkou autorky na jeho záložce. *E Haňa nane romaňi čhaj? Ma vaker! (Hanka není Romka? Neříkej!).* Ale přece jenom to vypadá, že je to Hanka.

Moje poněkud rozšířená anotace ke knize Hany Šebkové byla původně nazvaná **Krajinou srdce Hany Šebkové** s mottem „Fotografie se nedělá, musí se přežít“ (Jozef Sudek). Anotace ještě nestačila vyjít tiskem, a už by bylo třeba v ní, vskutku bohužel, opravovat. Všechny zmínky o autorce převést do minulého času...

Hanka patřila k lidem, kteří na sebe vůbec neupozorňují, dělají si podle svého nejlepšího svědomí svoji práci – bez ohledu na to, jestli o tom někdo ví, nebo jestli to někdo ocení. Nikam se netlačila, naopak, toto slovo samo zní v její souvislosti naprosto nepatříčně a skoro nesrozumitelně. Z podobných důvodů se o Hance mimo odborné kruhy moc nevědělo. V případě nárazového, nicméně v poslední době stále častějšího zájmu masmédií o Romy se neobevovala ani v televizi ani v nejčtenějších denících. Přitom to byla jedna z několika mála našich skutečně vynikajících romistek – znalkyň jazyka. Občas se zdá, že začíná platit jedno z hořkých pravidel křivého masmediálního zrcadla: co není v médiích, jako by ani skutečně neexistovalo. Mnozí víme, jak jsou křivá zrcadla zrádná: Hanka existovala a zanechala za sebou spoustu práce, ovlivnila řadu svých studentů. Nejen v nich, ale v nás všech, co jsme ji měli rádi, žije dál.

Už po její smrti jsem náhodou doma narazila na poměrně objemnou slohu: Hančin lektorský posudek na moji knížku Kapitoly z dějin Romů, o který jsem ji v roce 2002 požádala. Posudek napsala, ale kromě toho detailně rozebrala doslova celý text, aby zcela nezištně pomohla jinému autorovi dovést jeho publikaci do optimální podoby. Její poznámky jsou pozoruhodnými exkurzemi do romistiky a vedle toho také důkazem existence krásného člověka s čistou duší.

Jana Horváthová

Jedenačtyřicet černobílých fotografií (včetně dvou na přebalu) z prostředí romských osad. Nepatrná výšeč z celoživotního fotoseriálu a zároveň svědectví autorčina spoluprožitku s děním a aktéry snímků. Stopou souznění označen každý obrázek kolkem věrohodnosti. Sečteno a podtrženo: Zaprvé, uvozující Sudkova myšlenka může být i v tomto případě oprávněnou devizou tvůrce. Osobnosti, která přirozenou cestou prostřednictvím silných citových prožitků špěla od amatérství k pravdě profesionálním výkonům. **Bacht the balvaj pheña hin – Štěstí a vítr jedno jsou.** Příznačné pojmenování poukazující na neuchopitelnost jevu, z jeho téměř meteorologickou proměnlivostí v lidském životě. Rozšafný a trefný romsko-český doprovod, sestavený z ukázek hravého i hořkého mudrosloví a citací z konkrétní romské literatury, tvoří nedílnou část publikace. Citlivým výběrem textu a sourodým výsledkem obou komponentů prozrazuje na sebe Hanka Šebková, do jaké míry si osvojila hluboké znalosti o romském etniku, jehož hodnoty respektuje a ctí. Finální podoba knihy je měřitelná i očima nepředpojatého diváka. Pomocí sdělnosti povyšující do funkce spolehlivého citového Baedekera odsouvá záchytku pomyslných dveří. Vstupujeme do na hoň vzdáleného, leč geograficky blízkého světa předpolí středoevropské civilizace – do romské osady.

Autorčino laskavé a empatické vidění ji neplánovaně staví do protiváhy k její současné zmedializované podobě.

Připusťme, že ohromující vliv kulturního šoku, z něhož se sama fotografa po prvních kontaktech s takovou mírou nouze vymanila, prožívá nezasažená veřejnost. Pokusme se zároveň s ní na stránkách publikace hledat a nalézat když ne ztracenou, tak zapomenutou nevinnost a přímočarou funkčnost mezilidských vztahů blízkých ve své čistotě archetypálním vzorcům.

Tuto společnou lidskou zkušenost nejspíš smete první poryv konzumní filozofie do odpadkového koše.

Nedělejme si iluze! Materiální nadbytek demoralizuje snad ještě větší měrou než nedostatek.

Souběhem událostí se ocitlo vydání knihy vedle zpráv, v nichž se prezentují romské osady většinou jako ohniska agresivních sociálních nepokojů. Projevy nespokojenosti jsou kriminalizovány nebo jejich interpretace napomáhá takovéto kvalifikaci. Romským hlasům donedávna zvyklým přehlušovat pocit hladu a kručících útroby zpěvem jsou při změně tempa podsouvány nezastřené pohružky.

Obrazová výpověď Hanky Šebkové ulamuje takovému jednobarevnému vidění ostří, mapuje uvnitř tohoto mikrosvěta s pohotovým prstem na spoušti a s pohledem na tolik pozorným, že může mimo hranice zažitého prostoru uvádět do rozpaků.

Jedenačtyřicet fotografií – pouze dvě jsou bez lidského objektu. Na první housle visící na stěně, na druhé slátaný příbytek s nepravidelně osazeným okénkem. V popředí poklidně vyhlížející čoklák.

Jak psisku, tak divákovi je jasné, že se náš člověk objeví vzápětí. Vždyť na všech ostatních obrázcích je zachycen při rozmanitých činnostech, ať odpočinkových či obživných. V klidu nebo pohybu, zadumání nebo při besedě. Kde je zachytil čas a objektiv na cestě od peřinky k poslednímu ustlání na sešlapané trávě.

V rozmezí let od dětské zaoblené líce až k vráskám prokreslené vědoucí tváře není pochyb, že i na housle zavěšené na zdi dekorované „salonní šablonou“ vbrzku dojde. Vedle dominantního jazykového nadání, které Hanu Šebkovou dovedlo na poli romistického bádání do čelných míst, je fotografování, jehož se zmocnila už v útlém věku, dalším dorozumivacím prostředkem. Je jednou z řady výrazových možností, jak uchopit svět, profilovat ho přes dychtivou duši a štědře a plnými rukama rozdávat dál.

Závěrem parafrázuji mota, jelikož není nic nepatříčnějšího než popisovat fotografii: O fotografii se nemluví, fotografii se musí vidět.

Anna Žigová

Olga Šmídová (ed.)

ZDI A MOSTY. Česko – romské vztahy

ISS FSV UK a Sdružení Biograf, Praha 2001, 165 s.

Sborník je dílem několika autorů – studentů, doktorandů a pedagoga z ISS FSV UK, pod edičním vedením Olgy Šmídové. Všichni autoři používají stejných kvalitativních metod: jednak analýzy mediálních diskurzů, jednak rozhovorů s romskými asistenty. Kniha je rozdělena do dvou oddílů s názvy „Zdi“ a „Mosty“. Oba tyto názvy jsou v jistém smyslu symboly dvou základních problémů romské komunity, její diskriminace a integrace. V oddíle „Zdi“ autoři analyzují situaci kolem stavby zdi v Matiční ulici, „Mosty“ pak mapují vztahy Romů k institucím, zprostředkované romskými asistenty.

Text Lenky Zamykalové „Plot je mírně pohlublá zeď“ se skládá ze dvou částí. V první se autorka prostřednictvím obsahové analýzy článků uvedených v Lidových novinách v období od ledna 1998 do prosince 1999 pokouší odpovědět na tři otázky: Co mělo být postaveno? Co/koho má zeď/plot oddělovat? V jakých souvislostech je „zeď“ v člancích prezentována? Druhá část sleduje osud zdi po roce 2000, tak jak byl popisován v MF Dnes (leden 2000 až červenec 2001).

David Kocman ve svém příspěvku „Zapojování vlády: co je zač zeď v Matiční“ sleduje problém jako souboj dvou diskurzů: utilitárního, který pojímá stavbu zdi jako nutnost pro zachování „klidu a pořádku“, a etického, považující zeď za nežádoucí, diskriminující.

Stať Barbory Justiánové „Obraz ‚bílých‘ a ‚Romů‘ v kauze Matiční“ se zabývá rozбором definic hlavních aktérů případu – „bílých“ a „Romů“ – a tím, jak jsou tyto skupiny mediálně prezentovány.

Stejnou otázkou se zabývá i Jan Paleček v práci „O zdi v identitách, o identitách ve zdi a o pokojném soužití identit.“ Soustřeďuje pozornost na jednoho z aktérů, Josefa Lacka, na jeho hledání vlastní identity, na to, jak je mediálně prezentována a zároveň jak ji média zpětně formují.

Anglicky psaný text Petra Kohútka „Gypsies, Czechs and the Europe“ předkládá kauzu Matiční v kontextu okolní Evropy.

V závěrečném příspěvku prvního oddílu „Obraz skinheada v zrcadle tisku aneb je skinhead člověkem?“ se Barbora Šmídová pokouší na základě analýzy článků z MF Dnes o definici pojmu „skin“ a o rekonstrukci osoby nazývané „skin“.

„Sebeobraz a obraz Romů v dialogu s majoritní společností“ autorky Kamily Kahanové je prvním z příspěvků sekce „Mosty“. Popisuje vnímání romské mentality a identity z pohledu samotných Romů a nastoluje otázku existence „typického cikána“.

Olga Šmídová v příspěvku „Romský asistent: most nebo hromosvod“ představuje romského asistenta jako „filtr“ i „narázník“ mezi úřady a romským klientem.

„Libres“ Terezy Fafejtové hovoří o „počeštěnosti“ některých Romů, o jejich vztahu k romskému jazyku, majoritní společnosti a zabývá se i jejich sociálními kontakty.

Marie Černá v textu „Jiříkov – Závěrečné zkoušky aneb pocta Ervingu Goffmannovi“ popisuje formou vyprávění závěrečné zkoušky romských asistentů v Jiříkově. S lehkou ironií líčí nedostatečnosti na obou stranách, ať už se jedná o okázalou laskavost komise, či zbytečnou plachost některých zkoušených.

Poslední příspěvek Kataríny Synakové „Cigáni – necigáni alebo Keď si na nás zvykli“ ukazuje pohled mladých slovenských Romů na své okolí, jejich postoje k vlastnímu „romství“ i k romské komunitě všeobecně. Přijetí vlastní identity jim usnadňuje i přijetí okolního světa a naopak.

Zuzana Petrová

I.ročník romistiky

I. ročník Lékařské fakulty UK

Šuko, Zoli, Kalo a drogy. Komiks ze života.

(Příběhy ze života Romů, kteří se zapletli do drog,
a dalších, kteří se jim snaží pomáhat).

Společnost hvězda, Tommy Larkin, Petra Vrtbovská,
vydala Společnost Hvězda, Praha 2004 , 23 str.

Tato útlá knížka, která má 23 stran ve formátu A5, vznikla v rámci projektů Romský terén a Baterie zaměřených na problematiku Romů a drog. Projekt realizuje Společnost Hvězda v letech 2002–2004 za finanční podpory nadace Open Society Fund. Neprodejný výtisk je určený pro práci v terénu. Zasloužili se o něj hlavně romští a neromští sociální a terénní pracovníci, kteří jsou ve styku s drogově závislými lidmi a kteří mají zkušenosti s problematikou drog. Skupinu, která společně vytvořila komiksový příběh, vedl jejich kolega Tommy Larkin, jenž pochází z Irska. Ten mimo jiné i samotný komiks nakreslil.

Na práci se skupinou a na vytvoření příběhu spolupracovala Petra Vrtbovská, která také se podílela na grafické úpravě a koncepci. Barevné řešení obrázků měl na starosti Vítězslav Cína.

Příběh je promítán pomocí barevného komiksu. Na jeho přípravě bylo využito zkušeností pracovníků organizací: DOM, Drug Out, Host, Odysseus Bratislava, Podané ruce Brno, SANANIM, Společnost člověk v tísní, UFO Praha a dalších. Na každé straně je devět situací, řečeno explicitně, devět obrázků. V komiksovém příběhu vystupují hlavně mladí Romové, a proto se tu také kromě českého textu objevují i věty romské s překladem do češtiny. V těchto pasážích na romském textu s autory spolupracovali Margita Lakatošová a Peter Wagner. Příběh se snaží co nejvíce přiblížit zážitky mladých lidí, kteří jsou ve styku s návykovými látkami, a proto se v užívaném jazyce ve velké míře vyskytuje i slang a vulgarismy. Tím příběh nabývá autenticity. Na konci tohoto kolektivního díla je zařazen malý slovníček, který vysvětluje, co znamená alkohol, heroin, kokain, metadon, pervitin, rozpouštědla, tabák, rozpouštědla a uklidňující prášky.

Na konci obalu knihy se několika větami o drogách vyjadřuje i Jarmila Balážová, novinářka a televizní dramaturgyně, šéfredaktorka časopisu *Romano vodi*.

*Antonín Demeter
I. ročník, romistika*

Michal Vašečka a kolektiv

Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku.

Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2002, 912 str.

Tato objemná kniha představuje svým rozsahem ojedinělý pokus o shrnutí informací o Romech žijících na území Slovenské republiky. Jejím cílem je, slovy editora, „zprístupnit široké veřejnosti informace o romské menšině na Slovensku, o politice státu vůči této specifické minoritě a načrtnout předpoklady pro úspěšné řešení komplexu problémů, který se obvykle nazývá ‘romská problematika’“. (s. 7) Ambicióznost takového projektu si čtenář uvědomí již při prvotním nahlédnutí do obsahu. Kniha čítající ne méně než devět set stran je rozdělena do osmi oddílů (Historický kontext; Kultura a identita Romů; Legislativa, politika a veřejná správa; Romové a majorita ve vzájemné interakci; Demografická situace Romů; Sociální situace a chudoba Romů; Vzdělávání; Mezinárodní kontext) a obsahuje třiačtyřicet kapitol vypracovaných osmačtyřiceti odborníky, jejichž práci posuzovalo osmnáct lektorů. Bohužel se, jak v předmluvě poznamenává pan Vašečka, nepodařilo zapojit mezi autory více než pět Romů. Kromě zmíněné předmluvy a jednotlivých kapitol obsahuje kniha doslov editora; osmnáctistránkovou bibliografii romistické literatury, studií a odborných článků vydaných na Slovensku od roku 1989; desetistránkové résumé v angličtině; životopisy autorů a podrobný obsah. Kniha je doplněna černobílými tabulkami, schématy, boxy, nákresy a fotografiemi a několika barevnými grafy a mapami. Každou kapitolu otevírá stručná anotace, po níž následuje výčet použitých klíčových slov. Sborník je ukončen poznámkami a seznamem použité literatury.

Obsáhlost mapované problematiky s sebou samozřejmě nese rozdrobenost do mnoha dílčích témat. Z toho důvodu není nutné číst knihu od počátku do konce. Požadované informace lze dohledat pomocí podrobného obsahu, jehož zpracování ovšem považujeme za jeden z nejslabších momentů knihy. Přílišná rozsáhlost a nevhodné grafické zpracování ztěžuje orientaci v obsahu samotném, a tedy i v knize jako takové. Detailní obsah o třiceti stranách jistě není na škodu, ale řada čtenářů by podle nás uvítala kratší verzi, která by uváděla pouze autory a názvy kapitol s odkazy na příslušné stránky. Pokus o takový obsah lze nalézt na samém začátku knihy, kde je ovšem poněkud nešťastně uveden abecední seznam autorů a pod ním v bloku vypsány názvy kapitol. Naopak za velmi nápomocné považujeme krátké anotace jednotlivých kapitol, které jsou uvedené jednak souhrnně v předmluvě a zároveň průběžně na začátku každé kapitoly.

Účelem této recenze není pokrýt celou knihu, ale zhodnotit jen vybrané kapitoly. Na jejich základě se kniha jeví jako bohatá pokladnice kvalitních informací o všemožných aspektech romského života, z které mohou čerpat nejen odborníci, ale i všichni ostatní, kteří se o Romy zajímají nebo jsou s nimi v kontaktu v rámci svého zaměstnání. Díky jasné strukturovanosti textu a přijatelnému stylu vyjadřování autorů jsou obsažené informace snadno přístupné různým čtenářům.

ným cílovým skupinám. Kvalita jednotlivých příspěvků se samozřejmě vzhledem k velkému počtu a rozmanitosti autorů liší. Zdaleka ne všichni autoři vstoupili na „neoranou půdu“. Řada témat již byla ve slovenské či české literatuře zpracována dříve, v některých případech i opakovaně. Přesto se jedná o knihu inspirující a přinášející konkrétní návrhy na řešení některých problémů. Kromě toho tkví význam této knihy i v samotném shromáždění a v předložení souhrnných informací široké veřejnosti, čímž se poskytuje jedinečná možnost přiblížit komplexní náhled na problematiku.

Zde jsou hodnocení vybraných kapitol:

KULTURA A IDENTITA ROMŮ

Druhý oddíl knihy *Čačipen pal o Roma* nazvaný „Kultúra a identita Rómov“ se skládá z pěti příspěvků. Zaměřují se na jazyk, etnickou identitu, religiozitu, media a kulturní aktivity Romů na Slovensku a pokrývají celkem 93 stran. V oddíle se nacházejí texty jak českých, tak slovenských autorů a jsou publikovány v českém a slovenském jazyce. Všechna pojednání mají jednotnou výstavbu; na počátku je anotace, pak následuje výčet klíčových slov, úvod, stať a závěr, poznámkový aparát a přehled literatury.

Charakter všech textů v oddílu je vědecký a z toho lze usuzovat na cílovou skupinu, kterou chce kniha oslovit. Oddíl je vyvážený a kompaktní, což se ukazuje na provázanosti jednotlivých prvků, které neexistují jeden bez druhého a dohromady vytvářejí to, co nazýváme kulturou národa. Texty indikují, že „romská otázka“, jakkoliv je složitá, má řešení. Je ale dobré si uvědomit, že „kdo nepozná, neporozumí“.

Zdeněk Uherek a Karel A. Novák: Etnická identita Romů

Autoři první kapitoly přistupují k otázkám národa a etnické identity z pozice konstruktivistického paradigmatu, vycházejí z poznatků terénních výzkumů a prací multidisciplinárního charakteru.

Stanislav Cina: Romský jazyk a specifika jeho standardizace

Mgr. Stanislav Cina působí na ministerstvu kultury Slovenské republiky jako člen Komise pro romskou národnostní menšinu. Ve svém příspěvku se zabývá přehledem lingvistických a historických kategorizací romštiny, jejími současnými dialekty a problémy s kodifikací jejího spisovného zápisu. Zdůrazňuje úlohu jazyka jako nejdůležitějšího prvku vědomí romského národa.

Daniela Hivešová-Šílanová: Kulturní aktivity Romů

Kapitola čtvrtá je dílem Daniely Hivešové-Šílanové, která od roku 1996 pracuje jako redaktorka romského kulturně politického periodika *Romano nevo líl*. Autorka přibližuje představy Romů o jejich seberealizaci na poli umění a kultury, ilustruje transformaci kulturní politiky bývalého socialistického státu do systému tržní ekonomiky a s tím související fungování systému grantové podpory umění a kultury. Autorka akcentuje význam umění jako jediné sféry, která umožňuje se plně a svobodně projevit; cituje důležitý dokument Memorandum romského národa, který považuje za výrazný mezník romské emancipace.

Kristina Magdolenová a Ivan Hriczko: Romská média

Závěrečná kapitola mapuje vznik a vývoj romských médií. Autoři jsou vedoucími pracovníky Roma Press Agency a mají k tématu poznatky z vlastní praxe. Zvláště zajímavá je jejich obsahová analýza periodika *Romano nevo lil*, ke které připojují grafické zpracování výsledků v tabulkách.

Milan Kováč, Milan Jurík: Religiozita Romů a aktivity církví ve vztahu k Romům

Do konceptu celé „pravdy“ o Romech spadá i samostatný oddíl zabývající se religiozitou Romů na Slovensku. V první, spíše teoretické, části jsou docentem religionistiky M. Kováčem nastíněny pojmy jako „Bůh“, „nebe“, „peklo“, soukromé náboženské obřady a kulty, jež se autor snaží podávat z hlediska vidění Romů. Dále pak můžeme narážet na souvislosti mezi etnickou a náboženskou identitou, na fenomén vícevrstevné konfese a problém překrývání etnické identity s identitou konfesijní.

Druhá část, psána M. Juríkem, je naopak zaměřena spíše prakticky, na současný postoj a aktivity jednotlivých církví a náboženských společností či sekt k Romům na Slovensku. V závěru však Jurík církev kritizuje pro nedostačnou koncepci (kromě katolíků) a nevzdělanost realizátorů pro práci s Romy. Na druhé straně konstatuje, že aktivní náboženský život vede k pozitivním životním hodnotám, pokud ovšem nevytěsňují tradiční *romipen*. Apeluje nejen na církve, ale na celou společnost (stát, samosprávu a třetí sektor), aby využily velký potenciál, který pro Romy představuje hodnota Boha a religiozity.

Všechny údaje v první části vycházejí z projektu *Religiozita slovenských Romů* konaného formou terénního výzkumu v letech 2001-2002 za podpory Open Society Institute v Budapešti a realizovaného týmem dvanácti odborníků z oblastí etnologie, religionistiky a romistiky (výzkum publikován v dvojazyčném sborníku *O Del sa dikhel*). Autoři statě sice oceňují práci církví a náboženských společností mezi Romy, avšak – s čím souhlasíme – nepovažují za vhodné, aby nová konfese destruktovala romskou identitu.

Ingrid Repová, Marek Harakal: Třetí sektor a Romové

Autoři si za cíl svého příspěvku vytyčili charakteristiku postavení nevládních neziskových organizací (NNO) na Slovensku a informování o některých jejich aktivitách zaměřených na pomoc Romům. Jde o přínosný vhled do problematiky neziskového sektoru na Slovensku, ve kterém se čtenář dozví základní informace o počtu, charakteristikách a právním postavení NNO. Ačkoli text nepřesahuje deset stran, předkládá solidní rozbor vývoje romských NNO a podnětů pro jejich vznik a mapuje šíři aktivit a způsobů financování. Detailně se věnuje zejména snaze o vytvoření společné platformy romského třetího sektoru a přičinám jejího neúspěchu. V poslední části je stručně a výstižně naznačen způsob minimalizace negativních jevů, které se často objevují v rámci působení jednotlivých organizací a při vzájemné spolupráci. Text je, myslíme, dobrým příkladem toho, jak lze přehlednou formou vměstnat do omezeného prostoru všechny podstatné informace tak, aniž se z něj stal suchý výčet základních údajů.

Boris Strečanský: Přístupy domácích a zahraničních donátorů k romské problematice

Název kapitoly napovídá, že bude věnována úzeji vymezenému problému v rámci třetího sektoru, čímž vhodně rozvíjí předchozí příspěvek. Autor podává informace o zdrojích financí v neziskovém sektoru a o vlastní činnosti donátorů, zvláště pak ve vztahu k Romům. Efektivnosti právě těchto programů věnuje poslední část textu. Jeho užší zaměřenost s sebou přináší i větší nároky na čtenáře, poněvadž specializovanost tématu vyžaduje použití

odpovídajících pojmů a text se tak může jevit jako poněkud suchopárny. K jeho oživení by stačilo použít konkrétní ukázkové situace nebo jednoduché grafické schéma. Přesto příspěvek dokáže při troše soustředění poskytnout vhled do základní orientace v problému.

Roman Džambazovič, Martina Jurásková: Sociální vyloučení Romů na Slovensku

Tato kapitola je věnována analýze obsahu a profilu chudoby Romů v rámci Slovenské republiky jakožto důsledku transformace Slovenské republiky. Vytváří se nový systém sociální nerovnosti a sociální stratifikace. V souvislosti s romskou komunitou se autoři snaží nalézt vztah mezi chudobou a procesem sociálního vyloučení a předkládají též eventuelní řešení. Poukazují však zároveň na kritický nedostatek empirických sociologických údajů. Tuto skutečnost bychom mohli vnímat jako jistou slabinu díla, nejedná se však o pochybení autorů samých.

Na sociální exkluzi není nahlíženo pouze z pohledu nedostatečných příjmů či spotřeby, ale zdůrazňována je její multidimenzionální povaha. Ta je pak jasně patrná na úrovni jednotlivců i celé komunity. Za nejohroženější skupinu autoři považují romskou komunitu. Následuje dlouhý výčet a analýza důvodů, proč tomu tak je. Při hledání příčin současné situace se plně ztotožňujeme s názorem autorů. Vydávají se totiž až k jejich historickým kořenům – k historickému potírání a eliminaci odlišné romské kultury a etnické identity vůbec.

Nejobsáhlejší část kapitoly je věnována mechanismům sociálního vyloučení romských komunit, jeho podobám a potažmo důsledkům, které způsobuje. Jednotlivé oddíly jsou doplněny názornými tabulkami a grafy. Velmi potěšující je všudypřítomná snaha o mýcení bludů, zažitých stereotypů a „černých mýtů“, až příliš hojně se vyskytujících v majoritní společnosti ve vztahu k Romům. Rovněž tak postřeh, že úspěšných změn se dá dosáhnout jen postupně a nenásilně, je velmi pozitivní. O nezbytnosti probouzet a udržovat touhu samotné romské minority zachovat si svou kulturu a identitu pak není snad ani třeba hovořit.

Tibor Loran: Sociální politika a zaměstnanost Romů

V této části knihy se autor zabývá problémy a příčinami dlouhodobé nezaměstnanosti Romů žijících v segregovaných a marginalizovaných osídleních. Vychází však ve své práci z neoficiálních údajů Ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny Slovenské republiky, vytvořených na úřadech práce na základě velmi kontroverzní praxe označování spisů romských žadatelů o práci písmenem „R“. Tento postup byl *de facto* nezákonný a paradoxně Romy na trhu práce ještě více znevýhodňoval.

Hlavní příčinu současné situace spatřuje autor v nedostatečném vzdělání Romů, jakož i ve skutečnosti, že volná pracovní místa se nenacházejí ve stejné lokalitě, která je domovem velké skupiny nezaměstnaných. Vhodně však vzápětí dodává, že mobilita romských pracovních sil je díky mnoha faktorům a bariérám jen velmi omezená. Zajímavý je fakt, že Romové nalézají nejčastěji uplatnění v tzv. šedé ekonomice. Je to snad právě toto odvětví ekonomiky, které Romy akceptuje takové, jací jsou? Tibor Loran se domnívá, že ano.

Za velké riziko autor považuje šíření dlouhodobé nezaměstnanosti v rámci romských komunit. Dochází při ní k mezigenerační reprodukci tohoto stavu. Existence subkultury nezaměstnané romské mládeže je doprovázena mnohdy až patologickými charakteristikami. V roce 2001 sice vláda Slovenské republiky snížila dávky sociální pomoci těm, kteří nepracovali déle než dva roky, nepřijala však žádná opatření vedoucí ke zvýšení pracovních příležitostí pro Romy. Nasnadě je tudíž otázka, do jaké míry je vláda SR ochotná a schopná řešit skutečné příčiny dané situace?

Ivana Černáková: Opatření Národního úřadu práce ve vztahu k nezaměstnaným Romům.

Hlavní úskalí bránící řešení nezaměstnanosti Romů spatřuje autorka v tom, že neexistuje jasná definice cílové skupiny, její velikosti, rozsahu a struktury. Za jednu z příčin považuje zákon o ochraně osobních údajů. Dodává však, že Úřad práce si na druhé straně uvědomuje závažnost a cíl tohoto zákona.

V oddělení věnovanému aktivitám Národního úřadu práce popisuje 61 rekvalifikačních kurzů pro Romy uskutečněné v období let 1993 až 2000. Prošlo jimi 643 romských klientů. Jde jistě o chvályhodnou snahu, ale v celorepublikovém měřítku a dlouhodobém časovém horizontu dosti nedostačující. Totéž platí pro 29 projektů z roku 2001. Projekty neřeší příčiny nezaměstnanosti, ale pouze, a to navíc nedostatečně, jejich následky.

Za velmi pozitivní považuje autorka vznik Sdružení mladých Romů. Tato nevládní organizace sdružuje, jak už sám název napovídá, mladé lidi, většinou pak absolventy středních a vysokých škol. Hlavním cílem tohoto sdružení je reagovat na potřeby a zájmy dětí a mládeže a jejich aktivní zapojování do řešení problémů mladých lidí.

Peter Šaško: Zdravotní situace romské populace

P. Šaško, absolvent LF UK Bratislava, se ve své stati zabývá chorobami, které se mezi romskou populací vyskytují častěji než mezi populací neromskou. Příčiny onemocnění infekčních (hepatitida A, svrab, zavšivení, pyodermie, mykózy atd.) vidí v nižší sociokulturní úrovni (nedostačné hygienické a bytové podmínky, nedostatečná vzdělanost, nízká přeočkovanost atd.) a příčinou onemocnění kongenitálních (vrozených, např. kong. glaukom, fenylketonurie, kong. hypotyreóza) je častý výskyt konsangvinity (krevního příbuzenství). Zde bychom ovšem uvítali konkrétní důkazy, neboť alespoň v subetnické skupině tzv. „slovenských Romů“ byla konsangvinita (příbuzenské sňatky) nejtěžším přečinem. (Ne tak mezi Romy olašskými, kde naopak sňatky mezi prvními bratřenci a sestřenicemi jsou pravidlem, olašští Romové ovšem tvoří malou část romské populace v SR). Dále autor předkládá výsledky studie z roku 2002 o výživě Romů ve srovnání s ostatní populací, z nichž vyplývá, že častý výskyt civilizačních onemocnění mezi Romy (obezita, cukrovka, kardiovaskulární a onkologické choroby) může plynout právě ze zjištěných špatných stravovacích návyků. V podkapitole o systému zdravotní péče na Slovensku otvírá diskutovanou diskriminaci Romů samotnými lékaři a zmiňuje také pokusy o podání několika stížností na ministerstvo zdravotnictví, které je zamítlo.

Ačkoliv se autor v poměrně rozsáhlé části věnované mentální retardaci (dále MR) Romů snaží částečně vyvrátit výsledky výzkumu ukazující, že mezi romskými dětmi v okrese Banská Bystrica je MR 21.5 %, přičemž mezi neromskými pouze 0.9 %, přesto v mnoha případech vychází z pochybně vedených výzkumů (z nichž většina byla prováděna před rokem 1989), zkreslujících jisté skutečnosti a vedoucí k posilování stereotypních výhrad majority vůči romské menšině. Další věc, která může čitatele zarazit, je antagonismus projevující se v konstatování, že komplexnější výzkumy zdravotní situace Romů v SR chybí, a na druhé straně časté autorovo tvrzení, že zdravotní situace Romů v SR se neustále zhoršuje. Vysvětlení snad můžeme najít v závěru, kde se píše, že svůj záměr vidí v kritice slovenského státu za to, že ignoruje životní potřeby velké části svých občanů.

VZDĚLÁVÁNÍ

Oddíl, který se „...z viacerých aspektov venuje vzdelávaniu romských detí jako základného predpokladu pre plnú integráciu Romov do spoločnosti“ (s.16), hodnotíme velmi pozitivně, neboť podává vysoce relevantní a kvalitně zpracované informace.

Natália Kušnieriková: Přístupy ke vzdělávání Romů v minulosti

V úvodu příspěvku, ve kterém autorka podává souhrn historických informací o způsobech vzdělávání Romů, se nachází velmi zajímavá a pro tuto kapitolu důležitá pasáž, která popisuje tradiční způsob vzdělávání v romské komunitě. Dále následuje několik zastavení v obdobích, která byla pro Romy zlomová nejen v oblasti vzdělávání. Historický přehled začíná obdobím Habsburské monarchie, kdy byla v roce 1777 zavedena školní reforma Ratio educationis. Podrobněji informuje např. o vzdělávání Romů v období první Československé republiky, jako specifický příklad zde uvádí Romskou školu v Užhorodě, otevřenou v roce 1926. Tento přehled pokračuje obdobím druhé světové války, kdy do škol mohly chodit jen ty děti, jejichž rodiče „...mali stále bydlisko a profesu“ (s. 682), a po válečných letech 1945-1948. Autorka se dále velmi podrobně věnuje vzdělávání Romů v období „budování socialismu“ od r.1945 do r.1989, kdy se Romové „...stali objektem jednoho z revolučných experimentov – procesu prevýchovy na riadného Cigána – socialistického Roma.“ V závěru kapitoly autorka charakterizuje devadesátá léta 20.století, kdy „Zásadná změna politického systému [...] silne ovplyvnila aj rozhodovanie rodičov o vzdelávaní ich detí.“ V tomto období byl zaznamenan pokles návštěvnosti mateřských škol, což bylo důsledkem rušení MŠ pro nedostatek dětí a zavedení poplatků za tyto služby. V tomto období prodělal celý vzdělávací systém mnoho změn. „V roku 1991 prijala vláda koncepciu školskej politiky, ktorá deklaruje, že je nezaujatá a spravodlivá ku všetkým národnostným a etnickým skupinám žijúcim na národnostne zmiešaných územiach.“ (s. 690) Kušnieriková svůj příspěvek končí představením nevládních vzdělávacích projektů a organizací, jež od začátku devadesátých let v oblasti vzdělávání Romů působí.

Silvia Rigová, Mária Maczejková: Vzdělávací systém a Romové

Předmětem kapitoly je problematika vzdělávání romské menšiny, příčiny neúspěchu romských dětí ve škole a způsoby předcházení těmto problémům. V první části je čtenáři představena vzdělávací politika Slovenské republiky. Je zde kladen důraz na mezinárodní úmluvy, které se slovenská vláda svou ústavou zavázala dodržovat. V další části se čtenář dozvídá statistické údaje o podílu Romů na vzdělanostní struktuře krátce po pádu komunismu, a vzdělanostní úrovni a jejím vlivu na sociální situaci Romů. Následující pasáž specifikuje situaci romských dětí ve vzdělávacím systému Slovenské republiky, poukazuje na to, že „školský systém nie je dostatočne pripravený na rómske špecifika vztahujúce sa na oblasť vzdelávania Rómov“ (s.699), a na diskriminaci a segregaci romských žáků. Část kapitoly je také věnována předškolní přípravě romských dětí. Uváděné informace jsou podloženy mnoha výzkumy, jejichž výsledky jsou zapsány v otištěných tabulkách. Autorky zde též stručně informují o projektech, které se snaží zlepšit situaci v mateřských školách. Další celek pod názvem „Rómske dieťa v systéme povinnej školskej dochádzky“ podrobně rozebírá všechny negativní jevy, které romské děti ve škole doprovázejí, jako jsou odklady školní docházky, opakování ročníku, pokárání a snížené známky z chování, záškoláctví a ukončování školní docházky po dosažení základního vzdělání. Velmi podrobně a zajímavě se autorky rozepsaly o experimentálním zavedení nultého ročníku v letech 1992/93 a 1993/94 na vybraných košických základních školách a o jeho výsledcích: „Efektivnosť prípravných ročníkov sa potvrdila v oblastiach akcelerácie grafomotoriky, vyjadrovacích schopností a plynulosti a bohatosti verbálneho prejavu a slovné zásoby.“ (s.710) Poměrně velký prostor je v této kapitole věnován problému zařazování dětí do zvláštních škol, jeho příčinám a důsledkům. Dále autorky čtenáře informují o romských studentech na středních a vysokých školách a speciálních oborech, které může školství mladým Romům nabídnout, jako např. „konzervatorium pre rómskych žiakov s dvoma studijními obormi – hra na hudobnom nástroji a hudobno-dramatický obor“ (s.718-719), zřízené při střední umělecké škole v Košicích (škola se již osa-

mostatnila) nebo katedra romské kultury při Pedagogické fakultě Univerzity Konštantína Filozofa. Kapitola je zakončena úvahou o vzdělávání pedagogů a informacemi o postavě, která podle mého názoru může být při zkvalitňování vzdělávání romských dětí klíčovou, tedy o postavě romského asistenta učitele.

Celá tato kapitola přináší mnoho statistických informací, vždy podrobně a přehledně zaznamenaných v tabulkách, které většinu textu v této pasáži doprovázejí. Tabulky jsou velmi podrobně okomentovány, a čtenář se tedy neztrácí v záplavě čísel a grafů.

Eva Končoková, Ľudmila Šimčáková, Elena Kriglerová: Alternativní projekty vzdělávání romských žáků

Kapitola je postavena na dvou experimentálních projektech, které byly realizovány v letech 1999/2000 a 2000/2001. Jde o projekty „Akcelerácia školskej úspešnosti rómskych žiakov“ a „Reintegrácia rómskych žiakov zo sociálne a výchovne menej podnetného prostredia a špeciálnych základných škôl medzi majoritnú populáciu“ (s.725). Autorky oba projekty nejprve představují, navazují samotným experimentálním ověřováním těchto projektů a seznamují čtenáře s jejich výsledky. Obsah textu je celý nesmírně poučný a experiment je zde pro nezasvěceného laika velmi podrobně popsán. Chybí snad jen důkladnější popis jednotlivých prováděných testů, chápeme však, že pro cílovou skupinu čtenářů této knihy by tyto informace byly nadbytečné. V další části této kapitoly jsou představeny další alternativní projekty, které pomáhají v cestě za vzděláním nejen romským dětem, ale i jejich rodičům, jako je např. projekt domácí předškolní přípravy „Hej Rup“ či projekt „Gándhího škola“, internátní osmileté gymnázium, které by mělo být otevřeno ve školním roce 2004/2005. Celá kapitola je velmi inspirativní a naplnila nás optimismem a vírou v brzké zlepšení nyní téměř bezvýchodné situace Romů na Slovensku.

Elena Kriglerová: Postoje a aspirace Romů ve vztahu k vzdělávání

Název výstižně charakterizuje obsah kapitoly, v níž autorka srovnává vzdělanostní úroveň Romů s očekáváním vzdělání u jejich potomků a zjišťuje postavení vzdělání na žebříčku hodnot v závislosti na věku a sociální situaci respondentů. Dále zde uvádí výsledky výzkumu názoru Romů na optimální systém vzdělávání a na potřebu vyučování v romském jazyce. Velmi oceňujeme, že byl proveden takovýto výzkum. Odráží to vítanou skutečnost, že majorita si uvědomuje, že dlouhodobý přístup rozhodovat o Romech bez jejich účasti je pomalu opouštěn. Autorka zde čtenáři nabízí zajímavé, avšak nikoliv nečekané informace. Textové informace jsou opět podloženy tabulkami a grafy.

MEZINÁRODNÍ KONTEXT

Tato část sborníku se snaží poukázat na jeden z velmi vážných důsledků romské problematiky, a to na migraci Romů ze Slovenska do zemí západní Evropy. Každý z autorů se zabývá jinou oblastí tématu a přispívá tak k ucelenému přehledu, který ve výsledku vzniká. Zkoumají problém z několika stran, hledají příčiny a nacházejí řešení, které je inspirované fungujícími multikulturními státy. Toto téma je velice citlivé, ale trůfáme si tvrdit, že autorům se podařilo na něj nahlížet objektivně a vytvořit tak hodnotné a přijatelné závěry, ze kterých by Slovenská republika mohla a měla při řešení problematiky migrace Romů vycházet.

Imrich Vašečka: Problematika migrace Romů ze Slovenska

Cílem této kapitoly bylo utřídit příčiny a předpoklady migrace Romů ze Slovenska. V jednotlivých kapitolách sleduje nejen vývoj sociální politiky za komunismu a po roce 1989, ale i další faktory, od kterých se odvíjí postavení Romů ve společnosti a následná migrace. Za nevhodnou považujeme část, kterou autor svůj příspěvek uvádí, a to ci-

taci ze své dřívější publikace: „Každý Rom, se kterým jsme mluvili, tvrdil, že Romům bylo před rokem 1990 lépe. Současnost vnímají jako regresi a úpadek. Jak jeden z nich řekl, Roma je třeba vrátit tam, kde byl před deseti lety.“ Taková věta může ve čtenáři vyvolat mylné domněnky o názorech Romů, které jistě ve všech případech nejsou stejné. Jedinou chybou je vytržení z kontextu, kterému autor jistě mohl předejít.

Valentína Petrus: Azylová politika zemí EU a migrace Romů

Vzhledem ke složitosti a rozsáhlosti tématu autorka uvádí pouze základní a stručná, avšak potřebná fakta z azylové politiky jednotlivých zemí EU a objasnění některých důležitých pojmů a dokumentů. Velmi krátce, ale výstižně rozebírá problematiku žádostí o azyl slovenských občanů, nejčastěji právě Romů.

Marek Murín: Svoboda pohybu osob po vstupu Slovenska do EU a migrace Romů

Také tato kapitola je spíše právnícko-politická. Opírá se o oficiální demografické statistiky a zprávy příslušných mezinárodních organizací. V závěru a shrnutí uvádí možná řešení a navrhuje opatření, která by zvýšila životní úroveň Romů v SR a zabránila dalším migracím. Mimo jiné mezi nimi uvádí potlačení diskriminace, o které říká za prvé, že vychází z řad jednotlivých občanů, zejména příslušníků hnutí Skinheads a za druhé, že je to diskriminace etnická vůči uchazečům o zaměstnání. Zapomíná však na projevy rasismu, které by se v demokratickém státě vyskytovat neměly, avšak na Slovensku k nim stále dochází, a to na úřadech, v nemocnicích, na policejních stanicích a podobně.

Balász Jarábik: Řešení situace marginalizovaných skupin v zahraničí

Celá kapitola je věnována pojmu afirmativní jednání (soubor veřejných principů a iniciativ, které mají pomoci eliminovat minulou a současnou diskriminaci založenou na příslušnosti k rase, barvě pleti, náboženství, pohlaví nebo národnosti), které bylo zavedeno v různých státech světa. Jsou to USA, Jižní Afrika, Brazílie a Nový Zéland. Všechny tyto země se potýkaly a potýkají s problémem nejen vzdělanosti a zaměstnávání marginalizovaných skupin, které byly v minulosti diskriminované právě především v těchto směrech. Tato kapitola poskytuje výborný přehled výhod i nevýhod této metody, avšak chybí v ní úvaha nad tím, jak by se toto řešení ujalo ve Slovenské republice, jaké jsou pro něj vytvořeny podmínky a vůbec pohled na romskou problematiku z tohoto hlediska.

Katarína Bezáková a Jarmila Lajčáková: Multikulturalismus a inkluze jako řešení romské problematiky

Autorky vysvětlují pravý význam slova multikulturalismus a velmi přehledně sledují jeho vývoj v USA a v Kanadě, kde vznikl, a v evropských zemích, příčiny vzniku a jeho různé podoby, v čem je multikulturalismus užitečný pro Slovensko a v jakých oblastech by se zde měl objevit. Nezapomínají ani na kroky, které slovenská vláda již podnikla v podobě různých projektů zabývajících se multikulturální výchovou.

Recenzovali studenti II. ročníku romistiky:

Nikola Ludlová: oddíl Kultura a identita Romů

Tomáš Habart: Úvod; Třetí sektor a Romové; Přístupy domácích a zahraničních donátorů k romské problematice

Karin Morávková: Religiozita Romů a aktivity církví ve vztahu k Romům; Zdravotní situace romské populace

Jan Škrdleta: Sociální vyloučení Romů na Slovensku; Sociální politika a zaměstnanost Romů; Opatření Národního úřadu práce ve vztahu k nezaměstnaným Romům

Jindra Pařízková: oddíl Vzdělávání

Yan Yoors

J'ai vécu chez les Tsiganes (Žil jsem u Romů)

Stock, Paris 1968, 168 s.

Z originálu *The Gypsies* (New York, 1967) přeložil do francouzštiny Antoine Gentien

Toto dílo lze považovat za „první romskou knihu, která byla napsána“ a to ze dvou důvodů.

Za prvé proto, že Romové, kteří jsou stále většinou analfabeti, nepoužívají (neprovozují) „psané slovo“ (jejich historie byla předávána pouze orálně), a za druhé proto, že autor nejen „u Romů žil“, ale sám Romem byl. Yan Yoors byl ve dvanácti letech adoptován vůdcem skupiny Romů a strávil část svého dětství a mládí v maringotce. Jeho kniha je jedinečným svědectvím, neboť nebyla napsána „zvenčí“ – s chybnými úsudky, které takový pohled přináší. Yoors říká: „Jednoho dne jsem sám sebe překvapil, když jsem řekl ‚my Romové‘ – to dokazuje, do jaké míry jsem se stal jedním z nich. Mohu říci, že vše o čem zde mluvím jsem viděl, slyšel a zažil.“

Pierre Facheux

Takto zhodnotil knihu Yana Yoorse P. Facheux a ještě pokračuje tím, že oslavuje jeho zásluhu na „poodhalení roušky, za kterou se skrývá etnikum žijící po staletí na okraji naší společnosti, které si stále uchovává své zvyky, nezávislost a hrdost“. Facheuxovo hodnocení působí dost pateticky, ale je pravdou, že jestli si Yan Yoors všechno nevymyslel – a to by bylo asi dost obtížné – má jeho kniha obrovskou informační hodnotu.

Yan Yoors se ve svých dvanácti letech dostal v Belgii (kde s rodinou žil) mezi Romy *Lovara*. Z jeho původního záměru jít se pouze „podívat“ na lidi, o kterých mu otec tolik vyprávěl, se vyvinulo přátelství na celý život. Tuto svou autobiografii pak autor napsal (na radu odborníka a svých rodičů) pouze na základě vlastních zkušeností bez znalosti literatury o Romech.

Kniha je rozdělena na úvod, tři části a epilog a obsahuje také zajímavou fotodokumentaci. V úvodu seznamuje Yoors čtenáře stručně ale poměrně přesně se základním rozdělením romských skupin, i když při vyjmenovávání zemí, kde žijí Romové usedle, opomíjí bývalé Československo (dále v textu ho však zmiňuje). Kromě dalších zajímavých informací také zmiňuje nejdůležitější „historické romisty“ a jejich přínos.

První část knihy začíná příchodem dvanáctiletého chlapce na místo, kde zrovna Romové tábořili, a popisem okolností, které ho přiměly k tomu, že zůstal přes noc. Odtud se odvíjí příběh, ve kterém autor podrobně popisuje proces seznamování a své první poznatky. Zpočátku ho dospělí ignorují a komunikuje především se stejně starými chlapci. Ti ho vezmou rychle mezi sebe a stanou se jeho průvodci. Učí se prvním romským sloům a velice pozvol-

na začíná pronikat do zcela odlišného romského světa. Postupně je přijat rodinou jednoho ze svých kamarádů, jejíž hlavou je Pulika, vůdce celé skupiny (*kumpanie*). Tím, že chlapce přijme vůdce celé *kumpanie*, přijme jej i celá skupina, se kterou nakonec Yan stráví s přestávkami (především zimními) několik let. Jediný, kdo neromského kluka odmítá přijmout, je stará Ljuba, která nemá ráda cizince. Ke zvratu dojde, až když Yana „adoptuje“ Pulika, po smrti svého vlastního syna, Yanova kamaráda.

Kniha je doslova „nabita“ cennými romistickými informacemi. Dozvíme se, jak se skupiny pro cesty dělily a znovu spojovaly, že si nechávaly na stromech znamení v podobě kousků přivázaných látek, aby se našly, jak fungovala „romská pošta“, atp. Pečlivě jsou také popisována setkání s jinými skupinami Romů (*Čhurara, Kalderara*), která byla většinou příležitostí k uspořádání slavnosti (*pařiv*). Vůbec všechny detaily z každodenního života Romů jsou popisovány se značnou precizností. Dozvíme se mnoho o způsobu obživy, oblékání, stravování a všech možných zvycích týkajících se všednodenního života i výjimečných událostí (pohřeb, atp.). Je zde také mnoho výrazů i vět v lovářském dialektu romštiny, kterým lze poměrně dobře rozumět, takže srdce romisty zaplesá.

Co mi však v knize chybí, je bližší specifikace okolností, za kterých se celý příběh odehrál. Nedoáváme se nic o tom, kde žili Yoorsovi rodiče, ani ve kterém roce a kde přesně se Yan s Romy seznámil (ze závěru pouze vysoudíme, že to bylo někdy před druhou světovou válkou). Stejně tak čtenáři stále vrtá hlavou, jak je možné, že rodiče nechali svého dvanáctiletého syna odejít na tak dlouho z domova – Yoors říká pouze, že měli „velkého ducha“ – a jak to bylo třeba s jeho školní docházkou? Uvítala bych i pojmenování zemí, kterými Romové procházeli a dataci. Samotný text by to možná nabouralo, ale delšímu úvodu by to jistě neuškodilo. Možná však, že právě to byl autorův záměr – jednu roušku podhalit a druhou utkat...

„Byla jedna hodina před východem slunce. Na louce se pásli koně. Probudil mě podivný zvuk, jako kdyby se v dálce hřmělo. /.../ Nad našimi hlavami létala letadla. Koně začali být nervózní /.../ Bylo 10. května 1940, první den kdy bohové ukázali svůj hněv.“

Tak začíná epilog a končí kniha – popisem začátku druhé světové války a částečně i osudů jednotlivých členů *kumpanie*. Zajímavé je, že Romové zezáчатку hráli důležitou roli v odboji, který je kontaktoval – učili *gadže* falšovat doklady, potravinové lístky atp. To však definitivně skončilo r. 1943, kdy byla celá *kumpanie* zadržena „Geheime Polizei“. Co dělal během této doby Yan Yoors, se čtenář opět nedozví... Na konci nám pouze sděluje, kdo z jeho přátel válku přežil a co dělal: „*Určitě utvořili novou kumpanii, která se přetváří a reformuje, proměnlivá jako řeka, ale věrná své podstatě, Romové na věčnost...*“

Yoorsova kniha vyvolává mnohé otázky, ale přesto – nebo spíš právě proto – rozhodně stojí za přečtení.

Barbora Šebová
II. ročník, romistika

— **Informace**

Šaj pes dovakeras

Seminář k Mezinárodnímu dni Romů.

31. března, Praha, Právnická fakulta Univerzity Karlovy.

„Šaj pes dovakeras – můžeme se domluvit“ je název téměř kultovní knihy Mileny Hübschmannové. Kniha byla napsána ve snaze šířit informace o Romech a tím přispět k porozumění mezi Romy a neromy. Název semináře na tyto myšlenky přímo odkazuje. Akce se konala 31. března v prostorách právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a byla součástí oslav Mezinárodního dne Romů.

S nápadem takovouto akci uspořádat přišla studentka romistiky a práva Katarina Kukanová a postupně se připojili další členové katedry romistiky, Studentská rada Filozofické fakulty UK, Multikulturní centrum Praha, sdružení At-hinganoi, Nová škola, Obchůdek Romen a Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity, která celou akci zaštitila. Výtěžek semináře byl věnován na nákup učebnic pro romské děti do komunitního a edukačního centra Maják v Kutné Hoře.

Těžištěm akce byl seminář nazvaný „Romové v ČR“. Zahájil jej doc. Fedor Gál přednáškou „Vize a iluze spolužití“. Zaměřoval se zejména na nedostatky v současném politickém řešení tzv. „romské problematiky“.

Pokračovala PhDr. Jana Horváthová, ředitelka Muzea romské kultury v Brně, příspěvkem „Kdo byli čeští Romové“. Pro nedostatek prostoru musela svůj příspěvek zkrátit. Hovořila o historii Romů od starověku zhruba do středověku. Velmi sugestivní byla její výpověď, v níž zmiňovala vývoj svého osobního vztahu k romství od studu a zapírání po osobní a národní sebeuvědomění.

PhDr. René Petráš, právní historik z Právnické fakulty, hovořil na téma „Romové v menšinové politice komunistického režimu Československa“. Romům nebyl v minulosti přiznán status národnosti, „občané cikánského původu“ byli prohlášeni za „sociální skupinu s odumírajícím etnikem“ a tato ideologická kvalifikace byla pak východiskem pro čtyřicet let trvající asimilační politiku.

„Postavení Romů v Evropě z pohledu etnologa“ byl název příspěvku Evy Davidové. Následoval projev Emila Ščuky „Postavení Romů v Evropě“, v němž vyjádřil pesimismus k postavení Romů v Evropě a jeho možnému zlepšení v Evropě sjednocené.

Třešničkou na dortu měl být závěrečný příspěvek doc. Mileny Hübschmannové, CSc.: „Romipen – hodnoty, kultura a tradice Romů“. Pro výrazný časový posun, a tudíž nedostatek prostoru, byl příspěvek zkrácen do několika vět. Milena Hübschmannová v nich posluchače vyzvala, aby, chtějí-li Romy poznat, přišli za nimi jako žáci a s pokorou v srdci se nechali učit.

Mezi doprovodné akce patřila také prezentace sortimentu Obchůdku Romen a výstava prací romských dětí z komunitního centra Maják v hale Právnické fakulty, podvečerní čtení romských autorů v knihovně a závěrečné koncerty skupiny *Living Water* a písničkáře Vojty Fabiána v hale Právnické fakulty.

Doc. M. Hübschmannová požádala účastníky semináře o spolupráci při krátké sondě týkající se všeobecné znalosti významných romských osobností. Posluchači měli napsat základní identifikaci patnácti významných Romů, jejichž jména jim doc. M. Hübschmannová nadiktovala. Výsledky sondy zde budou nyní uvedeny spolu se stručnou informací o jednotlivých romských osobnostech:

V potaz bereme 38 odpovědí (celkem odpovídalo 42 účastníků semináře); vyloučili jsme odpovědi studentů romistiky, kteří se o příslušném tématu měli možnost informovat v rámci studia.

Matéo Maximoff (1917 – 1999), významný spisovatel, měl otce Kalderaše a matku z rodu sinto-manušského. Žil v Paříži a přesto, že mu byla romština bližší, své stěžejní dílo, totiž romány, musel psát ve francouzštině. Tehdejší společnost na přijetí romského písemnictví nebyla zdaleka připravena. Kalderašsky psal povídky a verše, do kalderašské romštiny přeložil Nový zákon. Obdržel řadu literárních ocenění, jeho romány se překládají do mnoha jazyků, žádný český překlad však zatím nevyšel.

Správná odpověď: 2

Ján Bihári (1764-1827) se narodil na Slovensku v obci Velký Blahov u Dunajské Stredy. Jako vynikající houslista se nevídaně proslavil, byl zván na šlechtické dvory v Budapešti a ve Vídni, hrál na různých státních slavnostech a korunovacích a získal přezdívku „Uherský Orfeus“. O jeho proslulosti svědčí i to, že jej portrétoval maďarský klasičtý malíř János Donát a jeho hru velebil i skladatel Ferenc Liszt.

Správná odpověď: 9

Ján Berki-Mrenica (nar. 1939) se narodil v obci Očová na Slovensku. Je houslista a primáš, hraje tradiční i vážnou hudbu, se svou kapelou hrál ve SLUKu a stal se jeho vedoucím, procestoval přes 50 států světa. Jedna z jeho dcer, PhDr. Anna Botošová, vydala knihu vyprávění o jeho životě *Veselo s huslíčkami po svete* (IRIS, Bratislava 2001).

Správná odpověď: 8

Cinka Panna (asi 1711-1772) se narodila v Gemeru na Slovensku v hudebnické rodině. Svou hrou na housle okouzlovala už v devíti letech, ve dvanácti letech předčila svého učitele. Stala se primáškou a brzy získala věhlas, byla častým hostem na šlechtických dvorech. Hrála v mužských šatech. Dostala přezdívku „cikánská Sapfó“, vznikaly o ní písně, divadelní hry a romány. V Gemeru, kde má svůj pomník, se na její počest konají každý sudý rok soutěže primášů.

Správná odpověď: 10

Anton Facuna (asi 1920–1980) se narodil ve Sklabíně, okres Martin na Slovensku. Vystudoval gymnázium a byl odveden do Tisovy armády. Odsud přeběhl k partyzánům a stal se významnou osobností odboje, na jeho hlavu byla vypsaná velká odměna, v Muzeu Slovenského národního povstání je vystavena jeho fotografie. Po válce vystudoval techniku a získal titul inženýra. Patří mezi významné buditele a politiky, na Slovensku založil v roce 1969 Svaz Cigánov-Rómov, pracoval na romsko-slovenském slovníku, jeho dílo zůstalo nedokončené.

Správná odpověď: 10

Ceferino Jiménez Malla, el Pelé (1861–1936) se narodil ve Španělsku v rodině koňských handlířů. Žil příkladným křesťanským životem, pro radu si k němu chodili Romové i neromové, z vlastních prostředků pomáhal chudým. Při občanské válce se zastal kněze, za což byl uvězněn a hrozila mu smrt. Zachránit život si mohl tím, že by odložil růženec. To však odmítl, načež byl roku 1936 zastřelen. Roku 1997 ho papež Jan Pavel II. blahorečil. Ceferinovi byl zasvěcen první romský kostel na Slovensku v Bardejově, na sídlišti Poštárka.

Správná odpověď: 4

Tamás Péli (1848–1894) patří mezi nejvýznamnější symbolistní malíře 20. století. Malbu studoval v Budapešti a v Amsterdamu. Ve své tvorbě se nechával inspirovat romskými motivy. Tamásem Pélim byl mimo jiné ovlivněn i další významný romský malíř z Maďarska, István Szentandrás.

Správná odpověď: 0

Sestry Taikonovy Rosa (nar. 1926) a **Katarina** (1932–1996) pocházejí ze Švédska. Jejich otec byl Rom (Kalderaš), matka byla Švédka. Rosa je proslulá šperkařka a výtvarnice, pracuje se stříbrem. Má za sebou více než 30 samostatných výstav ve Švédsku i v jiných zemích Evropy.

Katarina se proslavila jako spisovatelka. Stejně jako Rosa získala základní vzdělání až v dospělosti ve večerní škole. Psala knihy pro děti. Dokud mohla, bojovala za práva Romů vlastní literární tvorbou, pořádala demonstrace, vydávala časopis *Zigenaren*. Český překlad její knížky vyšel pod názvem *Katico, ty to dokážeš* (Ivo Železný, Praha 1999).

Správná odpověď: 1

Alexandr Germano (1893 –1995) se narodil v oblasti Orlovščica v Rusku jako syn Čecha a moravské Romky. Pracoval jako redaktor ve Všeruském svazu cikánů, studoval dialekty ruských Romů, přičemž mezi Romy trávil mnoho času. V romštině a ruštině psal básně, povídky a divadelní hry s romskou tematikou. Založil romskou literární skupinu Romengiro lav, působil v redakci časopisu *Romany Zorja*, organizoval vzdělávací kurzy pro negramotné Romy, všemi silami Romům pomáhal i mimo literární oblast. Germana lze považovat za snad vůbec prvního romského spisovatele ve světě.

Správná odpověď: 1

Elena Lacková (1921-2003) se narodila v osadě ve Velkém Šariši v prešovském okrese na Slovensku. Otec se živil jako hudebník a zastával funkci *čhibala*. Elena Lacková psala povídky, rozhlasové a divadelní hry, vydala sbírku romských pohádek a vlastní životopisné vyprávění *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Triáda, Praha 1997). Dlouhou dobu zastávala funkci předsedkyně Kulturního svazu občanů romské národnosti v Prešově.

Tuto romskou osobnost zná, jako jedinou, více než polovina dotázaných.

Jožko Piťo (1800-1896) se narodil v okrese Levice na Slovensku. V Liptovském Mikuláši založil hudební soubor. Podporoval slovenské národní obrození, roku 1861 se souborem vítal slovenské národovce, kteří slavnostně vystoupili na vrchol Kriváň ve Vysokých Tatrách, pravidelně hrál na slavnostech Matice slovenské v Martině. Slovenští básníci a spisovatelé mu vyjadřovali ve svých dílech obdiv, Jeho portrét od Petera Bohúňa je uchován v muzeu v Martine.

Správná odpověď: 4

Jožko Kubík (1907-1978) se narodil na moravském Horňácku. Od šesti let hrál na housle, v patnácti se stal primášem. Hrál v lidových souborech, působil jako instruktor v souborech po celé Moravě, hostoval jako primáš v Brněnském rozhlasovém orchestru lidových nástrojů. Během války se ho podařilo pro jeho umění vyreklamovat z transportu do Osvětimi. Vzniklo o něm několik dokumentárních filmů a monografie „Mudrosloví primáše Jožky Kubíka“. Jeho portrét od Jožky Úprky byl nedávno vystaven v Muzeu romské kultury v rámci výstavy „Kočování po obrazech“. Ve Strážnici má jako jediný Rom v ČR pomník, v roce 2001 po něm byl pojmenován asteroid objevený českými astrology.

Správná odpověď: 1

Rudolf Dzurko (nar. 1941) je asi nejznámější současný romský výtvarník u nás. Narodil se v Pavlovcích v okrese Vranov nad Topľou na Slovensku. V současnosti žije v Praze. Vytvořil vlastní originální výtvarnou techniku, totiž nanášení barevného drceného skla na skleněné desky. O jeho osobnosti a díle vyšlo několik monografií. Jeho „skleněné obrazy“ byly vystaveny na celé řadě samostatných výstav. Nejrozsáhlejší výstavu uspořádala galerie Egona Schieleho v Českém Krumlově v roce 2002.

Správná odpověď: 5

Tony Gatlif (nar. 1948) je světznámý filmový režisér a herec. Narodil se v Alžíru. Studoval ve Francii, svou kariéru začínal jako herec ve Francouzském národním divadle. Natočil řadu krátkých i celovečerních filmů, mimo jiné „La-cho drom“, „Gadžo dilo“, „Princové“, „Vengo“, „Swing“. Obdržel řadu filmových ocenění.

Správná odpověď: 2

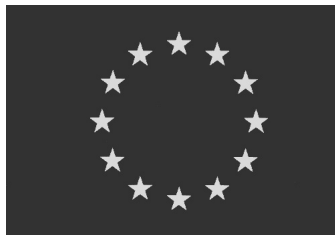
JUDr. Tomáš Holomek (1911-1988) se narodil v osadě Hraničky u obce Svatobořice na Kyjovsku. Jako první Rom vystudoval vysokou školu a to Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Byl státním žalobcem, ve vojenské kariéře dosáhl hodnosti plukovníka. V roce 1969 stanul společně se svým synovcem doc.ing.Miroslavem Holomkem v čele Svazu Cikánů-Romů. Zde zastával funkci ředitele hospodářského účelového zařízení Nevodrom.

Správná odpověď: 13

Celkově lze říci, že s výjimkou Eleny Lackové znala výše uvedené osobnosti pouze zanedbatelná část dotázaných. V odpovědích se do určité míry projevila snaha typovat, nesprávná odpověď „hudebník“ či „tanečník“ (např. u blahoslaveného Ceferina) se objevovala velice často. Vezmeme-li v potaz, že u tohoto vzorku respondentů se dá očekávat vyšší míra informovanosti o Romech, jelikož všichni přišli na konferenci z vlastního zájmu, výsledek je zarážející. Poukazuje na velké nedostatky společnosti, zvláště osvětových orgánů a školského systému, který jako by informace o pozitivních hodnotách Romů a romských představitelů bojkotoval.

Lukáš Nachlinger

I. ročník, romistika

Romano džaniben – jevend 2004 Sborník romistických studií

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz (redakce, distribuce), www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technický redaktor: Peter Wagner
Grafická úprava: Juraj Horváth
Sazba: Petr Teichmann
Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 700 ks
Doporučená cena: 140 Kč
Roční předplatné: 280 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

Tento dokument byl vytvořen za finančního přispění Evropského společenství. Názory zde prezentované vyjadřují postoje Romano džaniben, a proto nemohou být v žádném případě považovány za oficiální postoj Evropského společenství.

**Toto číslo vyšlo díky finanční podpoře Ministerstva kultury ČR
Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.**